

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>



Sabiha Sertel

Roman Gibi

Sabiha Sertel

Roman Gibi

SABİHA SERTEL
ROMAN GİBİ

© 2015, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Ant Yayınları, 1969

Can Yayınları'nda 1. basım: Aralık 2015, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Emre Taylan

Düzeltili: Ebru Aydın, Mert Tokur

Mizanpaj: M. Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Tasarım (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. Gelincik Sokak No: 6 Kat: 3 Güven İş

Merkezi, Bağcılar, İstanbul

Sertifika No: 22749

ISBN 978-975-07-2705-4

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

SABIHA SERTEL ROMAN GIBİ

ANI



İçindekiler

Sabiha Sertel Kimdi?	11
Önsöz	13
I Hayata Giriş	17
II Amerika'da	41
III Yurda Dönüş	63
IV <i>Resimli Ay</i> Devri	79
V Politik Hayatta	159
VI Harp Yıllarında Türkiye	189
VII Harp Sonlarında Türkiye	237
VIII <i>Görüşler</i> Dergisi	271
IX Tan Olayları	285
X Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Tevkifler	301
XI İnsan Hakları Cemiyeti	325
XII Provokasyonlar Devam Ediyor	337
XIII Memleketimin İnsanlarına	355

Sabiha Sertel Kimdi?

Sabiha Sertel, Türkiye'nin ilk profesyonel kadın gazetecisiydi. 1895'te Selanik'te doğdu. Babası, annesini şeriat hukuku altında fevri bir sebeple boşadıktan sonra zor bir çocukluk geçirdi. 20 yaşındayken evlendi. Eşi Zekeriya Sertel, basın adamıydı ve ileride *Cumhuriyet*, *Resimli Ay* ve *Tan* gibi Türkiye'ye damgasını vuracak gazete ve dergiler kuracaktı. Sabiha, Zekeriya'nın etkisiyle gazeteciliğe yöneldi.

Sabiha Sertel solcuydu. Komünist fikirlerle ilk yoğun tanışması, 1919-23 yılları arasında New York'ta, Columbia Üniversitesi'nde okurken oldu. ABD'nin farklı yerlerinde Türk ve Kürt işçilerini örgütlemekle uğraştı. Türkiye'ye döndükten sonra Nâzım Hikmet ve Sabahattin Ali gibi yazarlarla yakın ilişkiler kurdu. Türk edebiyatının bu devleri, ilk kez Sertellerin yayınları sayesinde kitlelerle buluştu. Engels ve Lenin gibi düşünürlerin eserlerini Türkçeye çeviren Sabiha, kendi yazılarında da sol düşüncüyü Türkiye okurlarıyla buluşturdu.

Sabiha Sertel, özgürlükçüydü. Çoğu entelektüelin CHP çizgisi dışına çıkmaya cüret edemediği bir dönemde, Kemalizm karşıtı akımları da, Kemalizmin kendisini de aynı dürüstlikle eleştirdi. 1929'da, yazıları yüzünden mahkemeye verilen ilk Türk kadını oldu. En büyük kavgasını, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de mantar gibi türeyen faşist yayınlara ve politikalara karşı verdi. Faşizmin ne anlama geldiğini ve nasıl tehlikeler barındırdığını bugün bile çoğumuzun kavrayamadığı bir şekilde anladı ve anlattı.

Sabiha Sertel, kadındı. Ataerkilliğini günümüze kadar koruyan bir toplumda sesini duyurabilmek için etrafındaki erkeklerin iki katı kadar cesur, akıllı ve üretken olması gerekti. Kendisini kocası, ailesi ve çocukları üzerinden değil, fikirleri, inançları ve siyasal eylemleri üzerinden var etti. Birçok kadının iş aramaya bile cesaret

edemediği bir ortamda tutuklanmayı, hapse atılmayı, linç edilmeyi ve sürgüne gönderilmeyi göze aldı. Sadece kadınlara değil, özgür ve düşünen bir birey olmak isteyen herkese örnek bir hayat yaşadı.

Sabiha Sertel, Selanikli “dönme” bir ailenin kızıydı. Ama yeni kurulan devletin inşa etmeye çalıştığı ulusa inandı, niceleri gibi aile mazisini ulusal kimliğin içine gömdü. Türkiye’deki azınlıkların sorunlarını büyük ölçüde görmezden geldi. Kadınların ve işçilerin arkasındaydı ama katledilen, sürülen, mallarına el konan gayrimüslimlerin, Kürtlerin, Alevilerin sözcüsü olmadı. Türkiye’nin çokuluslu gerçekliğini, cumhuriyetin ulusal vizyonu ve sosyalizmin sınıfsal vizyonu uğruna görmezden geldi. Bugün yaşasaydı, bu konulardaki tutumunu ilk eleştiren herhalde gene kendisi olurdu.

Sabiha Sertel, sürgündü. 1945’de, devlet himayesindeki dinci ve faşist gruplar, Sertellerin çıkardığı *Tan* gazetesini ve matbaasını imha ettiler. Ama hapse atılanlar, Serteller oldu. 1950’de Türkiye’den ayrıldılar. Nâzım Hikmet’in teşvikiyle, Sovyetler Birliği’nin kontrolündeki Doğu Avrupa’ya geçtiler. Özgürlükçü ve muhalif çizgilerini orada da yitirmeyip bir süre sonra TKP yönetimiyle ters düştüler. Sabiha 1968’de Bakü’de, adeta sürgün içinde sürgünde öldü. Elinizde tuttuğunuz kitabı ölümünden sadece birkaç hafta önce tamamladı. Son zamanlarında bile, bir gün Türkiye’ye dönme umudunu yitirmemişti. Bedeni yerine fikirleri döndü: kitap, 1969’da Türkiye’de yayımlandı.

Sabiha Sertel’in toplumsal ve siyasal eleştirileri, 1945’te ne kadar günceldiyse 2015’te de o kadar güncel. Otoriter bir devlet ve çoğulcu, muhalif güçler arasındaki mücadele, tek parti döneminde neydiyse bugün de aynısı. *Roman Gibi*, bize sadece bu mücadelenin geçmişini öğretmiyor. Bu mücadeleyi veren onurlu, dürüst ve cesur bir bireyin nasıl olması gerektiğini gösteriyor.

David Selim Sayers
San Francisco State Üniversitesi
San Francisco, Kaliforniya
Kasım 2015

Önsöz

Roman Gibi annemin en son yapıtı. En olgun çağında ve ben-
ce en çok özenerek yazdığı kitap. Yazmadan önce ele aldığı dö-
nemlerin gazetelerini okudu, notlar aldı. İkinci Dünya Harbi'nden
sonra Türkiye'den ayrıldığı güne kadar, Osmanlı ve özellikle cum-
huriyet döneminin sosyal siyasi yaşantısını, o akıcı üslubu ile bir
roman gibi hikâye etti. Hikâye etmekle kalmadı, olaylar hakkında-
ki görüş ve tahlillerini de ekledi. Bir doktora tezi gibi, büyük gay-
retlerle yazılan bu yapıt, 1966 sonunda tamamlandı. 1968'de Bakü
Hastahanesi'nde ölümle pençelediği sırada, kitap Türkiye'de basıl-
maktaydı ve annem soruyordu: "Kitabım çıktı mı?"

Kanımca, Alan Yayıncılık bu eseri tekrar yayımlamakla hem
annemin anısına hem de Türk okuyucusuna, özellikle yeni kuşak-
lara büyük bir hizmette bulunuyor. Çünkü, Sabiha Zekeriya Ser-
tel, Türkiye'nin edebî, sosyal ve siyasi hayatında önemli bir yer
tutan nadir kadınlardan olduğu halde, yeni kuşaklar ne onun edebî
ve siyasi yapıtlarını ne de hürriyet, demokrasi ve bağımsızlık uğ-
runda verdiği büyük savaşı biliyor. Oysa o, 1919'da işgal altındaki
İstanbul'da, Halide Edib'le başladığı bu savaşa, 1950'de Türkiye'yi
terk ettiği güne kadar devam etti. Yurtseverliği hiçbir zaman elden
bırakmayan, cumhuriyet döneminde Babıâli'nin "en cesur" kalemi
olarak tanınan annem, kâh *Resimli Ay*'daki "Cici Anne" sütunuyla
kadın haklarını, sosyal haksızlıkları ele aldı kâh "Savulun Geliyo-
rum" gibi yazılarıyla diktatörlüğe cephe aldı, kâh da harp içinde
Tan gazetesindeki fıkralarıyla Nazizme, faşizme karşı savaştı.

Kanımca Türk kamuoyu tarafından daha çok tanınmayı ve anıl-
mayı çoktan hak etmiştir.

Montreuil, Aralık 1986
Yıldız SERTEL

Torunum Deniz'e,

Sen sekiz yaşında bir çocuktun. İstanbul'da, Moda'da deniz kenarındaki evin balkonunda, sana renkli, zengin hayallerle dolu Şark masallarını anlatırdım. *Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Ash...* Sen bunları büyük bir dikkatle dinlerken, mavi gözlerinde alevler yanardı. Masal biter bitmez yerinden fırlar, "Haydi, anneanne, bunu oynayalım," derdin.

Masalı, usta bir rejisör gibi sahneye koyar, bana rolümü verir, kendi rolünü heyecan ve şevkle oynardın.

Senin hayal zenginliğine, sanat belirtilerine bakarak, annene, "Bu çocuk ya bir aktör ya bir rejisör olacak... Çocuğun bu istidadına dikkat edin, körletmeyin," dedim.

Yıllar geçti... Şimdi Amerika'da tiyatro kulüplerinde Shakespeare'i başarıyla oynadığını duyuyorum. Ben sahnede değil, hayatta küçücük bir rol oynadım. Sana ve okuyucularıma bunu yine bir masal gibi, bir roman gibi anlatacağım...

Gurbetteki hayatımı anlatmanın sırası daha gelmedi. Onu anlatma sırası geldiği zaman, eğer yaşıyorsam, sana ve okuyucularıma bunun da masalını anlatırım.

Savaş dolu bir hayatın hikâyesi...

I

Hayata Giriş

Milli Kurtuluş Savaşı'nın Arifesinde

Yıl 1919. Türkiye, Alman militaristleriyle girdiği harpte yenilmiş. İstanbul, İşgal Kuvvetleri'nin elinde. İngiliz Amiral Harington'lar, Amerikan Amiral Bristol'ler, yönetim mekanizmasına el koymuşlar. Türkiye'yi Birinci Dünya Harbi'ne sürükleyen "İttihat ve Terakki" Partisi'nin kodamanları, Talat Paşalar, Enver Paşalar, Cemal Paşalar, Doktor Nazım ve diğerleri kaçmışlar.

Limanda çeşitli bayraklarla süslenmiş düşman gemileri yatıyor. Yemen'den, Galiçya'dan, çeşitli cephelerden katar katar İstanbul'a dönen Mehmetçikler perişan...

Haydarpaşa İstasyonu evlatlarını, kardeşlerini aramaya gelen halkla tıklım tıklım. Dönenler çocuk denecek kadar genç. Bazılarının ayaklarında hâlâ köy çarıkları var. Paltoları yok. Soğukta titriyorlar. Bunlar Arabistan çöllerinde, harp cephelerinde niçin, kimin için dövüştüklerini bilmeden dönüyorlar. Yurttaşlarını yabancı topraklarda bırakmışlar. Gömüldükleri toprak kümesinin üstünde ne bir taş ne kimliklerini belirten bir yazı var. Bunlar, bir harp macerasında harcanmış Anadolu evlatlarıdır.

Bu macerada ölenlerin, yaralananların, kayıpların sayısı belli değil. Yurt içinde açlıktan, hastalıklardan ölenlerin de sayısı belli değil... Bu hesabı sormaya kimsenin dili varmıyor.

Herkes gelecek kaygısında. Bu yıkılıştan sonra memleket ne olacak? Emperyalistler Türkiye'yi paylaşacaklar mı? Herkes bu soruyu soruyor. Emperyalistler, milli bağımsızlığımızın üzerine bir şal örten Sevr Antlaşması'nı hazırlıyorlar. Mütareke anlaşması [Mudanya] 30 Ekim 1918'de müttefikler adına Amiral Galtrop, Türkiye adına Bahriye Nazırı Rauf Bey tarafından imzalanmıştır. Emperyalist devletler ellerindeki bu beratla başkentün kilit noktalarına yerleştiler.

Sokaklarda Senegalli, Hintli, Cavalı sömürge askerleri, çeşit çeşit elbiseleriyle geziyorlar. Bellerinden dizkapaklarına sarkan, renk renk, damalı eteklikleriyle gaydalı, davullu İskoç kıtaları, bir opera sahnesinde oyun verir gibi sokaklardan geçiyorlar. Boğaz'da Rumeli ve Anadolu hisarlarının üzerlerinde işgal ordularının bayrakları dalgalanıyor. Türk bayrağı en geriye asılmış.

Bu matem gününde yüzü gülenler ancak Rumlar... Sokaklarda laterna çalarak dolaşıyorlar. Hiç durmadan şarkı söylüyor, içiyor, nara atıyorlar. Harpte yenilen yurttaşlarına tepeden bakıyorlar. Kadınların çarşaflarını yırtıyor, kızlara saldırıyorlar. Hükümet yok, polis yok.

Memleket derin bir karanlığa gömülmüş. Harp öncesinin neşeli İstanbul'u artık yok. Sokaklar daralmış, insanlar küçülmüş, çehreler soluk; ağırbaşlı, vakarlı memurlar; cüppeli, sanki hocalar, işçi, esnaf bütün halk, başları göğüslerine düşmüş, köprünün üstünden geçiyorlar.

Sanki yıkılan imparatorluğun yükünü omuzlarında taşıyorlar. Türk milleti tarihinde ilk defa bağımsızlığını yitirmenin acısını iliklerinde duyuyor.

Kenar mahalleler yoksulluğun somut bir örneği... Bir yanda çullara sarılmış, çıplak ayaklı çocuklar sırtıyor. Öte yanda vagon ticaretiyle milyonlar vuran Topal İsmail Hakkı Paşalar, Bulgur Palaslar¹ kuran harp zenginleri, Viyanalı ar-

1. İstanbul Cerrahpaşa'da bulunan ve millî mimarlık akımının izlerini taşıyan yapı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti Bolu mebusu olan Mehmed Habib Bey'e ait binada "bulgur karaborsası" yapılmış ve adını buradan almıştır. (Y.N.)

tist Miloviç'in sigarasını banknotlarla yakıyorlar. Harp içinde saman ekmeği yiyenlerle, harpte zengin olanlar karşı karşıya. Biri karargâhını Şişli'de, Nişantaşı'nda, İstanbul'un onarılmış semtlerinde, öteki Fatih'in, Aksaray'ın, Cihangir'in fakir mahallelerinde, yangın harabelerine kurmuş.

Kabineler birbiri ardına değişiyor. İzzet Paşa gidiyor. Ferit Paşa geliyor. Ferit Paşa gidiyor. Tevfık Paşa geliyor. Eski Osmanlı paşaları karaya oturmuş imparatorluk zırhlısını yüzdürmek için İngiliz, Amerikan amirallerine, emperyalist devletlere sığınıyorlar. İttihat ve Terakki Partisi'nden yurttan kaçanların birçoğu Bekirağa Bölüğü'ne¹ tıklmış. Cezaevinin bir kapısından önceleri İttihatçıların tevkif ettiği Hürriyet ve İtilafçılar² çıkıyor, öteki kapısından Kürt Mustafa Paşa Divanı Harbi'nin tevkif ettiği İttihatçılar giriyor.

Kürt Mustafa Paşa, Harp Divanı emperyalist efendilerine yaranmak, halkı yıldırmaq için bazı İttihatçıları ipe çekiyor.

Yabancı subaylar evleri araştırıyor. Ev sahiplerini sokağa atıyor, içine yerleşiyorlar. Basın, yabancı devletler sansürünün kontrolünde.. İngiliz tarafıslı gazeteler serbest çıkıyor. İngiliz emperyalizminin uşağı Ali Kemal'in gazetesi *Sabah*, *İkdam*, emperyalistleri haklı buluyor. İttihatçılara küfürler savuruyorlar.

Yabancı sermayeye ajanlık eden azınlık sermayedarları. Beyoğlu camekânlarını ilanlarla doldurmuşlar.

"Türk malı almayınız." Köşe başı sarrafları, yabancı subayların dolarlarını, sterlinlerini, drahmilerini Türk parasına çeviriyorlar. Türk parası değerini kaybetmiş. Beyoğlu mağazalarına harbi kazanan devletlerin bayrakları çekilmiş. Rum mağazalarını etekleri kıvrımlı, kırmızı fesli, uzun, mavi püsküllü Evzon³ askerleri bekliyor. Bu, mütarekenin İstanbul'u-

1. Beyazıt'ta, Savunma Bakanlığı'na bağlı siyasi suçlulara ayrılmış cezaevi.
2. "Hürriyet ve İtilaf" İngiliz tarafıslı, "İttihat ve Terakki" Partisi'ne karşı kurulmuş muhalefet partisi.
3. Yunanistan ordusuna mensup tören kıtası. Özel elbiseleriyle Yunanistan parlamento binası önündeki Meçhul Asker Anıtı'nda nöbet tutan bu askerler Yunanistan'ın bağımsızlığını temsil eder. (Y.N.)

dur. Yıkılmış bir imparatorluğun çöküntüleri içinde ümidini, benliğini kaybetmiş bir milletin İstanbul'u...

Suçlu kimdir?

Herkes birbirine soruyor. Bu yıkılışın suçlusu kimdir? Bunun sonu ne olacaktır? Sırtını İngilizlere dayayan Hürriyet ve İtilaf Partisi önderleri suçu İttihatçılara yüklüyorlar. Alman militarizmine el verip Türkiye'yi Birinci Dünya Harbi'ne sürükleyen İttihatçıların alt tabakaları ise suçu Enver Paşa'ya yüklüyorlar.

Bir tarafta İngiliz Muhipleri Cemiyeti dış politikanın İngiltere'ye dayanmasını savunuyor, öte yandan Wilson Cemiyeti'ni kuran aydınlar, Amerikan mandasından medet umuyorlar. Aydınların büyük bir kısmı kötümser. Bir kısım aydın Türkiye topraklarından bazı tavizler vermekle bağımsızlığımızın korunacağı iddiasında... Sağduyusuyla hareket eden halk, emperyalistlerin artık bağımsız bir Türkiye bırakmayacağı, bağımsızlığı kurtarmak için bir savaş gerektiği inancında...

Türkiye'yi paylaşmaya önceden karar veren emperyalist devletler (İtilaf-ı Müselles Devletleri) Türkiye'nin bu iç durumundan cesaret alıyor, yüzyıllar boyu ekonomi alanında sömürdükleri ülkeyi şimdi paylaşmak, bölge bölge nüfuzları altına almak istiyorlar. Türkiye hiçbir zaman böyle kolayca paylaşılacak, yok edilecek bir duruma düşmemişti. Sultan Vahdeddin saltanatını korumak hesabında... Damat Ferit, Ali Kemal gibi İttihat ve Terakki Partisi'nin politikasına düşman olan, memleketi İngilizlerin boyunduruğu altına sokmaya hazır olanlar, birer uşak gibi İngiliz Amirali Harington'un, Amerikan Amirali Bristol'ün emirlerine boyun eğiyorlar.

İngiltere, Türkiye'yi Mısır gibi nüfuzu altına almak istiyor. Amerika, Türkiye'ye vasi olmak, mandası altına almak için bazı aydınlar arasında kışkırtmalar yapıyor. Başta Halide Edib, gazeteci Ahmet Emin Yalman ve Rauf Ahmet gibi bazı aydınlar İngiltere'ye karşı, Amerikan mandasını üstün görüyor, Amerika'nın emperyalist olmadığını iddia ediyorlar. Amerikan mandası altında sömürülen Filipin'i, Güney Amerika

memleketlerini görmemezlikten geliyor; Amerika'nın demok-rasi getireceğini ileri sürüyorlar. Bu inançla İstanbul'da bazı yazarlar, gazeteciler, hukukçular, 1918'de Wilson Cemiyeti'ni kurmuşlar. Türkiye'nin parçalanma tehlikesi karşısında, göz-lerini Wilson prensiplerine dikmişler, böylelikle imparator-luğu yıkılıştan kurtaracaklarını umuyorlar.

Halide Edib Adıvar bu durumu hatıralarında¹ şöyle an-latıyor:

Basın temsilcileri *Vakit* gazetesinin bürosunda toplanmış-lardı. Başkan Wilson'a gönderilecek memorandumu konu-şuyorlardı. Memorandum, Amerika'nın Türkiye'ye ekono-mik ve mali yardım yapmasını, uzmanlar ve kadrolar gön-dermesini, yeni bir rejim kurmak, iç reformlar yapmak için Türkiye'ye son bir şans verilmesini istiyordu. Her taraftan istilacılara karşı birleşme isteği yükseliyor, teşkilatlar kuru-luyordu. 1919 Haziran'ında Ahmet Paşa'nın² başkanlığı al-tında "Milli Blok" kuruldu. Memleketin tanınmış insanları, yani eski başbakanlar, genelkurmay başkanları bu teşkilata girdiler. Herkes bir çıkış yolu arıyordu. Milli Liberaller, Barış ve Selamet gibi yeni yeni partiler kuruluyor, Milli Kongre adıyla meydana gelen teşkilat, kongre binasında Doktor Esat Paşa'nın kuruculuğu altında toplanıyordu. Bunların bü-tün çalışmaları, "toplandılar, konuştular ve dağıldılar," sözle-riyle belirtilebilir. Politika bakımından önemli olan teşkilat "Karakol" teşkilatı, İttihatçılardan Kara Vasıf Bey'in başkan-lığı altında kurulmuştu.³

O zaman İstanbul'da yapılan bu çalışmalar, bir Milli Kurtuluş Savaşı'na zemin hazırlıyordu. Anadolu'da da yer yer teşkilatlar kurulduğu haberleri geliyordu.

1. *The Turkish Ordeal* İngilizce basılmıştır.
2. Ahmet Rıza, Abdülhamid'in zorbalığı karşısında Avrupa'ya kaçan, hürriyet için savaşan bir vatanseverdi.
3. *The Turkish Ordeal*, s. 19-20.

Bu devirde ben olayları kavrayacak kadar olgun değildim. Çok gençtim. Henüz yeni evlenmiştim. Büyük kızım Sevim iki yaşındaydı. Kalabalık bir ailemiz vardı. Zekeriya, Muhacir Umum Müdürlüğü'nde aşiretler müdürüydü. Pek az bir maaşı vardı. Biz de harp içinde saman ekmeği, kaynamış ayva ile geçinen nesildendik. Cağaloğlu'nda, Molla Fenari Sokağı'nda, Abdullah Cevdet'in¹ iki katlı apartmanının birinci dairesinde yaşıyorduk. Olayları büyük bir ilgi ve üzüntü ile izliyor, bir şeyler yapmak ihtiyacını duyuyorduk.

Büyük Mecmua



Diken dergisinin dördüncü sayısı.

Zekeriya ve gazeteci Sedat Simavi, *Diken* adında bir mizah dergisi çıkarmayı kararlaştırdılar. Derginin ilk sayısı halk arasında büyük bir ilgi topladı. Dergide harp zenginleri açığa vuruluyordu. Halk, ölüsüne kefenlik patiska bulamazken onlar, vagon ticareti yaparak zengin olmuşlardı.

Zenginlerin bir ef-sane gibi halk arasında dolaşan hikâyeleri, vurgunları *Diken* dergisinde nükteli yazılarla, karikatürlerle halkın önüne seriliyordu.

Cağaloğlu'ndaki evimiz birçok aydının merkezi olmuştu. O zamanın en tanınmış yazarları, hikâyecileri, şairleri,

1. Abdullah Cevdet bir Türk düşünürüdür. İngilizlerin adamıydı. İngiliz Dostları Cemiyeti'nde çalışmıştır.

edipleri, bizim evde toplanırdı. Durumdan herkes ümitsizdi. Herkes çıkacak bir yol arıyordu. Halka ümit ve cesaret vermek, halkı uyandırmak amacıyla haftalık bir dergi çıkarmaya karar verdik. Adı *Büyük Mecmua* olacak, yazarlar para almayacaktı. Derginin yazarları Ömer Seyfeddin, Ali Canip [Yöntem], Falih Rıfkı [Atay], şair Yusuf Ziya [Ortaç], Orhan Seyfi [Orhon], Faruk Nafiz [Çamlıbel], Köprülüzade Fuad, Mehmet Emin Yurdakul, üniversite öğretmenlerinden İsmail Hakkı [Baltacıoğlu], Tekinalp (Moiz Kohen) ve Reşat Nuri [Güntekin], üniversite öğretmenlerinden Mehmet Emin ve diğerleri idi.

Büyük Mecmua, niçin çıktığını anlatan ilk yazısında, kötümser olmanın zararlarını belirtiyor, halkı cesaretle çalışmaya çağınıyordu:

“Ümitsizliğe düşüp etrafa zehir saçacağımıza yahut herkese milletin geleceğinden ümit kalmadığını yayacağımıza oturup elbirliğiyle çalışmak ve milletin kültür bakımından yükselmesini ve gerçek bir millet olmasını sağlamaya çalışmak gerekir.”

6 Mart 1919'da Zekeriya'nın imtiyazı altında genç yazarların birliğiyle çıkan dergi, yenilme acısıyla ümidini kaybeden halka bir ümit ışığı oldu. *Büyük Mecmua* tam deyimiyse bir forumdu. Görüş ve inançları ayrı insanlar bu dergide yıkılışın sebeplerini araştırıyor, kurtuluş yolları bulmaya çalışıyorlardı. Türkçülük, milliyetçilik, Yeni Osmanlılık tartışmaları yanında, sosyalist bakımdan iktisadi akımlar, emperyalizme karşı yazılar feminizm konuları yer alıyordu.

İmparatorluğun yıkılış sebeplerini araştıranların bazıları bunun Türkçülük, milliyetçilik akımlarından ileri geldiğini iddia ediyorlardı. Aynı zamanda İstanbul'da *Yeni Mecmua* adında bir dergi çıkıyordu. Bu dergide Ahmet Cevat¹, yıkılışa İslamcılık, Pantürkizm akımlarının sebep olduğunu iddia edi-

1. Ahmet Cevat, bir öğretmendir. Sovyet İnkılabı'ndan sonra Sovyetler Birliği'ne gitti, orada sosyalistlerle beraber çalışmış memlekete döndükten sonra partiden ayrılmıştır.

yor, "Biz gerçek Osmanlı, kuvvetli Müslüman kalalım. Fakat kanlı çetenin felaketli mefkûresinden süratle uzaklaşalım," diyordu.

Kurtuluş mecmuasını çıkaran komünistler yıkılışı emperyalistlere yüklüyor, milleti emperyalizme karşı savaşa çağırıyorlardı.

Büyük Mecmua'da toplanan milliyetçilerle, Ahmet Cevat arasında bir tartışma başladı. Milliyetçiliği, Türkçülüğü savunanlar, çeşitli anlayışlara sahiptiler. Kimi Türkçülüğün köklerini geçmişten alan bir akım olduğunu belirtiyor, kimi Turan'a gitmekten söz açıyor, kimi Türkçülüğün amacının memleket dışı Türkleri kurtarmak değil, azınlık sermayesi ve yabancı sermaye karşısında ezilen milli burjuvaziyi korumak olduğunu iddia ediyordu. Bunun Turancı Türkçülükle ilgisi olmadığını, dış sermayenin baskısına karşı milli burjuvaziyi koruyan bir milliyetçilik olduğunu söylüyorlardı.

Aydınlar bir fikir buhranı içindeydiler. Yıkılışın sebeplerini yüzeyde arıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nu çökerten iç ve dış sebepleri, ekonomik ve politik nedenleri araştırmıyorlardı. Yıkılış devrinde meydana gelen çeşitli fikir akımlarını, yıkılışın sebebi sayıyorlardı. Emperyalizme karşı savaşacak yerde, iç parti kavgalarıyla birbirlerinin boğazına sarılıyor, emperyalistlerin ekmeğine yağ sürüyorlardı. Bu tartışmalar arasında Yeni Osmanlılık siperine saklananlar oldu. Bunlar azınlıkların "reaya" muamelesi gördüklerini, İttihatçıların milli bir politikayla azınlıkları ezdiğini, yine Osmanlılık politikasına dönmek gerektiğini iddia ediyorlardı. Bir zamanlar Ziya Gökalp'le beraber Türkçülüğü, milliyetçiliği savunan Tekinalp bile "1908 Devrimi'nin ilk günlerinde, unsurlar arasında bir kardeşlik doğduğunu, papazların, hocaların öpüştüğünü, özellikle Rumeli'de çete çarpışmalarının durduğunu" yazıyor, taraf taraf "ittihad-ı anasır" [unsurların-halkların birliği] ve azınlıkları birleştirme cemiyetinin kurulduğunu belirtiyor, "Az zaman sonra esef verici olayların meydana geldiğini" söylüyordu. Yeni Osmanlılık politikasına dönmeyi salık veriyordu.

Yeni Türkiye

Memleket işgal altında olduğu halde, yıkılan imparatorluğun içinde yeni akımlar doğuyordu. Durumun kötülüğüne, bütün ümitsizliklere rağmen yenileşme akımları kuvvetleniyordu. Bir tarafta şeriat mahkemelerinin Adliye Bakanlığı'na devri tartışılıyor, öte yanda eğitim sisteminde yenilikler isteniyordu. Dinle devletin ayrılması, medreselerin Eğitim Bakanlığı'na bağlanması fikirleri ortaya atılıyordu.

Harp içinde kadınlık hayatında da bazı yenilikler meydana gelmişti. Kadınlar, eski düşünüşe uymayan adımlar atmışlar; tek tük devlet bürolarına, ticarethanelere, fabrikalara, girmişlerdi. Kendilerinin de hayatta savaşılmaya elverişli kol ve kafaya sahip olduklarını ispata çalışıyorlardı. Şeriatçıların bütün karşı koymalarına rağmen, ekonomik yıkılışın yarattığı zorunluluk, kadınları hayata çekmişti. 27 Mart 1919'da gazetelerde, dergilerde büyük bir tartışma başlamıştı. Bu tartışma o devrin düşünüşünü aksettiren bir olay olduğu için belirtiyorum:

Kadınlar erkeklerle aynı darülfünunda (üniversitede) okuyabilirler mi, okuyamazlar mı? O güne kadar kadınların okuduğu okullar ancak lise derecesindeydi. Bu okulların üniversiteyle birleşmesini Eğitim Bakanlığı kabul etmek istiyor, üniversite müdürü Naim Hoca karşı geliyordu. Bu isteği bütün basın, halk alkışlıyordu. Fakat işgal havası içinde irtica canlanmış ve kuvvetlenmişti. Bu hareketler karşısında hocalar, şeriatçılar hemen başkaldırdılar.

"Asla... Kadınlarla erkeklerin aynı çatı altında ders görmeleri şeriata aykırıdır," fetvasını verdiler. Şeriatçılara göre, kadınlar üniversiteye girebilirlerdi amma sınıflar ayrı olmak şartıyla...

Profesörler her gün aynı dersi ayrı sınıflarda verecek, kadınlar laboratuvarlarda erkeklerle beraber çalışmayacaklardı. Gericiler, kadınlarla erkekleri birbirinden ayırmak için o zaman tramvaylarda olduğu gibi üniversiteye de bir perde germek istiyordu. Kız ve erkekler sınıflarda birleşmiyorsa da

koridorlarda, genel konferans salonunda birleşiyorlardı. Gericiler, bunu da önlemek için erkek öğrenciler üniversiteye girdikleri zaman kadınların dışarıda beklemesini, kadınlar sınıfa girdiği zaman erkeklerin üniversiteye girmelerinin yasak edilmesini istiyorlardı. Üniversite öğleye kadar erkeklerle, öğleden sonra kızlara ayrılmalıydı.

Gericilerin bu gülünç, gülünç olduğu kadar acıklı durumlarına rağmen, üniversite öğretmenler meclisi, bundan böyle kız ve erkek öğrencilerin bir arada okumasını bir tek muhalif oya karşı kesin bir çoğunlukla kararlaştırdı. Bu muhalif oyu veren, üniversite müdürü Naim Hoca'ydı.

Bunun gibi, "Tesettürün, yani kadının örtülmesinin dinle ilgisi var mıdır, yok mudur?" konuları tartışılıyor, en ilerici aydınlar bile hocaların baskısı altında çarşafın atılmasını cesaretle savunamıyorlardı. Kadınların tıp fakültesine, diğer fakültelere girmeleri bir taraftan konuşuluyor, bir taraftan da gerçekleşiyordu. Çökmekte olan imparatorluğun içinde yenileşmeye doğru olan bu kıpırdamalar, Türk toplumunun ne pahasına olursa olsun, eski kalıplardan kurtulma çabasının işaretleriydi. Daha sonraları Mustafa Kemal'in ortaya attığı reformların tohumlarını burada aramak gerektir.

Ben bu ideolojik tartışmalara katılacak kadar olgunlaşmamıştım. Derginin çıktığı ilk günden kapandığı güne kadar kadın haklarını savundum. Dünya ölçüsündeki *süfraj*et (kadınlara oy hakkı sağlanması) hareketlerini izliyor, kadınları sosyal baskılardan, özellikle şeriat baskısından kurtarmak için savaşıyordum. Beni bu konuya bu kadar sıkı bağlayan, biraz da özel hayatımın etkileriydi.

* * *

Sekiz yaşında bir çocuktum. Altı kardeşlik. Babam Selanik gümrüğünde başkâtipti. Az bir kazançla altı çocuğa bakmak zorundaydı. Bir gün gümrükte muhasebecinin, "Sen başefendi koltuğunu dolduramıyorsun," sitemine kızmış, işinden çekilmişti. Küçük bir emekli maaşıyla yaşıyorduk. Aile tam

bir sefalet içindeydi. Selanik'te Pazar Tekkesi denen bir yerde yaşıyorduk. Ev halamın eviydi. Bahçeli, güzel, mazbut bir evdi. Bizim ancak iki odamız vardı.

Babam tam bir patriarktı. Her sabah ayakyoluna girdiği zaman, annem elinde bir havlu, bir ibrik kapının önünde beklerdi. Bir gün sordum:

"Sen babamın hizmetçisi misin?"

"Her kadın kocasının hizmetçisidir," dedi.

"Ben kocamın hizmetçisi olmayacağım."

"Olacaksın."

"Öyleyse evlenmeyeceğim."

"Evleneceksin."

(Evlendim ama kocamın hizmetçisi olmadım.) Beni kadın haklarını savunmaya iten bu ilk tepkiydi.

İkinci olay da annemle babamın ayrılış şekilleriydi. Teyzem Selanik'te Yalılar denen sayfiye yerine göç ediyordu. Annem kardeşine yardıma gitmişti. Hava karardı, annem gelmedi. Babam sinirli sinirli dolaşüyor, kendi kendine söylüyordu. Annem kapıdan girince gürlledi. Annemin, niçin geldiği sorusuna verdiği cevabı dinlemiyor, yüksek sesle bağıırıyordu. Ben minderin üzerinde ürkek bir kuş gibi titriyordum. Babam sandalyeyi kapıldığı gibi annemin üzerine yürüdü. Bundan sonrasını görmemek için başımı minder yastıklarının arasına soktum, ağlıyordum.

Babamın sesini duydum:

"Boş ol, seni boşadım."

Annem, süklüm büküm büzüldüğü köşeden çıktı. Fırına geçmişti, benim elimden tuttu, evin yukarı katına çıktık. "Artık gidiyorum," dedi.

Ben annemin eteklerine sarılıyorum, yalvarıyordum:

"Beni de götür anne. Beni burada bırakma."

Ertesi gün dayım geldi, bizi kenar mahalleler arasında büyükbabamdan kalma ahşap, çökmeye yüz tutmuş bir evin, bir odasına yerleştirdiler. Ev "hisse-i şayia", yani birçok hisselerle bölünmüş olduğu için her odada bir aile yaşıyordu. Bizim de bir odamız, zemini toprak, bir mutfagımız vardı.

Mutfak avlunun ta ucundaydı. Kardeşlerim Mecdi Eren ve Hidayet Eren, anamı babama karşı savunmuş, bizi geçindirme yükünü omuzlarına almışlardı. Büyük kardeşim bir ticarethanede kâtipti. Küçük kardeşim Singer makina şirketine girdi. Bir taraftan mektebe gidiyor, bir taraftan da çalışıyordu. Babam, her zaman kardeşlerimin okumasını yeter görüyor, çalışmalarını istiyordu. Hepimizin okuması annem sayesinde olmuştu. O bir taraftan dikiş dikiyor, bir taraftan sekiz kişilik ailenin yükünü omuzlarında taşıyordu. Bugünleri hatırlarken anamı sonsuz bir saygı ve sevgiyle anıyorum. 78 yaşında öldüğü gün, donmuş elini bu saygı ve sevgiyle öptüm.

Annemle babamın ayrılması, çocuk ruhumda büyük bir etki yaptı. Ortanca kardeşlerim Celal Deriş, İstanbul'da Hukuk Fakültesi'nde; Neşet Deriş, Paris'te okuyordu. Kardeşlerime yük olmanın azabını daha o zamanlar duyuyordum. Okumak, bir şey olmak, hayatımı kazanmak istiyordum. Altı çocuklu bir ananın dövülmesi, kovulması benim çocuk ruhumda baskıya, istibdada karşı büyük bir kin bırakmıştı. Her haksızlığa karşı isyan ediyordum.

Hayata ilk girişimde *Büyük Mecmua*'da kadın konusunu ele almamın en büyük nedeni bu olsa gerektir. Daha genç yaşında, kadınlara üniversite tahsili yapmak mümkün olmayan günlerde, genç arkadaşlarla birlikte Tefeyyüz Cemiyeti adında bir okuma grubu kurmuştuk. Üç erkek öğretmenden ders alarak tahsilimi geliştirmeye çalışmışım. Bütün emelim bir meslek sahibi olmaktı. *Büyük Mecmua*'da yazı yazma fırsatını bulunca kadın meseleleriyle uğraşmayı kendime ödev edinmişim.

Dergide emperyalizme karşı savaş

Bir gün *Büyük Mecmua*'nın yazı odasına uzun boylu, kıvrıcık saçlı, esmer bir adam geldi. Kendini İsmail Hakkı diye tanıttı. "Bana Arap İsmail Hakkı derler. Ben Zekeriya'nın Paris'ten arkadaşıyım. Dergiye bir yazı getirdim. Bu yazılar bir seri halinde devam edecek," dedi.

Kendisini oturttum. Bana durumun ağırlığını anlattı. *Büyük Mecmua*'nın bağımsızlık savaşını ilgiyle izlediğini söyledi. Getirdiği yazılar, harp borçlarının ödenmemesini savunan, emperyalizme karşı yazılardı. Böylece *Büyük Mecmua*'da milliyetçilik, Türkçülük, Yeni Osmanlılık akımları arasında, ilk defa açıktan açığa emperyalizme karşı savaş da yer alıyordu. "M.S." takma adıyla yazılan bu yazılar yepyeni bir fikir ortaya atıyordu:

Türkiye, Birinci Dünya Harbi'nden perişan çıkmıştır. Hazine tamtakırdır. Emperyalist devletlere olan borç, "Düyun-u Umumiye", imparatorluğu iflas ettirmiştir. Bu harp borçları milletin değil, devletin borçlarıdır. Bu borcu harp sıralarında büyük kazançlar sağlayan, büyük mülk ve sermaye sahipleri ödemelidirler. Bunların kazançlarından devlete bir hisse ayrılmalı, hatta devlet bu borçları inkâr etmelidir.

İsmail Hakkı yazılarında devlet kapitalizmini savundu, özel teşebbüsü ortadan kaldırmıyor; ancak bu kazançların sınır altına alınmasını, kontrol edilmesini istiyordu. "Büyük sermayedarların istibdadını kırmak lazımdır," diyordu.

Bunun yanında öteden beri Türkçülüğü savunan Hüseyin Ragıp [Baydur]¹ da emperyalizme karşı yazılar yazıyor, sosyalizmi savunuyordu. "Açlıktan ıstırap çeken beş kıta üzerinde en çok gelişen ideal sosyalizmdir," diyordu (*Büyük Mecmua*, 24 Nisan 1919).

Aydınların birçoğu, devlet adamları "yabancı himayeden", "İngiltere'nin kanatları altına sığınmaktan" söz açarken durumun ağırlığını görmüyor, bazı aydınlar da "Amerika'nın Türkiye'ye mandater olarak gelmesini" savunuyorlardı.

Memleketin istila altında olduğu bugünlerde Ali Canip'le, Köprülüzade Fuad, "Epope, asri bir nevi midir?" diye tartışıyorlar. Halide Edib, memleketi kurtarması için Sultan Vahded-

1. Milli Kurtuluş Harbi'nden sonra Atatürk'ün sağ kolu olmuş, Eğitim Bakanlığı'na getirilmiş, Londra ve Moskova elçiliklerine gönderilmiştir. [Bu göreve, Hüseyin Ragıp'ın kardeşi Reşit Galip getirilmiştir. (Y.N.)]

din'e yalvarıyordu, "Padişahım! Türk'ün 600 senelik ruhu seni çağırıyor. Büyük uluları seni çağırıyor," diye yazıyordu.

Halide Edib ve arkadaşlarının Amerikan mandası için çırpındıkları günlerde *Büyük Mecmua*'da mandacılığa karşı yazılar çıkıyordu. Çok geçmeden olaylar, manda isteyenlere şu kesin cevabı verdi:

"Yunanlar İzmir'e asker çıkardılar."

İzmir'in işgali

Yıl 1919. 14 Mayıs'ı 15'e bağlayan gece. Yunanlar, İtilaf Devletleri'nin kanatları altında adım adım İzmir'e giriyor. Rıhtımda çarpışmalar oluyor. Bu haber, bir yıldırım gibi İstanbul havalarında çalkalanıyor. Ferit Paşa hükümeti halka, vakar, sükûnet salık veriyor. Barış Kongresi'nde her şeyin düzeleceğini söylüyor. Halk şaşkın, fırtınanın hangi yönden geldiğini, hedefin bütün Anadolu'yu işgal olduğunu anlıyor. Bu defa hançerin yüreğine saplandığını duyuyor. Gençler, aydınlar bir toplantıdan bir toplantıya koşuyor, kurtuluş yolu arıyorlar.

Bu kaynaşma, bu heyecan *Büyük Mecmua* yazarlarını da sarmıştı. O akşam derginin idare odasında toplananlar arasında Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ruşen Eşref [Ünaydın], Falih Rıfkı ve daha bazıları vardı. Ömer Seyfettin, "Cancağazım," dedi, "şimdi dergiyi tam bir savaş dergisi haline getirmek gerek. Damat Ferit, Kürt Mustafa Harp Divanı, İngiliz sansürü artık para etmez. Kellermizi koltukaltına almak zamanıdır."

Büyük Mecmua, Cağaloğlu'nda Abdullah Cevdet'in evinde hazırlanıyordu.

Ertesi gün daha geniş bir toplantı yapmaya karar verdik. Fakat Cağaloğlu'ndaki ev öteden beri polisin göz hapsindeydi. Zekeriya, Halide Edib, Hasan Âli Yücel, Köprülüzade Fuad, Eski Maliye Bakanı Ferit ve daha başkaları bizim evde toplanıyor; bir cemiyet kurmak için konuşmalar yapıyorlardı. Apartmanın üst katında oturan Abdullah Cevdet'in jurnaliyle işgalin ertesi günü Zekeriya'yı yakaladılar. Zekeriya o gün işten gelmişti, ikimiz de üzgündük.

“G lthane Parkı’na çıkalım,” dedi, “biraz hava alınız.”

“Ak ama toplantı var,” dedim.

“O saate kadar döneriz.”

Kızım Sevim iki yaşındaydı. Onu küçük arabasına koyduk, parka gittik. Az sonra bir polis yanımıza yaklaştı:

“Zekeriya Bey, sizi polis müdürü istiyor, bir şey sorup gönderecekler.”

Ben de gitmek üzere kalkmı tım. Polis, “Siz kalınız hem  re hanım. Zekeriya Bey  imdi gelecek,” dedi.

Hava kararıncaaya kadar bekledim. Ne gelen ne giden vardı. Ben de evin yolunu tuttum. Toplantıya gelenler, bu haberle kar ıla tılar. O gece saat ona kadar Zekeriya’dan hiçbir haber alamadım. Polis Müdürlüğü’nden yaptığım soru turmalara, “Merak etmesinler, gelecek,” cevabını veriyorlardı.

Gece saat on ikide bir polis geldi. Zekeriya için yatak, yorgan istiyordu. Bu misafirli in uzunca s re  ini anladım. Ertesi gün kendisinin Bekira a B l   ’ne gönderildiğini öğrendim.

Bu haber duyulur duyulmaz çalışma odası yazarlarla doldu. Hepsi artık derginin  ıkamayaca ı tela ı içindeydi. Çünkü imtiyaz Zekeriya’nın  st ndeysi. Tutuklu olan bir adam gazete  ıkaramazdı. İmtiyazın bir başkasına devredilmesi lazımdı. “İmtiyazı ben üzerime alırım,” dedim.

İmtiyazın devir i i bittikten sonra tekrar buluşmayı kararla tık. Ertesi gün Zekeriya’dan imtiyazı bana devretti ini bildiren belgeyi almak ve kendisini görmek üzere Beyazıt’ta, Harbiye Bakanlığı’ndaki¹ Bekira a B l   ’ne gittim. İzin almak için birçok odayı dola tıktan sonra ko u a girdim. Burası boydan boya bir salondur. Çepeçevre karyolalarla  evrilmi ti. Daha doğrusu burası bir ko u  değil, bütün devirleri, bu devirlerin suçlularını ve masumlarını içine alan bir mahkeme salonu, bir siyaset meydanıydı. Maarif Nazırı Ubeydullah Efendi yatağının üzerine ba da  kurmuş Kuran oku-

1. Günümüzde İstanbul  niversitesi’nin merkez kamp s d r. (Y.N.)

yor. Ziya Gökalp etrafına toplanan bir gruba bir şeyler anlatıyordu. Yanındakiler onu vecd ile dinliyordu.

Ağaoğlu Ahmet Bey yüksek sesle konuşuyor:

“Suç Türkçülerde, Turancılarda değil, bu milleti bir macera harbine sürükleyen Enverlerde, Talatlardadır,” diyordu.

Bir başkası:

“Suç, memleketi düşmanlara, İngilizlere, Fransızlara satan Hürriyet ve İtilafçılardadır. İttihat ve Terakki hükümeti olmasaydı, Türkiye daha Balkan Harbi’nde parçalanmış olacaktı,” diyor.

Zekeriya, Köprülüzade Fuad, Ferit Karakaş¹ yan yana olan karyolalarının üzerinde oturmuş, konuşuyorlardı. Benim onlara doğru yürüdüğümü görenler ve beni tanıyanlar hemen etrafını sardılar:

“Ne haber? Yunanlar İzmir’e girmiş. Milli Meclis ne yapıyor? Mustafa Kemal hakkında bir şey duydunuz mu?”

Soruların bazısına cevap verebiliyor, bazısına veremiyordum.

Eve döndüğüm zaman *Büyük Mecmua* yazarlarını evde buldum. Ruşen Eşref, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Faruk Nafiz, Falih Rıfkı, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi hep oradaydı.

Büyük bir heyecan içindeydiler. Kendilerine Bekirağa Bölüğü’nden haber verdim. Zekeriya’dan imtiyazı devir için belgeyi almıştım. Artık işi bitmiş sayıyorlardı.

Şimdi dergiyi nasıl çıkaracaktık?

Ömer Seyfettin, “İlk nüshayı matem nüshası olarak çıkarmalıyız. Kapak çepeçevre siyah olmalıdır,” dedi.

Bir tartışma başlamıştı. Kimi halka bir matem havası vermeyelim, halkı savaşa çağıralım, diyordu. Kimi halkı savaşa çağırmanın en itici yolu hislere seslenmektir, diyordu. Bazıları da artık bu miskinlikten silkinmeliyiz, biz, biz olarak ortaya çıkmalı, bağımsızlığımızı korumak için halka yol göstermeliyiz diyordu.

1. İstanbul’un tanınmış tüccarlarından biriydi. Oraya niçin geldiğini bilmiyorum.

Herkes ordunun dağılmış olmasından ürküyordu. Büyük Batı devletlerine ordusuz nasıl karşı koyabilirdik? Dergi kapağının çepeçevre siyah çıkmasında oylar birleşti. Bundan sonra yazarlar istediğini yazmakta serbest bırakıldı. Matbaa işleriyle uğraşmayı Ömer Seyfettin üzerine aldı.

Dergi, İngiliz sansürünün devamlı kontrolü altında idi. Yazıların bir kısmı tamamıyla geri çevrilir, bazılarının da kuş gibi kanatları yolunurdu. Bu yüzden makalelerin asıl can alacak noktaları gidiyor, posası kalıyordu. Yazıların sansüre götürülmesi, düzenlenmesi işi bana bırakıldı. O gün noterlikte imtiyazın devri işini bitirdikten sonra eve döndüm. Yazı odasında çalışıyordum. Kapı çalındı. Açtığım zaman önümde kısa boylu, zayıf, siyah çarşafli bir hanım duruyordu.

“Kimi istiyorsunuz?” dedim.

“Ben Halide Edib,” dedi.

Şaşırmıştım. Halide Hanım dergiye yazıyordu. Evde toplantılara katılıyordu. Zekeriya’nın Köprülü Mehmet Fuad, Hasan Âli Yücel ve diğerleriyle kurmayı tasarladıkları cemiyet toplantılarına başkanlık ediyordu. Ama beni bu toplantılara sokmazlardı.

Halide Hanım’ın romanlarını çocukluğumdan beri büyük bir zevke okurdum. Onu karşımda görünce pek sevindim. İçeri buyur ettim. Halide Hanım çarşafının üst kısmını çıkardı.

“Zekeriya nasıl?” dedi.

“Bugün kendisini ziyaret ettim, iyidir.”

Bekirağa Bölüğü’nde kimleri gördüğümü sordu. Anlattım.

“Şimdi dergi ne olacak?” dedi.

“Ben çıkaracağım. İmtiyazı ben üzerime alıyorum.”

Halide Hanım tepeden turnağa beni süzdü.

“Sen daha çocuksun,” dedi.

“Yavaş yavaş büyüyeceğim.”

Halide Hanım gülümsedi. İzmir nüshasını nasıl çıkaracağımızı sordu. Anlattım. “İsterseniz başyazıları ben size yazarım,” dedi. İzmir’in işgali hakkında bir musahabe göndere-

ceğini söyledi. Giderken, "Yarın Sultanahmet'te İzmir'in işgaline karşı bir protesto mitingi yapacağız. Sen de gel," dedi.

İzmir Mitingi

Sultanahmet Meydanı on binlerce insanla dolu. Halk kenar mahallelere taşmış... Meydana girebilmek hemen imkânsız bir şey... Evlerin balkonları, pencereleri, damların üstü insanla dolu... Ağaçların üzerinde yaprak gibi insanlar sallanıyor. Meydanın bir tarafına Fuad Paşa Türbesi'ndeki dar sokaktan girebildim. Çarşaf devriydi. Yüzümü sımsıkı örttüm. Hocalar, peçesi açık kadınların yüzüne tükürüyor, küfrediyor, "Bütün bu felaketler başımıza sizin yüzünüzden geldi. Yüzünüz açık, baldırınız açık. Millette ne din ne iman bıraktınız," diyorlardı.

İnsan kalabalığının uğultusu dalgalanıyor. Halide Hanım kürsüde [15 Mayıs 1919]. Siyah çarşafı içinde vakarla ayakta duruyor, kürsünün üzerine siyah bir bayrak gerilmiş. Ay yıldızın altında "Ya istiklal ya ölüm" yazıyor. Kürsünün bir yanına asılan afişte "Wilson'un 12 maddesi" göze çarpıyor. Sultanahmet, Ayasofya camilerinin minareleri, küçük siyah bayraklarla süslü. Bir camiden, ötekine gerilen mahyalarda¹ "İzmir bizimdir" yazılı.

Halide Hanım konuşuyor. Halkın arasından hıçkırıklar duyuluyor. Hocalar ikide bir, minarelerde tekbir getiriyor, ilahiler söylüyorlar. Meydanı dolduran 200 bin kişi tek bir ses gibi tekbir getiriyor.

Halide Hanım'ın millete sunduğu yemin sureti okunuyor: "Milletim istiklalini elde edeceği güne kadar savaşaacağım." 200 bin kişinin ağzından çıkan bu yeminin gür, canlı uğultusu halk arasında dalga dalga yayılıyor, insan başlarının üstünden kenar mahallelere ulaşıyor. Bu, milli bağımsızlığı için savaşa azmetmiş bir milletin heyecanıydı. Artık tereddütler, korkular dağılmıştı. Bu, bir savaş hazırlığıydı.

1. Mahya, iki cami arasına gerilen örtünün üzerine kandillerle yazılan yazı.

Mitingden sonra eve döndüm. *Büyük Mecmua*'nın İzmir sayısı siyah bir kapak içinde, milleti savaşa çağıran bir beyanname gibi hazırlandı. Artık yazarlar, ilk sayılarında olduğu gibi *epope* devrinden söz etmiyor, milli bağımsızlığı dile getiriyorlardı.

Yazılar tamam olduktan sonra Damat Ferit hükümetinin genel basın müdürü olan Haydar Bey'e götürdüm. Ertesi gün yazıları almaya gittiğim zaman beni karşısına oturttu:

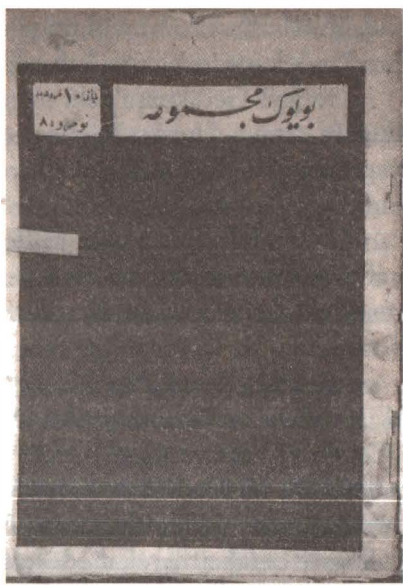
"Ne yapmak istiyorsunuz?" dedi. "Memleket bugün işgal altındadır. Siz değil, Sultan Vahdeddin bile istediğini söyleyemez. Gönderdiğiniz o başyazı, derginin bütün konuları, milleti isyana çağıran yazılar. Ben buna nasıl müsaade edebilirim? Beyazıt Meydanı'nda miting yapmakla işgal ordularını dışarı atacağınızı mı sanıyorsunuz?"

"Siz Türk değil misiniz, memleketin işgal altına girmesinden, bağımsızlığını kaybetmesinden üzgün değil misiniz? Düşmana karşı savaşmak lüzumunu duymuyor musunuz?"

Haydar Bey güldü.

"Savaşmak, kime karşı? Hangi kuvvetle? Ordunun paramparça olduğunu bilmiyor musunuz? Bugün İzmir'e giren kuvvetler yarın Anadolu'ya girecek. Biz hiçbir şey yapamayız. İngilizlerle, İtilaf Devletleri'yle hoş geçinmek, hiç olmazsa saltanatı korumak zorundayız."

Haydar Bey'le tartışmanın hiçbir faydası yoktu. Damat Ferit ve adamları düşmana satılmış, aczlerinden boyun eğ-



Büyük Mecmua'nın "siyah" kapaklı 8. sayısı.

miş insanlardı. Yazıları aldım, sansürün çizdiği yerleri beyaz bırakarak İzmir nüshasını çıkardık.

Dergiyi Gedikpaşa'daki evinde Halide Hanım'a götürdüğüm zaman, Haydar Bey'le geçen tartışmayı anlattım. "İyi yapmışsın," dedi. "Sansürün çıkardığı yerleri yine beyaz bırakın".

Halide Hanım tamamıyla değişmişti. Artık ne padişaha yalvarıyor ne İtilaf Devletleri'ne sığınıyor ne de Amerikan mandasından söz açıyordu. Odada misafirleri vardı. Anlatıyordu:

"Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs'ta Anadolu'ya hareket etti. 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktı. Artık savaş başlıyor. Ali Fuat [Cebesoy] Paşa ve Rauf [Orbay] Bey'le bir dereceye kadar anlaşmaya vardık. Kâzım Karabekir'in de kendisini destekleyeceği bekleniyor. Refet [Bele] Paşa'yla Samsun'da buluşacaklar ve beraber hareket edecekler."¹

Misafirlerden biri sordu: "Ya Milli Meclis ne yapıyor?"

"1919 Haziran'ında çeşitli grupların temsilcileri Milli Meclis binasında toplandı. İşgalden sonra alınacak durumu konuştular. Bu teşkilatın içinde memleketin 30 tanınmış siması vardır. Ahmet Rıza Bey başkanlık ediyor. Artık millet davasını kendi eline almıştır," diyordu.

Bu sözlerden Mustafa Kemal'in, daha İzmir'in işgalinden önce savaşma kararını verdiği açıktı. O, aydınların bütün ümitsizliklerine, uzlaşma isteklerine, yalvarmalarına kulak asmıyor, halkın kuvvetine, milletin bağımsızlığını hiçbir şeye fedâ etmeyen benliğine güveniyordu. Ordunun dağılmış parçalarını toplayarak düşmanın karşısına çıkmaya hazırlanıyordu.

Büyük Mecmua ile İngiliz sansürünün başı Colonel [Albay] veya Major [Binbaşı] Armstrong arasında da bir savaş başlamıştı. Ben sansürden çizili olarak gelen yazıların yerlerini beyaz olarak yayımlamaya devam ediyordum. Bazı nüs-

1. Ali Fuat Paşa Ankara'da 20. Ordu'nun kumandanı. Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum 9. Ordu kumandanı. Refet Paşa Samsun'daki 3. Ordu'nun kumandanı. Rauf Bey, eski Hamidiye kahramanı ve bahriye nazırı.

halar gülünç denecek kadar boş çıkıyordu. Benim bu hareketim, bir işgal kuvvetinin sansürü olan Armstrong'u fena halde kızdırıyordu.

Bir gün Haydar Bey'den yazıları almaya gittim. Fena halde hiddetliydi.

"Siz ne istiyorsunuz?" dedi. "Size, sansürün çıkardığı yazıların yerini boş bırakmayın diye defalarca söyledim. Aldırış etmiyorsunuz. Matbuat müdürü siz misiniz, ben miyim?"

"Siz yazıyı öyle bir yerinden kesiyorsunuz ki, burasını hiçbir şeyle doldurmak mümkün değildir."

"Yazı bitmiş gibi bir çizgi çizer, yeni bir yazıya başlarsınız. Yani halkı isyana mı teşvik edeceksiniz?"

"Uyanmaya çağıracağız."

Bu savaş günlerce böyle devam etti. Nihayet bir gün Haydar Bey, Armstrong'un beni görmek istediğini bildirdi. Beni Matbaa Müdürlüğü'nde başka bir odaya götürdüler. Masanın başında uzun boylu, sarışın bir subay ayakta duruyordu. Götüren adam beni tanıttı. Armstrong elimi sıktı. "Oturun," dedi, "benim emirlerime karşı gelen asi siz misiniz?"

Cevap vermedim. O devam etti:

"Sansürün çıkardığı yazıların yerini neden beyaz çıkarıyorsunuz? Bir işgal altında olduğunuzu unutuyor musunuz?"

"Sansürün çıkardığı yazıların yeri beyaz bırakılamaz diye milletlerarası bir kanun var mıdır?" diye sordum.

"Siz hangi kanundan söz açıyorsunuz?" dedi. "Siz yenilmiş bir milletsiniz. İşgal Kuvvetleri'ne boyun eğmeye mecbursunuz."

"Yarbay Armstrong, İngiltere, Fransa'nın işgali altına girse, Fransız İşgal Kuvvetleri sizin çıkardığınız bir dergiyi böyle kuşun tüylerini yolar gibi yolsa, size yumruğunu sallasa ne yaparsınız?"

"Bir İngiliz gibi vatanımı, hürriyetimi savunurum."

"Biz de bir Türk gibi vatanımızı, hürriyetimizi savunuyoruz."

"İngiltere, majeste kralın hüküm sürdüğü bir imparatorluk. Büyük bir devlettir. Galiptir. Türkiye ise çökmüş bir

imparatorluğun bıraktığı enkaz yığınıdır. Türkler, galiplerin emri altına girmeye mecburdur. Yazıları bu şekilde çıkarmaya devam ederseniz, ben bu dergiyi kapatırım.”

“Kapatırsınız, kuvvet elinizde. Fakat kapatacağınız güne kadar da bu dergi böyle çıkar.”

Armstrong’un bu tehdidine rağmen dergi kapatılacağı güne kadar böyle çıktı. Savaş ruhundan hiçbir şey kaybetmedi.

Gizli hücre

Zekeriya hapisten çıkmıştı. *Büyük Mecmua*’daki çalışmalarımız büyük bir şevk ve heyecanla devam ediyordu. Mustafa Kemal, Anadolu’ya geçtikten sonra İstanbul’da onu ve Milli Kurtuluş Savaşı’nı destekleyenler, daha sıkı çalışmaya başladı. Göz doktoru Esat Paşa, Ahmet Rıza Bey, Milli Blok’ta bulunanlar Anadolu’ya adam ve cephane kaçırmak çabası içindeydiler.

Bir gün Zekeriya bana dedi ki:

“Bugün Halide Hanım’la görüştüm. Mustafa Kemal, Anadolu’da çalışmalarına başlamış. Şimdi burada da bütün teşkilatları birleştirmek istiyorlar. Anadolu’ya adam ve silah kaçırmak için ayrıca bir teşkilat kurulmuş. Gizli hücrelerde çalışıyorlarmış. Beni, seni, İnyetullah’ı¹ [Özkaya] bir hücreye ayırmışlar, beraber çalışacağız. Fakat bundan kimseye bahsetmeyeceksin.”

“Biz ne iş yapacağız?”

“Bilmiyorum. Halide Hanım seni görmek istiyor. Git görüş.”

Halide Hanım’ı Beyazıt’ta Feyziye Mektebi’nde gördüm. Nakiye Hanım bu mektebin müdiresiydi. Halide Hanım’ın da pek samimi dostu. Halide Hanım uzun siyah bir elbise giymiş, başına marabetlerin sardığı gibi siyah bir tül örtü örtünmüştü. Çok haşmetli bir duruşu vardı. Yanında toplanan-

1. İnyetullah, eski bir Ocaklı idi. Sonraları Dışişleri Bakanlığı’nda, büyükelçiliklerde memur oldu.

ların her birine emirler veriyor, kimine iltifat ediyor kimini paylıyordu. Herkes gittikten sonra beni yanına çağırırdı:

“Zekeriya sana anlatmıştır,” dedi, “artık *Büyük Mecmua*’yla bağrmak, çağrmak yetmez. İngilizler, Yunanları İzmir’e sürdükleri gibi, Anadolu’nun istilasına hazırlanıyorlar. Damat Ferit, Vahdeddin, Mustafa Kemal’in hazırladığı kongreye karşı gerici kuvvetleri harekete geçirmeye hazırlanıyormuş. Şiir-di burada Milli Meclis, bütün gücüyle çalışmaya başladı. Sana da küçük bir ödev veriyorum. Zekeriya ile İnayetullah, Anadolu’ya adam ve silah kaçırma işiyle uğraşacak, sen benim mektuplarımı her akşam, Milli Meclis’te Esat Paşa’ya götüreceksin. Ondan alacağın cevabı bana getireceksin.”

“Hepsi bu kadar mı?” dedim.

Böyle büyük bir savaşta böyle küçük bir ödevin bana verilmesi, doğrusu gururuma dokunmuştu. Halide Hanım “Da-ha ne istiyorsun? *Büyük Mecmua*’ya da devam edeceksiniz,” dedi.

Bundan sonra akşamları, gün ağarmadan önce, Halide Hanım’ın mektubunu alıyor, saçlarımın arasına yerleştiriyor, çarşafı da başıma geçirdikten sonra Milli Meclis binasının yolunu tutuyordum. Bu işin erken yapılması lazımdı. Zira karanlık bastıktan sonra, kadınlar sokağa çıkamazdı. Yabancı askerler saldırdı. Mektubu Esat Paşa’ya verir, cevabını aldıktan sonra yine aynı şekilde Halide Hanım’a getirdim. Çarşafın aleyhinde olmakla beraber, bu işte çarşafın çok faydalı olduğunu gördüm.

Büyük Mecmua’nın kapanması

Sansürün baskısı altında dergi öyle bir hale gelmişti ki, yazarlar günün en önemli konularına dokunamıyordu. 25 Aralık 1919’da çıkan nüsha “kış hastalıkları”, “umumi lisan meselesi”, “dügün âdetleri” veya “taun” gibi günlük hayatla hiç ilgisi olmayan konularla doluydu. Oysa Anadolu’da milli kurtuluş hareketi başlamıştı. İstanbul’da bu hareketi destekleyenler canla başla harekete yardıma çalışıyordu.

İngilizler, Amerikalılar, padişah bu hareketin gelişmesinden çok korkuyorlardı. Birçokları "İttihatçı", "Ermeni kıtali-ne katılmış" damgalarıyla tevkif ediliyor, gazetelerde milli kurtuluş yararına konuşanlar susturuluyor, birçok dergi kapatılıyordu. Bu arada *Büyük Mecmua* da İngiliz sansürünün emriyle, Basın Yayın Müdürlüğü tarafından kapatıldı.

Bizim için savaş imkânı azaldı. Bu sırada Amerika'ya tahsile gitmek için bir imkân elimize geçti. Bu imkândan faydalanarak Amerika'ya gitmeye karar verdik. Okumak, yüksek tahsil görmek en büyük isteklerimden biriydi.

Oturduğumuz evin vadesi bitmişti. 15 gün sonra yola çıkacaktık. Doktor Abdullah Cevdet, 15 gün için dahi evde kalmamıza izin vermedi. Otele gidecek paramız da yoktu. Ne yapacağımızı üzüntüyle konuşurken Ömer Seyfettin de yanımızdaydı. "Cancağazım, hiç üzülmeysin. Benim Kalamış'taki evime geliniz. Ben Ali Canip'in evine geçerim," dedi.

Ömer Seyfettin'in Kalamış'taki evi deniz kenarında, ağaçlar arasında kuş yuvası gibi bir şeydi. Bu eve geçtikten sonra da her akşam *Büyük Mecmua* yazarları, şairler bu evde toplanıyor; Milli Kurtuluş Savaşı, memleketin geleceği üstüne konuşuyorduk. Herkes milli savaştan ümitliydi. Bazıları, harekete katılmak üzere Ankara'ya geçmek fikrindeydi. Derginin kapatılmasından herkes üzgündü.

Bu arada Ömer Seyfettin hastalandı. Evi kendisine bırakmak zorunda kaldık. Amerika'ya gittikten bir müddet sonra, Ömer Seyfettin'in şeker hastalığından öldüğünü [6 Mart 1920] gazetelerde okuduğumuz zaman, yalnız büyük bir Türk hikâyecisini, romancısını değil, özel bir dostumuzu kaybettiğimiz için üzüldük.

II

Amerika'da

Tahsil hayatı

Fırtınalı bir seyahatten, bir ay denizlerde çalkandıktan sonra Amerika'ya vardık. Amerika, hiç bilmediğim bir dünya... Ancak kitaplarda Amerika'nın zenginliğini okumuştum. Özellikle, Birinci Dünya Harbi'nden sonra artan bu zenginlik, göz kamaştırıcı bir şeydi.

Amerika, Birinci Dünya Harbi'ne son yıllarda girmişti. Toprakları harp görmemiş; ancak müttefiklerine ödünç para vermiş, silah ve gemi, harp malzemesi satmış, sömürge pazarlarından ucuz aldığı malları, harp eden devletlere yüksek fiyatla vermiş, büyük sermayeler biriktirmiş. New York şehri ikiye ayrılmış: Yukarı Şehir (Up Town) zenginlerin yaşadığı bölge... Aşağı Şehir (Down Town) fakir halkın yaşadığı bölge...

Ben önce bu zengin Amerika'yı, Yukarı Şehir'i tanıdım. Columbia Üniversitesi ve kolejler bu bölgedeydi. Üniversiteye girebilmek için önce dil öğrenmek, Bernard Kolej'de lise tahsilini tamamlamak zorundaydım. Küçük bir çocukla, hizmetçisiz, bilmediğim bir dille üniversite tahsili pek kolay bir iş değildi. Ama beni hiçbir şey yıldırmıyordu. Sevim'i her sabah Columbia'nın, Horace Man School dedikleri çocuk yuvasına bırakır, öğle de alırdım. Üniversite kütüphanesine bir gece ben, bir gece Zekeriya giderdi. Bu vesileyle Amerika'da

çocuk yuvasında, ilk mekteplerde uygulanan yeni eğitim metotlarıyla da ilgileniyordum.¹

Emelim, sosyoloji tahsili yapmaktı. Koleji bitirdikten sonra Columbia'da Profesör Giddings'in, Profesör Ogburn'ün kurslarını almaya başladım. Profesör Giddings o zamanlar Amerika'nın en büyük sosyoloji profesörüydü. Onun kurslarını izlemeye yalnız üniversite öğrencileri değil, her çeşit insan gelirdi. Her gün üniversitenin kapısı önüne zengin *miss*'lerin çeşit çeşit markalı otomobilleri dizilirdi. Bu *miss*'lerin birçoğu yüksek toplumda caka atmak, "Bugün Profesör Giddings'in kursundaydım," demek için gelirdi.

İstanbul'dayken Türk Ocağı'nda Ziya Gökalp'in sosyoloji konuşmalarını dinlerdim. Durkheim sosyolojisi hakkında biraz fikrim vardı. Fakat Profesör Giddings, önüme başka bir ufuk açtı. O, sosyal ve tarihî olayları, insanlar arasındaki ilişkileri "cins şuuru (*consciousness of kind*)" teorisiyle anlatıyordu. Milli ilişkilerden ziyade, cins ilişkilerine önem veriyordu. Ona göre, zenciler ile beyazlar, sarı ırk ile beyaz ırk arasındaki ayrılık (zıddiyet), cins bakımından bir ayrılıktı. Aralarındaki ilişkilerde başlıca rolü bu ayrılık oynar. Menfaat ayrılıkları, milli ayrılıklar ikinci planda gelir. Bunun içindir ki, beyazlara karşı zenciler birleşir, hangi kıtada olurlarsa olsunlar, aralarında bir dayanışma meydana getirirler. Bu, cins bilincine varmalarının sonucudur. Milletlerarasındaki ayrılıklar ve birleşmelerde de menfaat beraberliği ve ayrılığı rol oynamakla beraber, aynı millettten insanların kendinden olmayan milletlere karşı birleşmesi yine bir cins bilincinin sonucudur.

Profesör Giddings'e göre milletlerin birbirlerine, aynı dine mensup olanların diğer bir dine mensup insanlara karşı duydukları kinlerde de, nefretlerde de, harplerde de bu cins bilincinin etkisini aramak lazım. Tarihî dolduran din harpleri, Hristiyanların Müslümanlara, Müslümanların Hristiyan-

1. Memlekete döndükten sonra Thorndike metoduyla "Yeni Kıraat" adı altında ilk eğitim için kıraat kitapları yazmış ve mekteplere kabul ettirmiştim.

lara duydukları kin ve nefret, aynı dine mensup insanlar arasındaki cins bilincinin etkisiyle meydana gelir. İnsanlar bu bilince vardığı zaman, kendi cinsinden olmayanlara karşı birleşir ve çarpışırlar.

Profesör Giddings insanlar, milletler, ırklar arasındaki menfaat çarpışmalarını, sermaye ile emek arasındaki çatışmayı, ikinci derecede bir tezat olarak görüyor; bunun, toplumda, sosyal adaleti sağlamakla ahenkleştirileceğini söylüyordu. Ona göre, ana tezat "cins tezadı" idi.

Kafam, cins bilinciyle dolmuştu. Ben de her olayı bu teoriyle çözmeye çalışıyordum. Bir gün Profesör Ogburn'ün sosyoloji kursunu izliyordum. Konu, kadın ve aile konusuydu. Morgan'ın, Le Play'in bu konudaki incelemelerini okuduktan sonra, bize dış kitap olarak Engels'in *Ailenin Kaynağı*,¹ August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* eserlerini okumayı öğüt verdi.

Bu kitapları okuduktan sonra kafam altüst oldu. Ufkum değişti. "Cins bilinci"nin yanında bir de "sınıf bilinci" olduğunu öğrendim. Engels, Marx insanlar arasındaki ilişkileri, tezatları birleşme ve çarpışmaları "cins" açısından değil, üretim ilişkileri, sınıflar arasındaki menfaat birleşmeleri, çarpışmaları açısından görüyordu. Toplumdaki olayları diyalektik bir metotla inceliyorlardı.

Kadın ve Sosyalizm kitabı hayatımda etki yapan bir kitap oldu. Bundan sonra sosyalizme ait eserleri büyük bir ilgiyle okudum. Marx, Engels, Kautsky'nin eserleri; Jack London, Upton Sinclair'in romanları, bana toplum ilişkilerini, tanımadığım bir fikir âlemini tanıttı.

Sosyal İş Mektebi'nde

Sosyal İş Mektebi (The New York School of Social Work) Columbia Üniversitesi'ne bağlıydı. Sosyoloji kursla-

1. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* kastediliyor. (Y.N.)

rını Columbia'da alıyor, pratik sosyolojiyi Sosyal İş Mektebi'nde okuyordum. Bu mektep, toplumdaki sosyal huzursuzlukları, problemleri incelemek ve bunlara tedavi çareleri aramak amacıyla kurulmuştu. Sosyal yardımı ilmi metotlarla yapmak amacını güdüyordu. *Case method* (vakıa usulü) dedikleri metotla halk arasında, işçi hayatında meydana gelen, aile çevrelerinde gelişen sosyal huzursuzlukları somut bir şekilde meydana çıkanyordu.

Mektebin pratik hedeflerinden biri de, dünyanın her tarafından gelen muhacirleri Amerikan hayatına uydurmak, yani Amerikalılaştırmak idi. Her bölge de kurdukları *community* (cemaat) merkezleri aile, işçi, çocuk meselelerini "vakıa" usulüyle inceliyor, problemleri sicillerine geçiriyor, bunları devamlı surette kontrol altında tutuyorlardı. Cemaat merkezine kayıtlı olanlar, devletin sosyal sigortalarından faydalandırılıyordu.

Amerika'da bu teşkilatlar, yalnız devlet teşebbüsü olarak kurulmuş değildi. Büyük kapitalistler, memlekette gelişmekte olan işçi hareketlerini, devrimci eğilimleri daha kökünden boğmak için, bu cemaat merkezlerine büyük para yardımı yapıyordu. Sosyal İş Mektebi'nin ve teşkilatların yönetim kurullarında mutlaka birkaç milyonerin eşi vardı. Bu kapitalizmin işçi davranışlarını sınırlandırmak için kullandığı bir metottu. Bununla beraber işçinin, fakir halkın ihtiyaçlarına bir dereceye kadar cevap veriyor, işçilere iş bulmak, hastaları tedavi, çocukları koruma suretiyle sosyal yardımı ilmi bir metotla yapmaya çalışıyor; bir taraftan da sosyologlara toplumun, sosyal konularını incelemek için materyal hazırlıyorlardı.

Mektep, Aşağı Şehir'de Lexington Avenue'de idi. Burası, Harlem, Bowri¹ gibi, sefaletin yuva kurduğu bölgelerden biriydi. Dünyanın her tarafından gelen İtalyan, Çekoslovak, İspanyol, Yunan, Ermeni bütün muhacirler, bu bölgede yerleşmişti.

1. O zamanlar New York'un Aşağı Şehir'inde yersiz yurtsuzların, sefil muhacirlerin, işsizlerin yaşadığı bölgeydi. Burada polise beş dolar vermek *şarayı* adam öldürölür, cinayetin izleri ortadan kaldırılırdı.

Amerikan kapitalizmi, özellikle harp içinde göz kamaştıracak şekilde gelişmişti. Yukarı Şehir zenginlik içinde yüzerken, Aşağı Şehir'in halkı *slum*'larda yaşıyor, bir parça ekmek bulabilmek için sömürülmeyi gönül hoşluğuyla benimliyordu.

Kapitalistler, sosyalist hareketleri kötürümleştirmek için bir taraftan Gompers gibi sendika önderlerini satın alıyor, diğer taraftan sosyalist partisi içinde reformizm hareketlerini körüklüyorlardı. Bizim Amerika'da bulunduğumuz zaman sosyalist partileri zayıflamış, bazıları sahneden çekilmişti. Bu tarihlerde Columbia Üniversitesi'nde, Sosyal İş Mektebi'nde 17 Ekim Sovyet Devrimi, günün en çok tartışılan konusuydu. O zamanlar Amerika'da, aydın çevrelerde bu tartışmalar korkusuz yapıyordu. Columbia, daha çok kapitalistlerin etkisi altında olduğu için, konferansların birçoğu kapitalizmi savunma açısından düzenleniyordu. Sosyal İş Mektebi ise işçinin durumu, halkın sefaletiyle yakından ilgilendiği için bu konferanslar daha objektif bir ruhla veriliyor, çeşitli inançlara sahip fikir adamları, bu tartışmalara katılıyordu. Hatta Komünist Partisi'nin Başkanı William Foster dahi mektepte konferanslar verebiliyordu.

Lexington Toplum Merkezi'nde

Sosyal İş Mektebi kanalıyla, ben Aşağı Şehir'i, bu bölgede yaşayan insanları tanıdım. Burası, daha çok Amerika'ya az önce gelen muhacirlerin barındığı bölgelerdi. Her sokak, muhacirin geldiği memleketin bir sembolüydü. Kenar mahallelerin meydanlarında kurulan pazarlarda İtalyanları, sokakta iplere serdikleri makarnalardan; Müslümanları Doğu işi işlemelerinden; Balkanlıları daha kaybetmedikleri milli özelliklerinden tanırdınız. Bunlar, sokaklara satış barakalarını kurar, kendi dilleriyle konuşurlardı. Daha Amerikalılaşmamışlardı. İngilizcelerini anlamak çok güçtü. Bu mahallelerde evler tıklım tıklımdı. Beyaz ve zenci çocukları sokaklarda birbirleriyle dalaşır, beyazlar zenci çocukları ağlatırlardı. Bu pazarlarda gurbet elde saçlarını ağartan, hâlâ İtalya'nın

kızgın güneşine, taşına toprağına hasret çeken kapri balıkçı-
larının yanık türkülerini dinlerdiniz.

Ben, Lexington Cemaat Merkezi'nde çalışıyor, bu mer-
keze yazılı insanların vakıalarını okuyordum. Bunlar bir ro-
mancı için bulunmaz konulardı. Amerika'ya nasıl gelmiş, ne
çemberlerden geçmiş, nasıl sömürülmüş, işsizlikle nasıl pen-
çeleşmişler, memleketlerine duydukları hasret, pişmanlık,
bu dosyaları dolduran hayat hikâyeleri idi.

Hepsi Avrupa'dan altın cenneti Amerika'ya para, kazan-
mak, zengin olmak ümidiyle gelmiş. Karıları, çocuklarıyla ok-
yanusu aşanlar, kendilerini geceli gündüzlü işleyen fabrikala-
rın makinaları önünde, hemen de boğaz tokluğuna çalışan kö-
leler durumunda bulmuşlardı. Dil bilmedikleri, teknik bilme-
dikleri için en ağır işlerde çalışıyor, emekleri insafsızcasına sö-
mürülüyordu. Kadın, erkek, çocuk, ihtiyar, değirmene koşul-
muş beygirler gibi bu çarkı durmadan çeviriyorlardı. Kaçmak
yok. Geriye dönmek yok. Gelmeden önce köprüleri atmışlar.
Evlerini, hayvanlarını satmış, öyle gelmişler. Açlığın, sefaletin
pençesine teslim olmuşlar. Ödünç almış, ödeyememiş, bir şe-
hirden diğer bir şehre göç etmişler. Büyük toprak sahiplerinin
çiftliklerinde, kuzeyin meyve bahçelerinde boğaz tokluğuna
çalışmışlar. Cennet bahçesinin meyyelerine el sürmemişlerdi.

Ben, bu hikâyelerini okuduğum insanların evlerine gir-
dim, dertlerini dinledim, vakıalarını yazdım, sicillerini tut-
tum. Sosyal kuruluşların bu sosyal sefaletle nasıl çareler ara-
dığını gördüm. Kapitalist bir toplumda, sosyal yardım, hangi
metotla yapılırsa yapılsın hiç şüphesiz sosyal sefaleti önle-
mez. Bu sefaleti doğuran nedenleri, emekle sermaye arasın-
daki korkunç ayrılığı, adaletsizliği ortadan kaldırmadıkça
tümen tümen sosyal teşkilatlar bu yaralara merhem sürmek-
ten öteye geçemezlerdi.

Türk işçileri arasında

Amerika'da bir de Türk muhacir kitlesi vardı. Bunların
hemen de hepsi işçiydi. Aralarında birkaç elektrikçi, teknis-
yen, mühendis varsa da bunlar daha ziyade aydın zümre-

dendi. Bu aydınlar da işçilerden ayrı yaşar, onlarla ilgilenmezlerdi. İşçilerin kendi kahvehanelerinden başka toplantı yerleri yoktu. Bunlar uçsuz bucaksız Amerikan şehirlerine, köylerine, çil yavrusu gibi dağılmıştı.

Zekeriya ara sıra bunların kahvehanesine giderdi. Benim gitmemin doğru olmadığını söylerdi. Türk muhacirler Amerika'da yaşıyor fakat Anadolu gibi düşünüyorlardı. Oysa ben bunların arasına girmek isteginde ve zorunluluğundaydım.

Cemaat teşkilatçılığı üzerinde ihtisas yapıyordum. Bu konuda yazdığım raporları okuyan profesörlerim, ikide bir dikkatimi çekiyorlardı:

“Teori bakımından mükemmel. Ama pratik? Hiçbir cemaati teşkilatlandırmadan, bu teorileri hayata geçirebileceğinize nasıl inanalım?”

İtirazlar doğruydu. Bu sorulara cevap veremiyordum. Bana, “Amerika'da Türk cemaati yok mu?” diye sordular. Vardı, vardı ama ben aralarına giremiyordum. Sebebini anlattığım zaman:

“Sizin ödeviniz, bütün zorlukları yenerek toplum içinde, toplum yararına iş görmek değil midir? Hiçbir deneme yapmadan gerilemek olur mu?”

Ne pahasına olursa olsun ben bu işi yapacaktım. Amerika'daki işçilerin hepsini değilse bile bir kısmını teşkilatlandıracaktım. Bu fikrimi oradaki tanıdıklara açtığım zaman, “Siz o kahvehanenin kapısından giremezsiniz,” demişlerdi. “Sizi yadırgarlar. Onlar aydınları sevmez. Hepsi Anadolu'dan, köylerden gelmişler. Hele bir kadının erkekler arasına girmesini hiç hoş görmezler. Kahvehane deyip geçmeyiniz. Burası Türkiye'deki bir kasaba kahvehanesinden farksızdır. Sigara dumanından göz gözü görmez.”

Bu sözlerde şüphesiz bazı gerçekler vardı. Fakat aydınları niçin sevmezlerdi? Bunun nedenini, diğer cemaatleri incelediğim zaman öğrenmiştim. Aydınların bencil düşünuşlerinden, kendilerini beğenmelerinden, onlarla ilgilenmemelerinden nefret ediyorlardı. Aydınların büyük bir çoğunluğu her zaman işçiye yukandan bakar, onu eşit insan gözüyle görmezdi. Şüphesiz bu da işçilerin haysiyetine dokunuyordu.

Bu itirazlara pek önem vermedim. Bunların arasına girmek, bir Türk cemaati arasında öğrendiğim yeni metotlarla çalışmak, onlara faydalı olmak istiyordum. Zekeriya bunların bazılarını tanıyordu. Bana Ahmet Osman isminde bir Türk'ü salık verdi. "Onu gör," dedi. "O çok zeki bir adam. Onun kanalıyla belki girebilirsin."

Ahmet Osman uzun boylu, esmer, gözlerinden zekâ akan bir Eğinliydi. O da Amerika'ya iş bulmak için gelmiş, feleğin çemberinden geçmiş, yıllarca işsiz kaldıktan, açlıkla çarpıştıktan sonra tutunmuştu. Refik Bey isminde eski bir Türk memuruyla beraber elektrik bataryası yapan bir atölye açmışlardı. Ahmet Osman'ı aradım. Refik Bey'le beraber geldiler. Refik Bey eski bir Osmanlı efendisi, bir Babîâli memuruydu. Uzun boylu, ince, beyaz, çehresi ve mavi gözleriyle hâlâ bir memur benliğini taşıyordu. Hiç Amerikalılaşmamıştı. Kendilerine düşüncelerimi açıkladım.

"Gidip görüşebilirsiniz," dediler, "ama bunları teşkilatlandırmak asla olamaz."

"Neden?"

"Onların güya bir cemiyetleri var. Fakat ne aidat verirler ne toplantıya gelirler. Gelseler bile kavgadan başka bir şey yapmazlar."

İşin biraz çetin olacağı anlaşıyordu.

"Siz beni görüştürünüz, ben onları kandırmaya çalışacağım. Şöyle, kahvehane kapısını açıp da girmek istemiyorum. Yadırgarlar. Siz önceden onlara benden, düşüncelerimden söz açınız."

Kabul ettiler.

Ankara'dan aldığım mektup

Bu sıralarda Anadolu'da Türkiye ile Yunanistan arasında şiddetli harpler oluyordu. Yunanlar Sakarya'ya kadar girmişti. Bir taraftan da Doğu Cephesi'nde Taşnak Ermenileriyle tartışmalar oluyordu. Bu sırada Ankara'da bir dosttan mektup aldım. Mektup memleketin durumunu, harp facialarını,

Atatürk'ün çeteleri kaldırdığını, muntazam bir ordu kurduğunu anlatıyordu.

Mektup Anadolu'daki açlık ve sefaleti belirttikten sonra, çocukların kimsesizliği üzerinde duruyor, bana Doğu Cephesi'nde anaları, babaları öldürülen çocukların sürüler halinde sokaklarda süründüklerini anlatıyordu. "90 bin Türk yetimi var. Darüleytamlar ancak 12 bin çocuk alabiliyor. Amerikalılar yalnız Ermeni çocuklarını yetimhanelerine alıyor, Türkleri, Kürtleri almıyorlar. Siz oradaki Türkleri, bu çocuklara yardım sevk edebilirsiniz memlekete büyük bir hizmet etmiş olursunuz," diyordu.

Türkleri teşkilatlandırmak meselesi iki bakımdan zaruri bir hale gelmişti. Kurtuluş Savaşı'na uzaktan, küçük de olsa bir yardım yapabilmek ödevimizdi. Ahmet Osman'la gideceğimiz geceyi kararlaştırdık.

Bir kış gecesi idi. Yağmur çiseliyordu. Bowri'nin karanlık sokaklarından geçtik. Ahşap, kırık dökük bir binanın önünde durduk. Bastıkça gıcırdayan tahta merdivenlerden ikinci kata çıktık. Kahvehane kapısından girdiğimiz zaman gerçekten dumandan göz gözü görmüyordu. Geleceğini bildikleri için taş masaları temizlemişlerdi. Ahmet Osman beni tanıttı. Onların yaşayışlarıyla olan ilgimden söz açtı.

Dinlediler. Hiç cevap veren olmadı. Sükûtu benim yırtmam gerekiyordu. Ayağa kalktım:

"Ben memleketten geliyorum. Şimdi orada bir bağımsızlık savaşı yürütülüyor. Anadolu'daki kardeşlerimiz bu davaya başlarını koydu. Yunanlara, yedi devlete karşı çarpışıyorlar. Bizim de buradan onlara yardım etmemiz gerekir. Yardım sade parayla olmaz. Biz onlara çeşitli şekillerde yardım edebiliriz. Eski elbiselerimizi gönderebiliriz. Müsamereler tertip eder, yardım edebiliriz. Fakat her şeyden önce teşkilatlanmalıyız. Bu teşkilat hem burada yaşayanların daha iyi yaşamalarına hizmet etmeli, hem de memlekete ne yardım yapmak mümkünse onu yapmalıdır."

Ortaklıkta yine çıt yok. Masaların arasından mırıltılar duyuluyordu. Nihayet orta boylu, esmer bir adam ayağa kalk-

tı. Bu zat oradaki işçilerin başı ve kahvehanenin sahibiymiş. Kısık bir sesle konuşuyordu.

“Memleketten bir bacımız gelmiş. Hoş gelmiş, sefa gelmiş. Bizim yaşayışımızla ilgisi varmış. Sağ olsun. Bize teşkilatlanmaktan, daha iyi hayat şartları sağlamaktan söz açıyor. Beni hoş görsünler... Buna hiç aklım ermiyor. Bacımız ne yardım yapabilir? Bize iş mi bulur? Buna imkân var mı? Ücretlerimizin artırılmasına mı yardım edebilir? Ne yapabilir? Biz bu hayırseverleri çok biliriz. Gelir, beş-on gün bizimle ilgilenirler, sonra bir daha yüzlerini bile görmeyiz.”

Benden somut cevaplar istiyorlardı. Kendilerine yardım edebilmek için önce ne gibi ihtiyaçları olduğunu bilmek gerektiğini söyledim. “Teşkilatlandıktan sonra iş bulmak meselesi de çözülebilir,” dedim.

Birkaç ses birden yükseldi:

“İhtiyaçlarımız tümen tümen... Sen önce bizim mezarlık derdimize bir çare bul. Aşağısını sonra konuşuruz.”

Mezarlık derdinin ne olduğunu bilmiyordum. Beyaz saçlı bir ihtiyar ayağa kalktı:

“Burada yaşayan her milletin kendi mezarlığı var. Biz çakıltaşları gibi her tarafa dağılmışız. Ölülerimizi Hristiyan mezarlıklarına gömüyorlar. Allah’a imansız, kâfir gidiyoruz. Sen bizi bu utançtan kurtar.”

Bir saniye düşündüm. Mektep kanalıyla bunu çözebileceğime karar verdim. Katı bir sesle, “Ben sizin mezarlık meselenizi çözeceğim,” dedim.

Hayretle yüzüme baktılar: “Bu para meselesi değil, bacı... Bize kimse toprak satmaz.”

“Siz parasını bulun, ben de size toprağı bulacağım,” dedim.

Benim vaadime pek inanmadılar. Ama pek dostça ayrıldık. Beni kapıya kadar geçirdiler. Yine gelmemi istediler.

Zavallı insanlar... Amerika’nın bir köşesinde, işsizlik, açlık, yoksulluk içinde sürünürken en büyük dertleri Hristiyan mezarlığına gömülmekmiş.

Mezarlık meselesi pek kolayca çözüldü. Benim rehberim olan Mr. Walter Pettit’e toplantıyı ve istekleri anlattım.

Belediye dairesine telefon etti. Bir istidayla müracaat gerekiyormuş. İstidayı hazırladılar. Ben de cemiyet yöneticilerine imzalatım. Bir ay sonra, yerini pek hatırlamıyorum, galiba Brooklyn'de, Türklere mahsus bir parça toprak, demir parmaklıklar arasına alındı.

Bu başarıdan sonra işçiler arasında itibarım arttı, çalışmak kolaylaştı. Artık toplantılara hevesle geliyorlardı. Ben zayıf noktalarını yakalamıştım. Cemaat teşkilatçılığında bu noktayı yakalamak başarının esasıydı. Fakat toplantıların kahvehanede yapılması pek hoş olmuyordu. Bir toplantı yerine ihtiyaç vardı. Bunu da mektep kanalıyla çözdüm. Bir cemaat merkezinde bize büyükçe bir oda verdiler. Artık toplantılar resmî bir nitelik almıştı. İşçiler dertlerini birer birer ortaya döküyordu. Çalışmalarımızı Amerika'nın diğer şehirlerinde bulunan işçiler de haber almış, onlar da teşkilatlanmak istiyorlardı. Taşradakilerin hemen hepsi işçiydi. Bunların sayısını, ne işte çalıştıklarını belirtmek için bir sosyal anket yaptım. Sorulara her taraftan müspet cevaplar geldi. Anket sonunda ilgi çekici bir sonuç ortaya çıktı.

Türkler Amerika'ya toplu halde göç etmemiş. Tek tek, bazen üç-dört kişi beraber gelmiş, dağınık yerlere yerleşmişler. Bu akın daha ziyade Anadolu'da Van, Erzurum, Sivas gibi şehirlerde başlamış; diğer şehirlere, kasabalara, köylere yayılmış. Amerika'ya gidip dönen Ermeniler, Amerika'da herkesin zengin olduğunu, iş bulmanın kolay olduğunu söylemiş. Tekrar Amerika'ya giderken birçoğunu kandırmış, beraber götürmüşler. Bazıları da arkadaşlarından aldığı mektupların etkisiyle gurbet yolunu tutmuş. Göç edenlerin sayısı Birinci Dünya Harbi içinde çoğalmıştı.

Bu muhacirlik toplu, intizamlı bir göç olmadığı için muayyen bir sebebi de yoktu. Bunların bir kısmı Makedonya'da Yunan zulmünden kurtulmak, bir kısmı para kazanmak için gelmişti. Türk, Kürt ve Arnavutlardı. Anadolu'dan gelenler topraksızlıktan, işsizlikten geldiklerini söylüyordu. Amerika'ya göç 1920 senesinde artmıştı. Bu tarihte gelenlerin çoğu İngilizlerin baskısından kaçan Kıbrıslı Türklerdi. Aralarında evlenenler pek azdı. Amerikan kızlarıyla, Avrupa'dan gelen

muhacir kızlarla yaşayamadıklarını söylüyorlardı. Din, dil ayrılığı bunların Amerika'da aile hayatı kurmalarına engel olmuştu. Bir kısım Türkler, Türkiye'den fotoğrafla kızları tanıyor, getirtip evleniyordu. Türk, Kürt, Tatar, Arnavut, dokuz bin kişiye varan bu kitle, sabun, kürk, gramofon, elektrik, otomobil fabrikalarında, çelik dökümhanelerinde çalışıyordu.

Ticarette uğraşanların en çok yaptığı iş kunduracılık, şapka temizleyiciliği, çamaşırhane işletmek, elektrik bataryası yapmak, bakkal dükkânı açmak, ithalat ve ihracat komisyonculuğu gibi işlerdi. New York'ta bir Tatar'ın ipek fabrikası, Worcester'da bir Türk'ün, Hafız Efendi'nin sabun fabrikası vardı.

İşçilerin çalışma şartları çok ağırdı. Bunlar, İngilizceyi bilmediği ve usta işçi olmadığı için en ağır işlerde çalışıyorlardı. Hele Detroit'te Ford'un otomobil fabrikasında çalışan Türk ve Kürtlerin hayatı bir cehennemdi. Amerika'da o zamanlar bugünkü teknik ilerlemeler olmadığı için, çelik ocasına giren bir işçi, ateş karşısında bir dakikadan fazla duramıyordu. Her girişte bir gömlek değiştiren işçiler, yeryüzünde cehennemin ne olduğunu denemeleriyle öğreniyorlardı. Fabrikada 10-15 saat çalışanlar vardı. Bunların çoğu gece çalışır, gündüz uyurdu. Bu yüzden gece çalışan işçilerin aylarca güneş görmemeleri olağan bir şeydi. Kimya, tütün gibi birçok sanayide çalışanlar arasında, sanayi hastalıkları çoktu. Ücretler Avrupalı işçilere kıyasla yüksekti. Fakat işçiler öyle bir robot haline gelmişlerdi ki, bu yüksek ücret dahi onların insan gibi yaşamalarını sağlamıyordu.

Yapılan anket Türk işçilerinin New York, Detroit, Worcester, Lawrence, Youngtown, Pittsburg, Philadelphia gibi şehirlerde toplandığını gösterdi. Bu anketten ve New York'taki çalışmaların başarıyla yürüyüşünden sonra, New York'ta üniversitede okuyan Rahmi Kolçak, mühendis Seyfi, sinema operatörü İsmail Hakkı gibi bazı gençler de cemiyete katıldı. Cemiyetin adı değiştirildi. Türk Teavün Cemiyeti oldu. Üyelerin bir kısmı Türk Teavün Cemiyeti olmasına itiraz ediyor, Osmanlı Teavün Cemiyeti olarak kalmasını istiyorlardı. Ar-

navutlar ve Kürtler, Osmanlı Teavün Cemiyeti olmasında ısrar etti. Fakat çoğunluğun kararı kabul edildi.

Cemiyet devamlı çalışmaya başladıktan sonra ayrıca bir bina kiraladık. Bu bina bir "sosyal merkez" haline getirildi. İşçilerin bir kısmı kahvehanelerden kurtarıldı. İngilizce bilmeyenler için dil kursları açıldı. İşçilere memleket durumu hakkında bilgi veren, Amerika'daki işçi şartlarını inceleyen, sınıf bilinçlerini geliştiren konferanslar verildi. İşçileri sendikalara bağlamak için uzun bir çalışma gerekti. Sendikalara girmek istemiyorlardı. Patronların sendikalı işçileri daha çabuk işten attığını, hele muhacir işçileri bir defa attıktan sonra işe almadıklarını söylüyorlardı.

Bunlara sendikaların dışında kalmanın zararları, hayatın alınan örneklerle anlatıldı. Sendikaya girmenin kendilerine sağlayacağı faydalar belirtildi. New York'ta işçiler sendikalara büyük ölçüde katıldı. Ancak Detroit'te Ford fabrikasında çalışan Kürtlerin birçoğu ikna edilemedi.

Dış teşkilatlar da kurulduktan sonra, üyelerin verdiği aidatla *Birlik* adında haftalık bir gazete yayımladık. Zekeriya ve New York Öğretmen Mektebi'nde okuyan bazı öğrenciler gazete işini üzerlerine aldı. Bu gazete, Amerika'nın diğer şehirlerindeki işçilerle ve teşkilatlarla bağ kurmaya yardım etti.

İlk müsamere

Memleketten kötü haberler geliyordu. Gazeteler Yunan ordularının ilerlediğini, Anzavur¹ çetecilerinin, padişaha bağlı hocaların, gericilerin yaptığı cinayetleri yazıyordu. Cemiyetin ilk toplantısında bu haberleri verdim, memleketten aldığım mektubu okudum. Bu durumda memlekete ne yardım yapabileceğimizi konuştum. Amerika'dan ancak para ve eski giyecek eşya gönderebilirdik. Para toplamak için bir müsamere yapmayı kararlaştırdık. Müsamereye diğer şehirdeki teşkilat yöneticilerini ve New York'taki bütün işçileri çağırdık.

1. Anzavur, Sultan Vahdeddin'in Anadolu'da Milli Kurtuluş Savaşı yapan kuvvetler üzerine gönderdiği komutan.

Müsamerede Yunanların yaptığı zulümleri, Anadolu halkının kadın erkek, genç ihtiyar yaptığı fedakârlıkları anlattık. Emperyalist devletlerin Türkiye'yi ortadan kaldırmak, bölüşmek niyetinde olduğunu belirttik. Yürekleri yıllar boyu memleket hasretiyle yanan bu Anadolu evlatlarının, memlekete karşı duyduğu ilgi ve heyecan göz yaşartacak kadar kuvvetliydi. Adeta bir mezat yerindeymişler gibi, cömertlik ve fedakârlık müsabakasına giriştiler. Aklımda kaldığına göre bu müsamerede yirmi bin dolar toplandı. Bunun diğer bir faydası da diğer şehirlerdeki işçileri New York merkezine daha yakından bağlamak oldu.

Detroit'ten delege olarak gelen, ora Teavün Cemiyeti'nin başkanı Zeki Bey, Detroit'teki işçileri de teşkilatlandırmak üzere beni Detroit'e çağırdı. Detroit'te Türklerin kurduğu Teavün Cemiyeti'nden başka, bir de Kürtlerin kurduğu Hilal-i Ahmer Cemiyeti vardı. Bana iki teşkilattan da davet geldi. Trenden indiğim zaman beni epeyce bir kalabalık karşıladı. Gelenlerle tanıştıktan sonra Zeki Bey beni bir kenara çekti:

"Sabiha Hanım, biz büyük bir zorluk karşısındayız. Türklerle Kürtler kavgaya girişti. Kürtler, 'Memleketten bir bacımız gelmiş, onu biz misafir edeceğiz,' diyor. Türkler de, 'Gelen bacı ne kadar sizinse o kadar da bizimdir. Bize misafir olacaktır,' diyor. Ne yapalım?"

"Kolayı var," dedim, "ben ne size ne de onlara misafir olurum. Otele giderim."

Zeki Bey kısa boylu, tıknaz, zeki bir Anadolu çocuğuydu. Halkın psikolojisini iyi biliyordu. Hemen atıldı:

"Sakın ha! Bunu kendilerine büyük bir hakaret sayarlar. Zaten toplantıda büyük gürültüler oldu. Bir üye, gürültüyü görünce, sizi otele misafir etmeyi teklif etti. Kürtler hemen kazan kaldırdı. 'Memleketten gelen bacımızı otelde yatıracaksınız ha? Utanmazlar, alçaklar!' diye kıyameti kopardılar."

Bir an düşündüm. Maksat kurtuluş hareketine yardımdı. Bu yardımı nerede daha fazla sağlamak mümkünse benim oraya gitmem gerekirdi. Zeki Bey'e sordum:

"Pekâlâ, bana söyleyiniz, hangi taraftan daha çok para toplamak mümkündür?"

O, hiç tereddüt etmeden:

“Kürtlerden,” dedi, “onlar Ford fabrikasında en ağır işlerde çalıştığı için daha çok kazanıyor ve biriktiriyorlar.”

“Öyleyse ben Kürtlere misafir olacağım. Türklerle konuşmayı bana bırakınız.”

Beni karşılamaya gelenler, istasyonda iki grup olmuştu. Bir gün evvelki kavgadan sonra Türkler ayrı, Kürtler ayrı gruptaydı. Zeki Bey beni Türklerin yanına götürdü. Hiçbir başlangıç yapmadan:

“Kardeşler,” dedim, “dün geçenleri biliyorum. Sizin vicdanınıza başvuruyorum. Anadolu’da kardeşlerimiz sapır sapır kırılıyor. 90 bin yetim sokaklarda sürünüyor. Bunlar açtır, başlarını sokacak yuvaları yoktur. Böyle bir durumda benim kime misafir olacağım bir tartışma konusu olmamalıdır. Siz den rica ediyorum, darılmayın, gücenmeyin, ben hangi çatının altında yatsam, yine sizin misafirinizim. İzin verin Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne misafir olayım. Bu, memleket hesabına daha hayırlı olur.”

Türkler, bu teklifi hiç itiraz etmeden kabul etti.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin başkanı Rumi Efendi uzun boylu, iri yapılı, dağ gibi bir adamdı. Uzun bıyıkları kulak deliklerine kadar uzanıyordu. Rumi Efendi beni diğer üyelerle tanıttıktan sonra otomobillere bindik. Hepsi pek memnundu. Rumi Efendi’nin evine geldik. Bu ev iki katlı, modern bir evdi. Eşyalar, elden düşme olmakla beraber temizdi. Yalnız garip olan şey, bu modern şekil içinde muhtevanın Asyalı kalışıydı.

Öğle yemeğinde yere kocaman, yusuvarlak bir sini getirdiler. Etrafına yastıklar dizdiler. Ortaya büyük bir tepsi içinde etli pilav getirildi. Herkes elleriyle yiyordu. Yalnız bana çatal bıçak getirmişlerdi. Reddettim. Ben de onlarla beraber tepsiden parmaklarımla yedim. Sömürgelere uygarlık götürdüklerini söyleyen Amerikalılar, kendi evlerinde yaşayan muhacirlere bu uygarlıktan paylarını vermemişti.

Toplantı pazar günü yapılacaktı. İşçiler, fabrikadan izin alıp beni Ford fabrikasına götürdü. Burası muazzam bir ya-

pyıydı. Tamamlanmış otomobiller, asılı köprülerden dakikada bir aşağı iniyordu. İşçiler bir robot gibi çalışıyor, bir saniyelerini bile boş geçirmiyorlardı. Sürat öyle bir hale gelmiş ki üretimde bir saniyenin bile bir sermaye kadar değeri vardır. Ancak sömürme makinası da bütün süratiyle işliyordu. Yabancı işçiler Amerikalı işçilerin yarısı kadar ücret alıyor, iş bulmada güçlük çekiyorlardı. Muhacir işçiler sendikalara bağlı olmadığı için patronun insafsız istismarıyla karşı karşıyaydılar.

Fabrikada çelik erittikleri daireye geldiğimiz zaman bu gerçeği daha yakından gördük. Çelik erittikleri ocak, etrafı camla çevrilmiş küçük bir odaydı. Ocakta eriyen çelik, kızıl bir alev gibi akıyor, ocağa durmadan kömür atıyorlardı. Burası o kadar sıcakmış ki cehennemde şeytanın yaktığı ateş, bundan fazla sıcaklık veremez, diyorlardı. Bu cam daireye hiçbir milletin işçileri giremiyor, yalnız Kürtler girebiliyor-muş. İşçiler, ocağa bir pehlivan gibi çırpıplak giriyor, dakika-da bir nöbet bekliyorlarmış.

Bu ağır şartlarda çalışan işçiler, sendikalı değildi. Her türlü sosyal yardımdan yoksundular. Bilgisizdiler. Bu durumda bir yanlışlık da görmüyorlardı. Kendilerine, sendikaya girme lüzumundan söz açtığım zaman hepsi birden itiraz etti:

"Biz grevlere katılmayız. Grev olduğu zaman, fabrikanın etrafını Ford'un özel polisleri, askerleri sarar. Ford'un işçilere karşı kullanmak üzere, özel bir ordusu vardır. Biz onların himayesinde fabrikaya girer çalışırız."

Kapitalistlerin bu saf, çalışkan insanları, bilgisizliklerinden, şuarsuzluklarından faydalanarak nasıl sömürdüğünü, bunları işçi kardeşlerine karşı nasıl grev kırıcı olarak kullandıklarını anladım. Fakat bu durumun kötülüğünü kendilerine anlatmak zordu. Bu ancak teşkilat kurulduktan sonra uzun çalışmalarla belki mümkün olur, diye düşünüyordum.

Müsamerenin önce hangi cemiyette yapılacağı da bir kayga konusu oldu. Kürtler, "Biz Türklerin cemiyetine gitmeyiz. Toplantı önce bizde yapılacak, isterlerse onlar bize gelsin," diyordu. Şimdi de bir öncelik ve yer meselesi ortaya çıkmıştı. Bir tartışmayı önlemek için bir teklif yaptım:

“Toplantı, ne sizin cemiyetinizde, ne de Teavün Cemiyeti’nde olsun. Bir salon kiralarız. Herkes oraya gelir. Aynı ayrı toplantı yapmaya da lüzum kalmaz.”

Bu teklifi hep birden reddettiler. Tartışma saatlerce sürdü. Kürtler toplantının önce kendi cemiyetlerinde yapılması için ayak dirediler. “Toplantı, Hilal-i Ahmer’de olur ya da hiç olmaz,” diye kesip attılar.

Konuşmaktan nefesim kesilmişti. Kürt inadıyla baş edilemeyeceğini anladım.

“Pekâlâ,” dedim, “yarın akşam Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nde toplanacağız. Eğer Türkler gelmezse onlarla ayrı bir toplantı yaparız. Ben sizin toplantıdan sonra orada konuşurum.”

Bunu kabul ettiler. Ertesi sabah Zeki Bey’i çağırtım. Geceki tartışmaları anlattım. Teavün Cemiyeti üyelerine benden selam söylemesini, memleketin böyle bir durumunda ortaya bir Türk-Kürt meselesi çıkarmanın manasız olduğunu, beni hoş görmelerini rica ettim. Zeki Bey teklifimi uygun gördü. Memlekete yardım esas olduktan sonra bunu herkesin kabul edeceğini söyledi. Türkler kendi cemiyetlerinde ayrı bir toplantı yapacaktı.

Ertesi akşam Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin salonunda toplandık. Burası geniş, uzun bir salondur. Toplantıya gelenlerin çoğunluğu Ford fabrikasında çalışan işçilerdi. Bunların hemen de hepsi fabrikalarda çalışıyordu. Serbest bir sanatla uğraşanı yoktu. Benim için salonun başına bir masa koymuşlardı. Sandalye bulamayanlar yerde bağdaş kuruyordu. Ben daha söze başlamadan salonda bir hırlaşma başladı. Bir köşeden bir köşeye haykırıyor, birbirlerine küfrediyorlardı. İçlerinde bir tanesi yerinden fırladı, kapıya yakın bir yerde oturan bir gencin üzerine saldırdı:

“Çık dışarı! Ben seninle bir çatı altında duramam,” dedi.

“Sen çık!”

Tokatlar birbirini kovalıyordu. İkisi de ceketlerinin ceplerinden bıçakları çıkardı. Ben kavganın sebebini sormaya daha vakit bulamamıştım ki bıçaklarla birbirlerinin üzerlerine atıldılar. Ben hemen bütün gücümle yumruğumu masaya vurdum:

“Siz, memleketten gelen bacınıza böyle mi saygı gösterirsiniz? Türklere misafir olma, dediniz, size misafir oldum. Önce bizim salonda toplantı olsun, dediniz, sizin toplantınıza geldim. Şimdi bu bıçakları çekmekle beni buradan kovuyorsunuz. Allahısmarladık,” dedim.

Salon birbirine girdi. Haykırıyor, bağırıyorlardı. Bir taraftan da kavgacıları ayırmaya çalışıyorlardık. Bazıları da eteklerine sarılıyor, “Biz ettik, sen etme,” diyor, yalvıyorlardı. Hemen kavgacıları döndüm.

“Atın elinizden şu bıçakları!”

Mıknatısa tutulmuş gibi hemen bıçakları attılar.

“Rumi Efendi, kaldır şu bıçakları yerden!”

Bıçakları yerden kaldırdılar. Fakat öyle soğuk bir hava vardı ki, bu hava içinde konuşmak hiçbir müspet sonuç vermeyecek, diye düşündüm. Havayı yumuşatmak lazımdı.

“Yurttaşlarım,” dedim, “ben bugün buraya size memleketimizdeki acıklı durumu anlatmak için gelmiştim. Doğu’da, Erzurum, Van cephesinde şehit olan kardeşlerinizin evlatları, sokaklarda aç perişan sürünüyor. Sizin yardımınıza muhtaçtırlar. Fakat görüyorum ki, sizin bugün bu konuyla ilgilenmenize imkân yoktur. Birbirinize dargınsınız. Sinirlisiniz. Bu toplantıyı yarına bırakalım.”

Hemen “hayır” sesleri yükseldi. Cemaatin arasından esmer, çopur, çehreli bir ihtiyar fırladı, “Bacı,” dedi, “senin ayağında uğur var. Sen kavga ettiklerine bakma. Onların sana saygısı var. Sen onları bir barıştır.”

Bu hiç aklıma gelmemişti. İhtiyar devam etti:

“Mehmet, Derviş’e bir para meselesinden dargındır. Her yerde böyle çatışırlar. Mehmet, Derviş toplantıya gelirse ben gelmem, demişti. Derviş, Mehmet gelirse ben gelmem, demişti. Ama yönetim kurulu Hilal-i Ahmer’in kapıları herkese açıktır, dedi, ikisini de içeri saldı. Sen şunları bir barıştır.”

Kavgacıları döndüm:

“Bu ihtiyarın dedikleri doğruysa, bana azıcık saygınız varsa kucaklaşın,” dedim.

Yedi yıldan beri dargın ve kavgalı olan Mehmet'le Der-
viş birbirlerine sarılıp öpüştü. Bundan sonra çift çift dargın-
ları yanına getirdiler. Bunları barıştırmak da bana düştü.

Artık hava yumuşamıştı. Ortada bir barış havası esiyor-
du. Ancak bundan sonra konuya gelebildim. Benim konuş-
mamı hayretle, heyecanla dinliyor, ağlıyorlardı.

Dağ gibi adamların ağlaması şaşılacak bir şeydi. Herhal-
de yıllardan beri görmedikleri köyleri, anaları, evlatları göz-
lerinin önüne gelmişti.

Ben memleket konusundan sonra, kendi durumlarına
geçtim. Amerika gibi uçsuz bucaksız bir ülkede, büyük şe-
hirlerde teşkilatsız yaşamının onları bugünkü kötü duruma
düşürdüğünü; Türk, Kürt, Arnavut bütün işçilerin birleşme-
si, sendikalara girmesi lüzumunu anlattım. Hilal-i Ahmer ve
Teavün Cemiyeti, ayrı kalsalar dahi patronlara karşı hakları-
nı savunmak için birleşmeleri, beraber çalışmaları gerektiği-
ni söyledim.

Grev bozuculuğun kendi menfaatlerine aykırı olduğu-
nu belirttim. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bu işle uğraşacak
bir komisyon kurmasını, Teavün Cemiyeti'nin kuracağı ko-
misyonla beraber çalışmasını teklif ettim.

Cemiyet Başkanı Rumi Efendi, kendi meselelerinin ayrı
bir toplantıda konuşulmasını istedi. Bugünkü toplantıda,
memlekete, çocuklara, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlerine
yardım için bir iane açılmasını teklif etti. Bu teklifi hepsi
büyük bir şevkle onayladı. İane, adeta bir cömertlik ve mert-
lik yarışması oldu. Biri benden elli derse, öteki onun gerisin-
de kalmamak için, benden yetmiş beş, diyordu. Böylece Hil-
al-i Ahmer Cemiyeti'nde yapılan toplantı, 50 bin doların
üstünde bir fayda sağladı. Türklerin Teavün Cemiyeti'ndeki
toplantısı da buna yakın bir şeydi.

Ankara'dan bir elçi isteği

New York'a döndükten sonra yönetim kurulunun top-
lantısında, Ankara'dan birinin Amerika'ya çağrılmasını ko-
nuştuk. Ateşin içinden gelen bir kimse çok faydalı olacaktı.

Bu düşüncemizi Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne bildirdik. Ankara Merkez Komitesi, Cemiyet Başkanı Doktor Fuat [Umay] Bey'i göndermeyi kararlaştırmıştı. Fuat Bey, Gülcemal¹ vapuruyla geldi. Bu, Amerika'ya gelen ilk Türk vapuruydu. Vapuru karşılamak için bütün teşkilatlardan delegeler gelmişti. Gülcemal'in New York Limanı'na gelmesi de önemli bir olay oldu. Vapurun kaptanlarını görmek için yalnız Türkler değil, Türkiye'den gelmiş Rum, Ermeni, Yahudi, bütün Türk uyrukları gelmişti. Fuat Bey'in geldiği gün Astoria Otelinin salonunda yaptığımız toplantıda müsamerenin programını hazırladık. Fuat Bey'in gezeceği şehirleri kararlaştırdık. Fuat Bey'in yapacağı gezilere benim arkadaşlık ve tercümanlık etmemi uygun gördüler. New York'ta ilk toplantı, kiraladığımız büyük bir salonda yapıldı. Fuat Bey, memleketin acıklı durumunu anlattı. Ben hislere hitap eden bir konuşma yaptım. Şiirler okundu. Halk arasında ağlayanların hıçkırıkları duyuluyordu. Konuşmalar sonunda yardım faslı açıldı. Masanın üstü yığın yığın dolarlarla doldu. Kalabalığın arasından orta yaşlı, orta boylu, kalın siyah kaşlı, bıyıkları kulak deliklerine değen bir adam ağır ağır masaya yaklaştı. Bu, Kürt Yusuf Gülabi Çavuş'tu. Önce Fuat Bey'in elini öptü:

"Siz bana toprağımın, köyümün kokusunu getirdiniz. Sağ olun, var olun. Aç sürünen çocuklar arasında benim de evlatlarım var herhal. 27 senedir Amerika'da çalışıyorum. Madenlerde işçilik ettim. Otomobil fabrikalarında, kuzeyde, Fruit Company'nin meyve bahçelerinde çalıştım. Garajlarda, parklarda yatıdım. On bin dolar birikmiş param var. Artık memlekete dönmeye karar verdim. Bütün paramı size veriyorum. Bana yalnız bir vapur bileti alın. Ve orada bir iş bulmama yardım edin. İşte altın saatim. İşte altın kemerim. Yurduma helal olsun."

Herkes ağlıyordu. Toplanan para 100 bin doların üstündeydi.

1. ABD'ye sefere çıkan Türk bayraklı ilk gemi. 1920-1921 yıllarında dört sefer yapmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Eser Tutel, *Seyr-i Sefain: Öncesi ve Sonrası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000) (Y.N.)

Fuat Bey'le gezdiğimiz bütün şehirlerde Gülabi Çavuşlar vardı. Gurbet elde, ateş karşısında, alinteriyle kazandıkları paraları, çakıltaşları gibi masanın üstüne döküyorlardı. Ancak memlekette kurulacak çocuk yurtlarına, hastanelere fotoğraflarının asılmasını istiyorlardı. Onların bu yüksekliği karşısında küçülmemek mümkün değildi.

Amerika'daki bu çalışmalar sonunda, memlekete gönderilen paranın miktarı bir milyon Türk lirasının üstündeydi. Ankara'da Çocuk Esirgeme Kurumu'nun meydana getirdiği ilk çocuk sarayları, bakım evleri, hastane, çocuk yuvaları Amerika'daki işçilerin gönderdikleri paralarla kuruldu. Fakat Yusuf Gülabi Çavuş'a iş bulunmadı. Çocuk yataklarının başucuna işçilerin fotoğrafları asılmadı.

New York'tan ayrılış

1923 sonuna doğru üniversitenin son senesini bitirmiş, diplomamı almıştım. Fuat Bey'le beraber memlekete dönme-yi kararlaştırdık. Fuat Bey bana, memlekete döndükten sonra Çocuk Esirgeme Kurumu'nda çalışmayı, çocuk meselesinin çözümünde, kurula yardım etmemi teklif etti. Bu teklif pek hoşuma gitmedi. Ben, Amerika'da diğer sosyal konularla beraber çocuk meselesiyle de meşgul olmuşum. Ama kendi ihtisas alanımda, cemaat teşkilatçılığında çalışmak istiyordum. Emelim, Anadolu'da bir köye çekilmek, bir cemaat merkezi kurmaktı. Bu, benim için bir deneme olacaktı. Fuat Bey'i hemen reddetmedim. Ancak bu kararı memlekete döndükten sonra verebileceğimi söyledim.

Amerika'da Türk işçileri arasında yaptığım bu deneme bana memleketin işçilerini, köylülerini, insanlarını yakından tanıtmıştı. Bunlar, arasında çalışmanın güç; fakat [bunların] zayıf noktalarını bulunca, isteklerine somut cevaplar verince, bu işin pek de güç olmadığını öğrenmiştim. Onlara ışık tutmak, onları kadere boyun eğmekten kurtaracak bilgi vermek, haklarını savunabilecek hale getirmek, memlekete yapılacak büyük bir hizmetti.

Üç sene aralarında beraber çalıştığım işçiler, bizi ve Fuat

Bey'i geçirmek için diğer şehirlerden dahi gelmişti. Aramızda Yusuf Gülabi Çavuş ve daha bazı işçiler de beraber memlekete dönüyorduk. Limana gelenler kalabalıktı. Ayrılırken elimi sıkıyor, elimi öpüyorlardı. "Biz seni unutmayacağız," diyorlardı.

Gözlerim yaşardı. Bana bir altın kalem hediye ettiler. Onlara bu kalemi, işçilerin haklarını savunmada kullanacağımı vaat ettim. Fakat bu vaadin yerine getirilmesinin ne kadar güç bir iş olacağını düşünmemiştim.

Güverteden onlara el sallarken, arkada bıraktığım bu teşkilatların ne kadar yaşayacağını düşünüyordum.

Memlekete döndükten sonra, uzun zaman New York teşkilatıyla mektuplaştım. Fakat savaşla dolu bir hayatın yılları omuzlarıma yüklenince bu mektuplaşma kesildi. Ara sıra Fuat Bey'den Amerika'daki teşkilatların devam ettiğini, muntazam para gönderdiklerini öğreniyordum.

Aradan 12 yıl geçti. 1937'de Amerika'da okuyan kızım Sevim'i görmeye gittiğim zaman, Teavün Cemiyeti'nin yönetim kuruluna gençlerin geçtiğini gördüm. Diğer teşkilatların New York'la bağları kesilmişti. Benim tanıdıklarımın birçoğu başka yerlere dağılmış, bazıları da ölmüşlerdi. Gençler beni toplantılarına çağırdı. Cemiyete bağlı işçilerin sendikalara, bazı gençlerin sosyalist teşkilatlara girdiklerini öğrendim. Beni işçilerin teşkilatlandığı Kiracılar Cemiyeti'nin bir toplantısına götürdüler. Cemiyetin sinemasında oynayan *Çapayef* filmi'ni beraber seyrettik. Bana, Nâzım Hikmet'i sordular. Onun etrafında çeşitli bilgiler istediler. Nâzım'ın şiirlerini okudular. Bu şiirleri kendilerine memleketteki arkadaşları gönderiyormuş.

Gençlerden birkaçı İspanya İçsavaşı'nda, Amerika'dan İspanya'ya giden Lincoln Brigade'e [tugay] katılmış. 1937'de Amerika'da tanıdığım bu gençler, artık niçin sömürüldüklerini bilmeyen, kadere boyun eğen işçiler değildiler. Haklarını savunmak için savaşmak gerektiğinin inancına varmışlardı. Grevlere katılıyor, her millete mensup işçilerle beraber çalışıyorlardı. Sevindim.

Bu, atılan tohumların bir meyvesiydi.

III

Yurda Dönüş

Ankara'da

1923 Temmuz'unda İstanbul'a geldik. İstanbul daha İşgal Kuvvetleri'nden tamamıyla temizlenmiş değildi. İstiklal Savaşı sona ermiş, savaş kazanılmıştı. Fakat Ankara ve Anadolu'nun birçok yeri birer harabe halindeydi. İstanbul bu savaştan maddi zarar görmemişti, yakılıp yıkılmamıştı. Fakat halk perişandı. Zaferden zarar gören saray ve onun etrafında toplananlar, Anzavur'un hıyanet ordusuna bağlı hocalar, gericiler, politika hayatından uzaklaştırılan politikacılar, İngiliz ve Amerikan emperyalizmine hizmet eden Osmanlı paşaları, matem içindeydi.

Şehirde, Ankara'da alınan ilerici kararlara karşı bir muhalefet havası esiyordu. Özellikle, Atatürk'e karşı menfi bir hava yaratmaya çalışanlar vardı. Bunlar arasında bazı aydınlar da yer alıyordu. *Tasvir-i Efkar* gibi gerici gazeteler, Atatürk'ün ileri sürdüğü fikirlere karşı geliyordu. Oysa Milli Kurtuluş Savaşı, yalnız cephelerde başarıyla sonuçlanmış bir savaş değildi. Aynı zamanda bu savaşın ideolojik manası büyüktü. Yüzyıllar boyu Asya, Afrika, Güney Amerika memleketlerini sömüren emperyalistler, ilk defa böyle bir Milli Kurtuluş Savaşı'yla karşılaşmış ve yenilmişti. İstiklal Savaşı, saltanat ve hilafetin Türk halkına artık bir fayda değil, zarar getirdiğini açığa çıkarmıştı.

Düşmanla işbirliği yaparak kardeşleri kardeşlere öldürten bir sultan ve halifeye artık inanç kalmamıştı. Fakat geçmişe bağlı olanlar bu gerçeği görmek istemiyor ve göremiyorlardı.

Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan sebepleri kavramıştı. Bunun içindir ki, vuruşma biter bitmez gericiliğe, emperyalizme karşı savaşa geçti. O, kafasında önceden hazırladığı birçok reformu adım adım hayata geçirmek istiyordu. Kalkınmanın başlıca çaresinin, ekonomik bağımsızlığı sağlamak olduğunu biliyordu.

Bu ilerici düşüncelerini hayata geçirmeye kalktığı daha ilk günlerde, yalnız gericilerin değil, kendi devrim arkadaşlarının bile hücumuna uğradı. Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşalar, Halide Edib, Adnan Adıvar gibi bazı aydınlar Atatürk'ün hamlelerine karşı tedirgindi. Atatürk'ün saltanatı kaldırmak isteğinin arkasında, kendisinin cumhurbaşkanı olma hırsını görüyor, bu hamlenin sosyal muhtevasını, ilerici niteliğini göremiyorlardı.

Biz böyle bir hava içinde memlekete döndük. Büyük kızım Sevim altı yaşında, küçük kızım Yıldız kucakta bebekti. Hayatımızı nasıl düzenleyeceğimizi bilmiyorduk. Ben hayalci sosyalistler gibi bir köye çekilip bir cemaat teşkilatı kurmak isteyindeydim. Bunun nasıl gerçekleştirileceğini de bilemiyordum. Her tahsilden dönen genç gibi, hayaller içindeydim. Yeni kurulmakta olan Türkiye'ye faydalı olmak istiyordum. Zekeriya benden önce Ankara'ya gitti. Beş-on gün sonra Matbuat Umum Müdürlüğü'ne tayin edildiğini bildiren telgrafını aldım.

Artık köye gitmek, köylüler arasında çalışmak hayallerinden vazgeçmek gerekiyordu. Bir ay sonra Ankara'ya geldiğim zaman acı hakikati daha yakından anladım. Ankara başlı başına bir köydü. Ne ağaç ne su ne de barınacak ev vardı. Büyük Millet Meclisi binası bile iki katlı, bir ilçe hükümet konağı büyüklüğündeydi. Samanpazarı denilen yer, içinde ne barakası ne de satılık eşyası bulunan bir pazar. Meydanlıkta köylüler kağnı arabalarını kenara çekmiş, man-

dalarıyla beraber yerlere serilip yatıyorlardı: İç sokaklar tek araba geçemeyecek kadar dardı. Eski Ankara denilen semt, yerli halkın oturduğu evler, tepeler üzerine kurulmuş, teneke veya ahşap yapıları. İnsanlar bunlara, keçiler gibi bayırı tırmanarak çıkıyordu. Bu eski Ankara bana Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde anlattığı Ortaçağ şehirlerini hatırlattı.

New York-Ankara iki kutup. Ben bir kutuptan ötekine geçmiştim. Köylülerin çarıkları değil –onu biliyordum– fakat üzerlerindeki kırk yamalı hırka ve şalvarlar gözüme çarpıyordu. Siyah çarşaf, yalnız gözleri meydanda, peştemalli kadınlar umacılar gibi geziyordu. Sokaklardan hiç çöpçü geçermiydi, bilmem! Çöpler hep sokak köşelerine yığılmıştı. Sıksa bacaklı, karınları şiş çocuklar, birer iskelet gibi kaldırımlar üzerinde seğirtiyor, on para dileniyorlardı. Dükkânlar boştu. İnsanlar yorgundu. Bir Milli Kurtuluş Savaşı'nın bütün yükünü omuzlarında taşımışlardı. Korkunç bir sefalet her adımda insanın gözüne çarpıyordu. Kırk yamalı hırkalarıyla köylüler, kadın erkek cephelere cephe taşımış, siperlerde vuruşmuştu. Bütün Anadolu böyle bir yıkım içindeydi. Devrimin önünde kalkındırılacak bir ülke, Ortaçağ'dan son çağa geçirilecek bir insan topluluğu duruyordu.

* * *

Ankara'da oturduğumuz ev, merkezden biraz uzaktı. Türk Ocağı binasına yakındık. Evin arkasında bir avlu vardı. Fakat avlunun etrafı açıktı. Kapıdan çıkınca sokağa çıkıyor gibiydi insan... Evimizin mutfak, helası avludaydı. Çocuğumu hava aldirmek için arabasıyla avluya çıkardığım ilk gün, tuhaf bir manzarayla karşılaştım. Evin duvarlarına çepeçevre işkembeler asılmıştı. Köylü kadınları duvarlarda işkembelerini kurutuyordu. Beni görünce yanıma geldiler. Hepsi birden konuşuyor, benden bir parça yama istiyorlardı. "Yama"... Elbise veya kundura değil. Sefaletin bu derecesi beni şaşırtmıştı. Hepsi çocuk arabasına hayretle bakıyor, soruyorlardı: "Sen saraydan mı geliyorsun?"

“Ne münasebet! Evimden geliyorum.”

“Böyle araba ancak sultanlarda olur.”

Bu önümdeki insanlar, bu içinde yaşadığım Ankara, sadece İstiklal Savaşı’nın yorgun Ankara’sı değildi. Bu, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu devrinde dahi ihmal edilmiş Anadolu şehirlerinden biriydi. Daha İstanbul’da, Haydarpaşa İstasyonu’nda trenle yola çıktığım zaman, geçtiğim bütün kasabalarda, köylerde aynı manzarayı görmüştüm. Çıplak ayaklı, yırtık pantolonlu çocuklar trene yaklaşıyor, gazete, sigara, bir kuruş dileniyorlardı. Kızgın güneşin altında çapa süren köylü kadınlarının yüzleri, daha genç yaşlarında buruşmuş, kavrulmuştu. İşte ben bunların köyünde çalışmak istiyordum.

Ankara’ya vardığımızda, orada bir içharpten, emperyalizme karşı savaştan çıkan insanları dinlediğim zaman, hiçbir teşkilata bağlı olmadan, hükümet yardımı görmeden köylere giremeyeceğimi anladım. Köy, benim Amerika’da gördüğüm köy değildi. Bir kadın, iki çocuğuyla bu köyde çalışmak değil, yaşamak imkânından da yoksundu. Hayallere veda zamanı gelmişti.

* * *

Ankara’da yeni bir Türkiye’nin temelleri atılmaya başlanmıştı. Savaşa büyük bir fedakârlıkla katılanlar Atatürk’ün etrafında toplanmıştı. İstanbul’da halife ve onun etrafında toplanan İzzet Paşalar, Salih Paşalar, Tevfik Paşalar, çökmüş bir imparatorluğun son politika artıkları gibi yaşıyordu. Ankara’da ise yeni, bağımsız bir Türkiye kuruluyordu.

Bulunduğum çevrelerde Türkiye’nin bir cumhuriyet olacağı haberleri kulaktan kulağa duyuluyordu. Yeni bir anayasa tasarısı hazırlanıyordu. Yeni anayasayı hazırlamak için kurulan “Kanun-i Esasi encümeni” başkanlığına gazeteci Yunus Nadi Bey getirilmişti. Ağaoğlu Ahmet ve diğer uzmanlardan kurulan bu encümenin toplantılarına Atatürk sık sık katılıyordu. Toplantılar istasyon binasında yapılıyordu. Ankara’da barınacak adamakıllı ev olmadığı gibi, toplantılar

için de elverişli salonlar yoktu. En önemli toplantılar Türk Ocağı'nda yapılıyordu. Buradaki çalışmalar, savaş meydanlarında gösterilen fedakârlıklara eşti. İnkılapçılar büyük bir feragatle memleketi kurtarmak emeliyle çalışıyordu.

Daha İstiklal Savaşı'nın yürütüldüğü günlerde savaş önderleri arasında meydana çıkan anlaşmazlık gizli tutuluyordu. Fakat etrafa sızan haberler vardı. Söylenildiğine göre Atatürk, İstiklal Savaşı'nın tehlikeli günlerinde, davaya hizmet edenler arasında fikir beraberliği aramamıştı. Sultana, emperyalistlere karşı olan herkesle birleşmekte bir sakınca görmemişti. Bu antiemperyalist cephede tutucu paşalar, müfrit sağcılar, yeni kuruluş hakkında belirli bir fikri olmayan aydınlar, yüksek memurlar, eşraf, köy ağaları yer almıştı.

İttihat ve Terakki Partisi'nden gelen Kara Vasıflar, Çolak Selahaddinler, daha birçokları bir memleket meselesi olan bu çalışmalara katılıyordu.

İttihat ve Terakki Partisi'nin önderleri Talatlar, Enver Paşalar kaçtıktan sonra [1 Kasım 1918], memlekette kalan İttihatçılar, Teceddüt adı altında bir parti kurmuş, siyasi çalışmalarına devam etmek istemişlerdi. Fakat bu parti daha doğmadan dağıldı. Alman militarizminin kuyruğuna takılarak memleketi bir yıkılışa sürükleyen İttihatçılar, yaptıkları hatayı unutarak hâlâ politik rol oynamak istiyordu.

Bunların bir kısmı İstiklal Savaşı'nda Atatürk'ü desteklemişti. Fakat diğer bir kısmı Atatürk'ün devlet başına geçmesine karşıydı. Büyük Millet Meclisi'nde bazı İttihatçılar tarafından kurulan ikinci grup, İttihat ve Terakki Partisi'nin sembolü gibi hareket ediyor, Atatürk ve arkadaşlarına karşı bir muhalefet cephesi meydana getirmeye çalışıyorlardı. Bunlar, Atatürk'ün diktatörce kararlar verdiğini iddia ediyordu.

Bu grup, ahenkli bir grup değildi. Aralarında eski Bahriye Nazırı Rauf Bey gibi halk arasında sevilen, fakat saltanatın, hilafetin kalkmasına karşı koyan, Kâzım Karabekir gibi devrimci hareketleri hazmedemeyenler vardı. Atatürk bu kaynaşmaları dikkatle izliyor, öte yandan yeni anayasanın hazırlanmasına büyük önem veriyordu.

Hazırlanan yeni anayasa projesinde, "Devletin [yönetim] şekli cumhuriyettir," deniyordu. Bu madde uzun tartışmalara yol açtı. Atatürk'le muhalifleri arasında "meclisin yetkisi" üzerinde de anlaşmazlık vardı. Atatürk bütün yetkilerin Millet Meclisi'nde olmasını istiyordu. Hazırlanmakta olan 1924 anayasa tasarısının üçüncü maddesinde, "Devlet Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur, hükümet, Büyük Millet Meclisi hükümeti unvanını taşır," deniyordu. Bu maddeye göre, çeşitli partiler kurulsa bile, hükümet, parti hükümeti olmayacak, Millet Meclisi hükümeti olacaktı. Anayasanın Batı demokrasisi ölçüsüne göre yapılmasını isteyenler, hükümetin çoğunluğu kazanan parti tarafından kurulmasını istiyordu, "Dünyanın hiçbir yerinde parlamento hükümeti diye bir şey yoktur," diyorlardı.

Atatürk'ün "parlamento hükümeti" teklifi demokratik bir düzen kurmak istediğinin bir deliliydi. Fakat Batı düzenine ayak uydurmak isteyen bir kısım aydınlar, hükümetin şekli gibi ekonomi düzeninin de liberal ekonomiye dayanmasını, sistemin Batı demokrasilerinin bir kopyası olmasını istiyordu. Politik alanlarda da çeşitli partilere yer verilmesini, hükümetin, meclisin murakabesi altında tutulmasını istiyorlardı.

Atatürk'ün teklifinde kötü bir niyet arayanlara göre, eğer parlamento seçimle kurulmaz, mebuslar tayinle getirilirse, meclise Atatürk'ün bendeleri girecekti. Parlamento hükümeti, Atatürk'ün emirlerini yerine getiren bir icra dairesi olacaktı.

Tasarının dördüncü maddesi de büyük tartışmalara yol açmıştı. Bu maddede, "Millet Meclisi, iller halkınca seçilmiş azadan mürekkeptir," deniyordu. Buna itiraz edenler, "Neden meclise yalnız iller temsilci gönderebilir de kasaba ve köy halkı gönderemez?" sorusunu soruyordu. Bu itirazlarda şu korkular gizliydi. İller eşrafı, askerî kuvvetler, toprak ağalarının bir kısmı, Atatürk'e bağlıydı. Bunların, Atatürk'ten alacağı ilhamla seçecekleri mebuslar, onun diktatoryasını kuvvetlendireceklerdi. Bu sebeple seçim hakkının, kasaba ve köy halkına da verilmesini savunuyorlardı. Bu itiraz haksız

değildi. Yeni bir Türkiye kurulurken, demokratik burjuva devrimi yapılırken seçim hakkının böyle kayıtlar altına alınması, rejimin diktatörlüğe geçmesini kolaylaştıran temel taşlarıydı. Böyle bir maddenin anayasaya girmesi, yasanın demokratik niteliğine uygun değildi. Fakat muhalefetin en büyük kaygısı, demokratik bir rejimi sağlamak değil, Atatürk'ün kişisel otoritesini yıkmaktı. Yapmak istediği reformları önlemektir. Rauf Bey gibi bir kısım muhalifler, saltanat ve hilafetin yıkılmasını, devletin cumhuriyet olmasını hazmedemiyordu. Atatürk ise gericilere, onun devrimci fikirlerini hazmedemeyen kadroya karşı, kendine bazı üstün yetkiler sağlamak istiyordu.

Birçok tartışmadan sonra, 1924 anayasa tasarısında bazı değişimler yapıldı. Anayasa, biraz daha demokratik hakları içine alan bir tasarı haline getirildi. Kişinin fikir, kanaat, vicdan hürriyetini sağlayacak maddelere yer verildi!

Bununla beraber 1924 Anayasası burjuva demokratik devrimi sağlayacak bir anayasa olmadı. Toprak reformu anayasada yer almamıştı. İşçi haklarının, grev hakkının tanınması söz konusu değildi. Oysa Türk işçileri Kurtuluş Savaşı'na büyük ölçüde katılmış, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane taşımış, cephelerde büyük fedakârlıklar göstermişlerdi. Buna bakmayarak meclise gelen temsilciler, halkın temsilcisi olamadı. Mebuslar, Halk Partisi'nin listesine koyduğu adaylar arasından, adeta, tayin edildi. Demokratik bir seçim yapılamadığı gibi, demokratik bir rejim de kurulamadı. Atatürk öldükten sonra ise Halk Partisi zamanla devrimci niteliğini yitirdi. "Tek Parti", "Tek Şef" parolasıyla diktatörlük sistemini kuvvetlendirdi.

• • •

Ankara'da bulunduğumuz günlerde anayasa ve reformlar üzerinde geçen tartışmaları dikkatle izliyordum. Evimiz, Halk Partisi mebuslarından Mazhar Müfit [Kansu] Bey'in eviyle karşı karşıyaydı. Kendisi mecliste Halk Partisi'nin söz-

cüsüydü. Meclisteki tartışmaları, muhaliflere verdiği cevapları bize anlatırdı. Bir gün kendisine sordum:

“Halk Partisi neden demokratik bir seçime gitmiyor, halkın oyuna başvurmuyor? Anayasa, demokratik bir anayasa olacak, diyorsunuz, o halde neden mebuslar tayinle işbaşına getiriliyor?”

Mazhar Müfit bu soruya adeta kızdı:

“Siz ne zannediyorsunuz?” dedi. “Bu halka seçim hakkı verirse meclise kimler gelir, bilir misiniz? Hacılar, hocalar, şeyhler... Bunlar ilerlemenin en büyük düşmanlarıdır. Mustafa Kemal bir devrim yapıyor, yeni bir düzen kuruyor. Bu inkılabı yapana kadar hürriyetleri sınırlamak zorundadır.”

“Pekâlâ,” dedim, “şimdi mecliste, eşraf, toprak ağaları, hacılar, hocalar yok mudur? Bunlar Mustafa Kemal’in reformlarını destekleyecek mi? Bu gericiler yine reformlara karşı gelecektir. Mustafa Kemal halka değil, bu gerici kuvvetlere dayanıyor. Anayasada toprak reformunu, işçi haklarını sağlayacak maddeler yok. Türkiye sınıfsız bir toplumdur, diyorlar. Ezilen işçiler, köylüler haklarını nasıl koruyacaklardır?”

Mazhar Müfit bu defa kızmadı. Düşünerek cevap verdi:

“Mustafa Kemal birçok reform yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla, özellikle Kürt ağalarıyla Kürt mebuslardan Feyzi Beyler ve diğerleriyle konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkânsız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafı kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık.”

Evet, o defter o gün kapandı. Fakat cumhuriyet devri yıllarında da ciddi bir şekilde açılmadı. Arada bir söz konusu edilse bile, toprak ağalarının, eşrafın baskısıyla tekrar kapandı. Toprak reformu ancak 27 Mayıs Hareketi’nden sonra birinci planda yer aldı, anayasaya girdi. 27 Mayıs Hareketi’ne kadar meclise getirilen reform tasarıları bir türlü gerçekleştirilemedi. Bugün de öyle...

* * *

Bir gün Türk Ocağı binasında yapılan bir toplantıda, anayasa komisyonunda üye olan Ağaoğlu Ahmet Bey'e, sınıfsız toplumdan ne anladıklarını sordum. Cevap verdi:

"Onu ben de anlamadım. 'Türk milleti bir bütündür, sınıflar yoktur,' diyorlar. Her millet bir bütündür. Ama içinde sınıflar vardır. Sınıfsız bir toplum ancak sosyalist rejimde olur. Oysa biz, sosyalist bir anayasa yapmıyoruz. Sosyalist bir cemiyet kurmuyoruz. Bizim hazırladığımız tasarı özel mülkiyetin korunması, serbest rekabet, ticaret serbestliği esaslarına dayanıyor. Bu liberal bir anayasadır. Şimdiye kadar yazdığımız maddeler bu temele dayandı. Şimdi bize devletçilikten bahsediyorlar. Sınıfsız toplumdan söz açıyorlar. Devletçiliğin anayasaya girmesini istiyorlar. Bu şimdiye kadar kabul edilen maddelere zıttır. Mustafa Kemal'le bu konu üzerinde uzun boylu konuştuk. Kızdı, 'Ben *Socialisme d'Etat* [devlet sosyalizmi] istiyorum,' dedi. Kendisine bu anayasanın sosyalizm esaslarına göre değil, liberalizm esaslarına göre hazırlandığını, halkçılığın, demokrasinin icabı olduğunu söyledim. Devletin, kapitalist rejimlerde de kamu kuruluşlarını mura-kabe ettiğini, istediği zaman kân sınırlandırdığını, söyledim. Devletçiliğin anayasaya girmesine lüzum olmadığını bildirdim. Fakat Mustafa Kemal'e dert anlatamıyorum."

Ağaoğlu'nun Atatürk'le yaptığı bu konuşma, 1924 Anayasası'nın ne şartlar altında hazırlandığını, Atatürk'ün, etrafındaki gerici, liberal, tutucu bir kadroyla devrimci bir anayasa yapmakta çektiği zorlukları belirten bir konuşmadır. Ağaoğlu gibi birçok aydın, memleketin şartlarını, sosyal yapısını incelemeden, Batı devletlerinin anayasalarını tercüme etmekle, onların kuruluşlarını taklit etmekle demokratik burjuva devriminin yapılabileceğini sanıyordu. Birçoğunun kafasında nasıl bir devrim isledikleri de belli değildi.

Yeni rejime karşı muhalefet, İstanbul'da daha kuvvetle duyuluyordu. Yalnız şeriatçılar değil, saltanatın yıkılmasından menfaati sarsılanlar, yeni hamlelerden korkan tutucu aydınlar da reformlara karşıydı. İstanbul basınında yapılan bazı hücumların hedefi yalnız yeni rejim değil, doğrudan

doğruya Mustafa Kemal'di. Onun kuvvetli şahsiyetinden korkanlar, elinden yetkileri almak istiyordu. O, bu zor şartlar içinde çalışıyordu. Daha sonraları Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık, laiklik, devrimcilik, milliyetçilik prensiplerini, etrafındaki aydınların birçoğu dahi tam manasıyla anlamış değildi.

Atatürk'ün sofrası bütün bu devrim konularının, memleket meselelerinin konuşulduğu bir yerdi. Mustafa Kemal bu sofrada herkesi dinler, keskin zekâsıyla konuşmalardan sonuçlar çıkarır, kararını verir ve hemen yürürlüğe geçirirdi. Hiç kimse ona karşı gelemiyor, özellikle memleketin objektif, subjektif şartlarını incelemeye, ekonomik bünyeyi ilmi metotlarla araştırmaya hiç lüzum görülüyordu.

İşte 1923 yılının Ankara'sı böyle birbirine zıt fikir akımları içinde çalkanıyordu. 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı bir bomba gibi patladı. Halk bütün bu konuşmalardan, tartışmalardan habersizdi. O güne kadar kapalı odalarda tartışılan cumhuriyet, 1924 Anayasası'na girdiği gibi, 29 Ekim gecesi millete de duyuruldu. Böylece Türkiye'nin devlet yapısında yapılan bu politik değişme, Osmanlı İmparatorluğu'nun saltanat yapısını kökünden yıktı, yeni Türk Cumhuriyeti'nin temelini atmış oldu.

Sosyal inceleme projesi

Zekeriya, basın genel müdürü olarak çalışıyor, bir taraftan da *Aynı Tarihi* dergisini çıkarıyordu. Bu dergi, bir ay içinde meydana gelen siyasi olayları veriyor, gazetelerde çıkan politik yazıları ve devlet adamlarının demeçlerini yayımlıyordu.

Ben Ankara'da işsizdim. Bu sıralarda Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Fuat Bey, New York'ta yaptığı beraber çalışma teklifini tekrarladı. Ben çocuk sahasında değil, cemaat teşkilatçılığı sahasında çalışmak istiyordum. Fakat hiçbir iş yapmamaktansa bu alanda çalışmak da faydalı olabilirdi. Ancak işe başlamazdan önce memleketteki çocuk meselesinin ne olduğunu anlamak için, sosyal bir inceleme (*social*

survey) yapılmasını istiyordum. Böyle bir inceleme, memleketin diğer bölgelerindeki durumu da araştırmak için bir başlangıç olabilir. Fuat Bey'e, kurumun genel meclisinde bir üye veya yönetim kurulunda bir yönetici olarak değil, yetkili bir uzman gibi çalışabileceğimi bildirdim. "Ben bu sosyal araştırma projesini hazırlar, size veririm. Bunu bir ilim heyeti inceler, ondan sonra nasıl yürütüleceği konusunu konuşuruz. Kurum genel meclisinin alacağı karara göre, proje yürürlüğe girer," dedim.

Çocuk Esirgeme Kurumu Yönetim Kurulu böyle bir projenin hazırlanmasını kabul etti. Proje hazırlandıktan sonra, mütehassıslar heyetinde görüşülecekti. Çocuk meselesi, yalnız harp yüzünden, Milli Kurtuluş Savaşı sırasında sokaklarda kalan on binlerce çocuğun korunması, barındırılması meselesi değildi. Memleket çapında çocukların eğitimi, okulların sayısı, öğretmen kadroları, işte çalışan kadınların çocukları, çocukların sağlık durumu, madenlerde, ağır işlerde çalışan çocuklar meselesi, nikâhsız doğan çocuklar, evlatlıklar, çocukları koruyacak kanunlar, bunun gibi daha birçok konuyu içine alan bir meseleydi. Bu sosyal inceleme durumu ortaya çıkarmak, devlet, ihtiyaca göre çözüm çareleri arayabilecekti.

Proje çeşitli sorularla, müşahadelerle durumu mümkün olduğu kadar realiteye dayanarak tespit edecek şekilde hazırlanacaktı. Bir derde درمان bulabilmek için her şeyden önce derdin ne olduğunu bilmek gerekir. Devrim yapan bir memleketin her alanda ilmi metotlarla çalışması; memleketi ilmi metotlarla tanıması, daha sağlam adımlar atılmasına yardım edebilirdi. Toplumun ekonomik, sosyal kültürel yapısını tanımadan, objektif şartları bilmeden, masa başında verilecek kararlarla veya başka memleketlerin kanunlarını dilimize çevirmekle sosyal yapıda bir değişiklik yapabileceğine inanmıyordum. Bu sosyal inceleme, bir deneme olacaktı. Hiçbir zararı olmayan, başarıyla sonuçlanırsa memleket için çok faydalı bir işti.

Projeyi hazırlamam uzun sürmedi. İlk araştırmaya Ankara civarındaki köylerden başlayacaktık. Bu köyler hakkın-

da bazı bilgiler topladım. Sosyal İş Mektebi'nde bu konuda epeyce çalışmıştım. Memleketin şartlarına göre, öğrenilmesi gereken meseleler üzerinde projeyi hazırladım. Bunun nasıl bir heyet tarafından inceleneceğini Doktor Fuat Bey'le görüştük. Sosyal konular için Ziya Gökalp, sağlık meselelerinde Ankara doktorlarından Hikmet Bey, eğitim konusunda pedagoji uzmanı Nafi Atuf, hukuk meselelerinde Adliye Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, psikoloji ve psikiyatri konularında Doktor Yusuf ve ismini hatırlayamadığım daha bazı uzmanlar üzerinde anlaştık. Yönetim kurulu da projenin bu uzmanlar heyeti tarafından incelenmesini kabul etti. Her şey yoluna girmişti. İlim heyeti toplanmazdan birkaç gün önce Fuat Bey, "Cemiyetimizin fahri başkanı, Mustafa Kemal'in refikası Latife Hanım'dır. Ben kendisine hazırladığınız projeden bahsettim. Toplantıdan önce, projeyi dinlemek ve sizinle konuşmak istiyor," dedi.

Ben projeyi Latife Hanım'ın dinlemesinde hiçbir mahzur görmedim. Müspet bazı fikirler verirse elbette ki faydalı olurdu. Latife Hanım'ın geleceği günü kararlaştırdık. Cemiyetin merkezinde Fuat Bey'in odasında buluştuk.

Latife Hanım orta boylu, ince, esmer güzeli bir kadındı. Gayet vakarlı giyinmişti. Siyah yeldirmesi, siyah başörtüsüyle olgun bir kadın hissini veriyordu. Kendisine düşüncelerimi anlattım. Projenin okunmasını istedi. Bu, biraz uzun sürdü ama dikkatle dinledi. Odada o, Fuat Bey ve ben, üç kişiydik. Projenin okunması bittikten sonra onun fikirlerini öğrenmek istiyordum. O, elinde sinirli sinirli çevirdiği bir cam hokkayı elinden bıraktı, kati bir sesle "İyi hazırlanmış, etraflı bir proje," dedi, "fakat bizim memlekette uygulanamaz."

Sebebini sordum. Şu cevabı verdi:

"Bu gibi şeyler ancak Amerika'da yapılabilir. Bizim şartlarımız buna uygun değildir," dedi. Ve ayağa kalktı: "Uzmanlar heyeti projeyi görsün, uygun bulurlarsa yürürlüğe girer. Ben kendi fikrimi söyledim."

Fakat Latife Hanım'ın bu sözleri, düşünceleri bana projenin geleceğini anlatmıştı. Amma uzmanlar heyetinin vereceği

müspet bir kararla projenin yürütülmesini imkânsız da görmüyordum. İlim heyetinin bir an önce toplanması lazımdı.

Bu buluşmadan bir hafta sonra Türk Ocağı'nın salonunda¹, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yıllık toplantısı yapıldı. Bu toplantıya Atatürk, o zaman meclis başkanı olan Fethi Okyar'la beraber geldi. Fuat Bey, yapılan işlerin yıllık bilançosunu okudu. O okurken Atatürk, Fethi Bey'in kulağına bir şeyler fısıldıyordu. Fuat Bey'in konuşması bittikten sonra Fethi Bey kürsüye geldi. Çocuk kurumunda yapılan işlerin, bugünkü ihtiyaç karşısında hiçbir mana ifade etmediğini, meselenin şu kadar çocuğa süt, şu kadar çocuğa mintan verme meselesi olmadığını, çocuk davasıyla ilgili konuların ciddi olarak ele alınması gerektiğini söyledi.

Bu konuşma bana biraz ümit vermişti. Fethi Bey'in sözlerinde benim projede ileri sürdüğüm bazı tenkitler de yer almıştı. Hatta bu konuşmadan sonra, projenin Çankaya'da konuşulduğuna ihtimal verdim.

Bu toplantıdan bir hafta sonra, uzmanlar heyeti Fuat Bey'in odasında toplandı. Davet edilenlerin hepsi gelmişti. Yalnız Adliye Bakanı Yusuf Kemal [Tengirşenk] eksikti. Yarım saat bekledikten sonra toplantının açılmasına karar verdik. Ben proje hakkında küçük bir açıklama yaptıktan sonra projeyi okudum. Uzmanlar büyük bir ilgiyle dinledi. İlk sözü Ziya Gökalp aldı:

"Bu yeni kuruluş devresinde böyle sosyal bir inceleme bize değerini ölçemeyeceğimiz faydalar sağlayabilir. Elimizde toplumun ekonomik, sosyal durumunu belirtecek istatistikler yoktur. Böyle bir inceleme, tam ilmî bir sonuç vermese dahi bilmediğimiz birçok meseleyi somut olarak önümüze serecektir. Bu bilgiler gideceğimiz yolu aydınlatabilir. Proje de incelenecek konular iyi seçilmiş. Ancak bu konuları ge-

1. 1927'de inşa edilmiştir. Yapı mimarı Arif Hikmet Koyunoğlu olan yapı 1931'de Türk Ocaklarının kapanmasının ardından CHP'ye devredilmiş ve Ankara Halkevi olarak hizmet vermiştir. 1975'te ise Resim ve Heykel Müzesi'nin kullanımına verilmiştir ve hâlâ bu amaçla kullanılmaktadır. (Y.N.)

nişletmek, memleketin ihtiyacı olan diğer bazı konuları da buna eklemek doğru olur," dedi.

Diğer uzmanlar da aynı şekilde konuştu, eğitim, sağlık konusunda eklenecek soruları belirttiler. Uzun boylu bir tartışma olmadı. Projenin yürürlüğe girmesi halinde, rastlanacak müşküller üzerinde bazı tartışmalar yapıldı. Uzmanlar, esas bakımdan projeyi çok faydalı buldu. Özellikle böyle bir incelemenin bir deneme mahiyetinde, Ankara ve bölgesinde yapılması fikrinde hepsi birleşti. Konuşmaların bu hararetli ânında kapı açıldı, Adliye Bakanı Yusuf Kemal Bey içeri girdi. Aşağı yukarı konuşmalar bitmişti. Ancak genel kurulun projeyi kabulünden sonra yapılacak işbölümü konuşulacaktı.

Yusuf Kemal geç kaldığı için özür diledi. Sonra Fuat Bey'e döndü:

"Burada bir uzmanlar heyeti toplanıyor. Projeler konuşuluyor. Siz böyle bir heyeti davet etmek için genel meclisin muvafakatini aldınız mı? Onların haberi var mı?" dedi.

Fuat Bey'in yüzü kıpkırmızı oldu:

"Yönetim kurulunda konuştuk ve kararlaştırdık efendim."

"Yönetim kurulunun böyle bir karar vermeye yetkisi yoktur. Bu toplantı kanuna aykırıdır. Böyle bir projenin yürütülmesine lüzum var mı, yok mu genel meclis karar verir. Uzmanlar ondan sonra çağrılır."

Fuat Bey uzmanlar toplantısının, son karar verecek toplantı olmadığını, ilim heyeti böyle bir projenin yürürlüğe girmesini uygun görürse teklifin genel meclise geleceğini, kararın oradan çıkacağını söyledi. Yönetim kurulunun, danışma niteliğinde bir toplantı yapmaya yetkisi olduğunu bildirdi.

Yusuf Kemal iddialarında ısrar etti. Bu defa uzmanlar Yusuf Kemal'le tartışmaya girişti. Bu toplantı kanuna aykırı mıdır, değil midir, tartışması bir saatten fazla sürdü. Konuşanların hemen de hepsi bu toplantının kanuna aykırı olmadığı inancındaydı. Ben konuşmaları soğukkanlılıkla dinliyordum. Ancak böyle bir memleket davasında, hukukçuların ufak tefek meseleler üzerinde, bürokrasi üzerinde durmalarına üzülüyordum.

Yusuf Kemal'i iddiasından çevirmek mümkün olmadı. Ben, rüzgârın Çankaya'dan estiğini anlamıştım. Latife Hanım'ın giderken söylediği sözlerin altını çizmiştim. Tartışma daha bir müddet devam etti. Nihayet Ziya Gökalp küskün küskün yerinden kalktı, "Bu toplantı kanuna uygun mu, değil mi? Önce yetkililer aralarında karar versin, sonra bizi davet etsinler. Biz her zaman çalışmaya hazırız," dedi. Hiddetle kapıyı çekip gitti. Diğer uzmanlar da onu izlediler.

Odada Fuat Bey, Yusuf Kemal, Zekeriya ve ben kalmıştık. Zekeriya ile Yusuf Kemal arasında geçen uzun bir münakaşadan sonra, Yusuf Kemal "kanuna riayet mecburiyetinde olduğunu" söyleyerek çıkıp gitti. Fuat Bey'e döndüm:

"Bu nedir Fuat Bey?"

Fuat Bey kıpkırmızı kesildi. Cevap veremedi. "Bu rüzgâr Çankaya'dan esiyor değil mi?" dedim. Önüne baktı, "Galiba," dedi.

"Galiba değil, muhakkak... Biliyorsunuz ki Latife Hanım bu projeye itiraz etmişti. Yusuf Kemal Bey, hanımefendiyi memnun etmek için bu toplantıyı dağıttı."

Fuat Bey yine cevap vermedi. Düşünüyordu. Korktuğu yüzünden belliydi.

"Bu şartlar altında benim burada iş göremeyeceğimi siz de anlıyorsunuz, değil mi? Ben burada ilmî bir araştırma dahi yapamazsam, diğer konularda ileri süreceğim fikirlerin yürütülebileceğine nasıl inanabilirim? Sizi de müşkül bir duruma düşürmez miyim?"

Fuat Bey susuyordu.

"Bir uzmanlar toplantısı için genel kuruldan oy alacağımızı umuyor musunuz?"

"Zannetmiyorum."

Fuat Bey bu sözleri söylerken pek üzgündü. Masanın üzerinde duran kalemi elime aldım. "İlmî araştırmaların bile yapılamayacağı bir kurumda faydalı olacağıma inanmadığım" gerekçesiyle istifamı yazdım.

İstanbul'a dönüş

Hasta olan küçük kızım Yıldız'ı tedavi için İstanbul'a götürmem gerekiyordu. Trende giderken bu tecrübenin başarısızlığını düşünüyorum, bunun sebebini araştırıyordum. Belki böyle ilmî çalışmaların zamanı gelmemiştir; fakat böyle bir konu üzerinde ilimadamların fikirlerini almak da faydalı olacaktı. Bu benim için bir tecrübe oldu.

Az bir müddet sonra Zekeriya'dan aldığım bir mektupta kendisinin de istifa ettiğini, yakında İstanbul'a geleceğini bildiriyordu. Onun istifasına sebep, basına sansür konmasını kabul etmemesiydi. İstanbul gazeteleri basına sansür konacağı havadisini yayımlamış. Zekeriya bu haberi hemen yalanlamış. Dahiliye Vekili olan Ferit [Tek] Bey kendisini çağırarak, "hükümetin sansür koyma niyetinde olmadığını nereden bildiğini" sormuş. Zekeriya, "ben demokratik bir rejimde sansür koyan matbuat müdürü olamam" gerekçesiyle istifasını yazmış. Ankara denemesi, altı aylık bir çalışmadan sonra ikimiz için de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

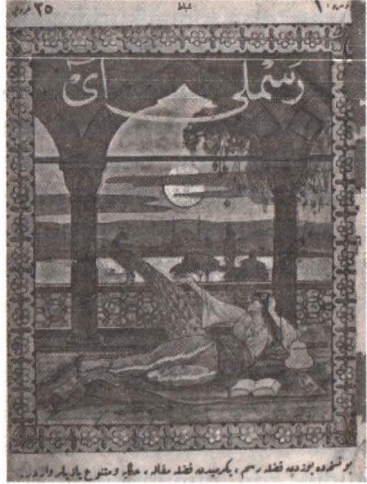
Amerika'dan memlekete ne zengin hayallerle dönmüşüm. Halka faydalı olmak için Anadolu'nun içerilerinde çalışmaya hazırlanıyordum. Şimdi hayaller sönmüş, hayat gerçek çehresiyle karşımızda duruyordu. Zekeriya, kendi mesleği olan gazeteciliğe döneceğini bildirerek benim de [onunla] beraber çalışmamı teklif etti. Bu, kendi mesleğimden ayrılmak demektir. Zaten bu alanda ne yapabilirdim? Bir mektepte sosyoloji hocalığı. Ben daha geniş bir alanda çalışmak, toplum meseleleriyle uğraşmak, öğrendiklerimi ve fikirlerimi yaymak istiyordum. Gazetecilik bu bakımdan bana elverişli göründü.

IV

Resimli Ay Devri

Resimli Ay dergisi, 1 Şubat 1924'te basın hayatına karıştı. Zekeriya, Ankara dönüşü, İstanbul'da, Ankara Caddesi'nin tanınmış kitapçılarından Suudi Bey'le bir şirket kurmuştu. Dergi, şekil ve muhteva bakımından tamamıyla yeni bir şey olacaktı. 1 Şubat'la çıkan ilk nüsha, başyazısında derginin hedefini şöyle anlatıyordu:

"Bizde şimdiye kadar iki şekil dergi çıkmıştır. Bunların birincisi, sayısı az bir okuyucuya hitap eden edebî mecmualardır; yazılar, yazarın edebî zevkine göre yazılır. Bir de ikinci sınıf mecmualar vardır ki, bunları para kazanmak ve şöhret sağlamak emeliyle kitapçılar ve amatörler çıkarırlar. *Resimli Ay* ne birinci ne de ikinci zümreye dahildir. Bizim hedefimiz okuyucuların, okuma ihtiyaçlarını doyumak ve memleketimizde gerçekçi bir halk dergisi kurmaktır. Bizce bir makalenin değeri, altındaki imzadan ziyade, çok okun-



Resimli Ay'ın 1. sayısı

masındadır. Özellikle *Resimli Ay*'da yayımlanacak makaleler, hikâyeler, genel olarak yazılar, yalnız dar bir zümrenin edebî zevkine cevap veren yazılar değil; fakat insanların hissi, fikri dirnağı, bedii ihtiyaçlarını doyuran, genel nitelikte yazılar olacaktır. Bu şekil, mecmuacılık âleminde yeni bir yoldur."

Derginin kendisini tanıtmak için yazdığı bu yazıdan da anlaşılacağı gibi, *Resimli Ay* basın hayatına halkın kültür seviyesini yükseltmek amacıyla atılmıştır. O vakit yüzde sekseni okuma yazma bilmeyen memleketimizde yarım bir eğitimle kalmış, aydınlar tarafından ihmal edilmiş olan yüzde sekseni aydınlatmak, onlara demokrasinin ne olduğunu anlatmak ilk hedefti. Bundan başka *Resimli Ay*, Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, kurulması tasarlanan Yeni Türkiye'de sosyal problemleri ele almak, saltanat devrinin cumhuriyete miras bıraktığı ekonomik, sosyal, kültürel bozuklukları su üstüne çıkarmak, bunlara çare aramak amacıyla ortaya çıkmıştı. Davaların akademik, teorik bakımdan incelenmesini değil, bu teorileri halkın anlayabileceği bir dille halkın önüne sermeyi hedef tutmuştu. Bir bakıma *Resimli Ay* bir magazindi. Fakat halkın kültür seviyesini yükseltmeye yarayacak bir magazin.

Resimli Ay'ın propaganda metodu da tamamıyla yeniydi. Fikirleri bir klişe halinde, bir dogma halinde okuyuculara sunmak değil, bu fikirlerin, halkın günlük ihtiyaçlarıyla olan ilgisini açıklamak, onlara tutulacak yolu göstermek amacını güdüyordu. Bunun içindir ki, okuyuculara hayattan alınmış, canlı, reel konular sunulmuş, okuyucunun ruhunu, kalbini fethedecek yazılara önem verilmişti.

Şekil ve muhteva bakımından, metot bakımından yeni olan bu dergi, halk arasında, aydınlar arasında büyük bir sevgiyle karşılandı. İstanbul ve taşra basını ikinci nüshanın intişarından sonra dergi hakkında övücü bir dil kullandı. Özellikle *Vakit*, *İkdam*, *İleri* gazeteleri *Resimli Ay*'ı Türkiye'nin en edebî, en nefis ve en mükemmel dergisi olarak değerlendirdiler.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden aldığımız mektuplar, derginin halk arasında yarattığı ilgiyi belirtiyordu. Birinci nüs-

hanın üçüncü baskısı yapıldı. Bu, bizim için çok teşvik edici bir başlangıç oldu. *Resimli Ay*'ın yazı kadrosunda, devrin en tanınmış yazarları Mehmet Rauf, İbn-ür Refik Ahmet Nuri [Sekizinci], Reşat Nuri, Yusuf Ziya, Hakkı Süha [Gezgin], Ercüment Ekrem [Talu], Hıfzı Tevfik, [Gönensay] Sadri Ertem, Selim Sırrı [Tarcan], Mahmut Yesari, Yakup Kadri [Karaosmanoğlu] gibi yazarlar, edipler yer aldılar.

Yedi yıl yayına devam eden *Resimli Ay*'ı iki devreye ayırmak gerekir. 1924'ten 1928'e kadar olan devre, gerçek bir demokrasinin kurulması için savaş ve sosyal problemlerin incelenmesi devridir. Fikir cephesini daha ziyade Zekeriya ile ben idare ediyorduk. Edebî yazılar yukarıda isimlerini verdiğimiz kadro tarafından yazılıyordu. Bu yazıların yanında halkın genel bilgisini yükseltecek yazılara yer veriliyordu.

İkinci devre 1928'den 1930'a kadar devam etmiş, yeni bir edebiyatın doğuşunu gösteren bir devre olmuştur. Yazılarda, hikâyelerde ilerici, sosyalist fikirler ön plana çıkmıştır. Yazı kadrosu da değişmiştir. Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali, Suat Derviş, Vâlâ Nureddin, Sadri Ertem ve diğer yazarlar sol bir edebiyatın temsilcileri olarak ortaya çıkmıştır. Hikâyeler, şiirler eskisi gibi yazarların zevkini doyurmak için değil, toplumun gerçeklerini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Bu yıllar memlekette realist bir edebiyatın ilk doğuş devresi olmuştur diyebiliriz. Sosyalist düşüncüyü açık açık belirtmek imkânsızdı. Bu fikirler hikâyelerde, makalelerde bir sınır içinde ele alınıyordu.

Bütün gayretlere rağmen, *Resimli Ay* sahipleri bu yayınlar yüzünden birçok defa mahkemeye verilmiş ve mahkûm olmuşlardır. Bundan sonraki hatıralar, bu çetin mücadelenin safhalarını okuyucuların önüne serecektir.

Reformlar devri

Resimli Ay'ın ilk yayımlanmaya başladığı günlerde, Büyük Millet Meclisi'nde önemli tartışmalar oluyordu. Padişahlık, halifelik rejimi sona ermiş, cumhuriyet kurulmuştu.

Halkın egemenliğine dayanan bir rejim kurulması, dinle devletin ayrılması, eğitime, çağın ilerlemelerine uygun bir yön evrilmesi tartışmalarının temelini teşkil ediyordu.

Atatürk'ün ilerici düşünceleri, saltanat devrinin artıklarını, gelenekleri koruma kaygısında olan gerici tedirgin ediyordu. Hükümet çevrelerinde demokratik bir rejim kurulacağı söyleniyordu. Demokrasinin şekli de çetin tartışmalara yol açmıştı. Atatürk, bütün yetkilerin mecliste toplanmasını, cumhurbaşkanının meclisin seçmesini, kabinenin meclise karşı sorumlu olmasını istiyordu. Aynı zamanda cumhurbaşkanına üstün yetkiler verilmesini, cumhurbaşkanının kabine toplantılarına katılmasını savunuyordu. Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi önder parti olacaktı.

Bu düşünceleri paylaşmayan gerici, tutucu çevreler, Atatürk'ün karşısına çıktılar. Milli Kurtuluş Savaşı'nda düşmana karşı Atatürk'le aynı cephede savaşan en yakın dostları, Refet, Ali Fuat (Cebesoy), Cevat Paşa, Kâzım Karabekir, Doktor Adnan (Adıvar), Halide Edib, Rauf (Orbay) ve diğerleri kurtuluş yıllarında başlayan muhalefetlerini artırdı. İstanbul basınında Velid Ebüzziya, Hüseyin Cahit [Yalçın], eski mandacı Ahmet Emin Yalman, Rauf Ahmet yayımladıkları gazetelerde Atatürk'ün attığı adımları tenkit ediyor, rejimin bir diktatörlüğe gittiğini iddia ediyorlardı.

Zaten Milli Kurtuluş Savaşı'nın çetin günlerinde kurulan Büyük Millet Meclisi, ahenkli bir meclis değildi. Mecliste hocalar, Osmanlı aydınları, büyük memur ve subaylar yer almıştı. Bu meclis, yapısı bakımından önemli değişimler yapmaya elverişli değildi, inanç bakımından, fikir bakımından ayrı geleneklere bağlı insanların, devrimci bir program etrafında birleşmelerine imkân yoktu. Atatürk'ün etrafında toplanan aydınlar halkçılıktan, Batılılaşmaktan söz açıyor, yeni bir Türkiye'nin kurulacağını söylüyorlardı. Fakat ellerinde bir devrim programı yoktu. Memleketin sosyal, ekonomik yapısını, objektif ve subjektif şartlarını incelemeyen, bir Batı taklitçiliğini savunuyorlardı. Bir taraftan Adliye Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), sosyal adalete dayanan, sınıf-

sız bir rejimin propagandasını yapıyor, öte yandan parti arkadaşları, işçilerin, köylülerin en basit haklarının savunulmasına karşı tedbirler alınmasını istiyorlardı. Hatta İsmet İnönü, değişmelerin bu kadar hızla yapılmasından ürküyor, iki taraf arasında uzlaştırıcı bir tutum alıyordu.

Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu [17 Kasım 1924] Terakkiperver [Cumhuriyet Fırkası] Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki tartışmalar bir savaş halini almıştı. İşte böyle bir devirde Atatürk bu muhalefete karşı halkı aydınlatmak emeliyle İstanbul'da bir gazete çıkarmak kararını vermiş, eski gazetecilerden Yunus Nadi Bey'i bu işe memur etmişti. *Cumhuriyet* gazetesi, Zekeriya ve Nebizade Hamdi'nin de katılmasıyla 24 Mayıs 1924'te savaş meydanına atıldı. Gazetede, bana da bir fıkra sütunu verdiler.

Cumhuriyet gazetesinde

O zamana kadar fıkralılığın kendine göre bir üslubu, muhtevası vardı. O devrin en büyük fıkraçısı olan Ahmet Rasim bile, fıkralarında eski ramazanları, eski âdetleri, gelenekleri, kadın ve aile kavramlarını, kendine has üslubuyla yazar, günlük sosyal konulara dokunmazdı. Diğer fıkraacılar da öyle.

Ben her gün yazdığım fıkralarda, *Resimli Ay*'da olduğu gibi, toplum içindeki sosyal yaraları inceliyor, bunların sosyal nedenlerini araştırıyordum. Bu biçim fıkraçılık büyük bir başarı kazandı. Her gün masamın üzerine, halkın gönderdiği mektuplar yığılıyordu. Bunlar bilinmeyen dertleri açığa vuruyordu.

Bir gün gazetelerde şöyle bir haber okudum:

Fatih yangın yerinde üç haftalık bir çocuk bulunmuştur. Göğsündeki yaftada Müslüman olduğu, adının Mehmet Şeyda olduğu yazılıdır. Bedbaht ana, bulanını, çocuğu Darülaceze'ye, kimsesizler yurduna bırakmasını rica ediyor.

Ertesi gün gazeteler, ananın bulunduğunu, savcılıkta soruşturması yapıldığını yazdı. Kadın, savcıya verdiği cevapta, "Dört çocuğum var. Kocam Reji tütün fabrikasında çalışırdı, işten çıkardılar. Altı aydır işsiz. Beşinci çocuğum dünyaya geliyordu. Ona bakacak takatimiz yoktu. Ben de çocuğu doğduktan üç hafta sonra yangın yerine bıraktım," diyor.

Ben bu konuyu ele aldım. "Bir fazla tabak sofrayı bir dağ gibi ezdi" başlığı altında bir fıkra yazdım. Hiçbir ananın gönül hoşluğuyla kanından, canından çıkardığı yavrusunu yangın yerine bırakmayacağını, bunun sosyal nedenlerini araştırmak gerektiğini belirttim. "Eğer aylardan beri işsiz bir işçiye sendika yardım elini uzatmış, toplum ona koruyucu kanatlarını germiş olsaydı, bu kadın çocuğunu yangın yerine bırakmazdı. Aç insanları, işçileri, kimsesiz çocukları koruyacak teşkilatların yokluğu, bu sosyal facialara yol veriyor, anayı, nikâhsız çocuğunu, nafakasız çocuğunu atmaya zorluyor. Bu olaydan bedbaht ana değil, toplum sorumludur," dedim.

Birkaç gün sonra savcılıktan bir çağrı geldi. Gittim. Savcı bu fıkrayı ne maksatla yazdığımı sordu. Gülümsedim:

"Herhalde para kazanmak için yazmadım. Bu yazıda ne maksat olabilir? Ben sosyal facialara sebep olan ilgisizliği, teşkilat yokluğunu tenkit ettim."

"Hayır... Bu yazı cumhuriyet rejimini tenkit ve sınıflar arasına nifak sokmak maksadıyla yazılmıştır."

Cevap verdim:

"Bu olaylar cumhuriyet rejiminden önce de vardı. Şair Tefik Fikret 'Bir fazla tabak sofrayı bir dağ gibi ezdi'¹ mısrasını saltanat devrinde yazmıştı. Fakat cumhuriyet devrinde fazla bir tabağın sofrayı dağ gibi ezmemesi gerektiğini belirtmek için yazdım."

Savcıyı kandıramadım. Beni rejimi tenkit ve sınıflar arasına nifak sokmak suçuyla mahkemeye verdi. Ankara'da idareciler "sosyal adalet"ten söz açıyorlar, burada benim bir sosyal olayın nedenlerini belirtmem bir suç oluyordu.

1. Tefik Fikret'in "Küçük Alle" şiirinden. (Y.N.)

Birkaç gün sonra Nadi Bey beni odasına çağırttı. *Cumhuriyet* gazetesi, Cağaloğlu'nda, İttihat ve Terakki Partisi'nin eski "merkez-i umumi" binasında kurulmuştu. Burası kocaman bir konaktı. Nadi Bey konağın yukarı katlarından birinde, mükemmel döşenmiş odasında çalışıyordu. Ben girince ayağa kalktı, elimi sıktı ve karşısına oturttu.

"Ne olmuş?" dedi. "Şu savcı sizden ne istiyor?"

Kendisine yazının konusunu, kendi görüş ve düşüncelerimi anlattım. Dikkatle dinledi.

"Bu mahkeme pek önemli değil ama sizin yazılarda biraz fazla tenkit var. Hükümeti çok tenkit ediyorsunuz."

"Hayır, ben hükümeti tenkit etmiyorum. Bugün İsmet Paşa gider, Fethi Bey gelir, yarın o gider, bir başkası gelir. Ben sosyal kuruluştaki eksikliği tenkit ediyorum. Demokratik bir rejim kuruyoruz. Demokratik bir rejim, halkın hâkim olduğu, halkın menfaatlerinin korunduğu bir rejimdir. Bunu, hafta olarak meclisin kapısına asmak yetmez, kuruluşlarını beraber getirmek lazım. Ben demokratik bir rejimi savunuyorum."

"Çocuğunu yangın yerine bırakan kadının demokrasiyle ne ilgisi var?"

"Bu olay, sosyal yapıdaki bozukluğun dışarıya küçük bir aksidir. Sosyal yapıdaki bozukluklar ele alınmadıkça, bunları önleyecek teşkilatlar kurulmadıkça, demokrasi kurulamaz. Ben siyasi mekanizmayı değil, sosyal mekanizmayı tenkit ediyorum."

Nadi Bey, hemen yerinden kalktı, "Bu daha fena... Bu daha fena..." dedi.

Hiç cevap vermedim. Ben de yerimden kalktım. Nadi Bey yazılarıma biraz daha dikkat etmemi tavsiye etti. Elimi sıkı, ayrıldık.

Mahkemedede

Mahkeme kapısından ilk defa giriyordum. O zaman adliye binası Sultanahmet'teydi. Kapının üstünde bir terazi resmi vardı. Bu adalet terazisiymiş. Üzerinde, "Adalet mül-

kün temelidir,” yazıyor. Mülkün temeli olan adaleti dağıtacak bu adalet sarayından içeri girdiğim zaman gönlümde bir rahatlık vardı. Hiçbir suç işlememiştim. Kadının çocuğunu yangın yerine ben atmamıştım.

Yargılamanın yapıldığı oda pek küçüktü. İçerisi ancak kırk-elli kişi alabilirdi. Mübaşir benim adıma çağırınca içeri girdim. Yerden biraz yüksekteki kürsüde siyah cüppeli üç yargıç oturuyordu. Savcı yanda, yine yüksek bir yere konmuş kürsüsünde yerini almıştı. Beni bir demir çember içine dizilmiş sandalyelerden birine oturtular. Avukatım yoktu. Bu davayı avukatın benim kadar savunamayacağı kanısındaydım.

İlk soruşturmalar yapıldıktan sonra, hâkim bu yazıyı ne maksatla yazdığımı sordu. Savcıya verdiğim cevapları tekrarladım:

“Yazı ne maksatla yazıldığını zangır zangır bağıyor. Bu anayı cürüm işlemeye sevk eden zorlukları dile getiriyor. Bunun nedenlerini ortaya koymak, bu gibi olayları önlemek, hiç değilse azaltmak için çareler aramak, tedbirler tavsiye etmek bir suç mudur? Siz çocuğunu yangın yerine atan anayı belki de mahkûm edeceksiniz. Siz kanunun hükümlerini yerine getirmek zorundasınız. Ben sosyal konuları inceleyen bir yazarım. Toplumda gördüğüm düzensizlikleri, adaletsizlikleri incelemek de benim ödevimdir. İşçilerin sendikalarda, yoksul halkın toplum teşkilatları içinde korunması, en büyük adalettir. Mahkeme kapısına asılan adalet terazisi, sosyal olayları bu bakımdan tartmalıdır.”

Savcı hemen yerinden kalktı. “Dava konusu bu değildir. Bu yazıda işçileri patron aleyhine, hükümet aleyhine kışkırtma vardır. Rejimin tenkidi vardır,” dedi.

Hâkim, ne cevap vereceğimi sordu. “Ben cumhuriyet rejimini tenkit etmiyorum. Cumhuriyet rejimi içinde sosyal adalet istiyorum. İşsizleri koruyacak teşkilatlar kurulmasını savunuyorum. Bu bir suçsa bu suçu kabul ediyorum,” dedim.

Savcı tekrar ayağa kalktı. İddia belgesini okudu. Meğer ben ne suçlar işlemişim. Bu yazıda işçilere sendika kurma hakkı verilmediğini, mevcut sendikaların işçileri korumadığını

belirtmekle işçi ile patron ve sendikalar arasına nifak sokuyormuşum. Hükümetin, halkın sefaletine karşı ilgisizlik gösterdiğini söylemekle halkı, hükümete karşı kızdırtıyormuşum. Bu aynı zamanda sınıflar arasına kin sokmakmış. İşsiz kalan bir işçiye devletin yardım elini uzatmadığını belirtmek, cumhuriyet rejimini tenkit etmekmiş, vesaire...

Hâkim savunmayı yapmak için mahkemenin başka bir güne bırakılmasını isteyip istemediğimi sordu.

"Hayır," dedim. "Dava savunulmuştur. Maksat açıktır. Savcı oturmuş. Ankara'ya yaranmak için, Makyavel mantığıyla bir dilekçe yazmış. Bu beni ilgilendirmez. Söyledikleri delil değildir. Kendi mantığına göre tefsirdir. Çünkü yazıda işçi kelimesi, patron kelimesi dahi geçmemiştir. Bunlar savcının, muhayyilesinden uydurduğu sözlerdir. Ve benim cezalandırılmamı da bu uydurma sözlere dayanarak istemektedir. Bu yazıda hukuk bakımından bir suç var mıdır yok mudur, bunun kararını adaleti yerine getirmekle görevli yargıçlar verecektir. Benim başka bir diyeceğim yoktur."

Yargıçlar yerlerinden kalktı. Danışma için içeri çekildiler. Boş odada yarım saat bekledikten sonra tekrar geldiler. Zabıt kâtibi kararı okudu. Yazının ağır bir üslupla yazılmış olduğunu, bununla beraber kötü bir niyet olmadığını, bu sebeple beraatime karar verildiğini bildirdi. Ben kurtuldum. Fakat sefalet yüzünden, işsizlik yüzünden çocuklarını yığın yerlerine atmak zorunda kalan analar kurtulmadılar.

***Resimli Ay*'ın beğenilmeyen yazıları**

Resimli Ay bu nitelikteki yazılarına devam ediyordu. Memlekette ileriye doğru yapılan her hareketi, Atatürk'ün reformlarını makalelerde ele alıyor, övüyordum. Arada bir yaptığımız tenkitler dahi hoşla gitmiyordu. Ankara'dan gelen dostlar, *Resimli Ay*'ın bazı yazılarının Ankara'da (yani yüksek basamaklarda) beğenilmediğini söylüyordu. Bu bazı yazıların neler olduğunu sordum. "Mesela, gençlere yayımladığınız çağrı," dediler.

O sıralarda hükümet "Aile Hakları" beyannamesini yayınlamıştı. Şeriat kanununda, kadın haklarını sınırlayan hükümler kaldırılıyor, kadınlara bazı haklar tanınıyordu. Ben yazımda bu değişmeyi övüyor, Oktyabr Sovyet İnkılabı'ndan sonra bütün dünyada ileriye doğru değişmeler olduğunu, bizim de bu değişmelere ayak uydurmamız gerektiğini söylüyor fakat gençlerin, aydınların bu gibi değişmelerle ilgilenmemelerini tenkit ediyordum. Yeni yeni adımlar atıldığı böyle bir devirde, gençlerin devrime yardımcı olmalarını, teşkilatlanmalarını öğüt veriyordum. Gelen dostla sordum: "Bu yazıda ne var?"

"Siz Oktyabr Sovyet Devrimi'ni örnek gösteriyorsunuz. Yani Türkiye'de de bir sosyalist rejim kurulmasını istiyorsunuz. Demokrasinin bir şekil olarak kabul edildiğini söylüyor, gençleri hükümete karşı gelmeye çağırıyorsunuz."

Cevap verdim:

"Sosyalizm, benim isteğimle kurulmaz. Bir toplumun sosyalist rejime geçebilmesi için objektif, subjektif şartların olgunlaşması lazım. Bugün Türkiye'de böyle bir durum yoktur. Ben burjuva demokratik devriminin gerçekleşmesini istiyorum. Demokrasinin bir şekil olarak alınmamasını, bütün sınıflara daha eşit haklar tanıyan bir sistem kurulmasını savunuyorum. Sosyal, kültürel konularda gençlerin de söz sahibi olmasını, teşkilatlanmasını istiyorum. Bu demokrasinin şartlarından biridir."

Meclisteki eğilim, meşrutiyet devrinde olduğu gibi söz, fikir, düşünce hürriyetini sınırlar altına almaktı. Tenkide tahammülleri yoktu. Yazının beğenilmemesinin başlıca sebebi buydu. Devrim yaptığını iddia eden kadroda bazıları, devrimin niteliğini kavramış değildi. Bunun bir örneği de benim *Resimli Ay*'ın Mayıs 1924 sayılı nüshasında yazdığım "Mehmetçik'e Saygıyı Ne Zaman Öğreneceğiz" başlıklı yazıya karşı gösterdikleri tepkidir.

Yazının özeti şudur:

"Tramvay, Kroker Otel'den aşağı, Bankalar Sokağı'na doğru kayıyordu. Baş döndürücü bir süratle inen tramvayın camından, kocaman Osmanlı Bankası'nın kapıları önünde, tü-

feği omuzunda, sabırla orada niçin beklediğini bilmeden duran asker gözüme ilişti. Şüphesiz nöbet bekliyordu. Fakat kim ve ne hakla onu orada bekletiyordu? Mehmetçik yabancı sermayenin bekçisi midir?

Osmanlı Bankası'nı diğer bankalardan ayıran imtiyaz nedir ki, baştan başa bir vatan demek olan Mehmetçik onu bekliyor? Devletin yabancı sermayeye verdiği bir imtiyaz, onu diğerlerinden ayırmasına bir sebep midir? Mehmetçik neden İtibar-ı Milli Bankası'nı beklemiyor da Osmanlı Bankası'nı bekliyor?

Memleketteki asayişsizlikten hükümetin zabıta kuvvetleri sorumluyken, halkı ve orduyu temsil eden Mehmetçik'i buraya diken hangi kuvvettir? Hangi hakka dayanıyor?"

Bu yazı soruşturmanın açılmasına sebep oldu. Sorgu hâkimi beni çağırttı ve bu yazıda sermaye düşmanlığı olduğunu söyledi. Sermayeye yalnız komünistlerin düşman olduğunu, komünizmin ise yurdumuzda savunulamayacağını, savcının da yazıyı incelediğini ve soruşturmanın açılmasına karar verdiğini bildirdi.

Sorgu hâkimine bu yazıda sermaye düşmanlığı olmadığını, yabancı sermayeye verilen imtiyaz düşmanlığı olduğunu söyledim. Lozan Antlaşması'yla yabancı devletlere verilen imtiyazları kaldırmadık mı? Atatürk yabancı sermayeye düşman değil midir? Yabancı şirketlerin dağıtılmasını istemiyor mu? O halde Mehmetçik, neden Osmanlı Bankası'nı bekliyor? Bu yazıyı dava konusu yapmak, Atatürk'ün prensiplerine karşı gelmektir.

Sorgu hâkimi sarsıldı. "Herhalde düşüneceğiz," dedi.

Dava açılmadı. Az zaman sonra Mehmetçik, Osmanlı Bankası'nın önünden kaldırıldı. Fakat bu soruşturma savcılarının, yargıçların devrimin niteliğini nasıl anladıklarını gösteren bir örnekti. Devrimcilerin, demokrasi anlayışını gösteren ve beğenilmeyen yazılardan biri de benim Şubat 1925'te yazdığım "Hüseyin Ağa'nın Demokrasisi" başlıklı yazıydı.

Hüseyin Ağa bir köylüdür. Milli Kurtuluş Savaşı'nın son günlerinde Atatürk'le görüşmek istiyor, kabul ediliyor. Hüseyin Ağa yollardaki bataklıklardan, köylünün sefaletinden

şikâyet ediyor. 1925'te Atatürk Konya'ya gelince Hüseyin Ağa'yı evinde ziyaret ediyor. Hüseyin Ağa'ya "gelirken yollarda bataklık görmediğini" söylüyor. Hüseyin Ağa:

"Paşam, kış olsun da bir gör. Belediye yaptırdı ama bitiremedi. Bütün paraları Ankara'ya çekme oğlum, biraz da burada bırak. Belediye şunları yapsın. Bizim evin yanında bir mektep yapmaya karar verdiler. Bohçaya (bütçeye) 300 lira koymuşlar, yetmemiş. Sen de bir himmet et de şu mektebimiz yapılsın. Ziraat Bankası'ndan köylüye, birbirine kefil olmakla para veriyorlar. Konya'da tüccardan kefil istiyorlar. Herkes tüccardan kefil bulamaz. Bana kalırsa sandık azalarını çiftçiden yap paşam," diyor.

Ben konuya şöyle dokundum: Hüseyin Ağa, üç-dört cümleyle Anadolu'nun belkemiği olan köylünün dileğini dile getiriyor. Tepedeki idare ile halkın birbirine karıştığı bu devirde, verdiği paranın nereye harcandığını bilmek Hüseyin Ağa'nın hakkıdır. Devletin her işinde onun da oyu, ilgisi, şikâyeti vardır. Hüseyin Ağa, bu samimi sözlerle devrin ona çok şeyler getirmediğini söylüyor. Sokaklarda bataklıkların kurutulmasını istiyor. Köyüne mektep istiyor. Köylü bankadan faydalanmıyor. Niçin? Hüseyin Ağa köyünü kalkındıracak demokrasiyi istiyor.

Ankara'nın bu yazıyı beğenmemesinin sebebi açıktı. Milli Kurtuluş Savaşı'nın heyecanlı günleri geçmiş, iş başında olanların birçoğu özel menfaatlerin peşine düşmüştü. Bu tenkitler hiç şüphesiz menfaatlerine aykırıydı. Fakat Ankara'nın en çok kızdığı yazı Zekeriya'nın "Meçhul Askerin Abidesinde" başlıklı yazısı oldu. Zekeriya *Resimli Ay*'ın Eylül 1924 tarihli nüshasında Dumlupınar Zaferi'nin niteliğini açıklıyor, bu zaferi övüyor ve Mehmetçik'in İstiklal Savaşı'ndaki önemini belirttikten sonra şöyle diyordu:

"Şimdiye kadar kendini beğenmiş paşalar ve padişahlar, Mehmetçik'in zaferdeki hakkını elinden alarak kendilerine mal etmişler, Mehmetçik'in kahramanlığını kendi kahramanlıkları, Mehmetçik'in zaferini kendi zaferleri gibi göstererek övünmüşlerdi.

İşte bugün ilk defa Mehmetçik'in kahramanlığı, Mehmetçik'in fedakârlığı kutlanıyor. Fakat bugün İstiklal Harbi'ni ve Dumlupınar zaferini anarken, filan veya falan paşayı değil, doğrudan doğruya Mehmetçik'i hatırlıyor, bütün milletin müşterek ülküsünü, müşterek kahramanını düşünüyoruz. Meçhul asker bir kahramanlık hulasası, bir fedakârlık örneğidir. Dumlupınar merasimi, devlet ve millete müştereken Mehmetçik'i tanıttığı ve bu tarihî günü tespit ettiği için bizce çok kıymetlidir."

Bu yazıya, Atatürk'ün silah arkadaşlarından Kılıç Ali Bey, *Akşam* gazetesinde cevap verdi. Anadolu zaferinin sadece ve sadece Atatürk'ün zaferi olduğunu, Mehmetçik'in emir kulu olduğunu, zaferi kazananın Atatürk'ün dehası olduğunu belirtti. Bu yazıyı, Atatürk'e karşı yazılmış bir yazı olarak göstermekle paşaya kulluğunu ispata çalıştı. Oysa yazı eski devirdeki paşaların, padişahların Mehmetçik'i inkâr ettiğini, bugün ilk defa Mehmetçik'e önem verildiğini belirten bir yazı idi.

İşte *Resimli Ay*'ın demokrasi uğruna yaptığı mücadeleyi yanlış tefsir edenler, tenkitlerden menfaatleri sarsılanlar, ne pahasına olursa olsun tenkitleri durdurmak istiyordu. Daha sonraları Zekeriya'yı İstiklal Mahkemesi'ne götüren asıl sebep *Resimli Perşembe* dergisinde çıkan yazı değil, *Resimli Ay*'da bu nitelikte olan yazılardı. (İstiklal Mahkemesi'nin hikâyesini aşağıda vereceğim).

Mecliste muhalefet

Muhalefet yalnız basında değil, mecliste de artmıştı. Yapılan değişmelerden başı dönen gericiler, Atatürk'ün hamlelerine karşı cephe almıştı. Bu devrede Basın Kanunu da değiştirildi. Fakat basın hürriyetini vaat eden maddeler yanında basını baskı altına alan hükümler de yer aldı. Anayasa değiştirildi. Nispeten demokratik bir anayasa meclisten geçti. Fakat toprak reformu, işçi haklarının korunması bu anayasada yer almadı. Eğitim, adliye sistemlerinde değişmeler

meydana geldi. Halifelik kaldırıldı. Halife, hanedan memleketten çıkarıldı. Şeyhülislama kabinede yer verilmedi. Şeriat ve evkaf bakanlıkları, müdürlük haline getirildi. Medreseler kapatıldı. Kısa bir zaman içinde memleket büyük değişmelere şahit oldu. Din teşkilatı adına ne kadar kuruluş varsa hepsi bir hafta içinde yıkılmış bulunuyordu.

Resimli Ay ileriye doğru atılan bu adımları, makalelerle ele alıyor, övüyordu. *Resimli Ay*'ın tenkitleri, demokrasinin yanlış uygulanmasına karşıydı. Devrimin daha yerleşmediği, gerici muhalefetin geliştiği bir devrede bu tenkitler doğru muydu? Belki değildi. Fakat biz, demokratik bir rejimin kurulmasını bütün samimiyetimizle istediğimiz için noksanları göstermek istiyorduk. Gerici basında ve mecliste baş gösteren muhalefet ise bu yeni atılan adımlara karşıydı. Halk Partisi içinde dahi prensipler etrafında tam bir anlaşma yoktu. Mecliste Halk Partisi grubunda muhafazakârlar, şeriatçılar, hocalar, devrimciler yan yana oturuyodu. Muhalifler, Atatürk'ün kurduğu Halk Partisi'nin, Milli Kurtuluş Savaşı'nda önderlik ettiğini; fakat artık normal halin avdet ettiğini söylüyor, diğer partilerin de eşit haklara, yetkilere sahip olmasını istiyorlardı. Halk Partisi'nin dağılmasını bile isteyenler vardı.

Bu didişme Halk Partisi'nin içinden yeni bir partinin, Terakkiperver Partisi'nin ortaya çıkması sonucunu vermişti. Bu yeni partinin başında Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa ve diğerleri vardı. Bunlar cumhurbaşkanına veto hakkının verilmemesinde ısrar ediyordu.

Mecliste, Terakkiperver Fırkası açıktan açığa muhalefete geçti. Cumhuriyet Halk Partisi iki dereceli seçim istiyor. Terakkiperver Fırkası tek dereceli seçimi savunuyordu. Halk Partililer cumhurbaşkanına veto hakkının, üstün yetkilerin verilmesini istiyor, muhalifler buna karşı geliyordu. Birinciler merkezîyetçi, ikinciler ademimerkezîyetçiydi. Muhalifler, Cumhurbaşkanlığı'na fazla yetkiler verilirse bir gün bu makama gelecek şahısların tahakkümü ve istibdadıyla sonuçlanacağını söylüyor, Halk Partisi'ni kontrol için muhalif partilere murakabe hakkının verilmesini savunuyorlardı. Ata-

türk bu muhalefette yalnız kendisine karşı değil, yeniliklere karşı da bir muhalefet görüyordu. Cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlandırma kaygısının altında bu baş döndürücü hamlelere karşı olan muhalefet gizliydi. Bu yüzden meclis, iki siyasi parti arasında bir kavga meydanı haline geldi.

Atatürk yapmak istediği reformları, değişimleri sağlamak için bu gerici muhalefetin, içlerinde halifelîği bile savunanların bulunduğu muhalefetin ortadan kaldırılmasına lüzum gördü. Daha sonraları Terakkiperver Fırkası'nın kapatılması, bu didişmelerin sonucudur.

Şeyh Said İsyanı

1925 yılı *Resimli Ay* yazarları için baş döndürücü bir çalışma yılı oldu. Bir taraftan *Resimli Ay*'da demokrasi savaşına devam ediyor, değişimleri destekliyor; fakat bir yandan da prensiplerin yürütülüşündeki noksanları tenkit ediyorduk.

Bu sırada tamamiyle bir halk dergisi olarak çıkardığımız *Resimli Hafta* kapatıldı (sebebinin hatırlamıyorum). Onun yerine *Resimli Perşembe* adında haftalık; çocuklar için aylık iki dergi, *Resimli Yıl* ve *Çocuk Ansiklopedisi*'ni çıkarıyorduk. Bir sene içinde halktan gördüğümüz rağbet sayesinde *Resimli Ay* müspet işler gören bir kuruluş haline gelmişti. Cağaloğlu'nda Koca Bıçağın Evi adı verilen bir paşa konağı çalışmalarımızın merkezi olmuştu. Binanın iki katını büro, üst katını mesken olarak kullanıyorduk. Yazı kadrosuna Cevat Şakir (Halikarnas Balıkcısı), Ercüment Ekrem, Ömer Bedrettin [Uşaklı] ve diğer yazarlar eklenmişti. Sabah saat sekizden gece saat ona kadar çalışıyorduk. Bu sırada yeni bir olay patlak verdi.

Gazeteler, Doğu'dan kötü haberler geldiğini, Şeyh Said kumandasında bir isyan hareketinin baş gösterdiğini bildirdi. 21 Mart 1925 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, hükümetin resmî tebliğini yayımladı: "18-19 gecesini Koç Aşireti, Çemeşgezdek'e saldırmıştır. İsyan, mahalli kuvvetler tarafından durdurulmuştur."

Fakat bundan sonra gelen haberler, isyanın dar bir dairede olmadığını, birçok Doğu ilinde, aynı zamanda başladığını bildiriyordu. İsyân hareketi durmadan genişliyor. Elazığ, Diyarbakır ve diğer Doğu illerine yayılıyordu. Az zaman sonra isyan bastırıldı. Diyarbakır'da İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Kovuşturmalar yıldırım süratiyle yapılıyordu. Yargılama sonunda asılan asilerin yekûnu binlerce vardı.

Bu isyan, şeyhlerin ağaların hazırladığı gericilik hareketi olduğu gibi, aynı zamanda bir Kürt bağımsızlık hareketiydi. Yargılama sıralarında ele geçen birçok vesika ve dış basında çıkan birçok yazı, bu hareketin, İngilizlerin kışkırtmasıyla geliştiğini gösterdi. Hükümet bu hareketi bir irtica hareketi olarak gösteriyordu. Bundan maksat muhalefet eden gazeteleri susturmak, her çeşit tenkidi önlemek için bir bahane yaratmaktı. Ankara'dan gelen haberlere göre, güya asiler, İstanbul gazetelerini okuyarak dinin elden gittiğini anlamış, bu sebeple isyan etmişlerdi. Daha yargılamalar bitmeden hükümet Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkardı. Yalnız İstanbul'da değil, diğer şehirlerde de gazeteciler tevkif edildiler.

Tevkif edilen gazeteciler

İstanbul'da bir terör havası esiyordu. Takrir-i Sükûn Kanunu çıkar çıkmaz *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin yerine çıkan *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklâl* gazeteleri, bir gericilik organı olan *Sebilürreşad* dergisi, komünistlerin çıkardığı *Orak Çekiç* ve *Aydınlık* dergileri polis tarafından kapatıldı. *Tevhid-i Efkâr* sahibi Velid Ebüzziya, *Hareket* gazetesi sahibi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, yazar Sadri Ethem (Ertem), *Vatan* gazetesinden Ahmet Emin Yalman, [Ahmet] Şükrü Esmer; Adana'da *Toksöz* sahibi Abdülkadir Kemali [Orhan Kemal'in babası]; Adana'da *Sayha*, Trabzon'da *İstiklâl* gazeteleri başyazarları, *Sebilürreşad*'dan Eşref Edip [Fergan], *Orak Çekiç* ve *Aydınlık* gazetelerinden Sadrettin Celal [Antel], polis nezareti altında Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi. Aynı derginin başyazarı olan Şefik Hüsnü [Değmer] bulunamadığı için yargılanması gıyaben yapıldı.

Şiddet tedbirlerinin işçi hareketlerine karşı da çevrilmesi, henüz gelişmekte olan burjuvazinin, sınıf düşmanlarını ezmek için bu olaydan faydalanmak istediğini gösteriyordu. İzmir, Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde ara sıra meydana gelen grev hareketleri, hükümeti ve patronları rahatsız ediyordu. Bu grevler yalnız yabancı sermayeye karşı değil, aynı zamanda yerli sermayeye karşı da yürütülüyordu. İsyan hareketinin başladığı sıralarda mecliste, İş Kanunu'nun değiştirilmesi konuşuluyordu. Amele Teali Cemiyeti (İşçi Yükseltme Kurumu) genel sekreteri, işçi cemiyetlerine gönderdiği özel mektuplarla üyelerini toplantıya, konuyu konuşmaya çağırıyordu. Bu toplantıya Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Yollar, Ulaştırma ve İnşaat Cemiyeti, Rençberler Cemiyeti, Sandalcılar ve Mavnacılar Cemiyeti, tramvay işçileri ve diğer cemiyetler katıldı (*İkdam* gazetesi, 8 Mayıs 1925).

Aynı gazete İstiklal Mahkemesi'nden gelen bir emir üzerine Amele Teali Cemiyeti üyelerinden Şevki Efendi isminde bir zatın, polis siyasi memurları tarafından tutularak Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiğini bildirdi.

Görülüyor ki, İstiklal Mahkemesi bir taşla üç kuş vurmak istiyordu. Bir taraftan Kürt isyanına katılanları cezalandırmak, diğer taraftan basını susturmak, öte yandan işçi hareketlerini kösteklemek.

İşçilerin Şeyh Said İsyanı'yla, gericilikle ne ilgisi olabilirdi? İşçiler, İş Kanunu mecliste konuşulduğu sıralarda bu kanunun kendi yararlarına değiştirilmesini istiyor, toplantılar yapıyor, işçileri aydınlatmak için risaleler yayımlıyorlardı. Hükümet bu hareketi daha tohum halindeyken boğmak için işçileri de gericilerle bir safa koyuyor, hareketin gelişmesini önlemeye çalışıyordu. İstanbul'da *Orak Çekiç*, *Aydınlık* dergilerinin kapatılması, bu dergiyi çıkaran yazarların, Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal ve diğerlerinin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi de bu amaca dayanıyordu.

İstanbul'da Bulgaristan muhacirlerinden Ethem Ruhi'nin çıkardığı *Amele Sedası* gazetesi 9 Mart 1925 tarihli nüshasında bu tutumu tenkit ediyordu:

İsmet Paşa kabinesi bir Takrir-i Sükûn Kanunu çıkardı. Bu kanunun birinci maddesi memlekette irtica vesaire gibi fenalıklardan maada, içtimai nizamı ve iç güvenliği ihlal eden cemiyetlerin ve gazetelerin kapatılmasını emrediyor. Bu hükme uyarak günlük gazetelerden bir kısmı kapatıldı. Bu olaya, Türk işçisine ilgi gösteren *Orak Çekiç* gazetesinin ve *Aydınlık* dergisinin ismi karıştırıldı. Biz böyle bir badireye amele isminin karıştırılmamasını temenni ederdik. Bu olay, Türk işçisine ders olsun.

Yargılama sonunda gazetecilerin bir kısmı çeşitli yerlere sürgün edildi. *Orak Çekiç* ve *Aydınlık* dergilerinden Sadrettin Celal sürgüne, Doktor Şefik Hüsnü gıyaben 15 sene hapse mahkûm edildi.

Ankara İstiklal Mahkemesi

Ankara İstiklal Mahkemesi, çalışmalarına daha geç başlamıştı. Ben olayları gazetelerden izliyor, karanlık bir devre girdiğimizi görüyordum. Fakat bizim dergilerin bu badireye karıştırılacağı aklımın köşesinden bile geçmiyordu. *Resimli Ay*, demokrasinin, yapılan değişmelerin en büyük savunucusuydu. Fakat olaylar benim düşündüğüm gibi gelişmedi. Bir akşam iki polis, bir süngülü nefer kapıya dayandı. Zekeriya'nın Ankara İstiklal Mahkemesi'nden çağrıldığını, yanına çamaşırlarını alıp kendilerini izlemesini bildirdiler. Hemen o gece, polis nezareti altında Ankara'ya götürdüler.

Zekeriya ne suç işlemişti? İdareci çevrelerin yapılan tenkitlerden hoşlanmadığını biliyordum. Fakat hangi suçla mahkemeye gönderildiğini keşfetmek güçtü.

Ertesi sabah çıkan gazetelerden, Cevat Şakir'in *Resimli Perşembe*'de yazdığı bir yazı yüzünden, Zekeriya'nın da derginin imtiyaz sahibi olması dolayısıyla götürüldüklerini öğrendim. *Resimli Perşembe*'nin hangi yazısı? Bu dergi tamamıyla hafif konuları ele alan bir halk dergisiydi. *Resimli Ay*'da

nice nice önemli fikir konuları ele alınmıştı. Bunlar suç sayılmıyordu. *Resimli Perşembe*'de çıkan önemsiz bir yazı neden suç sayılıyordu? Az sonra sebep anlaşıldı.

Cevat Şakir işlediği bir suçtan dolayı uzun yıllar hapis-hanede yatmıştı. Cevat, bu yazısında İttihatçılar devrinde asker kaçaklarının daha duruşmaları yapılmadan "başkalarına örnek olsun" diye nasıl asıldıklarını anlatıyordu. Yazı eski devre aitti. Böyle bir yazının bir mahkûmiyetle neticeleneceğini sanmıyordum. Bir taraftan onların böyle yel yeperek Ankara'ya, gönderilmelerine üzülmüyor, bir taraftan da tek başıma *Resimli Ay*'ı, *Resimli Perşembe*'yi, *Çocuk* dergisini, *Çocuk Ansiklopedisi*'ni nasıl çıkaracağımı düşünüyordum. Gazetecilik tekniğini bilmiyordum. Zekeriya ve Cevat gibi iki önemli unsur gittikten sonra bu yükü tek başıma omuzlarıma almak zorundaydım.

Dergiler, Babıâli'de Suudi Kütüphanesi'nin üst katında kurulan mürettiphanede diziliyordu. Eldeki yazıları dizilmek üzere mürettiphaneye götürdüm. Mürettepler beni üzüntüyle karşıladı. Başmürettip Hayri Bey, sanatının ustası bir adamdı. Aynı zamanda mürettepler sendikasının başkanıydı. Beni teselliye çalışıyor Amele Teali Cemiyeti'nden birkaç üyenin İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmesini üzüntüyle anlatıyordu. Kafam o kadar meşguldü ki, teselliye dinlemeye bile takatim yoktu. "Hayri Bey lafı bırak, bana puntoları öğret," dedim.

Hayri Bey hayretle yüzüme baktı.

"Şimdiden sonra dergileri ben bağlayacağım. Puntoları öğrenmem lazım."

Hayri Bey masanın çekmesinden harfleri, puntoları, sayfaları süslemek için gereken çizgileri gösteren basılmış defterleri çıkardı. Latin harfleri daha kabul edilmemişti. Hayri Bey bir çocuğa ders verir gibi bana italikleri, başlıkları, puntoları öğretiyordu. Ankara İstiklal Mahkemesi bir yana, ben evde ders ezberler gibi puntoları ezberliyorum. Çıkan dergilerden yazıların hangi puntolarla dizildiğini, sayfaların nasıl bağlanacağını öğreniyorum.

Tevkifler devam ediyordu. Gazeteciler yazar Hüseyin Cahit'in, Adana'dan Ata Çelebi'nin ve diğerlerinin de Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiklerini yazıyor. İdamlar... İdamlar... Zekeriya'dan hiçbir haber alamıyorum. Ankara'daki tanıdıklarına telefon ediyorum. Aldığım cevap şu:

"Zekeriya'yı görmek mümkün değil... Hatta hapishane'nin yanına yaklaşmak bile yasak."

Yüreğim burkuluyor fakat mürettephanede sayfa bağlıyorum. Eksik yazıları tamamlıyorum. Hayri Bey, mürettip Recep bana yardım ediyor. Recep uzun boylu, iriyarı bir işçi... Fakat kafası işliyor. Bir taraftan sayfaları bağlıyor, bir taraftan konuşuyordu. "Zekeriya Bey'i *Resimli Perşembe*'deki yazı yüzünden değil, *Resimli Ay*'da sizin ve onun yazdığı tenkitler yüzünden götürdüler," dedi ve ekledi: "işçileri bu davaya ne diye karıştırıyorlar. Onlar da mı mürteci?"

"Ben de biliyorum fakat bilmemiz hiçbir şeyi değiştirmez."

İstanbul'un havası kurşun gibi ağır... Gazeteler Diyarbakır, Ankara İstiklal Mahkemeleri hakkında haberler yayımlıyorlar. Çeşit çeşit rivayetler dolaşüyor. *Tevhid-i Efkâr* gazetesi Başyazarı Velid Ebüzziya Bey'e kuyudan su çektiirdikleri, su kovalarını koğuşlara taşıttırdıkları söyleniyor. *Vatan* gazetesi sahipleri Ahmet Emin Yalman'a, Şükrü Esmer'e koğuşun tahtalarını yıkattıkları duyuluyor.

Çocuk Ansiklopedisi'ni, *Çocuk* dergisini Zekeriya'nın geleceği güne erteliyorum. Hepsini birden başaracak takatim yok... Yazarlar ürküyor, yazı vermez oluyorlar. Yalnız yazar Hakkı Suna yardımını esirgemiyor. Ben çeşitli adlarla, bazen kadın, bazen erkek imzalarıyla yazıyorum. Gece yaralarına kadar... Zekeriya'nın Ankara'da kaldığı iki hafta, bana iki yıl kadar uzun geliyor.

Gazeteler, Zekeriya'nın ve Cevat Şakir'in savunmalarını yazıyor. Daha karar belli değil. Bu haber gazetelere düşmeden, Zekeriya'dan bir telgraf alıyorum.

"Müjde... Üç sene Sinop'ta, kalebentliğe mahkûm oldum. Trenle geliyorum, beni Haydarpaşa'da filan saatte karşıla. Oradan doğru Sinop'a gideceğim."

Müjde! Üç yıl Sinop'ta kalebentliğin müjdesi... Ne sevi-
nilecek şey... Zekeriya'nın ne demek istediğini anlamıyorum.
Fakat önümde güçlüklerle geçecek üç yıl yatıyor.

Bu müjdenin manasını sonra anladım. Zekeriya'yı ha-
pishanenin izbesinde kanlı katillerle, idam mahkûmlarıyla
bir yerde yatırmışlar. En aziz dostu, İstiklal Mahkemesi üye-
si, Mebus Nebizade Hamdi, hapisane içerisine girememiş.
Uzaktan, "İdam kararı verseler de korkma," demiş, "bir çare-
si bulunur." Bunun için üç yıl Sinop'ta kalebentliğe mahkûm
olunca sevinmiş, bunu bana müjdeliyormuş.

Telgrafı elimde çeviriyor, sürgünde bir arkadaşı, iki çocu-
ğu nasıl geçindireceğimi, dergileri bu ağır şartlar altında na-
sıl çıkaracağımı düşünüyorum. Kalebentliğin hukuk bakım-
dan manasını da bilmiyorum. Soruyorum. *Resimli Perşembe*
gazetesine ortak edilen Zekeriya'nın akrabasından, Emniyet
Müdürlüğü'nde çalışan Salih Münir cevap veriyor:

"Kalede zindana atacak, ayaklarına zincir vuracaklar."

Başımı iki elimin arasına alıyor, sessiz sessiz ağlıyorum.
Sabaha kadar gözüme uyku girmiyor. Sabah kalkınca kendi
kendimi azarlıyorum: "Sabiha, ağlamanın sırası değil, Hayat-
taki güçlükleri azmin ve iradenle yeneceksin."

Hisleri bir kenara bırakıyorum. Sanki hiçbir şey olma-
mış gibi o gün yazılacak yazıları, işleri kafamda kararlaştırı-
yorum. Ayaklarına zincir vuracaklarmış! Ne cinayet işlemiş?
Bu düşüncelerle aşağı iniyorum. Ortanca ağabeyim avukat
Celal Deriş aşağıda beni bekliyor. Çok üzgün... Üzüntüsünü
benden gizlemeye çalışıyor. Beni teselli ediyor.

"Kalebent nedir?" diyorum. "Ayaklarına zincir vuracak-
larmış."

"Öyle şey yok. Sürgün cezasını kale içinde geçirecek.
Mahkeme isterse dışarıda geçirmesine de izin verebilir," ce-
vabını veriyor.

Yüreğime biraz su serpiliyor. O soruyor: "Şimdi ne yapa-
caksın?"

"Çalışmaya devam edeceğim."

"Çocuklarını al, Sinop'a git. Zekeriya dönünceye kadar

ben sizin geçinmeniz için gereken parayı veririm. O geldikten sonra ödersiniz.”

Yıldırım süratiyle düşünüyorum. Üç yıl boş durmak. Borçla yaşamak, sonra yıllarca borç ödemek...

“Hayır, ben çalışacağım, dergiler çıkacak.”

“Yapamazsın. Bu Babıâli'deki kurtlar seni yerler.”

“Kurtlara av olmamaya çalışacağım.”

O, beni kandırmaya çalışıyor. Faydasız... Uzun gece düşünmüş ve kararımı vermiştim. Artık bu değişmezdi. Küçük kızım Yıldız iki yaşında, büyük kızım Sevim yedi yaşındaydı. O konuşulanları anlamaya çalışıyor, kötü bir şey olduğunu seziyordu. “Bir şey değil. Baban uzun bir seyahate çıkıyor, gelecek,” diyorum. O pek farkında değil.

Zekeriya'yı Haydarpaşa Garı'nda bekliyorum. Peronda bir aşağı bir yukarı dolaşıyorum. Tren geldi. İki süngülü jandarmanın yanında trenden iniyor. Adeta ihtiyarlamış... Beni görünce boynuma sarıldı, ağlıyor. Ben de ağlıyorum. Benimle on dakika konuşmamıza imkân verdiler. Kendisine üzülmemesini, dergileri çıkarmaya devam edeceğimi söylüyorum. O, bu badireyi bu kadarla atlattığına memnun.

Onu o gece Polis Müdürlüğü'ne götürdüler. Ertesi gün de Sinop'a sevk ettiler.

Kütüphaneye geliyorum. *Resimli Ay*'ın ortağı Suudi Bey, bu durumda dergilerin çıkamayacağını söylüyor ve ekliyor:

“Mahkûm bir adam dergi çıkaramaz. İmtiyaz sahibi olamaz. Bundan başka böyle bir durumda bayiler para göndermez. Zararın neresinden dönülürse kârdır.”

O, Zekeriya'nın yokluğundan faydalanarak dergileri kapatmak, mevcut sermayenin üstüne konmak istiyordu. Cevap veriyorum: “Sahib-i imtiyaz bulunacak... Bayiler de para gönderecek Suudi Bey.”

Bu konuşmadan sonra *Resimli Ay*'ım imtiyazını Nebizade Hamdi Bey üzerine aldı. Dergiler çıkmak üzeredir. Bayilere kendi imzamlı mektuplar gönderiyorum. Bu zor durumda bana yardım etmelerini, dergilerin yaşamasını sağlamak için paraları günü gününe göndermelerini rica ediyorum. Aldığım

cevaplar çok cesaret verici... Okuyuculara da bir çağrı yayımladım. Zor durumumu anlattım. Yardımlarını diledim.

Günler geçiyor, dergiler satılıyor, hatta satışları artıyor. Fakat Suudi Bey hâlâ bana bayilerden para gelmediğini söylüyor. Elime, çocukların geçimine bile yetmeyecek kadar bir para veriyor. Zekeriya'ya para göndermiyorum.

Bayilerden aldığım cevaplar arasında, Samsun'da Halk Kütüphanesi sahibi Kökçüzade [Osman Efendi] mektubunda şöyle diyordu: "Eğer dergileri yayımlamak için paraya ihtiyacınız varsa ben göndermeye hazırım." Bundan cesaret alarak, *Resimli Ay*'a, *Resimli Perşembe*'ye ait paranın doğrudan doğruya Sinop'a Zekeriya Bey'e gönderilmesini rica ettim. Aldığım cevap şu:

"Eğer Zekeriya Bey'in geçimine, *Resimli Ay* ve *Resimli Perşembe* geliri yetmezse, ben kendisine istediği parayı gönderebilirim."

Mektubu okurken gözüm yaşıyor. Okuyuculardan aldığım mektuplar da öyle... Okuyuculara ve Kökçüzade'ye beslediğim minneti buraya yazmadan geçemiyorum. Zekeriya'nın geçimini sağlamıştım. Fakat dergiler büyük bir başarıyla yayımlandığı halde, kitapçı bana para vermekten çekiniyordu.

"Bayilerden para gelmiyor, elde döndürecek sermaye yok. Buraya sermaye eklemek gerek. Salih Münir Bey sermaye vermeye hazır. Onu da ortak edelim," diyor. İkisi birden beni sıkıştırıyorlar. Zekeriya'ya yazıyorum. "Sermayeye ihtiyaç yok, Suudi Bey'in hesaplarını kontrol edin," diyor.

Bu cevap, ağabeyimin dediği gibi Babıâli kurtlarını memnun etmiyor. Salih Bey göğsüme tabancayı dayıyor:

"Eğer beni dergilere ortak etmezseniz, bu tabancayı başında patlatırım!"

Ben durumdan kimseye söz etmiyorum. Ağabeyim duyarsa dergileri kapatacağını, beni Sinop'a göndereceğini biliyorum. Fakat iş öyle bir hale geliyor ki, ben evin kirasını ödeyemiyorum. Çocuklarımı geçindiremiyorum. Zekeriya hesapları kontrol ettir, diye beni sıkıştırıyor. Suudi ve Salih

beylerin muradı beni bıktırmak, dergiden atmak, işe kendileri sahip olmaktır. Benim sabrım, dayanmam hiçbir fayda sağlamıyor. Aldığım parayı eve, çocuklara bırakıyor, gündüzleri peynir ekmek yiyorum. Haftada iki gün kütüphanenin karşısındaki piyazcıdan, fasulye piyazı ve ciğer salatası getiriyorum. Bunlar ziyafet yemeği...

Kütüphanede Mehmet isminde bir genç var. Mehmet uzun boylu, incecik bir köy çocuğu. İlkokulu bitirmiş, paketleri bağlıyor, sokak işlerini yapıyor. Bir gün yanıma yaklaşıyor:

“Sabiha Hanım, Suudi Bey sizi aldatıyor, iki defter tutuyor. Biri doğrudan doğruya bayi defteri, ikincisi size ve hükümete gösterilecek defter. Vergi kaçırmak için ayrı defter tutuyor. Bayilerden para geliyor fakat sizden saklıyorlar.”

Artık durum dayanılacak gibi değil. Hesapların kontrol ettirilmesi için ağabeyime başvuruyorum. Küçük ağabeyim Mecdi Eren geliyor. Tüccar... Mantar yutacak gibi değil... Suudi Bey hesapları göstermiyor. Bu yüzden büyük ağabeyim Avukat Celal Deriş mahkemeye başvurmaya karar veriyor. Bu güçlükler içinde yayınlar devam ediyor. Ben, dava yürürken dergileri çıkarabileceğimi sanıyordum. Öyle olmadı. Dava açılır açılmaz, mahkeme bir “naip heyeti” seçti. Bu heyetin başında üniversite profesörlerinden Sıddık Sami [Onar] Bey vardı.

Ben mürettephanede sayfa bağlıyorum. Heyet üyeleri içeri girdi, “mahkeme bitinceye kadar, *Resimli Ay* ve *Resimli Perşembe*’ye ait her şeyin, mürettephanenin, kâğıtların, hesap defterlerinin bir odaya kapatılıp mühürleneceğini, dergilere istersem başka bir yerde devam edebileceğimi” bildiriyorlar.

Karşıdan seyrediyorum. Yangından mal kaçırır gibi evrakin, demirbaş eşyanın mürettephaneye taşınmasını seyrediyorum. Ne bulurlarsa götürüyorlar. Dergilerin eski koleksiyonları bir dağ gibi üst üste yığılıyor. Mürettephane kasalarını kapatılıyor. Mürettepler önlüklerini bile alamadan dışarı çıkıyor. Kapının üstüne bir kilit, kilidin üstüne bir mühür

basıyorlar. Ağabeyim de orada... Ben çocukları ölmüş bir ana gibi üzgünüm... Ağabeyim, "Ne üzülüyorsun?" diyor. "Bu pis adamlardan kurtulman lazım."

"Üzülüyorum. Çünkü bu şartlar altında dergiler artık çıkamaz."

"Üzülme... Ben sana gereken sermayeyi vereceğim. Sen git kendine bir oda, bir de matbaa bul."

Naipler heyeti ellerimizi sıkarak ayrılıyor. Onlara, ölü yıkayıcılar gözüyle bakıyorum. Her şeyi görmüş, yalnız bana gelecek nüshalar için hazırlanan yazıları bırakmışlar. Ben çekmecedeki yazıları bir dosyaya koyuyorum. Ayaklarım geri geri gidiyor. Kütüphaneden çıkmak istemiyorum. Ağabeyim fırsatı kaçırmıyor:

"Ben sana, bu kurtlar seni yerler, dememiş miydim?"

"Evet, demiştin. Fakat ben başladığım işe devam etmeliydim."

Kütüphaneden çıkıyoruz. Ağabeyim önde, ben arkada... Hayri Bey, Recep, diğer mürettepler hep beraber. Mehmet arkamdan koşup geliyor: "Eğer dergileri çıkarmaya devam ederseniz, ben sizinle çalışmaya hazırım."

Hemen anlaştık.

Uzun ve çetin bir çalışmadan sonra ben elimde bir dosya, on parasız Babıâli Yokuşu'nu iniyorum.

Sevimli Ay

İstanbul kazan Mehmet kepçe... Harıl harıl oda arıyor. Kitapçılar ve matbaalar çevresinden uzağa gidemeyiz. *Son Telgraf* gazetesinin çıktığı bir binada bana bir oda buluyor. Dizme ve baskı için Tevhid-i Efkâr Matbaası müdürüyle anlaşıyoruz.

Yeni odam kocaman... Yerden tavana kadar uzanan pencereleri var. Fakat oda tamtakır. Camlar perdesiz... Ağabeyim bir yazı masası gönderiyor. Sandalye yok. Dergileri gününü geçirmeden çıkarmak istiyorum. Yazıları masaya eğil-

miş iki büklüm yazıyorum. Matbaa müdürü *Resimli Ay* yazılarının en geç 15 gün sonra verilmesini şart koşturmuş. *Resimli Perşembe*'nin yazıları baskıdan üç gün evvel verilecektir. *Resimli Ay* için verilen vadenin bir haftası geçmiştir.

Yanımdaki odada, Fevzi Lütü Karaosmanoğlu'nun¹ *Haraket* gazetesi çıkıyordu. Odamın kapısı açıktı. Benim ayakta, yazı yazdığımı görmüşler. Sağ olsunlar bir sandalye getirdiler. Fakat iş bu kadarla bitmiyordu. Basılan dergileri koyacak bir dolap, bir etajer bile yok. En önemlisi, Suudi Bey derginin *Resimli Ay* adı altında çıkamayacağını, mahkeme bitinceye kadar bu adın kullanılamayacağını bildiriyor. Kanun öyleymiş. Şimdi derginin adını değiştirmek, yeni bir imtiyaz sahibi bulmak gerek... Ankara'ya Nebizade Hamdi Bey'e yazıyor, *Resimli Ay* yerine *Sevimli Ay* imtiyazını üzerine aldığını bildiren bir belge göndermesini rica ediyorum. Eşya ve kâğıt almak için ağabeyimden para istiyorum.

Her şey yolunda... Fakat en büyük zorluk çözülmemiş... Dergiler basıldıktan sonra göndermek için bayilerin adresleri elimde yok. Mehmet eşya almakla meşgul. Ben harıl harıl yazıyorum. Bir yandan da dergileri nasıl göndereceğimi düşünüyorum. Mehmet gelince derdimi açıyorum. O, sevinçle haber veriyor:

“Ben kütüphaneden ayrılırken eski bir bayi defteri vardı, onu aldım. Dergiye bir ilan koyar, yeni bayilerin adreslerini de isteriz,” dedi.

En büyük güçlük çözülmüştü. Hemen bayilere birer mektup yazıyorum. *Resimli Ay*'ın hikâyesini anlatıyorum. *Sevimli Ay* dergisinden ne kadar istediklerini soruyor ve yardımlarını istiyorum. Bayilerden aldığım cevaplar müspet... *Resimli Ay*'dan ne kadar nüsha alırlarsa o miktarın gönderilmesini, eğer sermayeye ihtiyaç varsa göndereceklerini bildiriyorlar. Bu, *Resimli Ay*'ın, *Resimli Perşembe*'nin okuyucular arasında gördüğü rağbetin bir sonucuydu.

1. İzmir zenginlerinden, sonraları mebus ve devlet bakanı olmuştur.

Sevimli Ay hazırlandı. Derginin kapaklarını ressam Hayri Bey isminde bir zat yapardı. Bu nüsha için bana bir kapak resmi getirdi. Bir gelin resmi... Kapağı elime aldım, kahkahayla güldüm. "Tam Hayri Bey... Ben de bir düğün içindeyim. Bu gelin resmi bu nüshaya pek yaraşacak," dedim. O da güldü.

Sayfaları bağlamak üzere *Tasvir-i Efkâr* Matbaası'na gittim. Matbaanın, Yunus Efendi isminde bir başmürettibi vardı. Elli senelik bir mürettip.

Kısa boylu, şişman, sert bakışlı bir adamdı. Önünde meşin mürettip önlüğü, başında beyaz takkesiyle eski mürettip tipinin bir örneği... Benim yazıları getirdiğimi görünce, hayretle yüzüme baktı:

"Bu sayfaları siz mi bağlayacaksınız?"

"Evet."

"Bir yaşıma daha girdim. Hiç kadın sayfa bağlar mı?"

Cevap vermiyorum. Mizanpajı gösteriyorum. Zekeriya, *Resimli Ay*'ı yeni bir usulle çıkanyordu. Sayfaların arasına resimler koyuyor, yazıların sonu arka sayfalara aktarılıyordu. Ben de aynı tekniğe göre mizanpajı yapmıştım. Yunus Efendi, mizanpajı görünce, elinden cetvelini attı!

"Ben böyle sayfa bağlamam."

"Mürettip Hayri Bey bağlıyor."

"Hayri Bey'in ervahına," dedi, "müretteplilik sanatı ne olacak? Yüz yıllık geleneklerimizi kenara mı atacağız? Bu sanatta bir ihanettir. Ben yapamam."

İdareye çıktım. Matbaa müdürüne durumu anlattım.



Sevimli Ay dergisinin 1926 Şubat'ında çıkan birinci sayısı.

Beraberce aşağı iniyoruz. Yunus Efendi bizi görünce yüzünü ekşiyor. Müdür, "Bu yazılar hanımefendinin istediği gibi dizilecek, bağlanacak," dedi. "Mukavelemiz var."

Yunus Efendi istemeyerek işe koyuluyor, ikide bir, "La havle," çekiyor, hiddetle yüzüme bakıyordu.

Savcılıkta

Dergi büyük bir başarıyla çıkıyor fakat savcılar *Sevimli Ay*'da çıkan yazıları pertavsızla süzüyordu. İkide bir savcılıktan çağrılıyorum. Bir gün evimde çayımı içmeden idarehane-ye gelmiştim. Binanın önünde elbisesi kordonlu, yüzü yusuvarlak, mahkeme mübaşirini görünce yüreğim hopladı.

"Gene mi davet?"

"Evet, savcı bey sizi görmek istiyor."

Omuzuna dokundum: "Allah aşkına yukanda çayımı içinceye kadar gelme."

Mübaşir sözümü dinledi. Çayımı henüz bitirmiştim ki odaya girdi. Savcı dergide çıkan "Doğumun Kontrolü" başlıklı bir yazı yüzünden beni çağırıyormuş. Yazıyı takma bir erkek adıyla ben yazmıştım. Savcıya gitmeden, arkadaşlarla konuştum. Hepsi bu yazının benim tarafımdan yazıldığını belirtmenin doğru olmadığını, bir kadının bu konuya dokunmasının kötü karşılanacağını söylediler. Teyzemin oğlu İbrahim Refik de oradaydı, "Yazıyı ben üzerine alırım," dedi.

Soruşturmadan sonra mahkeme başladı. İbrahim bir avukatla beraber mahkemeye gitti. Savcı bu yazının, devletin nüfus siyasetine aykırı olduğunu, nüfusun kontrolünün kanunla yasak edildiğini söylemiş, yazı sahibinin cezalandırılmasını istemiş. Mahkeme savunmaya kalmıştı. Avukatın inancına göre kurtuluş yoktu. Ben vicdan azabı içindeyim. Benim yüzümden bir başkası mahkûm olacaktı:

"Bu olamaz," dedim. "Ben mahkemeye çıkacak, yazıyı yazdığımı itiraf edeceğim."

Dostların hepsi karşı koydu: "Siz mahkûm olursanız, dergiler de çıkmaz. Özellikle yazıyı sizin yazdığınızın bilinmemesi lazım."

O devirde kadınların "cins meselesi" üzerinde ilmî bir yazı yazması dahi ayıp sayılıyordu.

Mahkeme sonuçlandı. İbrahim ticaretle meşgul bir adam olduğu, yazıcılıkta tecrübesi olmadığı için 150 lira para cezasına mahkûm edildi.

Şimdi bu yazıları yazarken memlekette "Doğumun Kontrolü" konusunun açıkça savunulduğunu, kadın doktorların bu konuda yazılar yazdığını, hatta bunun hükümet programına girdiğini okuduğum zaman hayretler içinde kalıyorum.

Cağaloğlu'ndaki paşa konağını bırakmış. Şişli'de annemin oturduğu eve yakın bir apartmana geçmiştim. Çocuklarıma annem ve Zekeriya'nın teyzesi kızı Ayşe Hanım bakıyordu. Ben sabah sekizde evden çıkıyor, gece saat onda geliyordum. Çocuklarımin yüzünü göremiyordum. Pazar günleri öğleye kadar evde kalırdım. Çocuklar sabah erkenden yatağıma geliyor, beni öpüyor, seviyor, yanımdan ayrılmak istemiyordu. Ayakyoluna bile arkamdan geliyorlardı.

Babalarına hasrettiler. Anaları da sanki sürgündeydi. Çocuklarıma Ayşe Hanım analık yapıyordu. Bu satırları yazarken çok genç yaşında ölen, çocuklarımin bu ikinci anasını rahmetle anıyorum.

Resimli Ay'ın ikinci devresi

1925 yılının ortalarında Zekeriya, bir buçuk yıl kaldığı menfasından döndü. Cumhuriyetin yıldönümü münasebetiyle çıkan genel aftan faydalanmıştı. *Sevimli Ay* tekrar *Resimli Ay* oldu. Bir buçuk yıl bütün zorluklara dayanarak çıkan dergi, halktan gördüğü rağbet sayesinde eskisinden daha fazla basılıyor, satılıyordu. Zekeriya döndükten sonra ağabeylerimin ortaklığıyla "Resimli Ay Limited Şirketi" kuruldu. *Çocuk Ansiklopedisi* tekrar yayımlanmaya başlandı. Cağaloğlu'na giden yolda kiraladığımız yeni binaya geçtik. Binanın alt kısmı matbaa haline getirildi. Burada yalnız bizim dergiler değil, Reşat Nuri'nin, Vâlâ Nureddin'in, Aka Gündüz'ün, Ercüment Ekrem'in, Mahmut Yesari'nin, Peyami Safa ve

diğer yazıcıların eserleri basılıyordu. Böylece Resimli Ay Şirketi, edebiyatın gelişmesine de hizmet ediyordu.

Durumda bir değişiklik yoktu. Sürgüne giden diğer gazeteciler de dönmüştü. Fakat İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra herkes yılmıştı. Gazeteler havadis veriyor, macera hikâyeleri anlatıyor fakat memleketin kalkınması, devrimin gelişmesiyle ilgili konulara kimse dokunmuyordu. Güzelim hürriyetin eli ayağı bağlı... Fikir, söz, düşünce hürriyeti daha menfasından dönmemişti. Ötede beride çıkan dergiler, edebiyat dergileri birkaç nüsha çıkıp kapatılıyordu. Çarpışan fikir akımları yoktu. Devrimin ideolojisi bile tartışılmıyordu.

Atatürk'ün cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık, milliyetçilik, devrimcilik, laiklik prensipleri anayasaya girmişti. Fakat bu prensiplerin kavramını meclisteki gericiler, hatta Atatürk'ün etrafını saran kadro dahi açık bir şekilde anlamış değildi. Üst yapıda reformlar yapılıyor; fakat köyün kalkınması, köylünün eğitimi, sanayileşme, işçi hakları gibi ana konulara dokunulmuyordu. Atatürk'ün bütün samimi dileklerine rağmen, gericiler bu prensiplerin hayata geçirilmesine engel oluyordu. İlerici görünen kadro dahi, "Devrimler artık bitmiştir," diyordu. Milli Kurtuluş Savaşı'ndaki heyecan sön-müştü.

Devletçilik Atatürk'ün hedef tuttuğu amaçtan ayrılmıştı. Mustafa Kemal devletçilik prensibiyle, Türkiye'yi yabancı sermayenin ekonomik baskısından kurtarmış, ekonomide bağımsızlık sağlamak amacını ileri sürmüştü. Türkiye'yi kendi kaynaklarıyla, emperyalistlere borçlanmadan kalkındırmak istiyordu. Nasıl ki uzun zaman dış memleketlerden borç alınmadı. Fakat devletçilik, gericiler, çıkarıcılar elinde "milli zengin" yetiştirme politikası şeklinde anlaşıldı. Bu politika Türk sermayedarlarıyla azınlık sermayedarlarını korumak hedefini güttü.

Sanayileşme konusunda özel teşebbüsün kuramayacağı sanayi, devletin kurması, aynı zamanda özel sermaye yatırımlarına devletin ortak olması, devletin kredi vermesi ka-

bul edildi. Özel sermaye yatırımları ancak kendisine kâr, gelir sağlayan alanlara yapıldı, sanayileşme gereği gibi gelişmedi. Devlet işletmeleri zarar veren kuruluşlar haline geldi. Böylece devletçilik prensibi, servet kaynaklarını halk yararına millileştirme amacından uzaklaştı, sermayedarların gelişmesine hizmet eden bir nitelik aldı. Gelişme seyrinde ticaret burjuvazisi, yine yabancı sermayeyle işbirliği kurmaya önem verdi. Yavaş yavaş yabancı sermayenin memlekete girmesine sebep oldu. Bu sermaye açıktan açığa giremiyor, kurulan şirketlerde sermaye Türk sermayesi olarak gösteriliyordu. Özellikle, İş Bankası kurulduktan sonra bu işbirliği daha da arttı. Komprador burjuvazinin temelleri o devirde atıldı. Dış sermayeye komisyonculuk edenlerin villaları, apartmanları yükseliyor, işçi ve köylü arasında sosyal sefalet, emekle sermaye arasındaki zıddiyetler artıyordu. Kurulan milli bankaların, devlet işletmelerinin idare meclislerine, Halk Partili kodamanlar, mebuslar yerleşiyordu. İş Kanunu meclis çekmecelerinde uyutuluyor, işçilerin teşkilatlanması, sendika kurma hakları her gün biraz daha daralıyordu. Toprak Kanunu rafa kaldırılmıştı. Köy ise balta girmemiş bir orman... Üretim araçları hâlâ kara saban... Ziraatı makinalaştırma, istihsalı artırma, köylüyü topraklandırma konuları ikinci planda geliyordu. Oysa topraksız, az topraklı köylüler bir karış toprak için ormanları yakıyor, toprak ağaları, topraklarını birbirinin aleyhine genişletmek için birbirleriyle savaşıyorlardı. Derebeylik artıkları, ağalar hâlâ köylüyü büyük ölçüde sömürüyor. Köyde okul az, öğretmen yok..

Sanayileşme de aşağı yukarı bu ölçüde artıyor. Dağınık yerlerde tek tük fabrikalar kuruluyor. Yatırımlar bir plana göre değil, sahibine kâr getiren alanlara akıyor. İşçiler bu fabrikalarda sosyal sigortadan, sağlığı koruyacak şartlardan, emeğin sömürülmesini önleyecek kanunlardan yoksun, esir gibi çalışıyor. Tek tük yapılan grevlerde, devletin polisi patronları koruyor. İdareciler, "Memlekette sınıf kavgası yoktur," diyor, işçinin haklarını savunmasını önlüyorlar. "Sınıfsız toplum" sözü, burjuva sınıfının gelişmesi, işçi sınıfının ezilmesi manası-

nı ifade ediyor. Bu sınıfın gelişmesini, teşkilatlanmasını bas-
kıyla önlüyorlar. Dar gelirli memur, esnaf, zanaatçı büyük bir
geçim zorluğu içinde...

İşte *Resimli Ay*, ikinci devresine bu şartlar altında girdi.

Savcılıktan gelen davet

“*Resimli Ay Limited Şirketi*” kurulduktan sonra, *Resimli Ay* ve diğer bazı dergilerle bayiler arasında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Bayiler, dergileri satmak için aldıkları bedelin, anlaşmaya aykırı olarak yükseltilmesini istiyor, tehdit olarak dergileri satmıyorlardı. Birkaç dergi sahibi bayilere göndermek üzere bir mektup hazırlamış. Buna benim de katılmamı istediler. Mektubu ben de imzaladım.

Bu mektup yüzünden bayiler, dergiler aleyhine bir dava açtı. Bu davada ben *Resimli Ay* ve *Çocuk Ansiklopedisi*'nin temsilcisi olarak bulunuyordum. Hakkımızı savunmak için diğer dergi sahipleriyle beraber vekâletnamenin düzenlenmesi için Eminönü Kâtihiadillğine başvurduk. Kâtihiadil, iki tanığa lüzum gösterdi. Vekâletnamenin iki nüsha yazılmasını ve birbirimize tanık olmayı teklif ettik. Ben arkadaşlarla konuşuyordum. Diğer bir arkadaş bana seslendi:

“Sabiha Hanım, Kâtihiadil sizin tanıklığınızı kabul etmiyor.”

“Neden?”

“Kadınlar tanık olamaz, diyor.”

Kâtihiadile yaklaştım.

“Medeni Kanun bana bu hakkı vermiştir. Ben tanık olabilirim.”

Kâtip ikide bir gözlüklerini değiştiriyor, “zâtîâliniz, zâtî-devletiniz” gibi Osmanlı diliyle konuşuyordu:

“Kanunları zâtîâliniz benden daha iyi mi bilirsiniz?” dedi.

Kâtihiadile, tanık olma hakkımı kabul ettiremedim. Büroya telefon ettim, dergilerde paketleri bağlayan Mehmet'i çağırdım. Mehmet'in tanıklığı kabul edildi. Vesika imzalandı. Kâtihiadile döndüm:

“Bu çocuk, dergide yalnız paketleri bağlar, postaya sevk eder. Kaç yıldır bu dergilerin yazılarını ben yazıyorum, sayfalarını ben bağlıyorum, işlerini ben çeviriyorum. O tanık olabilir de ben olamam mı?”

“Olamazsınız, kanun böyle.”

Büroya döndükten sonra *Resimli Ay*’a “Ben insan değil miyim?” başlıklı bir yazı yazdım. Kadının vatandaşlık hakkını, insanlık hakkını savundum. Kadını tanık olma hakkından yoksun eden kanunların şeriat kanunları olduğunu, Medeni Kanun’un kadına bu hakkı tanıdığını, fakat kanunun yürürlüğe girmediğini belirterek biraz sert bir dille şikâyet ettim.

Konu gazetelere düştü. *Cumhuriyet* gazetesinde büyük hukukçulardan Gad Franko beni savundu. Şeriat kanunlarıyla Medeni Kanun’un kadınlara verdiği haklar üzerine makaleler yayımlandı. *Cumhuriyet* gazetesi benden de bir makale istedi. Yazım *Cumhuriyet*’te çıktıktan sonra savcılıktan bir çağrı geldi.

Savcı beni nezaketle karşıladı. Bu yazının devlet kanunlarına bir saldırı olduğunu, çok nazik bir zamanda yaşadığımızı, Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte olan bir memlekette böyle uluorta kanunlara çatılamayacağını söyledi. “Kanunları tenkit etmek, devlet otoritesini sarsmaktır. Ancak müspet tenkitler yapılabilir,” dedi. Cevap verdim:

“Eğer benim hakkımı aramaklığım, kanunun yürürlüğe girmesini istemekliğim, menfi bir tenkit ise dergileri kapayalım, Bâbîâli’de soğan, sarımsak satalım. Medeni Kanun’un verdiği bir hakkı mahkemeler nasıl inkâr edebilirler?”

Savcı, “Medeni Kanun’da böyle bir madde olduğu makamınıza bildirilmemiştir,” dedi. “Sizin hedefiniz kanunları tenkittir. Sizi uyarmak maksadıyla buraya çağırdım. Hakkınızda bir dava açacak değilim. Ancak bundan sonra yazılarınızda dikkatli olmanızı isteyeceğim. Efkârı bulandıracak en küçük tenkide bile göz yumulmayacaktır.”

Savcılar, kâtibiadiller, sorumlu çevreler reformları böyle anlıyordu. Âdetleri üzre yine baskıyla susturma yolunu tutmuşlardı. Savcıya döndüm:

"Resimli Ay'da ve Cumhuriyet'te çıkan bu yazılar, başımdan geçen bir olayı belirtmek, Medeni Kanun'un kadınlara verdiği hakların yürütülmesini istemek için yazılmıştır. Yazının hedefi şudur: Kişi, kanunun verdiği hakkı kullanmasını ve istemesini bilmediği zaman, o hak kâğıt üzerinde kalır. Bu yazı, eski şariat zihniyetinin kafalarda bıraktığı etkileri de yıkmak için yazılmıştır. Çeşitli itirazlara karşı kanunun öyle olduğunda ısrar eden kâtibiadil, kanunu bilmiyor demektir. Beni buraya çağıran savcı, kanunu bilmiyordur demektir. Kâtibiadiller, savcılar Medeni Kanun'u bilmezlerse bana bu hakkın verilmesi hiçbir fayda sağlamaz. Bir yanlışlığı görmek ve göstermek, kaybolmuş bir hakkı istemek, hiçbir zaman kanunlara saldırı değildir."

Savcı dikkatle dinledi. Galiba Medeni Kanun'un bu maddesinden habersiz olduğunu anlamıştı. Yumuşadı, "Ben zaten dava açacak değilim," dedi.

Fakat bu konu gazetelerde incelendikten sonra, Adliye Bakanlığı savcılarının, kâtibiadillerin bir tanımle dikkatlerini çekti. Böylece bu yazı savcılara, kâtibiadillere kanunu öğretmek suretiyle ödevini yapmış oldu.

Kıraat kitapları

Zekeriya sürgünden döndükten sonra yüküm epey hafiflemişti. Ağır çalışma şartları içinde okuma imkânını kaybetmiştim. Bu fırsattan faydalanarak öteden beri tasarladığım bir işi yapmaya karar verdim. Büyük kızım Sevim'in ilk mektepte okuduğu kıraat kitaplarını gördükçe üzüliyordum. Bu kitapların çoğu, çocuk psikolojisi göz önünde tutulmadan, metotsuz hazırlanmış kitaplardı. Amerika'da bulunduğum sıralarda, çocuk eğitimiyle de ilgilenmiştim. Sevim, öğretmenler okulunun çocuk yuvasına gidiyordu. Orada yürütülen metodun, ilk mekteplerde okutulan kitapların ne şekilde hazırlandığı hakkında incelemeler yapmıştım. "Thorn-dike metodu" dedikleri bu metotla ilk mekteplerin beş sınıfı için kıraat kitapları hazırladım.

Eğitim Bakanlığı kitapları kabul etti. Mekteplerde okutulmaya başlandı. Öğretmenlerden aldığım mektuplar, bu metodun öğretmenler tarafından beğenildiğini gösteriyordu. Bu iş biraz kafamı dinlendirmeye hizmet etti. Didişmeden, mahkeme koridorlarında dolaşmaktan kurtulmuştum. *Resimli Ay*'daki yazarlarımı da ihmal etmiyordum.

Bu sıralarda, *Resimli Ay*'ın yazı hayatında büyük değişiklik yapacak bir olay meydana geldi. Büyük şair Nâzım Hikmet de aramızda yer aldı.

Resimli Ay'da Nâzım Hikmet

1928 yılıydı. Bir akşam sofrada yemek yiyorduk. Zeke-riya, “Sana bir şiir okuyacağım,” dedi. “Yeni şairlerden Nâzım Hikmet’in bir şiiri...”

Ben Nâzım Hikmet'i hiç tanımıyordum. Zekeriya şiiri okudu:

bottom!

Worum!

trium!

trak tiki tak

Makinalaşmak

istiyorum!"

Şiiri ilgiyle dinledim. Zekeriya bitirince sordu:

"Nasıl, beğendin mi?"

"Hayır, hiç beğenmedim. Makineleşmek istiyorsa arkasına bir motor taksın..." dedim.

Kulağım, aruz veznine, hece veznine alışmıştı. Serbest nazımla şiiri ilk defa dinliyordum. Yadırgadım.

Ertesi gün büroda Zekeriya'nın masasında yazı yazıyordum. Kapı açıldı, içeriye Vâlâ Nureddin'le beraber uzun boylu, kıvrıkcık sarı saçlı, mavi gözlü bir adam girdi. Zekeriya tanıttı:

"Nâzım Hikmet."

Ben el sıkıttıktan sonra yerime oturdum. Vâlâ'yı tanıyordum. *Akşam* gazetesinde ince, kıvrak üslubuyla fıkralar yazardı. Nâzım'ın çocukluk arkadaşıymış. Onu büroya getirmeden önce Zekeriya'ya *Resimli Ay*'da Nâzım'a bir iş verilmesini teklif etmiş. Zekeriya bu teklifi kabul edince Nâzım'ı dergiye getirmişti. Ben masada yazıma devam ettim. Bir akşam önce dinlediğim şiirden sonra Nâzım'la pek ilgilenmemiştim.

Onlar, masanın karşısındaki koltuklara yerleşti. Konuşuyorlardı. Bir müddet sonra Zekeriya, Nâzım'dan bir şiir okumasını rica etti. Nâzım kızardı, bozardı fakat hiç nazlanmadı. "Bahri Hazer" şiirini okumaya başladı. Sanki bir şelaleden su akıyordu. Senfoni gibi sesler alçalıyor, yükseliyor, kelimelerin içinden ateş çıkıyordu. Elimden kalemi bıraktım, müzik dinler gibi şiiri dinledim.

Nâzım 1928'de Moskova'dan döndüğü zaman hiçbir tarafta iş bulamamıştı. Vâlâ Nureddin, Nâzım'ın sanat değerini Zekeriya'ya anlatmış, dergiye musahhah olarak alınmasını rica etmişti. Nâzım, *Resimli Ay*'a bu işi yapmak üzere geldi. Ona yazı yazdırmak, *Resimli Ay* için tehlikeli olabilirdi.

Nâzım'a benim çalıştığım odada masa verildi. O, sabah erkenden geliyor, yazıları okuyor, bazen tercümeler yapıyordu. Çok ciddi çalışırdı. İş zamanında hiç konuşmaz ancak iş bittikten sonra, günün olayları hakkında düşüncelerini heyecanla anlatır, dergide kullanılmak üzere fikirler verirdi.

Nâzım, *Resimli Ay*'da çalışmaya başladıktan sonra onun tekniğiyle şiir yazan genç şairler onun etrafını sardı. Nâzım'ın beğendiği şiirler de mecmuada yayımlanıyordu. *Resimli Ay* artık sol yazarların toplandığı, hikâyelerini yayımladıkları bir dergi olmuştu. Sadri Ertem, Suat Derviş, Sabahattin Ali ve diğer yazarların hikâyeleri dergide yayımlanıyordu. Bu yeni edebiyatçılar, toplumun sosyal durumunu, işçilerin, köylülerin, varlıklı sınıfların baskısı altında ezilen fakir halkın dertlerini kuvvetle dile getirdiler. Nâzım yeni bir edebiyatın temelini atmakla kalmıyor, aynı zamanda sosyalizm davasına yeni unsurlar kazanmaya çalışıyordu. Bir zamanlar Peyami Safa'yı

da kazanma sevdasına tutulmuştu. Peyami o zamana kadar vasat hikâyeler, romanlar yazardı. Nâzım'la temasa geçtikten bir müddet sonra *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* romanını yazdı. Nâzım, *Resimli Ay*'da bu kitabın tenkidini yaparken Peyami'yi övüyor, kendi sanat görüşünü belirtiyordu. Nâzım bu romanı realist olduğu için beğendikten sonra şöyle diyordu:

Bütün dünya sanat âleminde dokümanterizm galebe çalmaktadır. Sanat sinemadan tutunuz da şiire kadar, realitenin vesikalarından kompozisyonlar, terkipler ve besteler yapmaya doğru gitmektedir. Bu gerçeklerin mimarisi, bazen öyle müthiş bir mana alıyor ki, onların yanında entrikalı romanlar, kalbin mırıltılarını heceleyen şiirler, zavallı ve gülünç kalıyor. Realizm, fotoğraf realizmi olmamalıdır. Gerçeklerin abidesini yapan ve bunu yapmak için bir sıra tahlil ve terkiplerden mürekkep bir kompozisyon husule getiren diyalektik bir realizm olmalıdır (*Resimli Ay*, Şubat 29, 1930, s. 32).

Peyami o zamanlar bir dereceye kadar Nâzım'ın etkisi altındaydı. Fakat onunla birçok noktalarda beraber değildi. Nâzım onu da sosyalizm davasına çekmek için pek uğraştı. Aralarında geçen uzun tartışmalardan sonra Peyami, "Seninle bir trene bindik, beraber seyahat ediyoruz, ben demokrasi durağına kadar seninle beraberim, ondan sonrası için allahahısmarladık," dedi.

Fakat Peyami demokrasi durağına varmadan trenden indi, harp yılları içinde Hitler'in arabasına bindi. Faşizmin, ırkçılığın, Hitler'in en büyük savunucusu oldu. Nâzım ve benim hakkımda en çirkin yazıları yazan Peyami olmuştur. Daha sonraları eski yazarların Nâzım'a yaptıkları hücumlara Peyami de katılmış, onun aleyhinde yazmıştı. Nâzım onun bu kaba hücumlarına "Yetim-i Safa" başlıklı hicviyle cevap vermişti.

Nâzım masasında yazıları okurken yüzünü buruşturur, bazen hiddetle kalemi elinden atar, "Böyle saçma sapan fi-

kirlere dergide yer vermek yazık değil mi?" diye üzülürdü. Nâzım, *Resimli Ay*'da çalıştığı günlerde 835 *satır*, *Portreler*, *Taranta Babu* şiir kitaplarını hazırlıyordu.

Bir gün masasında 835 *satır* başlıklı eserinin tashihlerini yapıyordu. Bana bu kitaptan bazı şiirler okudu. Ben şiirleri dinledikten sonra, "Bu kitabı yayımlayamazsın, dedim." Yüzü kıpkırmızı oldu, sinirlendi. "Bal gibi yayımlarım. Ne yaparlar? Toplatırlar. Toplanıncaya kadar da satılır," dedi.

"Mahkemeler var, hapis var."

"Su testisi su yolunda kınılır," dedi.

Nâzım öyle bir azimle yola çıkmıştı ki, onu davasını savunmaktan hiçbir engel alıkoyamazdı. Eserleri yayımlandı. Nâzım az zamanda edebiyat ve sanat alanında bir yıldız gibi parladı. Her gün yazı odasına gençler doluyor. Nâzım'ı bir üstat gibi dinliyor, ondan yeni sanat hakkında dersler alıyorlardı. Nâzım edebiyatta yeni bir devrin müjdecisiydi. Bu şiirler yalnız şekil bakımından değil dil, muhteva bakımından da yeni eserlerdi. Nâzım'ın kullandığı dil, en temiz bir Türkçeydi. Şiirlerinde halkın dilinde olmayan kelimeleri kullanmazdı. Nesir ve makalelerinde Arapça kelimeler kullandığı olurdu. Nâzım aruzda, hecede vezin kalıplarını kırmakla kalmadı, şiir tekniğinde, muhtevasında da bir yenilik yaptı. Konuları toplumun içinden alıyor, buna kendi fikir mekanizmasının, benliğinin damgasını vuruyordu.

Nâzım'ın eserleri yayımlandıktan sonra, serbest nazımla şiir yazan yeni yeni şairler edebiyat alanına katıldı. Kitapçılarda en çok satılan eserler, bu nitelikte olan eserlerdi. Nâzım'ın şiirlerinin etkisi yalnız gençler arasında değil, işçiler, ressam, sanatkârlar arasında da yayılıyordu.

Nâzım sanatkârların meclislerine giriyor, buralarda yapılan sanat tartışmalarında, realist sanatın ilk önderi gibi yer alıyor, düşüncelerini sanat çevrelerine duyuruyordu.

Nâzım, *Resimli Ay*'da musahhah olarak kalacak çapta bir adam değildi. Yavaş yavaş dergide kendine layık olan yeri aldı. "İmzasız adam" adıyla şiirler, "Orhan", "Süleyman" imzalarıyla yazılar yazdı.

Nâzım Hikmet ve Sabahattin Ali

Sabahattin Ali, Almanya'dan yeni gelmişti. Bir gün *Resimli Ay*'da yayımlanmak üzere bir hikâye getirdi. Nâzım'la uzun boylu sanat ve edebiyat üzerine konuştular. Nâzım hikâyeyi okuduktan sonra, "Bu çocukta iş var," dedi.

Bundan sonra Sabahattin'in getirdiği hikâyeleri dikkatle okur, Sabahattin'le tartışır. Onun yazılarını romantik buluyor, ona daha realist hikâyeler yazmayı öğüt veriyordu. Sabahattin Ali, Almanya'da ilerici edebiyatla temas etmiş, sosyalist eğilimleri olan bir gençti. Fakat kafasında sosyalizm henüz belirli bir şekil almamıştı. Nâzım onu yalnız realist sanata değil, sosyalizme de çekmeye çalışıyordu. Sabahattin'i roman yazmaya teşvik eden Nâzım Hikmet oldu. Sabahattin'in ilk romanı *Kuyucaklı Yusuf*, *Resimli Ay* Matbaası'nda basılıyordu. Nâzım her gün makinaların başında eserin basılmasını seyrederdi. İlk nüsha çıktığı gün sevinçle odaya geldi. Baskıyı hepimize gösterdi, gözlerinde adeta, bu romancıyı ben yarattım, der gibi bir ifade vardı.

Nâzım, Sadri Ertem'i bir sanatçı, bir hikâyeci olarak pek beğenmezdi. Onun edebiyat bilgisi ve sosyalizm eğilimleri, Nâzım'ı kendisine pek dost etmişti. Sadri, Nâzım'ın çok etkisi altındaydı. *Resimli Ay*'da açtığı "Putları Yıkıyoruz" tartışmalarında Nâzım'a yapılan hücumlara en kuvvetle cevap veren Sadri Ertem olmuştur.

Böylece *Resimli Ay*, yeni doğmakta olan bir edebiyatın beşiği olmuştu. 1930'larda Nâzım'ın "Bahri Hazer", "Salkım-söğüt" şiirleri, The Viva Tonal Kolombiya firması tarafından plağa alındı. Türkiye'de şiir ilk defa plağa alınıyordu. Nâzım'ın plağa alınan şiirleri kahvehanelerde, lokantalarda çalınmaya başladı. Hükümet telaşa düşmüştü. Polis hemen kahvehanedeki plakları toplattı. Çalınmasını yasak etti.

Bir gün Erenköyü'nde Nâzım ve birkaç arkadaş bir kahvehanede oturuyordu. Masalarda tek tük insan vardı. Daha çoğu yapı işçileri... Civarda bir yapıda çalışıyorlarmış. Kahveci, Nâzım'ın şiir plaklarını gramofona koydu. Az sonra boş

duran masaların hepsi doldu. Nâzım'ın gözlerinde ateşler yanıyordu. "Yirmi beyanname yayımlasam bu kadar işçiye okutamazdım," dedi.

Arkadaşlardan biri sordu:

"Kolombiya müessesesinden bu plaklar için kaç para aldın?"

"Aldığım paranın önemi yok. Acaba ben Kolombiya müessesesine kaç para vermeliyim? Böyle bir propaganda yapabilmek için şiirlerimi bedava vermeye hazırım. Param olsa üzerine para da veririm."

Sadri Ertem bu münasebetle *Resimli Ay*'ın Ağustos 1930 tarihli nüshasında bu şiirler hakkında şöyle diyordu:

"Bahri Hazer," modern tekniğin bugün için erişebildiği en yukarı zirvedir. "Bahri Hazer"de diyalektik materyalizmin şiirleştiğini görüyoruz. Diyalektik materyalizmin şiire girmesini müdafaadan önce, Nâzım'ın bu harikulade işi yapmakla bize temin ettiği faydayı söyleyelim.

Malumdur ki, diyalektik materyalizm muayyen bir "cihan anlayışı" tarzıdır. Şimdiye kadar diyalektik materyalizmi izah için idealist diyalektikçi Goethe'nin *Faust* şiirinden parçalar alıyorlardı. Bugün Türkiye'deki diyalektik materyalistler için, kendisi de bir diyalektik materyalist olan bir şairden, Nâzım Hikmet'ten numune almak mümkündür. Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi'nin tasavvufu idealizmden başka bir şey midir? Abdülhak Hamit'in "Makber" ve "Ölü"sünü okudunuz, temel taşı idealist felsefe değil midir? Sembolizmin ve sürrealizmin candan taraftarlarını tanımaya başlamışsınızdır. Onlar da felsefeleri, şiirleriyle beraber Hegel ve Bergson'un felsefesinden mülhemdir. Şu halde diyalektik materyalist bir şairin şiirinde onun felsefi temayülünü görmek kadar tabii ne vardır?

İdealizmin şiirde yeri var da, diyalektik materyalizmin yeri yok. Bu ne laf? "Salkımsöğüt" şiiri de bunu yaptı. "Bahri Hazer", "Salkımsöğüt" yüreğinin bütün heyecanı ile tek ve muayyen hedefe doğru giden, dolu dizgin giden, bir ka-

filenin içinden lalettayın birinin, düşmanın kara kurşunuyla yere serilenin haletiruhiyesidir.

Nâzım, nasıl mesela Berkeley'de felsefenin anahatlarını çizmiş, "Bahri Hazer"de diyalektik materyalizmin eşsiz numunesini vermişse her şiirinde de bize olduğu gibi görünmüştür. Yoksa bazılarının ters anladığı gibi değil.

Sadri Ertem'in bu yazısı Nâzım'ın tashihinden geçtiği için onun fikirlerini de aksettirmektedir. Nâzım yalnız muhtevada değil, şiirde, şekilde de bir devrim yapmıştır. O zamana kadar Türk edebiyatının temel taşı olan aruzun, hece vezninin de kalıplarını kırmış, serbest nazımda şiir yazmıştır. Nâzım, serbest nazmın savunmasını diğer bir yazısında kendisi yapmıştır.

O zamanlar bu edebiyat tartışmaları daha çok bizim evde yapıldı. Şiirler okunur, üzerinde tartışıldı. Küçük kızım Yıldız, her gece bu şiirleri dinleye dinleye serbest nazımın ahengini kavramış. Hasta olduğu bir gün yataktan kalkmak istiyor, büyükannesi buna izin vermiyor. Yıldız bu üzüntüyle bir şiir yazıyor. Nâzım'a bu hikâyeyi anlattık. Ve şiiri okuduk. Nâzım, *Resimli Ay*'ın Ekim 1930 tarihli nüshasında serbest nazmın hayata ne kadar uygun olduğunu anlatmak için şu satırları yazmıştır:

Yıldız yedi yaşındadır. Fırl fırl dönen gözleri, çok şeyler düşünmüşse benzeyen geniş, beyaz bir alnı vardır. Yıldız geçenlerde hastalandı. Büyükannesi onu yorganlara sardı. Odadan bir adım bile dışarı çıkmak istemiyor. Halbuki dışarda güneşli, ılık bir hava var. Yıldız dışarı çıkmak, karda, sokak aralarında koşmak ister. İster ama ninesi bırakmıyor. İşte yalnız ninesi mi, evde kim varsa. İşçi kadından tutunuz da 13 yaşındaki ablası Sevim'e kadar herkes Yıldız'ın başında...

Yıldız üzülüyor, dışarı çıkmak, durup dinlenmeden koşmak istiyor. Yıldız kızıyor, küçük kafasının içinde alabildiğine uçan bir bisikletin hayali var. Yıldız düşünüyor ve kendisini ziyarete gelen şair Nail V.ye, "Ne olur, ben söyleyeyim, siz yazınız," diyor.

Nail V. soruyor: "Ne yazayım Yıldız?"

"Şiir yazacaksınız."

"Kimin şiirini?"

"Benim şiirimi..."

"Vay, sen şiir mi yazıyorsun?"

"Evet."

Nail V. gülüyor. Yıldız'ın şiir yazması, çok tuhaf bir şey olacak.

Yıldız yedi yaşındadır.

"Haydi söyle bakayım. Yazıyorum."

Ve Yıldız, Nail V. ye şiirini imla ettiriyor.

Hastalık

yatakta

bir hasta var.

Bu hasta

İstiyor ki,

bir bisiklete binip

uzaklaşmak.

Eğer, bir bisiklete binip

Uzaklaşırsa

arkasından bağırانلار

çok.

Yedi kişi:

— koşma!

hastasın,

uzaklaşma!

hastasın.

aldıran kim?

ben

kaçıyorum

yıldırımlar

gibi.

Yıldırım.

Yedi yaşındaki Yıldız'ın şiiri bitti. Nail V. hayrettedir. Na-

sıl hayret etmesin ki, bu şiir kendisine, yeni şiir tekniğinin bütün incelikleri nazar-ı itibara alınarak imla edilmiştir. Yıldız satır başına, satır ortasına ve satır kuyruğuna ne zaman geçilmesi lazım geldiğini ihtar ederek şiirini imla ettirmişti.

Hiç şüphesiz ki yedi yaşındaki Yıldız çok istidatlı, çok zeki bir kız çocuğudur. Fakat Yıldız'ın bu büyük zaferinde yeni şiirin de muazzam bir zaferi gizlenir. Yeni şiir tekniği o kadar hayata yakındır ki, o kadar canlı konuşma lisanından alınmıştır ki yedi yaşındaki Yıldız onu çabucak kavrayıvermiş ve mükemmel bir şiir numunesi vermiştir.

Bu neyi gösterir? Bu her şeyden evvel yeni tekniğin, suni, uydurma bir teknik olmadığını... Elbise gibi değil, deri gibi bugünün lisan cevherine sarılmış bulunduğunu ispat eder. Biz, yeni şiir tekniği ile yazı yazarlar, Yıldız'ın nesli bizimledir. Ve onlar bizim başladığımız işi sonuna kadar götüreceklidir.

Nâzım dediği gibi serbest nazım bugün yeni yetişen nesillere mal oldu. Aruz, hece vezni değerini kaybetti. Bugün Türk edebiyatında şekil ve muhteva bakımından en değerli eserleri verenler, Nâzım'ın sanatından, düşüncülerinden, felsefe görüşlerinden ilham alan şair ve ediplerdir.

Nâzım böylece yalnız Türk edebiyatına değil *Resimli Ay*'a da yeni bir ruh getirdi. Bütün ilerici şairler, edipler *Resimli Ay*'da toplandı. Yazılarda memleketin sosyal konuları daha kuvvetle ele alındı.

Putları yıkma savaşı

Musahhîh Nâzım Hikmet, masasında yazıları tashih ediyordu. *Resimli Ay* edipler, yazarlar arasında "Eserlerinizi Nasıl Yazarsınız?" başlıklı bir anket açmıştı. O, ankete gelen cevapları okuyor, mürettip hatalarını düzeltiyordu. Ben de masamda çalışıyordum. Nâzım, Abdülhak Hamit'in, Halid Ziya'nın cevaplarını okuduktan sonra hiddetle kalemi elinden attı:

"Bunların hangisi milli edip?" dedi. "Kimi tek konu olarak dış âlemi, kimi sadece içinde yaşadığı burjuva çevresinin

“Abdülhak Hamit bir dâhidir. Bunlar putlar değil, milli ediplerimi, dâhilerimizi yıkmak istiyor. Bu edebiyat tartışması değil komünizm propagandasıdır,” diyor; doğrudan doğruya Nâzım’a çatıyorlardı.

İleri yazarlar verdikleri cevaplarda, “Bir edebiyat davası küfürle, jurnalle çözülemez. Gücünüze güveniyorsanız buyurun, tartışalım,” diyordu.

Akşam gazetesi bu konuyla ilgili olarak bir anket açtı. Bu ankete gelen cevaplar, eski edipleri toplumun ihtiyaçlarını belirtmediğini ortaya koydu. Üstat geçinen eski putlar, bu tarafsız kimselerin verdiği hükümlere çok kızdı, tezvirlerle başladılar. Makaleler birbirini kovaladı. Üstatların sinirleri bozulmuştu. Yakup Kadri Bey verdiği çok sinirli cevapta şöyle diyordu: “Gençler bir tereddüt (dejenerans) içindedirler. Bunlar harp yıllarında samanla karışık hamur yediler.”

Yakup Kadri yeni şairleri, yeni nesli, açlık yüzünden dejenere olmuş bir nesil olarak gösteriyordu. Bu iddiaya, Vâlâ Nureddin, Peyami Safa (Peyami o zamanlar sol cephede görünüyordu), Halit Fahri [Ozansoy], Sadri Ertem cevap verdi.

Putları yıkma savaşını desteklediler. Saman ekmeği yiyen gençlerin, saman ekmeğiyle karnını doyuran halkın ıstı-
rabını neden duymadıklarını, bu ıstı-
rabı neden dile getirmediklerini sordular. Sadri Ertem *Resimli Ay*’ın Ağustos 1929 tarihli nüshasında verdiği cevapta şöyle diyordu:

Abdülhak Hamit’in dâhiliği, Mehmet Emin’in milli şairliği savunulacaksa yazsınlar çizsinler, birinin dâhi, ötekinin milli şair olduğunu delilleriyle ispat etsinler. Evvelki neslin elleri kalem tutamayacak bir hale geldi galiba... Yapılan yayım meydanda. Ne istiyorlar? Neden dâhileri, milli şairleri biz cahillere anlatma lütfunda bulunmuyorlar da sadece kalem-
lemleri ile burunlarını karıştırıyorlar.

Sadri Ertem, eski nesil ediplerinin davalarını savunmada gösterdikleri aczi bir örnekle belirtiyordu:

“Bu tartışmalar sırasında yalnız Orhan Seyfi Bey, Mehmet Emin Bey’i savundu. Bakınız ne savunma!

Tarafsız düşünülürse, şu kuru milli şair unvanı, zavallı Emin Bey'in şimdiye kadar halka avaz avaz bağıarak şiirlerini okumak için sarf ettiği nefese bile değmez. Mehmet Emin Bey edebî ihtiraslardan hiçbirini kalbinde taşıyor. Türedi muharirler gibi eserlerinden yüksek bir yazı ücreti istemiyor. Ne şimdiki dâhiler gibi sanata anlaşılmaz bir yenilik getirdiğini iddia ediyor ne de övünüyor. Aksine o, gayet mütevazı, gayet kanaatkâr bir tarzda bedava yazıyor, bedava okuyor, bedava neşrediyor. Hatta eserlerinin basılması ücretini bile cebinden veriyor.

Sadri Ertem bu gülünç savunmayı şöyle değerlendiriyor:

Bu müdafaa, dünkü neslin gerçekten zavallılığına bir örnekten başka bir şey değildir. Bize Hamit'i, Mehmet Emin'i anlatsınlar. Rufai dervişleri gibi dönmekten Hamit'e dâhi, Mehmet Emin'e milli şair demedi diye göğsünü bağrını açıp ağlamaktan ne çıkar. Bağırıp çağırılar, bir edebiyat iddiasını gürültüyle yok etmek istiyorlar. Nitekim bir taraftan küfürler halat halat savrulurken Yakup Kadri Bey'e sorulan sorular cevapsız kaldı. Yakup Kadri Bey'e, "Yeni lisanı biz yaptık, diyorsunuz, oysa sizin o devirde yeni lisan aleyhine yazılmış yazılarınız var, ne dersiniz?" dedik. Bu soruyu soranlar şu cevabı aldılar: "Sokak itleri!"

Halbuki Yakup Kadri Bey *Rûbâb*'ta çıkan bir makalesinde aynen şöyle diyordu: "Yeni satıyorlar. Kaça? Nasıl bilmiyorum. Fakat satıyorlar. Gidiniz, koşunuz, Selanik'te *Yeni Fikir*, *Yeni Hayat*, *Genç Kalem*ler, *Yeni Lisan* satılıyor. Efendiler gülmeyiniz, göreceksiniz ki, halk bu yeniliği kabul edecektir. Zira halk denilen meçhul kuvvet, her zaman, her yerde hamakatin âşığı, hamakatin savunucusudur. Bize ulaşan tahassüs ve tefekkür değişsin, diyorlar. Biz Osmanlı'yız. Ve bu Osmanlı lisanıdır. İstiyorlar ki, biz Çağatay olalım ve Çağatayca söyleyelim. Hayır, hayır bu tabii olmayacaktır, hayır... Zavallı yenilik... Zavallı bayramlık elbiselere benzeyen yenilik..."

Yakup Kadri, Selanik'te yeni lisan, halka doğru akımların yürütüldüğü bir devirde bu satırları yazmıştı. Şimdi Nâzım Hikmet'in ve sol yazarların açtığı bu edebiyat tartışmasında da yine yeniliğe karşı bir durum almıştı. Sadri, Yakup Kadri'nin bu tutucu görüşüne karşı eski düşüncelerini belirttikten sonra yazısına şöyle devam ediyor:

Yakup Kadri Bey, sorduğumuz sorulara cevap vermiyor. Bu soruları, sanki cumhuriyete, yeni rejime karşı yapılmış bir irtica hücumu şeklinde göstermek için bin bir çare arıyor. İşleri gürültüye getirmek isteyen bu efendilere diyoruz ki, biz edebiyattan bahsettik, bazı gürültüler oldu, küfürler savruldu, biz belirli fikir söyledik. Şimdi tekrar edebiyat bahsine dönebiliriz.

Eski nesil edipleri, bu tartışmada yenildiklerini anlayınca başka yollara başvurdu. Başta Hamdullah Suphi, Türk Ocağı'nda kıskırttığı bazı gençlere, *Resimli Ay* idarehanesinin önünde bir gösteri yaptırttı. Gençler, *Resimli Ay* binasının önünde bağırıp çağırdıktan sonra, içeri girdi. Ezberleme bir heyecanları vardı. Yazıların, eski nesil yazarlarına bir hakaret, bir saygısızlık olduğunu söylediler. Hepsi birden konuşuyorlardı.

Yazı odasında Nâzım Hikmet, Zekeriya, ben vardım. Nâzım heyecanlanmıştı. Zekeriya hemen masasından kalktı, gençlere oturmalarını tavsiye etti:

"Sizler okumuş gençlersiniz... Okumuş adamlar birbirleriyle küfür diliyle, bağırıp çağırmakla konuşmaz. Biz gençlerin edebiyat tartışmalarına, fikir tartışmalarına ilgi göstermelerinden memnun oluruz. Ancak gençlerin tartışılan konuyu iyice inceledikten, bir inanca vardıktan sonra savunacakları tarafı seçmeleri gerekir. İki akım çarpışıyor. Bu bir edebiyat kavgası olduğu kadar, eski fikirler, eski biçimlerle yeni fikirlerin bir tartışmasıdır. Biz gençleri ileri sırada görmek isteriz. Başkalarının kıskırtmalarıyla, bilmedikleri konularda papağan gibi konuşmak, gençliğe yaraşmaz."

Gençler oturdu. Ortalık sakinleşti. Nâzım yapılan tartışmanın bir edebiyat tartışması olduğunu, her değişen devirde, edebiyatın da yeni nitelikler kazandığını anlattı. Gençler, Nâzım'ın sözlerini büyük bir ilgiyle hatta üzümlere dinledi ve sükûnetle matbaadan ayrıldılar.

Resimli Ay bu olaydan sonra Ağustos 1929 sayılı nüshasında gençlere bir çağrı yayımladı. Bu çağrıda ezcümle şöyle deniliyordu:

Resimli Ay sayfalarını, sadece edebî münakaşaya açmıştı. Buna komünizm süsü verenler, çok çirkin bir demagoji yapıyorlar, bu doğrudan doğruya eski ile yeninin bir mücadelesidir. "Abdülhak Hamit dâhi değil. Mehmet Emin milli şair değil," demekle komünizm arasında ne münasebet vardır? Neşriyatımıza komünizm süsü vererek, bir kısım gençliği harekete getirmek, sahipleri için bir zaaf eseridir. Açık müdafaa edilecek fikirlerin, kalkana ihtiyacı yoktur.

Neden meseleye siyasi şekil vererek komünizm süsü vererek bu kalkan altında müdafaaya geçiyorlar? Eğer bu iddialar yanlışsa, ispat etsinler. Demokrasi içerisinde her fikir savunulur ve tartışılır. Gösteri ve gürültüyle fikirleri boğmak, yirminci asır gençliği için çok geri bir harekettir. İlerleme merhalesinde putları yıkan, yeni fikirleri, yeni akımları yürüten gençliktir.

Tartışmada yıkılacaklarını hissederek, kalplerindeki korkuyla gençlerin kanatları altına sığınarak, ortalığı telaşa verenler, hem gençliği hem genel efkârı aldatmak istiyor. Ortada komünizm meselesi yoktur. Eski ve yeni mücadelesi vardır.

Çok geçmeden gençler hakikati anladı. Bizi protestoya gelen gençler aldatıldıklarını anlayınca kendilerini şahsi hırslarına alet etmek isteyenlerin aleyhine döndüler. *Resimli Ay*'a gönderdikleri mektupta özür dilediler.

Hamdullah Suphi Bey'in, Yakup Kadri'nin, Nâzım'a ve *Resimli Ay*'a yaptığı çirkin hücumlar basında, halk arasında

da nefretle karşılandı. Hamdullah birçok suçlamayla karşılaştı ve nihayet susmaya mecbur oldu. Bütün bu tartışmalarda Yakup Kadri'yi savunan iki gazete çıktı. Biri Amerikan misyonerlerinin yayımlamakta olduğu dergi, ötekisi basın hayatında dalkavukluğuyla tanınmış Acem Naci'nin [Ali Naci Karacan] gazetesi.

Nâzım bu tartışmadan sonradır ki, Yakup Kadri hakkında yazdığı "Karamaça Bey" ve Hamdullah Suphi üzerine yazdığı "Sen Zilli Bir Bebeğin" adlı hicivlerini yayımladı. Abdülhak Hamit bu tartışmalardan, kendisine yapılan hücumlardan sonra, bir akşam Nâzım'ı yemeğe davet etti. Derginin yazışmaları odasında oturuyorduk. Nâzım davet mektubunu alınca, önce düşündü, sonra, "Atatürk'ün davetini reddettim. Ama bir şairin davetini reddedemem," dedi.

Ertesi gün intibalarını sorduk.

"Burjuva. Ama büyük şair," dedi. "Beni karısı Lüsyen Hanım'la kapıdan karşıladı. Hamit uzun boylu olduğu için, redingotla adeta bir İngiliz lorduna benziyordu. Hele gözlerindeki monoklü, ha düştü ha düşecek, diye ödüm patlıyordu. Beni mükellef bir salona götürdüler. Avizeler, 14. Louis stili bir salon takımı. Kendimi bir sarayda sanıyordum. Bir sofraya! Bir sofraya! Londra'dan getirilmiş İskoç viskileri, çeşitli içkiler... Masanın bir ucundan öbür ucuna kadar çeşitli mezeleler... Abdülhak Hamit'in bir de misafiri vardı. Dört kişi sofraya oturduk. Ben sofrada mahcup bir çocuk gibiydim.

Abdülhak Hamit bir sanat bahsi açtı. Sanat tarihini, çeşitli edebiyat mekteplerini, şiirde, edebiyatta, tiyatrodaki meydana gelen değişimleri, öyle bir anlattı ki karşısında cehlimi duydum. Fakat ben de ona, onun bilmediklerini, realist sanatı anlattım. Büyük bir ilgiyle dinledi. 'Putları yıkmakta haklısınız,' dedi. 'Biz de edebiyat hayatına atıldığımız zaman aynı şeyi yaptık. Divan edebiyatını yıktık, Tanzimat edebiyatını getirdik. Türk edebiyatında yeni hamleler yaptık. Biz onları yıktık, siz de bizi yıkacaksınız.' Abdülhak Hamit'in toleransına hayran oldum. Oysa ben, çetin tartışmalar yapacağım sanmıştım."

Misyonerlere karşı savaş

İstanbul'da Amerikan Kız Koleji'nde, Bursa'da, İzmir'de Amerikan kolejlerinde bazı Türk kızlarının misyonerler tarafından Hristiyan yapıldığı haberini gazeteler yayımladı. Halk bu haberleri hiddetle karşılamıştı. *Resimli Ay* bu vesileyle misyonerlere karşı bir kampanya açtı. Dergide seri makaleler çıktı.

Misyonerler, Türkiye'ye kültür ve uygarlık getirmek iddiasıyla gelmişti. Daha Abdülhamid devrinde Türkiye'ye gelen bu misyonerler, Amerikan kapitalistlerinin bu işe ayırdığı paradan faydalanarak İstanbul'da Robert Kolej, Kız Koleji ve diğer şehirlerde Amerikan kolejlerini açmıştı. Bunlar halka şirin görünmek için, bir taraftan hastaneler, mektepler açıyor, öte yandan kendi din propagandalarını, ideolojilerini yayıyordu. Bunlar açtıkları mekteplerde Türkleri Hristiyanlaştırmaya, Amerikalılaştırmaya çalışıyordu. Amerika'nın yüksek bir uygarlığa sahip olduğu propagandasını yapıyor, Türkiye'nin geri bir ülke olduğu telkinleriyle öğrencilerde aşağılık duygusunu geliştiriyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu zamanında olduğu gibi, cumhuriyet devrinde de Ermenileri Türklere karşı kışkırtıyor, halk arasına din ve milliyet kinlerini aşıyorlardı. Asıl hedefleri, Türkiye içindeki azınlık unsurlarını Türk devletine, halkına karşı kışkırtmak, cumhuriyeti zayıflatmak, yabancı sermayenin gelişine yol açmaktı. Misyonerler Asya'ya, Afrika'ya, özellikle Çin'e bir kurtarıcı iddiasıyla girmiş, bu bölgeleri Amerikan sermayesinin bir sürüm pazarı haline getirme işine yardım etmişlerdi. Her geri bölgeye, sermayenin öncüleri olarak bu misyonerler gönderilirdi. Türkiye'de de amaçları, bu azınlıklara bağımsızlık vadiyle bunları Türk halkına karşı kışkırtmak, Amerikan kapitalistlerine öncülük etmekte.

Misyonerlerin Türkiye'deki çalışmaları çok eski tarihlerle dayanır. Bir zamanlar Türkiye'de patrikhanenin, Ortodoksların koruyucusu Çarlık Rusya'sıydı. Çarlar, bu konuyla ilgilerini, Osmanlı İmparatorluğu'yla imzaladıkları anlaşmalar da belirtmişti. Rusya'da çarlığın yıkılması, komünist rejimi-

nin kurulması; Türkiye’de saltanatın kaldırılması, cumhuriyet rejiminin kurulması patrikhanenin nüfuzunu azaltmış, azınlıkları kışkırtma politikasını yürütmelerine setler çekmişti. Fakat Yedi Oktyabr Sovyet Devrimi’nden sonra, Türkiye’de Çarlık Rusya’sından boşalan yeri Amerika, daha kuvvetle işgal etti. Azınlıkların koruyucusu rolüyle ortaya çıktı.

Amerika, Birinci Dünya Harbi’nin sonunda, Türkiye emperyalist devletlerin işgali altında olduğu günlerde, Türkiye’yi mandası altına alma politikasını açığa vurmuştu.

Bu devirde Halide Ediblerin, Ahmet Emin Yalmanların ve diğerlerinin bu mandacılık politikasını yürüttüğü herkesin bildiği bir şeydir. Amerika, Türkiye’de bir nüfuz bölgesi kurmakla üç kuşu birden vurmak istiyordu. Birinci amacı, bir taraftan Türkiye’yi bir nüfuz bölgesi haline getirmek, Türkiye’yi Sovyetler’e karşı bir atlama tahtası yapmak, diğer taraftan mandası altında bulunan Türkiye’den Ortadoğu’ya yaklaşmak, Irak’ın Musul petrollerini, İran petrollerini kontrolü altına almak, üçüncüsü de İngiliz petrol kumpanyalarını bu bölgelerden uzaklaştırmaktı.

İstanbul’da kurulan İncil Cemiyeti, İncil’i Türkçeye çevirtiyor, gençlere, halka bedava dağıtıyordu. Bu cemiyetin uzun boylu, incecik, redingotlu bir başkanı vardı. Bu bir Protestan papazıydı. Misyonerlere karşı açılan bu kampanyadan sonra bir gün *Resimli Ay*’a gelmiş, beni aramıştı. Elinde bastonuyla içeri girdiği zaman ben odada yalnızdım. Kendisini tanıttı (adını unuttum). Misyonerlere karşı bu kampanyayı neden açtığınızı sordu. Ben daha cevap vermeden, misyonerlerin bu memlekete Hıristiyanlığı yayma emeliyle gelmediğini, kültür bakımından geri kalmış Türkiye’ye kültür getirmek, halka faydalı olmak emeliyle geldiklerini söyledi. Dinledim ve kendisine sordum:

“Türkiye’ye kültür, İncil’le mi getirilir? Eğer bir halkın kültürü din kitaplarıyla yükseltirirse Kuran ne güne duruyor? Biz laik bir memleketiz. Herkesin din inançlarına saygı duyarız. Ama mistik bir edebiyatla halkın uyutulmasına karşıyız. Hele bunun arkasında politik amaçlar olursa...”

İncil Cemiyeti'nin başkanı sözümü kesti:

"Siz Amerika'da okudunuz. Protestan kiliselerinin, halkın kültürünü yükseltmek için nasıl çalıştığını bilirsiniz. Kilise, eski niteliğini kaybetmiş bir kültür kuruluşu, halkın dertlerine cevap veren sosyal bir kuruluş olmuştur. Biz buradaki çalışmalarımızla da aynı amacı güdüyoruz."

"Evet," dedim. "Kilisenin Amerika'da güttüğü amaç başka, geri memleketlerde güttüğü amaç başkadır. Amerika'da, tekelci kapitalistlerin politikasını güder, onlar yararına çalışır. İşçilere fukaralık ile zenginliğin Allah'ın emri olduğunu, bugünkü durumlarına tevekkülle boyun eğmelerini telkin eder. Orada zencileri Protestan yapmaya çalışır, din yoluyla bu emekçilerin, tekeller tarafından sömürülmesini kolaylaştırır. Zencilere karşı yürütülen ırk düşmanlığına hiç sesini çıkarmaz. Dünyanın her tarafından gelen muhacirleri çeşitli yardım şekilleriyle Amerikalılaştırmaya, kilisenin ve tekellerin emirlerine boyun eğen köleler, yapmaya çalışır. Buradaysa azınlıklarla Türklerin arasını açmaya, Amerikan nüfuzunun bu ülkede kuvvetlenmesine hizmet eder."

İncil Cemiyeti'nin başkanı sözlerimi gülümseyerek dinledi:

"Bunlar sizin subjektif iddialarınız. Gerçek böyle değildir," dedi.

"Bunlar benim subjektif iddialarım değildir. Size kendi başımdan geçen bir olayı anlatayım. Ben küçük kızım Yıldız'ı, Amerika'da bir işçi hastanesinde dünyaya getirmiştım. Doğum ânında odada yalnızdım. Yüksek ayaklı bir yatağın üstünde son sancılarımı alıyordum. Odadan bir hastabakıcı geçti. Kendisinden kuvvet almak için elini vermesini rica ettim. Bayan, yatağın kenarına asılan cetvele baktı. 'Siz Türk'sünüz, Müslümansınız, size elimi veremem,' dedi. Halklar arasına bu din kinlerini, milliyet kinlerini sokan sizsiniz. Ben kendi hesabıma, her milletin bağımsızlık haklarına kavuşması taraflısıyım. Amma emperyalistler hesabına halkların birbirlerine karşı kışkırtılmasına, halklar arasına kinler sokulmasına karşıyım."

Başkan bir misyoner sabrıyla sözlerimi dinledi. Bu soruların hiçbirine cevap vermedi:

“Size bugüne kadar Türkiye’de çıkardığımız kitapları, risaleleri göndereceğim. Nasıl hata ettiğinizi anlayacaksınız. Çok teessüf ederim,” dedi. Ve yine misyoner ikiyüzlülüğüyle elini sıkı, ayrıldık.

Bundan sonra misyonerlerin çıkardığı dergide *Resimli Ay*’a karşı hücumla geçtiler. *Resimli Ay* aynı yıl içinde açtığı [iki] kampanya yüzünden ateşe tutulmuştu. Bunların birisi eski yazarlardan, ikincisi misyonerler tarafından.

İşçi haklarının savunulması

İş Kanunu hâlâ meclisten çıkmamıştı. Bütün baskılara rağmen bazı yerlerde grevler meydana geliyor, baskı tedbirleriyle önleniyordu. İşçi ile patron arasında sözlü anlaşmalar yoktu. İş Kanunu’nda kabul edilen sosyal sigorta, kanun çıkmadığı için yürürlüğe girmiyordu. Eski İş Kanunu yürürlükteydi. Bu kanuna göre, iş saati sekiz saat kabul edildiği halde, birçok yerlerde işçiler on-on bir saat çalıştırılıyordu. Kadın işçiler gebelik zamanında da çalışıyordu. Kanunda çocukların ağır işlerde çalıştırılmayacağına dair kayıtlar yoktu. Kapitalizm memlekette gelişmemişti. Kurulan hafif sanayide, küçük işletmelerde çalışan işçiler her türlü devlet koruyuculuğundan yoksundu. Bu yüzden, işçi sınıfı teşkilatlanamıyor, hayat seviyesi günden güne düşüyordu. İdareci çevreler, basın bu konuyla hiç ilgili değildi. Bu konuyu ele alan sol dergiler ancak bir-iki nüsha çıkabiliyor, ya parasızlıktan veya hükümet tarafından kapatılıyordu.

Bu sıralarda, Ankara basın işçileri, Samsun ve İstanbul tütün işçileri greve kalktı. Bu grev kitlevi bir nitelikteydi. *Resimli Ay*’da bu konuyu ele almayı kararlaştırdık. “Görüyoruz ve Duyuyoruz” başlığı altında bir sayfa açtık. Sayfanın mizanpajını Nâzım hazırladı. Sayfanın ortasına iki göz, iki tarafına iki kulak resmi koydu. Her nüshada işçilerin grev hareketi

belirtildiği gibi, diğer konular da ele alındı. Yazı başlıkları şöyleydi: "Görüyoruz, hastanelerden parasız diye kovulan işçiler olduğunu; duyuyoruz, polis karakollarında ağızlarından kan gelinceye kadar dövülen işçiler olduğunu", "Görüyoruz, annesi işte çalışan çocukların ateşte yandıklarını; duyuyoruz, işsiz sayısının arttığını", "Görüyoruz, öğle sıcığında sokaklarda yatan işçileri; duyuyoruz, küçük çocukların madenlerde çalıştırıldığını." Bunun gibi hayatın içindeki olayları alıyor, bu konularla ilgili yazılar yazıyordum.

Bu sayfa öyle bir başarı sağladı ki, her gün masamın üzerine işçilerin, aydınların, halkın, gönderdiği mektuplar doluyordu. Bunlara ayrıca cevaplar yazıyorduk. Bu mektupları okumak, cevap yazmak, Nâzım'ın en çok hoşlandığı işti. Mektupları görünce elinde ne iş varsa bırakır, bunları büyük bir ilgiyle okur, pek çok kereler cevapları kendisi yazardı. Bunun gibi köylü konularına da dergide önem veriyorduk. Köylü aydınlar bu yazılarla ilgileniyor, dergiye yazılar gönderiyorlardı. Böylece *Resimli Ay* işçinin, köylünün, halkın dertlerini dile getiren, onların haklarını savunan tam bir halk dergisi olmuştu.

Köyümde neler gördüm

Bir gün büroda Nâzım'la masalarımızda çalışıyorduk. İçeriye uzun boylu, zayıf bir genç girdi. Elindeki yazıyı masamın üzerine bıraktı:

"Size bir yazı getirdim," dedi. "Köyümden geliyorum. Bu yazıda gördüklerimi anlatıyorum."

Benimle konuşuyor fakat hayran hayran Nâzım'a bakıyordu. Nâzım hemen yerinden fırladı:

"Sen kimsin oğlum?"

"Ben Emin Türk. İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitirmiş bir köylü çocuğuyum. Köyümden geliyorum. Dergiye 'Köyümde Neler Gördüm?' başlıklı bir yazı getirdim."

Nâzım daha yazıyı okumamıştı. Heyecanlandı: "Aman, evladım, sen bize devamlı yaz," dedi.

Onun için köylü aydınları kazanmak, çevresindeki aydınları kazanmaktan çok daha önemliydi. Emin Türk'e birçok sorular sordu. Verdiği cevaplardan çok memnun olmuştu. "Bu çocukta iş var," dedi.

Yazıyı Ocak 1930 tarihli nüshada yayımladık. Aynı nüshada benim de bir Amerikan psikoloji dergisinden tercüme ettiğim bir yazım çıkmıştı. Yazı "Liderin Psikolojisi" başlığını taşıyordu. Nâzım bu yazıyı tashih ederken Vâlâ Nureddin de yanındaydı. Ben masamda çalışıyordum. İkisi beraber yanıma geldiler. Nâzım, "Bu yazı çok iyi bir yazı," dedi. "Ama bunun başlığını değiştirelim."

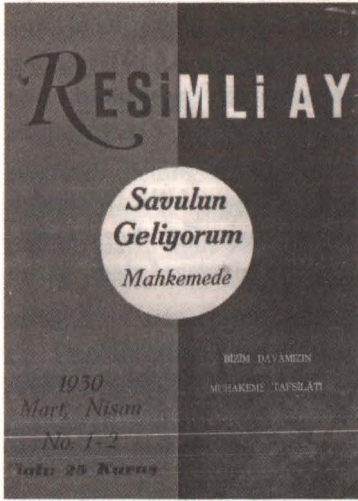
Vâlâ hemen tamamladı:

"Bunun başlığını 'Savulun Geliyorum' yapalım," dedi. "Liderin psikolojisini dile getiren tam kelime..."

"Pekâlâ... 'Savulun Geliyorum' olsun," dedim. Yazıyı bu başlıkla yayımladık.

Az bir zaman sonra sorgu hâkimliğinden bir çağrı geldi. Savcı, Emin Türk'ün "Köyümde Neler Gördüm?" başlıklı yazısı ve benim "Savulun Geliyorum" başlıklı yazım için dava açmıştı. Derginin mesul müdürü olan Behçet Bey de sanık olarak davaya sokulmuştu. Ağır Ceza Mahkemesi'ne Emin Türk ve Behçet beyler tutuklu, ben serbest olarak sevk edilmiştik. Behçet Bey yaşlı, eski bir basın üyesiydi. Babiâli'nin çok tanıdığı bir insan. Emin Türk'le onun elleri kelepçeli olarak mahkemeye gönderilmesi basında büyük bir ilgiyle karşılandı. Cinayet Mahkemesi'ne gidecek kadar büyük ne suç işlemiştik?

Resimli Ay'ın yazı odası yazarlarla doldu. Makaleleri ayrı ayrı tekrar okuduk. Herkes Emin Türk'ün yazısını daha tehlikeli buluyor, benimki tercüme olduğu için pek tehlikeli görmüyorlardı. Kovuşturmayı çok yakın bir güne koymuşlardı. Arkadaşlar tutuklu olduğu için kovuşturmanın yakına alınmasına memnunduk. Avukatlar bizim gibi düşünmüyor, "Köyümde Neler Gördüm?" yazısından ziyade, benim yazıma önem veriyorlardı. Avukatların haklı olduğunu mahkeme safhaları meydana çıkardı.



Dava, savcının isteği üzerine açılmıştı. Emin Türk'le Behçet Bey tutuklu olduğu için jandarmalarla beraber sorgu hâkimliğine getirildi. Sorgu hâkimi her zaman olduğu gibi bu yazıları ne maksatla yazdığımızı sordu. Önce beni sorguya çekmişti. Bu yazının bir Amerikan dergisinden tercüme edildiğini, ilmî bir yazı olduğunu, ilmî yazıların hiçbir maksat gütmmediğini anlattım. Çünkü bu yazı, kitleye veya herhangi bir insan topluluğu içinde

önder rolünü oynayan liderlerin ne yolda hareket etmeleri gerektiğini anlatıyordu. Bundan sonra Emin Türk'ün soruşturması yapıldı. O da köylü bir öğretmen olduğunu, köyüne yaptığı son bir gezide halkın hastalıktan kırıldığını gördüğünü, yazıda bunu belirttiğini anlattı. Maksadının ilgili makamların dikkatini köy problemlerine çekmek olduğunu söyledi.

Sorgu hâkimi bir kararla bizi Ağır Ceza Mahkemesi'ne sevk etti.

Bu karar üzerine 1 Şubat 1930'da Ağır Ceza Mahkemesi'nde birinci yargılamamız yapıldı. Emin Türk ve Behçet beyler yine jandarmaların arasında getirildi. Üçümüz de etrafı parmaklıklarla çevrili, sanıkların oturtulduğu sandalyelere yerleştik. Jandarmalar başucumuzda nöbet bekliyordu. Basın hayatımızda bir fikir yazısı yüzünden bir kadının mahkemeye düşmesi ilk olay olduğu için halk arasında, basında ilgi uyandırmıştı. Mahkeme salonu büyüktü. Her tarafta çeşitli halk tabakalarına mensup kimseler, gençler, gazeteciler yer almıştı.

Önce sorgu hâkîminin kararı okundu. Sanıkların kimlikleri soruşturuldu. Sorgular bittikten sonra yargıç beni ayağa kaldırttı. Aramızda şöyle bir konuşma geçti.

Başkan: “‘Savulun Geliyorum’ makalesini ne maksatla yazdınız?”

Cevap: “İlmî bir makalede hiçbir özel maksat aranmaz. Kaldı ki bu yazı, Amerika’da çıkan bir psikoloji dergisinden tercüme edilmiştir. Yazıyı yazan, liderin psikolojisini tahlil etmiştir. Yazar liderin tarifini yapıyor, bir toplumun, bir partinin, bir sendikanın, herhangi bir cemiyetin başında olan, önderlik yapan, yol gösteren kimseler liderlerdir, diyor. Bu yazı, bu gibi mevkilerde bulunan kimselere, gençlere liderliğin ne demek olduğunu, başında bulunacakları kitleyi nasıl inceleyeceklerini, nasıl idare edeceklerini, liderin ne gibi niteliklere sahip olması gerektiğini anlatıyor. Zaten *Resimli Ay* her nüshasında bu psikoloji dergisinden gençlere enerji ve azim verecek, iradesini terbiye edecek makaleler tercüme etmektedir. Son gelen nüshalardan birinde ‘Liderin Psikolojisi’ başlıklı bir yazı vardı. Bu yazının gençlere faydalı olacağını düşünerek tercüme ettim. ‘Savulun Geliyorum’ kelimesi, liderin psikolojisini daha iyi belirttiği için, başlığı değiştirdim.”

Savcı: “‘Savulun Geliyorum’ yazısının başında, ‘Halen memnun olmak, aza kanmak, tevekkül; ilerlemeyi durduran amildir,’ deniyor. Doğu’daki tevekkülden söz açılıyor. Bu ‘Doğu’ kelimesine biz de dahil miyiz? Sanıktan sorulmasını rica ediyorum.”

Cevap: “Doğu’nun hududu coğrafyaca tespit edilmiştir. Savcı bunu haritada, coğrafya kitaplarında bulabilir. Haritanın doğu kısmında yaşayan birçok milletler şüphesiz vardır.”

Savcı: “Halden memnun olmayan kitle bizde de var mıdır?”

Cevap: “Beş kıta üzerinde yaşayan her toplumda kadere boyun eğen, yenilikten, değişimlerden korkan, geleneklere bağlı, ‘nemelazımcı’ bir zümre vardır. Bizde de vardır. Bu hayattan yılmış kitlelerin önüne geçen, bunları yüksek bir irade ile yeni yola çeken liderler de vardır. Bu yazı, Amerika’da

yazıldığı zaman nasıl tek bir milleti kastetmemişse Türkçeye çevrildiği zaman da Türk milletini kasetmemiştir. İlmî yazılar, objektif nitelikte yazılır. Bu yazı ne zamanla ne mekânla ne de hiçbir ırk ve millet kaydıyla bağlıdır."

Savcıyla aramızda geçen bu konuşmadan sonra, başarı-gıç konuştu:

Başkan: "Bu yazıdan savcının düşündüğü gibi bir mana çıkarılabileceğini hiç düşünmediniz mi?"

Cevap: "Hayır, yazıyı yazarken kendimi Abdülhamid devrinde farz etmedim. O devirde 'Yıldız' dersem, bunun manası Abdülhamid'in oturduğu Yıldız Köşkü'dür. Sen yıldız demekle Abdülhamid'i kasettin, derlermiş. Ben kendimi böyle bir devirde saymadım. Savcı bey diktatörlük yapan bir liderle cumhurreisi arasında ne ilgi buluyor ki, bu yazının ima yoluyla ona atfedildiğini iddia ediyor?"

Benim soruşturmam bittikten sonra başkan, Emin Türk'ü ayağa kaldırdı. Ona da köylünün durumunu böyle sert bir dille yazmaktan maksadının ne olduğunu sordu.

Emin Türk: "Ben, yazdığım yazıda çeşitli sınıfları birbiri aleyhine kışkırtmak, sınıflar arasına kin sokmakla suçlandırı-lıyorum. Ben bir köylüyüm. Çocukluğumu, gençliğimin ilk yıllarını köyümde geçirdim. Tahsilimi de memleketin, en iyi mekteplerinden biri olan Muallim Mektebi'nde bitirdim. Benim amacım, memleketimin yükselmesinden başka bir şey değildir. Eğer köyümde gördüğüm faciaları yazmışsam bu, noksanların köylerde düzeltilmesi içindir."

Başkan: "Sorgu hâkiminin edindiği kanaate göre, bu yaz-dıklarınız hayal mahsulüdür. Siz bu yazıyı sadece köylüleri kışkırtmak için yazdınız, diyor. Ne dersiniz?"

Emin Türk: "Ben bu yazıyı hayalimden çıkarmadım. Kö-yümde gördüklerimi yazdım. Bunu ispata da hazırım."

Soruşturmalar bittikten sonra Avukat İrfan Emin Bey ayağa kalktı. "Savulun Geliyorum" yazısının ilmî bir makale olduğunu, bu sebeple "ehlivukuf"a havale edilmesini ve ehli-vukufun ilimadamlarından teşekkül etmesini, Emin Türk'e de iddiasını ispat için şahit getirme hakkının tanınmasını is-

tedi. Ben de ikinci bir avukat tutacağımı söyledim, bu sebeple müddet verilmesini istedim.

Bunun üzerine yargıçlar müzakereye çekildi. Yarım saat süren bir konuşmadan sonra tekrar salona döndüler. Karar okundu. Yargıçlar bu defa şahıslarımız hakkında şahadet edeceklerin gelmesinde, dinlenilmesinde bir mahzur görmüyordu. Şahitlerin isimlerinin bildirilmesi isteniyor ve yargılamanın 15 Şubat 1930'a bırakıldığı bildiriliyordu.

15 Şubat'ta şahitlerin dinlenileceği yargılamada salon tıklım tıklım doluydu. *Resimli Ay* davası halk ve basın arasında büyük bir ilgi uyandırmıştı. Localarda gençler, yazarlar, gazeteciler yer almıştı. Nâzım Hikmet ve diğer *Resimli Ay* yazarları da orta locada oturuyordu. Bu celsede benim tayin ettiğim eski ceza hâkimlerinden Avukat Sami Bey de gelmişti. Bizler yine sanık saldalyesinde yerlerimizi aldık. Benim gösterdiğim şahitler üniversite hukuk profesörlerinden, Baro Reisi Muslihiddin Adil Bey, İstanbul Üniversitesi'nden Felsefe Profesörü [Mustafa] Şekip Tunç, *Vakit* gazetesi sahiplerinden gazeteci Hakkı Tarık [Us], yazar Sadri Ertem ve Peyami Safa'ydı.

Emin Türk'ün şahitleri köyünden getirdiği köylüler ve İstanbul'da bulunan kendi köylüleriydi. Celse açıldıktan sonra yargıç, şahitlerin dinlenmesini istedi. Şahitlerin durumu çok dikkate değerdi. Bir tarafta memleketin aydın ve düşünürleri, öte yanda köylüler yan yana oturuyordu. Köylüler kendi köylerinden olan bir öğretmeni savunmaya gelmişti. Aydınla köylünün sosyal bir davayı savunmak için yan yana gelmeleri ilk defa görülen bir olaydı. Şahitlerin dinlenilmesine başlandı. Önce üniversite müderrislerinden Muslihiddin Adil Bey'e söz verildi:

"Sabiha Hanım'ı yazılarıyla ve şahsen tanırım. Dava konusu edilen makale, ilmî bir makaledir. Objektif bir yazıdır."

Muslihiddin Adil Bey sözünü bitirmeden savcı ayağa kalktı:

"Makalenin konusu, niteliği incelenemez. Şahitler ehli-vukuf sıfatıyla dinleniyor. Ancak sanıkların şahısları hakkında söz söyleyebilirler."

Bu istek üzerine mahkeme makale mevzusu etrafında soru sormadı. Dava konusu olan yazı kenara atıldı. Bundan sonra benim ve Emin Türk'ün, ne biçim insanlar olduğumuz hakkında şahitler dinlendi. Doğrusu beni çok övdüler. Sadri Ertem benim, cumhuriyet idaresinin ilk kuvvetli kadın muharriri olduğumu, demokrasiyi savunan yazılar yazdığımı söyledi. Peyami Safa sosyolojiyle, sosyal konularla uğraşan ilk mütefekkir Türk kadını olduğumu iddia etti. "Sabiha Hanım'ı yüksek bir ilim kuruluşunda görmek isterken sanık sandalyesinde görmek bütün fikir âlemini müteessir etmiştir,"¹ dedi. Fakat bu davada benim şahsım bahis konusu olmamalıydı. Yazı bir fikir yazısıydı. Mahkeme cürüm saydığı bir yazının niteliğini incelemiyor, benim şahsım üzerinde şahit dinliyordu.

Bundan sonra Emin Türk'ün şahidi köylüler dinlendi. Doğrudan doğruya köyden gelen tanıkların sözleri dikkat çekiciydi. Ayakları çarklı, hırkası yamalı bir köylü konuşuyordu:

"Emin Türk, Bey köyündendir. O güne kadar mektep bulunmayan köyümüzde bizi cehaletten, hastalıklardan kurtarmak için canla başla çalışmıştır. Hatta köyde bir mektep açmıştır. O, memleketin iyiliğini isteyen, köylülerin dertleriyle ilgilenen, herkesin hayrına çalışan bir insandır."

Diğer köylüler de aynı şekilde konuştu. Şahitlerin sözleri bizler için bir iltifat olsa dahi savcının iddialarını çürütme-ye yetmezdi. Ben mahkeme salonuna biriken halka, aydın ve köylü şahitlere bakıyor, sosyal konuları mahkeme kürsüsünde bile konuşturmayan adalete acıyordum.

Şahitler dinlendikten sonra yargıçlar usul üzere tekrar içeri çekildi. Ve şu kararlar geldiler: "Üniversite profesörlerinden Şekip Tunç ve Hakkı Tarık beyler gelmedikleri için şahitlere tekrar tebligat yapmak üzere mahkemenin 27 Şubat 1930 tarihine bırakılmasına karar verilmiştir."

1. Mahkemede hakkımda bu övmeleri yapan Peyami Safa, İkinci Dünya Harbi yıllarında, faşizme karşı yaptığım savaşta karşıma çıkan adamdır. Benî, Cumhuriyet gazetesindeki yazılarıyla, yaptırdığı "Eli maşalı çingene", "Bolşevik dudusu" gibi karikatürlerle genel efkâr önünde küçültmeye çalışan yine odur.

Bu karardan sonra celse kapandı ve dışarı çıktık. Salon-
dan çıkar çıkmaz halk etrafımızı sardı. Bizi teselli ediyorlardı:
"Siz bu davada mahkûm olsanız dahi bizim gözümüzde
mahkûm değilsiniz. Siz memleket davalarını savundunuz,
savunuyorsunuz. Bu şeref size yeter."

Bu bizim için en büyük beraat kararıydı: Halkın kararı.

Dördüncü duruşma 27 Şubat'ta yapıldı. Dinleyici kitle-
si arasında bir değişiklik vardı. Localarda mektepli genç kız-
lar ve üniversite öğretmenleri yer almıştı. Nâzım Hikmet ve
Resimli Ay yazarları yine aynı locadaydı. Aşağıda dinleyicile-
rin çoğunluğunu çeşitli sınıflara mensup halk teşkil ediyordu.
Yargıçlar ve savcı, kürsüdeki yerlerine yerleşti. Başkan Nüs-
ret Bey geçen celsede gelmeyen şahitlerin gelip gelmediğini
sordu. Benim avukatım Sami Bey de avukatlara ayrılan yerde
yerini almıştı. Şahitler çağrılmazdan evvel Sami Bey, yazının
konusu hakkında da şahitlerin dinlenmesi için bir savunma
yaptı. Biz bu istek kabul edilir ümidiyle eski şahitleri de ge-
tirmiştik. Köylüler ve aydınlar yine yan yana oturdu. Yargıç,
üniversitede Felsefe Profesörü Şekip Tunç Bey'e söz verdi.

Şekip Tunç:

"Sabiha Hanım'ı, Behçet Bey'i iki temiz ve basının iki
kaymetli rüknü olarak tanıyorum. Sabiha Hanım sosyal ko-
nular üzerinde salahiyetle yazı yazan ilk Türk kadınıdır. 'Sa-
vulun Geliyorum' yazısı ilmi, objektif bir yazıdır."

Şekip Tunç daha sözünü bitirmeden savcı ayağa kalktı:

"Şahit sadet dışına çıkıyor. Kendisine yazının niteliğini
sormuyoruz. Sanıklar hakkında ne biliyorsa onu söylesin,"
dedi.

Şekip Bey kızdı:

"O halde beni buraya ne diye çağırdınız? Sabiha Ha-
nım'ın kimliğini öğrenmek istiyorsanız ilimadamlarından
ziyade, kendisini benden fazla tanıyan dostlarına sorunuz,"
dedi ve yerine oturdu.

Böylece şahitlerin dinlenmesi sona erdi. Mahkeme baş-
kanı, savcayı iddiasını okumaya çağırdı. Savcı Cemil Bey
önündeki notlara bakarak tereddütlü ve donuk bir dille iddi-

asını okumaya başladı. Sorgu hâkiminin kararnameinde saydığı cürüm sebeplerini tekrarladı. Bu iddia, savcının yazıyı nasıl tefsir ettiğini gösteren bir delil olduğu için bazı parçalar alacağım:

“Sanık Sabiha Zekeriya Hanım diktatörlüğün, liderin seciyesini öldüren bir mikrop olduğu ve liderin halkın önünde yürüyen ve halkın arasında yüzer, yeni açtığı yolda koşar bir şahsiyet sahibi olması ve kitlenin uşağı olmak gibi değişmeyen bir karaktere sahip bulunması lazım geldiğini zikrederek, reisicumhur hazretlerinin bu esaslardan ayrılarak insanlıktan uzaklaştığını ve halkın ıstıraplarını göreceğ göz ve işitecek kulak ve duyacak kalpten mahrum olduğunu, önderlik karakterini kaybettiğini, istibdat yapmakla gayesine sadakat gösterdiğini, azamet sattığını ve milleti sevmediği beyan edilmek suretiyle reisicumhur hazretlerine tahkirlerde ve tecavüzlerde bulunmuştur.

Yine mezkûr makalede Türk milletinin aynı izden yürüyen koyunlara benzetikten ve en tehlikeli uçurumun başında bile hayatından memnun ve bu yolda yürümekte ısrar ettiğini ve hayat yolunu esasının sesine göre tayin eden hedefsiz ve prensipsiz kör bir derviş gibi yürüdüğünü söyledikten sonra, eski yolda yürümenin kolay olduğunu, milyonlarca insanın aşındırdığı yoldan bu kör kafilenin bir koyun sürüsü gibi geçtiğini beyanla ırkınızı ‘nemelazım’ diyen bir kitle olarak sıfatlandırmakla Türklüğü tahkir etmiştir.”

Savcı, Emin Türk hakkında da iddiasında birçok saçma, tefsirler yaptıktan sonra şöyle diyordu:

“Emin Türk Bey’in bu yazıdan dolayı yaptığı müdafaaya gelince, köydeki tifo salgınının hakikat olduğunu ve bunu ispat edeceğini söylemektedir. Bu hastalığın köyde mevcudiyeti farz edilse bile bu, cürümü kaldırmaz. Biz yazının yazılış şekline itiraz ediyoruz.”

Savcı iddiasının sonunda benim için yirmi yıla, Emin Türk için üç yıla kadar hapis cezası verilmesini istedi. Bu talep şüphesiz hepimizi üzmüştü. *Resimli Ay* yazarları hep beraber mahkemeden çıktık. Nâzım Hikmet de beraberdi. Büro-

ya geldik. Nâzım daha yerine oturmadan, merdiven ağzına koştu. Çalıştığımız oda binanın ikinci katındaydı, aşağıda kahve ocağı vardı. Bürolarda kahve içmek âdeti. Nâzım aşağıya seslendi:

"Mehmet, bize sekiz tane çok şekerli kahve getir."

Arkadaşlar sordu:

"Neden çok şekerli?"

Nâzım adeta sevinerek konuşuyordu:

"Biz bugün bir zafer kazandık. Mahkemede köylü ve aydın birliğini kurduk. Yarın köylü ve işçi birliğini kuracağız."

Son celse

Nâzım'a göre bu kovuşturmanın tek önemli tarafı buydu. Az sonra yazı odası yazarlar, gazeteciler, dostlarla dolmuştu. Hepsi üzüntülerini belirtiyordu. Kimisi karar çıkmadan önce kaçmamı, yirmi sene hapiste yatılamayacağını, kimisi savcının bu cezayı istemesinin, yargıçlar tarafından mutlaka kabul edileceği manasını taşımadığını söylüyorlardı. Mahkeme müdafaa için talik edilmişti. Avukatlar düşünceliydi. Hukuk bakımından iddianın çürütülebileceğini söylüyor fakat politika bakımından durumun tehlikeli olduğunu belirtiyorlardı.

Ben davamı sonuna kadar savunma kararındaydım.

Savunmamızın yapılacağı gün arkadaşlar hazırladığım savunmayı bir defa daha Avukat Sami Bey'in görmesini istedi. Sami Bey'e bu isteği bildirdiğim zaman, "Siz istediğinizi söyleyin," dedi. "Müdafaa sandalyesinde her sanık istediğini söyleyebilir. Benim müdafaayı okumama hiç lüzum yoktur. Ben söyleyeceğimi biliyorum."

O çok rahat.

Resimli Ay yazarlarıyla beraber mahkemeye geldiğimiz zaman, halk mahkeme kapısının önünde toplanmıştı. Polis içeri girmelerine izin vermiyordu. Hatta bize, geçmek için güçlkle yol açtılar. İçeri girdiğimiz zaman mahkeme salonu tıklım tıklım doluydu. Emin Türk'le Behçet Bey'i hapisneden elleri yine kelepçeli olarak jandarmalar getirdi. Sanık sandalyelerinde yerlerimizi aldık.

Zabıt kâtibi geçen celsede yapılan konuşmaları, savcının iddiasında ne esaslara dayandığını kısaca anlattıktan sonra Nüsret Bey ilk sözü bana verdi.

Ben ve Emin Türk, soruşturmalara verdiğimiz cevaplar çerçevesi içinde müdafaalanımızı yaptık. Savcının iddiasındaki mantıksızlıkları, hayale dayanan tefsirleri uzun boylu tahlil ettik. Müdafaalar bittikten sonra yargıç, önce İrfan Emin Bey'e söz verdi. O uzun bir savunmadan sonra beraatımızı istedi. Söz Sami Bey'e gelmişti. O, üç cümleyle bizim saatlerce söylediklerimizi gölgede bıraktı. Kestirme yoldan şu savunmayı yaptı:

"Sabiha Hanım'ın savunmasına ilave edecek hiçbir şey kalmamıştır. Yalnız kanuni bazı noktalara değinmekle yetineceğim. Savcı bey, makalenin cumhurreisi hazretlerine ima ve karine yoluyla ait olduğunu söylediler. Bu istek kanun bakımından pek yanlıştır. Çünkü ima ve karine yoluyla meydana geldiği söylenen hakaret suçları Ceza Kanunu'nun 7. faslında ve 484. maddesinde yazılmıştır. Üç seneden az olmayan ve yirmi seneye kadar uzanabilen bir cezadır. 185. maddenin yürütülmesinde ise açıklık lazımdır (savcı bizim 185. maddeye göre cezalandırılmamızı istemişti). Bu kanunun 1. faslında belirtilen suça, 7. fasıldaki fertler hakkında yürütülen kanun kaidesini uygulamak, benzetme ile ceza tayin etmeyi gerektirir ki, buna adalet müsaade edemez. Kanunu yürütmede iddia makamı açık bir hataya düşmüştür. Bu makale ilmî, sosyal ve geneldir. Herhangi bir şahıs murat edilmiş değildir. Kararın bu maddeye dayanarak verilmesini dilerim."

Sami Bey savcıyı gayet güç bir duruma düşürmüş, dava'nın yanlış bir maddeyle açıldığını ispat etmişti. Savunmalar bittikten sonra yargıçlar heyeti müzakere için içeri çekildi. Beş saat süren bir konuşmadan sonra özetle şu karar sureti okundu:

"Sabiha Hanım'la Behçet Bey'in ikişer ay müddetle hapislerine ve 30 lira para cezasıyla mahkûmiyetlerine karar verilmiştir. Ve 'Köyümde Neler Gördüm?' makalesinin sahibi Emin Türk Bey'in hareketi, Ceza Kanunu'nun 16. madde-

sine uymaktadır. Ancak kendisinin gazetecilikle eskiden ülfeti olmayıp yeniden neşriyatla uğraşmaya başlaması, hafifletici sebeplerden sayılarak 16. maddeye göre bir ay hapsine ve kendisinden 25 lira ağır para cezası alınmasına karar verilmiştir.”

Bu kararı dinledikten sonra hepimiz sevinçle mahkemeden çıktık. Mahkûm olmak sevindirecek bir şey değildi ama yirmi senenin yanında iki ay, iki günden bile azdı. Bundan başka karar Sami Bey’in ileri sürdüğü maddeye göre verilmişti. Yazıda ne Türk milletine ne de cumhurbaşkanına hakaret olmadığına kabul edilmesi, bizim için en büyük kazançtı. Ancak yazının asılsız neşriyat olarak gösterilmesi ve bu yüzden iki ay hapse mahkûm edilmek çok garipti. Bir psikoloji âlimi böyle düşünüyor, böyle yazıyorsa bunun asılsız olduğuna hukuk bilginleri nasıl hüküm verebilirdi? Amma biz bunu biraz da savcıyı memnun etmek için verilmiş bir taviz olarak kabul ettik. Eğer Sami Bey’in kuvvetli savunması olmasaydı, ben belki de yirmi seneyi, Emin Türk de üç seneyi boylayacaktık. Eğer sağ ise kendisini minnetle, ölmüşse rahmetle anarım.

Mahkemeyi bu kadar uzun vermenin sebebi, o zamanki zihniyeti belirtmektir. Maksat *Resimli Ay*’ı kanun yoluyla susturmak. Derginin halk menfaatlerini savunmasından rahatsızdılar. Bu sebeple ne kanuna ne de mantığa sığan vehimler ve tefsirlerle bizi mahkûm etmek istediler. Fakat bu dava, *Resimli Ay*’ın aleyhine değil, lehine oldu. Halk arasında itibarı daha çok arttı.

Mahkemeden az sonra bir gün yazı odasında Nâzım ve diğer yazarlar çalışıyorduk. Kapı açıldı. Ayağında çarıkları, başında ters dönmüş kasketi, siyah şalvarıyla bir köylü içeri girdi:

“Ben Malkara’dan geliyorum,” dedi. “Size arkadaşlarımdan selam ve teşekkürlerini getirdim. Davanızı dört gözle izledik. Çünkü bu dava bizim davamızdı. *Resimli Ay*’dan bize on abone yazınız. Şunu da biliniz ki, *Ay*’a abone olan bu köylüler okkası üç kuruştan mısır ekmeğini almaktan âciz olanlardır. Size arkadaşlarımdan gönderdiği bir arizayı takdim

edeceğim,” dedi ve cebinden bir kâğıt çıkardı. Kâğıtta, *Resimli Ay* ve *Resimli Perşembe*’de köylünün dertlerini dile getirdiğimiz için bize teşekkür yazılıydı.

Mahkûm olmuştuk. Fakat davamızı kaybetmemiştik. Bu sözler, bunun en büyük delili ve en büyük hediyesiydi. Köylü köyünde açsa, işçi insan gibi yaşamak hakkından yoksunsa onu bu duruma düşüren sömürücü kuvvete karşı, en gür sesimizle bağışlamak, köylünün, işçinin, fakir halkın hakkını istemek, hem hakkımız hem de ödevimizdir. Ödevini yapan adam mahkûm olursa bu onun için bir mağlubiyet değil, zaferdir.

Mahkeme kararını temyiz ettik. Temyiz mahkemesi, bu davada eğer bir şahsi tahkir cürmü varsa bunun ispat edilmediğini, fikirleri heyecana düşürecek bir niteliği olmadığını ileri sürerek kararı kaldırdı. Eylül’ün dördüncü günü yapılan duruşmada, mahkeme de bu karara uydu, mahkûmiyet kararı ortadan kalktı. “Savulun Geliyorum” davası da böylece kapandı.

Resimli Ay’da edebiyat tartışmaları

Büroda işler bittikten sonra akşamları, bizim Kadıköy’de, Şair Nefi Sokağı’ndaki evde, edebiyat ve sosyalizm tartışmaları yapardık. Bu toplantılara Nâzım, Sabahattin Ali, Naci Sadullah [Daniş], Vâlâ Nureddin, Peyami Safa, Kemal Tahir gibi yazarlar katılırdı. Bu tartışmalar çok heyecanlı olurdu.

Nâzım, edebiyat alanında yeni bir sestti. Devrimci düşünceleriyle, yeni sanat konusundaki bilgisiyle o, neslinin genç yazarları üzerinde büyük bir etki yapıyordu. Yeni bir edebiyatın doğmakta olduğunu müjdeliyor, şiirde “aruz” ve “hece” devrinin geçtiğini iddia ediyordu. *Resimli Ay*’da yazdığı bir yazıda bu görüşünü şöyle açıklamıştı:

Burjuva ediplerinin yazdıklarını ancak bir avuç burjuva aydını anlayabilir. Halk bunları anlayamaz. Orta münevver, sanatı kötü tarafından anlayandır.

Yakup Kadri'nin *Erenlerin Bağından*, *Nur Baba*, *Damla* filan gibi, lohusa şerbeti mayilerini, bize kenarları yaldızlı Mahmutpaşa bardakları içinde içirmeye çalışanların eserleri ve kendileri, çoktan mazi oldu. Bu bir evvelki edebiyat nesline karşı içimde hiç bir hürmet hissi yok.

Nâzım, "Bütün dünya sanat âleminde dokümanterizmin galebesini görüyoruz," diyordu. "Sanat, sinemadan tutunuz da şiire kadar realitelerin vesikalarında kompozisyonlar, terkipler ve besteler yapmaya doğru gitmektedir. Bu gerçeklerin mimarisi, bazen öyle müthiş bir mana alıyor ki, onların yanında entrikalı romanlar, kalbin mırıltılarını heceleleyen şiirler filan zavallı ve gülünç kalıyor."

Nâzım'ın *Resimli Ay*'da açtığı "Putları Yıkıyoruz" kampanyası da bu görüşüne dayanıyordu. Nâzım'ın bir çırpıda geçmiş i inkâr etmesi, tartışmalara yol açıyordu. Tartışılan konulardan biri de edebiyatın halka inmesi konusuydu. Nâzım bunda şiddetle ısrar ediyordu. Edebiyatın halka inmesi akımı yeni değildi. Daha "Edebiyat-ı Cedideciler" devrinde başlamıştı. Tevfik Fikret, Hüseyin Siret ve diğerleri bu amaçla yola çıkmıştı. Fakat kullandıkları dili kendi nesilleri anlayamazdı. Konular, tepedeki sınıfı aksettiren konulardı. Fakat bunda bu ediplerin yaşadıkları devrin şartlarını göz önünde tutmak lazımdı. Elbetteki Abdülaziz devrinde, Abdülhamid devrinde bir Nâzım Hikmet çıkamazdı. Her devrin edipleri, şairleri yaşadıkları devrin ve toplumun mahsulleridir. Sosyal yapıda meydana gelen değişimler edebiyatta da etkisini gösterir. Edebiyatta da değişimler olur. Divan edebiyatı, Tanzimat edebiyatı, Edebiyat-ı Cedide tekamül zincirinin halkalarıdır. Bunları toptan inkâr etmek tarihin akışı içinde meydana gelen tekamülü inkâr etmektir. Bunları burjuva diye kenara atmak; ancak sekterliğe kapılmak olurdu. Bu konuda Nâzım'a karşı gelenlerden biri de bendim. Hele Nâzım'ın, bunlara karşı içimde hiçbir hürmet hissi yok, demesi biraz nihilizm gibi geliyordu bana. Yapılan itirazlar daha çok bu noktada toplanıyordu.

Tartışma konularından biri de dil meselesiydi. Nâzım dilin sadeleştirilmesini istiyor fakat halkın dilinde olmayan kelimelerin kullanılmasına karşı geliyordu. Peyami Safa, Türkçenin, özellikle İstanbul Türkçesinin gelişmesinin kemaline vardığını söylüyor, halkın diline inerek lisanı fakirleştirmenin bir hata olduğunu iddia ediyordu.

Dil meselesinde birçoğumuz Nâzım'ın haklı olduğunu kabul ediyor; fakat lisanı zenginleştiren birçok Arap, Fars kelimelerinin Türkçede karşılığını bulmanın güç olduğunu söylüyorduk. Uydurma kelimelerin, Çağatay lugatlarından aktarılan kelimelerin de kullanılmasına karşıydık. Nâzım da bu konuda bizimle beraberdi. Fakat o, Türk dilinin bu Arapça, Farsça kelimelere ihtiyacı olmadığını söylüyor, buna kendi şiirlerini örnek gösteriyordu.

Doğrusu Nâzım'ın şiir tekniğine olduğu gibi, Türk diline de sadelik getirdiği inkâr edilemezdi. Onun şiirlerini en basit insan, işçi, herkes kolaylıkla anlayabiliyordu. Nâzım uydurma kelimeleri kullanmıyordu. Onun kullandığı dil Türkçenin kemale ermiş şeklidir denilebilir.

Edebiyatta realizm de tartışma konusuydu. Eski geleneklere bağlı bazı yazarlar, sanatçının hiçbir kayda bağlanmamasını, maddi âlemi olduğu gibi, mistik felsefeyi de aksettirmenin, sanatçının ödevi olduğunu iddia ediyordu. Nâzım buna çok kızardı. "Mistik âlem, yazarın kabiliyetsizliğini saklamak için sığındığı siperdir. Gerçekleri halktan saklayarak onu bir rüya âleminde yaşatmak, onu uyutmak demektir. Sanatkâr kendisi için değil, okurlar için, halk için yazı yazmalıdır. Sanat, sanat için değil, fayda için, sanatkârın elinde bir araçtır. Bu aracı geniş kitlelerin faydası için kullanmalıdır," diyordu.

"Sanat sanat için midir? Sanat fayda için midir?" tartışmaları gece yarısına kadar devam ederdi. Nâzım realist bir edebiyatın en güzel örneklerini şiirlerinde veriyordu. Realist görüşünü mısralar içinde belirtiyor, realiteyi bütün açıklığıyla şiirlerinde dile getiriyordu. Bu şiirlerde his, fikir, heyecan, ahenk birbirinin içine girmiş, realiteyi yeni bir dil, yeni bir

teknikle aksettirmiştir. Nâzım materyalist görüşüyle maddi âlemi aksettirmiş, metafiziğin kalıplarını kırmıştır. Gerçeği, his âleminde değil, toplumun içinde aramıştır. Denebilir ki, Nâzım'ın şiirlerine ruh veren, ezilen, sömürülen insan ve halklar için duyduğu sevgi, ezenlere karşı beslediği nefrettir.

Nâzım'ı devrimci yapan da bu ideolojisi ve felsefesidir. Şiir onun elinde hislerini, heyecanlarını, fikirlerini ve ideolojisini aksettiren bir araçtır. Bunun içindir ki, Nâzım sanatını devrimin hizmetine vermiş, devrimci bir şair olarak eski ediplerin, şairlerin, kitleleri uyuşturan "benci" eserlerine karşı hücumla geçmiştir.

Nâzım en inkılapçı şiirlerini, *Resimli Ay*'da bulunduğu devrede yazmıştır denilebilir. Bunlar arasında "Yürüyen Adam" (1929), "Gayemin Yolcularına" (1928), "Güneşin Sofrasında Söylenen Türkü", "Kerem Gibi" şiirleri yeni neslin üzerinde çok büyük etki yapıyor, gençlere, aydınlara, işçilere savaş azmini aşıyordu. "Yürüyen Adam" şiirindeki mısralar birer savaş çağrısıdır.

Yürüyor o

ıslıkla kızgın bir ölüm marşı çalarak.

Yürüyor o

gövdesi bir gemi gibi yükselerek, alçalarak.

Yürüyor adım adım

yürüyor ağır ağır,

yürüyor...

(...)

Çıplak

iki bıçak

gibi çekmiş yüzünde gözleri

yürüyor düşmana doğru,

YÜRÜYOR, ADIM, ADIM,

YÜRÜYOR AĞIR, AĞIR,

YÜRÜYOR...

mısraları ve “Kerem gibi” şiirindeki:

Hava kurşun gibi ağır!!

Bağır

bağır

bağır

bağırıyorum.

Koşun

kurşun

erit-

meğe

çağırıyorum...

(...)

— Kül olayım

Kerem

gibi

yana

yana.

Ben yanmasam

sen yanmasan

biz yanmasak

nasıl

çıkarm

karan-

lıklar

aydın-

lğa...

mısraları bir devrim heyecanı verir. Bunun gibi diğer devrimci şiirleri de kendi nesline ve ondan sonra gelecek nesillere korkusuz, sarsılmadan, yılmadan sonuna kadar davalarını savunma iradesini aşılar.

Tartışma konularından biri de “milli edebiyat”, “sınıf edebiyatı” konusuydu. Nâzım’a göre, milli edebiyat yoktu, sınıf edebiyatı vardı. Nasıl burjuva yazan, kendi sınıfının edebiyatını yapmışsa proleter şairi de, sanatçısı da savunduğu sınıfın edebiyatını yapmalıdır. Bir proleter yazarı, yalnız işçi sınıfı

üzerine yazı yazmakla kalmamalı, bu yazıları işçi sınıfına da okutabilmeliydi.

Bu sebeple işçi halkın bilmediği kelimeleri kullanmamalıydı. Ona göre proleter sanatçı, işçi hayatını vermekle de yetinmemeli, onlara haklarını savunabilmek için sömürücülere karşı savaş ruhunu da aşılmalıydı.

Nâzım düşüncelerini, felsefe görüşlerini o kadar kuvvetle şiirlerinde işlemiştir ki, onun ideolojisine düşman olanlar dahi bu şiirleri zevkle okumaktan kendilerini alamıyordu.

Sınıf edebiyatına en çok karşı gelen Peyami Safa'ydı. O, işçi sınıfı diye bir sınıf tanıımıyordu. Ona göre milli edebiyat vardı. Her Türk şairinin, edibinin yazdığı eser, kendi duygularını, heyecanlarını dile getirse dahi milli bir eserdir. Yazar, hangi sınıfa hitap ediyorum, diye düşünmek zorunda değildir. Halk edebiyatı diye bir şey olamaz, diyordu. Nâzım ise burjuva edipleri nasıl kendi sınıflarının konularını ele alıyorsa proleter edebiyatını yapanlar da ezilen işçi, köylü sınıfının konularını ele almak, toplum içindeki realiteyi göstermek zorundadırlar, diyordu.

Bir proleter sanatçının, yalnız kendi sınıfına hitap etmesini, milli olmaktan çıkış görenlere karşı da Nâzım, geniş kitlelerin ıstıraplarını dile getiren edebiyat, bir avuç burjuvaya hitap eden edebiyattan daha millidir, diyordu.

Nâzım bu şekil milliyetçi görüşün, en mükemmel örneğini İstiklal Savaşı üzerine yazdığı *Kurtuluş Savaşı Destanı*'nda verdi.

Bursa Hapishanesi'nde yazdığı bu destan, onun vatanseverliğini dile getiren bir şaheserdir. O devrin ediplerinden, şairlerinden hiçbiri Milli Kurtuluş Savaşı'nı, onun kadar vatansever bir heyecanla dile getirememiştir.

Nâzım bu düşüncelerini, görüşlerini yalnız bu toplantılarda da açığa vurmakla kalmıyor, bütün baskılara rağmen, yayımladığı kitaplarda da yaymaya çalışıyordu. Nâzım bu edebiyat tartışmalarında yüksek şahsiyeti, edebî kabiliyetiyle etrafındakileri etkisi altında bırakır, yapılan ufak tefek itirazlar, onun kendine güveni, dehası karşısında erir giderdi.

Sosyalizm tartışmaları

Toplantılarda tartışılan konulardan biri de sosyalizmdi. Türkiye, Milli Kurtuluş Savaşı'ndan çıkalı aşağı yukarı on yıl olmuştu. Bu devrede memlekette çok ileri adımlar atılmış, bazı reformlar yapılmış, geri kalmış Türkiye'nin kalkındırılması için yeni prensipler ortaya sürülmüştü. Atatürk'ün savunduğu prensipler arasında en önemlisi devletçilik prensibiydi. Lozan Antlaşması'yla kapitülasyonlar kaldırılmış, yabancı sermayenin memlekete girişine karşı setler konmuştu. "Devletçilik" bir milli burjuvazi yetiştirme amacına dayanıyor, devlet yardımıyla özel teşebbüsün gelişmesine önem veriliyordu. Devlet ancak özel teşebbüsün yapamayacağı işleri yapacak, deniyordu. İş Bankası, Kredi Bankası, Sümerbank, Etibank özel teşebbüsü geliştirme amacıyla kurulmuştu.

Konuşmalarda bazıları devletçiliği, memleketin o günkü şartları içinde bir merhale olarak kabul ediyor, geri kalmış Türkiye'nin özel teşebbüsü geliştirme yoluyla sosyalizme gidemeyeceğine inanıyordu. Ama bu merhalelerden geçmek zorunluluğunu da duyuyorlardı. İçimizde doğrudan doğruya sosyalizme geçmeyi mümkün görenler vardı. Bunlara göre Türkiye'nin o günkü şartları içinde, memleketin muhtaç olduğu sanayiye kuracak birikmiş sermaye yoktu. Bunları kurmak için sonunda emperyalizme teslim olmak kaçınılmaz olacaktı. Özel teşebbüsün eliyle sanayi kurulamazdı. Sermayedarlar ancak kâr getiren sahalara yatırım yapacak, memleketin gelir kaynaklarını kendi hesaplarına işleteceklerdi. Bunlar, memleket kaynaklarını işletebilmek için, bu kaynakların sosyalleştirilmesini istiyor, aksi halde özel teşebbüsün devlet sermayesini kendi yararlarına kullanacağını söylüyorlardı. Bu fikir yanlış değildi. Fakat o günkü şartlar içinde doğrudan doğruya sosyalizme geçmek imkânı var mıydı?

Bu noktada fikirler çeşitli idi. Bazılarına göre, gelişme düz bir hat üzerinde olamaz, zaman zaman sıçramalar lazımdır. Devlet, özel teşebbüsün yardımcısı olmamalı, servet kaynaklarını kendisi işletmeli, milli geliri adaletli bir şekilde

dağıtmalıydı. Demokratik yoldan sosyalizme geçilemezdi. "Bu sıçramanın itici kuvveti hangi sınıf olacak?" sorusuna şu cevabı veriyorlardı: proletarya.

Fakat o günlerin Türkiye'sinde işçi sınıfı yalnız adet bakımından değil, şuurlanma bakımından da çok geride kalmıştı. Köylü sınıfı darmadağındı. Ziraat işçilerinin hiçbir teşkilatı yoktu. Köyde mevcut teşkilatların başında toprak ağaları oturuyordu. Derebeylik sistemi hukuk bakımından yıkılmış fakat artıkları yaşıyordu. Ortakçılık, marabalık sistemi devam ediyordu. Türkiye'de sosyalist bir devrim için objektif, subjektif şartlar olgunlaşmamıştı. Böyle bir devirde demokratik burjuva inkılabının tamamlanması için demokrasi savaşını öngörenler vardı. Burjuva diktatoryası altında işçi sınıfının gelişmesine, teşkilatlanmasına imkân yoktu. İdareci sınıf, işçi sınıfının, ilericilerin savaşma imkânlarını elinden alıyordu. Henüz gelişmeye başlayan burjuvazinin işçiyi, toprak ağalarının köylüyü sömürmesine karşı bu sınıfları kendi davaları etrafında şuurlandırmak, birleştirmek günün en önemli konusuydu. Her şeyden önce, geri kalmış Türkiye'yi, yabancı sermayenin boyunduruğundan kurtarmak, emperyalizme karşı savaşmak gerekiyordu. Bu düşüncede arada ayrılık yoktu. Ancak bazıları burjuva demokratik inkılabının tamamlanmasını beklemeden, Türkiye'nin sosyalizme geçmesini mümkün görüyordu.

Bu hedefe nasıl varılabilirdi? Teşkilat ve yayınlarla... Halkı hazırlamak, teşkilatlandırmak suretiyle... Oysa burjuva devriminin ilk günlerinde, burjuvazi rotasını sol hareketlere çevirmiş, komünist-sosyalist partileri yasak etmiş, bunlara karşı amansız bir savaş açmıştı.

Bu şartlar altında sosyalist fikirleri yaymak, işçi sınıfını teşkilatlandırmak güçleşmişti. Bu konuyu tartışanlar, bu şartlar içinde çıkacak bir yol arıyordu.

Bu konuşmalarda dikkatle üzerinde durulacak nokta, sekterlik-dogmacılıktı. Şunu itiraf etmek lazımdır ki, o zaman hepimiz, az veya çok, derece derece sekterdik. Kimisi memleketin objektif, subjektif şartlarını göz önünde tutma-

dan, Türkiye'nin sosyalizme geçmesini çok kısa vadeli görüyor, bir dünya inkılabını yakın bir devrede bekliyorlardı. Bunlar arasında emperyalistlerin bir İkinci Dünya Harbi açacağı fikri hâkimdi. Birinci Dünya Harbi'nden sonra, Sovyetler Birliği nasıl Yedi Oktyabr Devrimi'yle sosyalizme geçmişse ikinci bir dünya harbinden sonra, her tarafta değilse bile Avrupa'nın birçok yerinde sosyalist devletler kurulacak, emperyalizmin temelleri çökecek, diyorlardı. Türkiye'de de sosyalizm ancak böyle bir harbin sonunda kurulabilecekti.

Memlekette sosyalizmin kurulmasını, iç kuvvetlerden, şartların olgunlaşmasından ziyade, dış etkilere bekleyen bu düşünce, hareketi kitleye mal etmekten çok uzaktı. Koyu sekterler, reformların yapıldığı bir devrede, gerici din adamlarına, yabancı sermayeyle işbirliği yapan sermayedarlara karşı çetin bir savaş istedikleri halde, milli burjuvaziyle muayyen meselelerde olsun, işbirliği yapılmasına taraftar değildi. İlerici burjuva aydınlarına karşı en küçük bir yaklaşma dahi oportünizm sayılıyordu. Klişe olarak, köylü müttfikimizdir, diyorlardı. Fakat köylü ile işçi arasında henüz en küçük bir bağ bile yoktu. Gericilere, emperyalistlere karşı, işçiyle birleşmesi mümkün olan orta sınıflarla ittifaka yanaşmıyorlardı. Bunları, küçük burjuva diye toptan kenara atıyorlardı.

Demokrasi meselesinde de tam bir anlaşma yoktu. Sekterlere göre demokrasi ancak sosyalizm inkılabını yapmış bir memlekette kurulabilirdi. Burjuva demokrasisi bir etiketten ibaretti. Daha demokratik burjuva inkılabının tamamlanmadığı bir devirde, proleter devletin getireceği demokrasiye bağlanıp burjuva demokrasisini kökünden inkâr etmek, ilerici harekete geçecek yolu tıkamak demektir. Avrupa ölçüsünde yapılan demokratik burjuva devrimlerinin sosyalizme yol açtığı gerçeği unutuluyordu. Hatta *Resimli Ay*'ı demokrasiyi savunduğu için suçlayanlar vardı. Benim *Cumhuriyet* gazetesine yazı yazmama kızanlar vardı. Burjuva ilmi, tabu gibi kenara atılıyor, bu ilim hazinelerinden faydalanmak bir suç sayılıyordu. Burjuva kültürünü okuyup da ne yapacaksınız, diyorlardı.

Bunun içindir ki, koyu sekterler burjuva aydınlarını salımlı unsurlar olarak sayıyor, bunlarla herhangi bir şekilde işbirliği yapmaktan çekiniyorlardı. Mademki işçi sınıfından gelmemişlerdi, bunlara itimat edilemezdi. Yedi Oktyabr Sovyet Devrimi'nde, birçok burjuva aydınının nasıl sınıf değiştirdiğini, harekete nasıl faydalı olduğunu unutuyorlardı. Bunlar, sosyalizmi, hayalci sosyalist Fourier-Owen gibi fukaralıkta eşitlik sayıyor, insan gibi yaşamayı, iyi giyinmeyi burjuvalık diye hoş görmüyorlardı. Sosyalizmin hedefinin, bütün çalışanların hayat seviyesini yükseltmek olduğu gerçeği unutuluyor, yakalıksız gömlekle, kasketle, üstü başı perişan gezmek bir marifet sayılıyordu. Bunlara göre halk yok, yalnız emekçi sınıfı vardı. Bu düşüncenin hareketi kitleden nasıl uzaklaştırdığının farkında değildiler. Onlara göre iyi bir sosyalist olmanın şartı, mutlaka hapishaneye girmek, çıkmaktı.

İşte bu gibi konular, tartışmaların esasını teşkil ediyordu. Bu devrede sosyalist düşünce, bir romantizmdi denebilir.

Nâzım Hikmet hakkında birkaç söz

Nâzım realist bir şairdi. Realizmi şiirlerinde bir dâhi üstatlığıyla inceledi. Mistik, romantik edebiyata karşı cephe aldı. Diyalektik materyalist felsefeyi bir tarih görüşü olarak kullanmakta gösterdiği üstatlıkla yalnız eski Türk ediplerinden değil, çağında yaşayan birçok ediplerden, şairlerden ayrıldı. Nâzım yalnız kendi memleketinin insanlarının değil, dünya ölçüsünde ezilen insanların savunucusuydu. Onu milletlerarası bir şair haline getiren insana, insanlığa karşı sevgisi ve ezilenlerin kurtuluşu için duyduğu heyecan, beslediği fikirlerdi. O, bu duygu ve düşüncelerini yalnız şiirlerle dile getiren bir şair değil, davasını bir militan olarak savunan bir devrimciydi. Dünya işçileri arasında birlik, dayanışma enternasyonalizm ideolojisinin temel taşlarıydı. Kendi memleketinin ezilen sömürülen işçisine, köylüsüne, halkına karşı, duyduğu sevgi ne kadar milli ise ezilen bütün insanlara karşı duyduğu sevgi de o kadar enternasyonaldi. Mısraları, kelimeleri yalnız sadelik bakımından değil, heyecanlarını, duygularını,

fikirlerini aksettirme bakımından da bir kıvılcım niteliği taşırdı. Kuvvetli şahsiyeti, edebiyattaki dehasıyla devrinin gençleri üzerine büyük bir etki yaptı. Onun attığı temel üzerindedir ki, bugün yetişen yeni şairler, edipler, romancılar edebiyat alanında büyük yer aldı. Yeni bir edebiyat meydana geldi. Bugün bu yeni edebiyatın ön saflarında yer alan Yaşar Kemal, Kemal Tahirler, Orhan Kemal, Orhan Veli, Oktay Rıfat, Melih Cevdet, Mahmut Makal, Fakir Baykurtlar ve daha niceleri Nâzım'ın izlerinde yetişti. Bugün Türk edebiyatının en kuvvetli elemanları oldular.

Fakat idareci çevreler, onun büyük dehasını, sanat değerini anlamadı, kasıtlı anlamak istemediler. Onu en basit sebeplerle hapishanelerde çürüttüler. Memleketinde değeri takdir edilmeyen Nâzım Hikmet, dünya edebiyat tarihinin sayfalarında yerini aldı. Eserleri 60-70 dile çevrildi.

Dünya kültür hazinesine şaheserler bıraktı. Nâzım, bir proleter şairi, vatansever bir şairdir. Yazdığı "Milli Kurtuluş Destanı," hasret şiirleri, bunun örnekleridir. Varna'da Memet'e, karısı Münevver'e yazdığı şiirler bu vatan hasretinin ifadeleridir. Nâzım, şiirlerinin birçok dile çevrildiğini, bütün halkların onu okuduğunu gördüğü zaman seviniyor; fakat kendi halkının şiirlerini okuyamamasından sonsuz bir azap duyuyordu. O, bir Dreyfus gibi masum olarak yıllar boyu hapishanelerde yattı. Hayatına karşı hazırlanan tertipler, onu memleket dışına çıkmak zorunda bıraktı. Vatanına hasret kaldı. Son yıllarda en büyük azabı bu vatan hasreti ve şiirlerinin kendi memleketinde okutulmamasıydı.

Memleketin ender yetiştirdiği böyle bir şairi hapishanelerde çürütmek suçunu bugünkü ve yarınki nesiller ve tarih affetmeyecektir.

* * *

1960 senesinde Viyana'da kendisiyle buluştuğumuz zaman pek sevinmişti. Geçmiş günleri hatırladık. "Gençliğimin en heyecanlı günlerini *Resimli Ay*'da yaşadım. Onlar, ne mesut günlerdi," dedi.

Resimli Ay'da yaptığımız tartışmalar üzerine konuştuk. Hayat ve tecrübeler bize çok şeyler öğretmişti. O zamanki hataları gözden geçirdik. Nâzım gülümsedi:

"O zaman sekterdik," dedi. "Biz mesela 'Putları Yıkıyoruz' kampanyasını neden açtık? Abdülhak Hamit milli şair değilmiş. Memleket konularıyla ilgilenmezmiş... Proleter şairi değilmiş... Saltanat devrinde, proleteryanın daha doğum halinde olduğu bir devirde onun proleter şairi olmasını nasıl bekleyebilirdik?! Adam büyük şair... Kendi ufuklarından çıkmış, dünya konularıyla ilgilenmiş. Abdülhak Hamit yaşadığı devrin, şartların mahsulüydü. Mehmet Emin ise şair bile değildi. Mehmet Akif'in mistik ideolojisini, gerçekçi eserlerimizle çürütmeliydik. Namık Kemal bir vatan şairiydi. Zamanında Abdülhamid diktatörlüğüne karşı savaştı. Bu yüzden menfalarla süründü. Biz bunların hepsine çattık. Bunları burjuva şairi, edibi diye kenara attık. Neydi benim o 'Berkley' şiiri?! Diyalektik materyalizm şiirle mi öğretilir?! Proleter şairi, aşk şiiri yazamaz dedik. Tabiatı ve insanı unuttuk."

Nâzım artık edebiyatın da, sanatın da tarihî gelişmeler içinde yeni şekiller aldığını, şartlarla beraber muhtevanın da değiştiğini, her devrin yetiştirdiği edipleri, şairleri burjuva diye kenara atmanın doğru olmadığını söylüyor, bunları kökten inkârın sekterlik olduğunu kabul ediyor, "Biz bunları kendi yaratacağımız edebiyatla çürütmeliydik," diyordu.

Nâzım işçi hareketinin memlekette geliştiğini, şiirlerinin bugün Türkiye'de basıldığını görmeden öldü.

Resimli Ay yazarları, ona dergide yer vermekle, onunla beraber çalışmakla dün olduğu gibi bugün de şeref duymaktadır.

Resimli Ay'ın kapanması

Resimli Ay, "Savulun Geliyorum" mahkemesinden sonra da ilerici yazılarına devam ediyordu. İşçi, köylü meseleleri yanında, emperyalizme karşı yazılar, Sovyetler Birliği'nde gelişmekte olan Azerbeycan, Özbekistan gibi cumhuriyetlere

ait röportajlar dergide yer alıyordu. Sabahattin Ali'nin, Sadri Ertem'in, Suat Derviş'in hikâyeleri, Nâzım Hikmet'in, "Orhan" ve "Süleyman" imzalı yazıları, "İmzasız Adam" başlıklı şiirleri, *Resimli Ay*'ın bu ikinci devresinde, en çok ilgi çeken yazılardı.

İlerici yazarların *Resimli Ay*'da toplanması, polisin diktatinden uzak kalmamıştı. Matbaanın karşısındaki binadan dergiye girip çıkanlar gözetiliyor, aramıza polis ajanları sokuluyordu. Bunlar güya yazı getirmek vesilesiyle geliyordu. Yazıların her biri bir provakasyondur.

Bu durum ortakları ürküttü. Onlar, "Resimli Ay Limited Şirketi"ne kâr için ortak olmuştu. Politik, sosyal hiçbir amaçları yoktu, fakat *Resimli Ay* bizim için bir kâr getirme aracı değildi. Demokrasiyi, ilerici fikirleri, işçinin, köylünün, dar gelirli halkın menfaatlerini savunmak için bir araçtı.

Resimli Ay ortakları dergiden Nâzım Hikmet'in, sol yazarların çıkarılmasını istedi. Buna Zekeriya ve ben karşı koyduk. Bu yüzden çıkan anlaşmazlık, ortaklığın bozulması sonucunu verdi. 1930 yılının son aylarında "Resimli Ay Limited Şirketi"nin gazetelerde şu garip ilanı çıktı:

"Son zamanlarda *Resimli Ay* mecmuası neşriyatında memleket ve okuyucuların hiçbir ihtiyacını tatmin etmeyen köhne mevzulara, faydasız yazılara yer verildiğini gören müessesemiz, başmuharrirlerinin vazifelerine nihayet vermiş ve bu mecmuayı kapatmaya karar vermiştir."

İlanda, imtiyazın şirketin malı olduğu, bundan faydalananarak, dergiyi tekrar kendilerinin neşre devam edecekleri bildiriliyordu. Biz, *Resimli Ay*'ın kurucuları olduğumuzu düşünerek mecmuayı bu isimde çıkarmaya devam kararındaydık. Şirketten ayrıldık. Babıâli Yokuşu'nda küçük bir oda kiraladık. 1 Ocak 1931 tarihinde çıkardığımız ilk sayıda *Resimli Ay* hikâyesini şöyle anlatmıştık :

Biz *Resimli Ay*'ı yedi sene önce yayımlamaya başladık. *Resimli Ay* yedi senelik hayatı içinde birçok zorluklarla karşılaştı. Bu zorluklara, hapis cezalarına, durmadan mahkemeler-

de yargılamalara rağmen yayınlarına devam etti. Çünkü *Resimli Ay* bir ideal mecmuasıydı. Dergi bu memleketin edebiyat ve fikir hayatında küçük bir rol oynamak, ıstırap çeken kitlelerin dertlerini dile getirmek, demokratik bir düzenin kurulmasını sağlamak amacıyla çıkıyordu. Karşılaştığı zorluklar onun azim ve iradesini sarsmadı. Mahkemeden mahkemeye düştük. Fakat son defa karşılaştığımız zorluk, *Resimli Ay*'ın çıkmasına engel olmayacaktır. Ortaklar bu isme sahip çıkmak istiyorlar. *Resimli Ay* bizimdir. Ve yayınlarına devam edecektir.

Bundan sonra 1930 başlarında *Resimli Ay*'ın son sayısı da çıktı. Fakat ortaklar imtiyazın, şirketin malı olduğu iddiasıyla mahkemeye başvurdu ve derginin yayımlanmasına engel oldular. *Resimli Ay* bu yüzden yayın hayatından çekildi.

Biz faydalı olma amacıyla ortaya atılmıştık ve hizmet ettiğimiz kanısındayız. Bu vesileyle Nâzım Hikmet'in, Sabahattin Ali'nin Çekoslovakya'da basılan *İçimizdeki Şeytan* başlıklı kitabına yazdığı başlangıçtan, *Resimli Ay*'la ilgili bazı satırları buraya kaydetmeden geçemeyeceğim:

Ben, bir zamanlar, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in çıkardıkları *Resimli Ay* dergisinin teknik sekreteri ve redaktörü idim. *Resimli Ay* emperyalizme karşı savaşıyor, demokrasiyi savunuyordu.

O zaman tıpkı bugün olduğu gibi, demokrasi düşmanları, Pantürkistler, emperyalizm ajanları, tek cephe halinde birleşmişlerdi. *Resimli Ay*, yayınlarıyla bu cepheye karşı mevzi alıyordu. Mecmuanın sütunlarında "Yıkılan Putlar" başlığı altında edebî tartışmalar yapılıyor.

Bu edebî tartışmalar, gerçekte halkın politik haklarının savunulması uğrunda, bir nevi vasıta idi. Aynı zamanda mecmua, grev yapan İstanbul tramvay işçilerini desteklemeye çağıran şiirler yayımlıyordu. "Genç Hristiyanlar" teşkilatının, İncil Cemiyeti'nin İstanbul'da Amerikan kolejlerinin ve emperyalistlerin ajanları olan diğer teşkilatların içyü-

zünü açıklıyordu. Buna cevap olarak Genç Hıristiyanlar teşkilatı ile, Türk Ocağı'ndaki Pantürkistler, İstanbul polisiyle birleşerek, mecmuanın yayınlandığı matbaaya hücum ettiler.

Resimli Ay mecmuasından boşuna bahsetmiyorum. Bu mecmua birçok ilerici yazarlar gibi Sabahattin Ali'nin edebî ve siyasi hayatında önemli bir rol oynamıştır.

Nâzım Hikmet'in *Resimli Ay* hakkında yazdığı bu satırlar bizim için bir şereftir.

V

Politik Hayatta

Sosyalist Eserlerin Tercümesi

Daha *Resimli Ay* kapanmadan önce Zekeriya, *Son Posta* adıyla günlük bir gazete çıkarmak üzere, gazeteci Selim Ragıp [Emeç], [Ali] Ekrem Uşaklıgil, Halil Lütfi Dördüncü ile bir ortaklık kurmuştu. Ortaklar, şirketin kurulmasından önce benim gazeteye yazı yazmamamı şart koşmuştu. Böylece ben işsiz kalmıştım. Bu devrede biraz daha serbest çalışmak için elverişli bir durum vardı.

Dünya ölçüsünde meydana gelen 1928-1929 iktisadi buhranının etkileri Türkiye’de de duyulmuştu. Bundan başka o yıl kötü mahsul alınmasının sonucu ekonomik buhran baş göstermişti. Halk büyük bir geçim sıkıntısı içindeydi. Hükümetin devletçilik politikasıyla birçok madde üzerine tekeller kurması, ticaret burjuvazisinin de muhalefetini artırmıştı. Ekonomik durumun kötüleşmesi, işçi ücretlerinde yapılan indirimler, burjuvaziyle emekçiler arasındaki zıddiyeti de artırmıştı.

Halk Partisi’nin tek parti olarak hüküm sürmesi, demokratik hakların gerçekleşmesine engel oluyordu. Avrupa monopollerinin Türkiye ekonomisi üzerinde yaptıkları baskı, emperyalist basının Atatürk’ü bir diktatör olarak göstermeleri, onu ekonomik politikasında bazı değişikliklere zorlamıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşları liberal bir politika yürütmek,

yeni bir partiyle devletin, hükümetin murakabesini sağlamak istiyorlardı. Ekonomik çıkmazdan kurtulmak için de yabancı sermayeye bazı müsaadeler vermek lüzumunu duydular. Liberal bir parti olarak 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Bunun başına Atatürk'ün en çok güvendiği dostlarından Fethi Okyar, öteden beri liberal ekonomi taraftarı olan Ağaoğlu Ahmet Bey getirildi. Bu fırka, halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak, ekonomik buhrandan kurtulmak için çareler aramak üzere, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in teşebbüsüyle kurulmuştu. Parti önce gizli hazırlanmış, sonraları halka bir muhalefet partisi olarak sunulmuştu.

Serbest Fırka'nın kurulduğu 1930 senelerinde basına da bazı hürriyetler verildi. Artık savcılar, her yazıdan dolayı yazarı soruşturmayaya çekmiyor, bu yazıyı ne maksatla yazdın, diye sormuyorlardı.

Ben bu fırsattan faydalanarak sosyalizme ait eserleri tercümeyle karar verdim. Elimde seçme imkânı verecek kadar kitap yoktu. Çünkü bu kitaplar memlekete giremezdi. Londra'da bir dostun gönderdiği kitaplar arasından seçmek zorundaydım. İlk olarak Kautsky'nin *Sınıf Kavgası* eserini Türkçeye çevirdim.

Babıâli'de bir kitapçıyla anlaşma yaptım, "Bu kitabın sermayesini ben koyacağım. Kârı senin olsun... Kitap satıldıktan sonra bana sermayemi verirsin," dedim. Kitapçı bu şartı kabul etti. Benim istediğim kâr değil, bu fikirlerin yayılmasıydı.

Kitap altı ay müddet içinde satıldı. Neden sonra polis kitapları toplatma kararı aldı. Fakat artık kitapların çoğu satılmıştı. Kitapçı, polisin kitapları toplattığını bahane ederek bana sermayemi geri vermedi. Fakat benim isteğim yerine gelmişti. Kitap altı ay içinde satılmıştı.

Bundan sonra 1930'dan 1936'ya kadar, Adoratski'nin *Diyalektik Materyalizm*, 1936 *Sovyet Anayasası*; Lenin'in *Harp ve Sosyalizm*, August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* eserlerini Türkçeye çevirdim. Bu kitapları *Tan'a* yazdığım yazılardan biriktirdiğim parayla bastırmıştım. Fakat *Kadın ve Sosyalizm*'i bastırmak için param yetmiyordu. Eser çevrilmiş halde elimde duruyordu.

Bu sıralarda Türkiye'nin tanınmış avukatlarından ve Baro Reisi Haydar Rifat Bey ve *Vakit* gazetesi sahiplerinden Hakkı Tarık bir şirket kurmuş, Marksist eserleri Türkçeye çeviriyorlardı. Bunlar Marksist eserlerin, Nâzım'ın şiir kitaplarının bir çırpıda satıldığını görünce, kâr etmek için aralarında bir şirket kurmuş, bu eserleri Türkçeye tercüme ettiriyorlardı. Haydar Rifat [Yorulmaz] benim *Kadın ve Sosyalizm*'i Türkçeye çevirdiğimi, bastıramadığımı nasılsa haber almış... Bana bu eserleri basmayı teklif etti, "Sizinle bir anlaşma imzalayalım, kârı yarı yarıya paylaşıyoruz," dedi.

Benim için kâr söz konusu değildi. Maksat, kitabın basılmasıydı. Mukaveleyi yaptık ve kitap basıldı. Yıllar boyu satıldı. Bu vesileyle daha sonralara ait bir hatıramı anlatmadan geçemeyeceğim.

İkinci Dünya Harbi içinde bir gün matbaaya gelmişim. Daha matbaa kapısından girer girmez, polisin beni aradığını, *Kadın ve Sosyalizm* kitabıyla Kautsky'nin *Sınıf Kavgası* adlı eserlerini almaya geldiğini haber verdiler. *Sınıf Kavgası*'nın mevcudu kalmamıştı. *Kadın ve Sosyalizm* ise bende değildi. Bende ancak her ikisinden ayırdığım on beşer nüsha vardı. Ötekiler Haydar Rifat Bey'in elindeydi.

Yukarı çıktım, daha masama oturmamıştım ki telefon çaldı. Polis Müdürü Muzaffer Bey beni arıyordu. "Hanımefendi," dedi, "*Kadın ve Sosyalizm* ve *Sınıf Kavgası* kitaplarını polis toplama kararı aldı. Lütfen bu kitapları göndereceğim polislere teslim ediniz."

"Kitaplar bende değil beyefendi, Haydar Rifat Bey'e başvurunuz. Onlar basturdular, nüshalar da onlardadır."

"Haydar Rifat Bey sizde olduğunu söylüyor."

"Yanılıyor."

Muzaffer Bey telefonu kapadı. Az sonra tekrar telefon çaldı:

"Ben Haydar Rifat. Sabiha Hanım, kızım ben sizi çok severim, bu sizin kitabı bastık fakat bir türlü satamıyoruz Sizin matbaanız var, bayileriniz var. Kolaylıkla satabilirsiniz. Ben kitabı, maliyet fiyatına size devredeyim. Kârı sizin ol-

sun. Bu kitapların geleceği açıktır. Şimdi ben yanınıza geliyim, sizinle bir anlaşma imzalayalım. Anlaşacağımız bedel üzerinden kitapları ben size devredeyim. Parasını isterseniz taksitle ödersiniz.”

“Tan Matbaası bu kitapları satmaz beyefendi. Ben, kâr filan da istemiyorum. Bugüne kadar sizden hesap sormadım.”

“Biliyorum kızım ama benim bu kitapları koyacak yerim yok. Siz matbaada saklayabilir, satabilirsiniz.”

“Siz depo mu arıyorsunuz? Polis Müdürü Muzaffer Bey, Polis Müdürlüğü’nde bir depo hazırlamış... Oraya gönderebilirsiniz.”

Haydar Rifat Bey telefonu kapadı.

Polisin kitapları toplatmasına rağmen, savcılık harekete geçmedi. Bu, o devirde verilen nispi hürriyetin bize sağladığı bir kazançtı. Ben bu imkândan faydalanabildiğim için memnundum. Ancak akşam eve döndüğüm zaman ummadığım bir sahneyle karşılaştım. Evin arka bahçesinde, kitaplar yanıyordu. Bunlar benim her kitaptan kendime ayırdığım beşer-onar nüshaydı. Yanımızda çalışan Nakliye Hanım, bende bazı nüshaların olduğunu biliyordu. Bana haber vermeden eve gelmiş, kütüphanede kitapları bulmuş, annemle beraber bahçede kitapları yakıyorlardı. Sahneye baktım ve üzüldüm:

“Hitler, Marksist kitapları yakıyor. Ama bizim bahçede bunlar yakılabilir mi?” dedim.

Annem adeta hiddetle, “Sen yanacağına, onlar yansın,” dedi.

Böylece elimde tek bir nüsha bile kalmadı. 1950’de Paris’te, 1955’te Viyana’da rastladığım gençler, “Biz ilk Marksist eğitimi sizin Türkçeye çevirdiğiniz kitaplardan aldık,” dedikleri zaman sevinç duydum. Emekler boşa gitmemişti.

Hayat Ansiklopedisi’nde

Serbest Fırka az bir zaman sonra [17 Kasım 1930] Atatürk tarafından kapatıldı. Bu partinin kapatılmasının başlıca iki sebebi vardı. Biri politik, diğeri ekonomikti. Liberalizm

esas ı üzerine kurulan bu parti, büt ın ticaret burjuvazisini etrafına toplamış, bunlar Halk Partisi'nin devletçilik politikasına karşı cephe almıştı. Halk, devrimden beklediğı gelişmeyi görmemişti. Yeni partinin kendisine refah getireceğı ümidiyle bu partiyi destekliyor, Halk Partisi'ne yüz çeviriyordu. Halk Partisi kredisini kaybetmişti. Atatürk, Halk Partisi'ni yıkılıştan kurtarmak için Serbest Parti'nin kapatılmasına lüzum gördü.

İkinci sebep de ekonomikti. Atatürk'ün kurduğı devletçilik sisteminin hedefi, milli ekonomiyi yabancı sermayenin tahakkümünden kurtarmak, yerli burjuvaziyi devlet yardımıyla geliştirmekti. 1924'te kurulan İş Bankası'nın amacı yerli sanayiye kredi vermektir. 1925'te Türk sanayisini geliştirmek emeliyle Sümerbank kurulmuştu. 1931'de kurulan Merkez Bankası'nın gayesi, yeni kurulan bankalara mali bir kaynak olmaktı. Bütün bu tedbirlere rağmen ekonomi yavaş adımlarla ilerledi. Devlet yardımıyla özel teşebbüs geliştiğı halde, devlet kuruluşları zarar veren kuruluşlar haline gelmişti. 1930'larda, Serbest Fırka kurulduğı günlerde, özel teşebbüse serbestlik vermek, bunları devlet kontrolünden kurtarmak eğilimi arttı. Sermaye terakümü nispeten hızlandı. Aynı zamanda özel teşebbüsün himmetiyle Trakya'da Alpulu adlı bir şeker fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikanın sahipleri Hayri İpar ve Ticaret Bakanı Şakir Kesebir, şeker imtiyazını adeta ellerine aldı. Dışarıdan 36 kuruşa getirdikleri şekerini 70 kuruşa satıyor, ihtikâr yapıyorlardı.

Son Posta gazetesi, şeker ihtikârına karşı bir kampanya açtı. Hayri İpar'ın yaptığı yolsuzlukları delilleriyle ortaya koydu. Hayri İpar, ticari itibarını kırmak, haysiyet ve şerefini zedelemek suçuyla Zekeriya'yı, yazının sahibi Selim Ragıp'ı da mesul müdür olarak mahkemeye verdi.

O zamanki kanunlara göre, bir adamın hırsızlığı, ihtikân delillerle ispat edilse dahi hırsızın adını ve yaptığı hırsızlığın niteliğini gazetelerde yayımlamak yasaktı. İhtikâr yapanlara karşı halkın menfaati savunulamazdı. Mahkeme bu kanuna dayanarak her ikisinin üçer sene hapsine karar verdi.

Zekeriya bu sıralarda Yunus Nadi Bey'le beraber *Hayat Ansiklopedisi*'ni yayımlıyordu. Hapse girince *Hayat Ansiklopedisi*'ni çıkarma işi bana kalmıştı. Ansiklopedinin bütün işleri organize edilmişti. Ben ancak teknik işlere bakıyordum. Gündüzleri ansiklopedide çalışıyor, geceleri Marksist eserlerin tercümesine devam ediyordum. Halkla ilgim kesilmişti. Onların günlük dertleri, sosyal meseleleriyle uğraşmaktan uzak kalmıştım. *Resimli Ay*'daki mücadele hayatına hasret çekiyordum.

Zekeriya bir buçuksene sonra, yine genel aftan faydalananarak hapisten çıktı. 1934 senelerinde Halil Lütfi'yle beraber *Tan* gazetesini yayımlamaya başladı. Ben de böylece politik hayata girme fırsatını buldum.

Tan gazetesinde

Zekeriya, *Son Posta* gazetesinde ortaklarıyla aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden gazeteden ayrılmıştı. Halil Lütfi'yle, Siirt Mebusu Mahmut Bey [Soydan] tarafından çıkarılan *Tan* gazetesini satın alma kararını vermişlerdi. Bu gazete İş Bankası'nın yardımıyla çıkıyordu. Serbest Fırka zamanında hükümet, liberalizmi savunmak, gelişmekte olan burjuvazinin menfaatlerini korumak amacıyla bu gazeteyi çıkarıyordu. Celal Bayar, İş Bankası'nın başındaydı. O, Halk Partisi'nin yürüttüğü devletçilik politikasına kısmen karşıydı. Devletçiliği esas itibarıyla kabul ediyor; fakat bunun ticaret burjuvazisinin gelişmesine engel olmamasını, işlerine müdahale etmemesini, bunlara yardımcı olmasını istiyordu. *Tan* gazetesi bu emelle kurulmuştu.

Devletçilik konusu Halk Partisi içinde de bir tezat doğurmuştu. Rejimin niteliği birçok defa Atatürk tarafından belirtilmişti. Atatürk, meclis konuşmalarında yabancı gazetecilere verdiği demeçlerde, devletçiliğin özel teşebbüse karşı olmadığını ancak özel teşebbüsün yapamadığı kuruluşları devletin yapacağını söylemişti. Serbest Fırka kurulduğu zaman ekonomik liberalizm de açık açık savunuldu. İnönü,

devletin özel teşebbüse karışmasını öngörüyor, Celal Bayar müdahaleye karşı koyuyordu. *Tan* gazetesi, bu parti içindeki anlaşmazlığı da belirtiyordu. Fakat gazete halk tarafından sevilmedi, başarı kazanmadı. Zararına çıkan bu gazeteyi kapamak zorunda kaldılar: Matbaasını, teçhizatını, hatta adını satılığa çıkarmışlardı.

Zekeriya ile Halil Lütü, matbaayı ve gazeteyi aldıktan sonra nedense adını değiştirmediler. Az sonra Amerikan emperyalizminin ajanı, eskiden Amerikan mandasını savunan Ahmet Emin Yalman da gazeteye ortak edildi. Zekeriya teknik işlerle uğraşıyor, başyazıları Ahmet Emin Yalman yazıyordu. Yani gazetenin politik cephesini o idare ediyordu. Ahmet Emin yazılarında Amerika'nın emperyalist olmadığını iddia ediyor, devletçiliğe karşı özel teşebbüsünü savunuyordu. Her makalesinde "hayır ve şer" kuvvetlerinden söz açardı. "Hayır" kuvvetleri özel teşebbüsçüler, "şer" kuvvetleri "sol"lardı. Gazeteye [Refi' Cevat] Ulunay gibi gerici, Refik Halit [Karay] gibi halife taraftarlarını getirmişti. Milli Kurtuluş Savaşı günlerinde, Ulunay ve Refik Halit, Damat Ferit Paşa hükümetine hizmet etmiş, bu yüzden halifeye hizmet eden 150 kişiyle beraber Atatürk tarafından memleket dışına çıkarılmışlardı. Refik Halit kuvvetli bir yazardı, fakat fikir bakımından gericiydi

Tan gazetesi bu ekiple, asma bahçeleriyle meşhur Babil Kulesi'ne benziyordu. Asma bahçelerinin bir katında gericiler, bir katında Burhan Felek gibi fanteziciler, bir katında Ömer Rıza gibi koyu Müslümanlar, bir katında ilericiler vardı. Ben bu şartlar içinde *Tan* gazetesine yazı yazmaya başladım. *Son Posta*'da bana karşı konan yazı yazma yasağı kalkmış, nisbi bir hürriyete kavuşmuştum.

Fikirlerimi yaymak için her imkândan faydalanmak taraflıydım. Yazılarım, hükümetin sansüründen değil ama gazetenin yazışları müdürünün kontrolünden geçiyordu. Amerikan emperyalizminden söz açamazdım. Patronlara karşı işçileri savunamazdım. O devirde işçileri savunmak dahi komünistlik sayılıyordu.

Bir gün odama kalabalık bir işçi grubu geldi. Çalıştıkları kuruluştaki patronla aralarında anlaşmazlık çıkmış. Patron, işçilere vaat ettiği ücreti ödemiyor, zarar ettiği bahanesiyle ücretleri azaltıyormuş. O zaman toplu sözleşme kanunu yoktu. İşçiler haklarını savunmak için grev yapamazdı. Patronlar ücretleri istedikleri gibi azaltabiliyordu. Yanıma gelen işçiler, hükümete bir istida yazmıştı. Bunun gazetede neşrini istiyorlardı. Yazışları müdürü bunu gazeteye koymaktan çekinmişti. Benim bu istidayı gazeteye koydurtmamı istiyorlardı.

Bunlar, benim Babil Kulesi'ndeki bahçenin bir köşesine sığındığımı bilmiyorlardı.

"Siz bana bir mektup yazın", dedim. "Şikâyetlerinizi bildiriniz. Ben okuyucu mektubuna cevap olarak derdinizi dile getirebilirim."

Ve öyle oldu. Yazı çıktıktan bir müddet sonra tekrar geldiler. Patronla anlaşmalarını, ücretlerin kesilmeyeceğini bildirdiler ve teşekkür ettiler.

Bir müddet sonra Ahmet Emin'le Zekeriya arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden, Yalman gazeteden ayrıldı. Gazetenin başyazılarını Zekeriya yazmaya başladı. Ben de biraz daha hürriyete kavuşmuştum. *Tan*'da yazdığım fıkralarda, makalelerde sosyal konuları ele alabiliyordum. *Tan*'ın kapandığı 1945 yılına kadar bu sütunlarda faşistlere, gericiilere karşı savaştım.

Cep kitapları

Tan'da çalıştığım günlerde cep kitapları diye bir seri yayımlıyordum. Bu kitaplar Amerika'da "Senede Yüz Kitap" başlığı altında çıkıyor, çeşitli konuları ele alıyordu. Ben bu kitapları Türkçeye çeviriyordum. Bu kitaplarda her devirde meydana gelen devrimler, çeşitli memleketlerin edebiyatına ait eserler, ekonomik ve sosyal konulara ait yazılar yayımlanıyordu. Ben bunlardan daha ziyade ilerici olanları seçiyordum. Memlekete ait konuları yetkililere yazdırıyordum. Kitaplar halk arasında büyük bir rağbet gördü. Tercümeleri

kısmen kendim yapıyor, diğerlerini Ömer Rıza ve Cevat Şakir'e yaptırıyordum. Cevat Şakir, İngiltere'de Oxford'da okumuştı, Shakespeare'in dilini bir İngiliz'den daha iyi bilirdi. Ömer Rıza'nın da İngilizcesi kuvvetliydi.

Fakat bir gün tuhaf bir olaya şahit oldum. Ömer Rıza'ya, Anatole France'ın, *Haşmetmeab Adalet* adlı kitabını tercüme etmek üzere vermiştim. Tashihleri okurken hayretler içinde kaldım. Meğer Anatole France sosyalizm düşmanıymış, dindarmış, din felsefesini savunuyormuş... Anatole France böyle laflar etmez, dedim. Kitabın orijinalini getirttim, tercümeyle karşılaştırdım. Kitap tercümede tamamıyla değiştirilmişti. Ömer Rıza'yı çağırdım, kitaptaki yazıları gösterdim. "Bu ne demek?" dedim.

Ömer Rıza kızardı, bozardı:

"Efendim," dedi, "ben dindar bir adamım, Anatole France din aleyhine yazıyor. Ben sosyalizme düşmanım, o sosyal adaleti savunuyor, halkın bu fikirleri öğrenmemesi için metni değiştirdim."

"Buna ne hakkınız var?" dedim. Ve işine son verdim.

Halikarnas Balıkcısı da başka bir metot kullanıyordu. O gerici değildi. Fakat yaptığı tercümelerde bir fikir kendi düşüncesine uymuyorsa satırların arasına bir parantez açıyor, yazı sahibine küfür ediyor, "Bu işin doğrusu öyle değil, böyledir," diye kendi fikrini yazıyordu. Bunun tamiri kolaydı. Ben tashihleri okurken, parantezleri çiziyordum.

Bu sıralarda bir roman denemesi yaptım. *Çitra Roy ile Babası* adlı bir eser yazdım. Yazının konusu İngiliz emperyalizmi üzerineydi. O sıralarda İngiliz gazeteleri, Hindistan'da "Mirut" Mahkemesi diye bir mahkemeyi yazıyordu. Bu eser, Hindistan'da İngiliz emperyalizminin yaptığı baskı sonunda, sosyalistlerin nasıl tevkif edildiğini, işkence gördüğünü anlatıyor, sosyalist bir kızın, babası tarafından polise haber verilmesi üzerine olayın patlak verdiğini gösteriyordu. Ben bunu roman şeklinde yazdım. Bu kitap hiçbir engele uğramadan satıldı.

Tan gazetesinde en büyük savaşı, İkinci Dünya Harbi yıllarında yaptım. Bunun hikâyesi, bu kitabın ve bu hatıraların köküdür. Bunu sırasıyla anlatacağım.

Amerika seyahati

Büyük kızım Sevim'i Amerika'da tahsile göndermiştik. Biz New York'ta, Columbia Üniversitesi'nde okumasını istiyorduk. New York'ta Türkiye'nin eğitim ataşesi Ragıp Nurettin [Ege], onu Missouri'de bir üniversiteye göndermiş. Sevim'in eğitim meselesini çözmek için benim Amerika'ya gitmeme karar verdik.

1937 yılıydı. Bu devirde Almanya, Birinci Dünya Harbi'nde kaybettiği toprakları geri almak, emperyalistlerin elindeki hammadde pazarlarına, sömürgelere ortak çıkmak emeliyle harbe hazırlanıyordu. 1937'de Japon emperyalistleri Çin'in merkez eyaletlerine gelmiş, Çin'i zapt etmek, onü sömürge haline getirmek için harp açmışlardı.

İspanya'da demokrat kuvvetlerle faşist Franco kuvvetleri bir içarp halindeydi. Faşist İtalya, Almanya, Franco kuvvetlerine yardım ediyor, dünyanın her tarafından İspanya'ya gelen gönüllü ekipler halk kuvvetleriyle yan yana çarpışıyorlardı. İspanya'da içarp kanlı bir boğuşma haline gelmişti.

Gericî Türk basını olayı tersyüz gösteriyor, Franco'nun komünistlere karşı savaştığını iddia ediyor, gericî Franco kuvvetlerini destekliyorlardı. Fransa'da gericiler, demokrat İspanyol hükümetine karşı bir tutum almıştı. Fransız sınırlarından Franco kuvvetlerine silah yardımı yapıyorlardı.

Ben seyahate çıkmazdan önce *Tan* gazetesi, benim Fransa'dan, Amerika'dan röportajlar yazmamı istedi. Aynı zamanda *Tan*'a yazı yazan Suat Derviş de Sovyetler Birliği'ne bir seyahate çıkıyordu. Göndereceğim yazılar *Tan*'da yayımlanacaktı. Bu yazıların bir kısmı yayımlandı, bir kısmı yayımlanamadı.

Paris'te bulunduğum günlerde o zamanın dışişleri bakanından bir buluşma istedim. Kendisini Dışişleri Bakanlığı'nda gördüm. Beni bir Fransız nezaketiyle karşıladı. Bir Türk kadınının politikayla uğraşmasına şaşı. Kendisine Fransız hükümetinin neden faşistlere göz yumduğunu, tarih boyunca Fransa'ya düşman olan Alman hükümetine karşı neden yumuşak bir politika yürüttüğünü sordum.

Bakan biraz düşündü ve, "Biz Fransa'daki faşistlere karşı göz yummuyoruz. Fakat burası demokratik bir memleket. Herkes istediği gibi konuşur, istediği teşkilatı kurar. Biz Fransa için bir faşizm tehlikesi görmüyoruz," dedi.

"Almanya, İtalya, Japonya mihveri kuruldu. Bunlar sömürgeleri yeni baştan paylaşmak için harbe hazırlanıyor. Almanya dünya pazarlarına yayılmak istiyor. Çekoslovakya'dan, Polonya'dan toprak istiyor. Bu yeni bir dünya harbinin başlangıcı ve Fransa ve bütün dünya için bir tehlike değil midir?"

Bakan hemen cevap verdi:

"Almanya bize saldırmayacaktır. O, Sovyet hudutlarına doğru yayılmak emelindedir. Komünizme karşı cihat açmıştır. Böyle bir harp başlasa dahi biz harbin dışında kalacağız. İspanya hükümetine karşı yardımcı bir durum alırsak Almanya'yı kendimize karşı kıskırtmış oluruz. İspanya harbi, bir dünya harbi sonucunu vermeyecektir. Biz İspanya'da krallığın yıkılacağına, demokrat kuvvetlerin galebe çalacağına inanıyoruz. Fransa sınırlarından İspanya'ya silah kaçırılmasına karşı da tedbirler aldık."

Fransız dışişleri bakanı çok rahattı. Almanya'ya verilecek tavizlerle harbin önleneyeğine inanıyordu. Bunun için Fransa, İspanya İçharbi'ne, İtalya ve Almanya'nın Franco'ya yardımına seyirci kaldı. Sınırlarından silah kaçırılmasına uzun müddet göz yumdu. İçharp sonunda demokrat hükümet yıkıldı, faşist Almanya'nın, İtalya'nın yardımıyla Franco iktidara geldi. Bakan, devekuşu gibi başını toprağa sokmuş, ayaklarını dışarda bırakmıştı. Sonra bir gün faşist ordular bu devekuşunu bacaklarından çekip tüylerini yoldu. Alman orduları Fransa'ya saldırdığı zaman hep bu dışişleri bakanını hatırladım.

Geneviève Tabouis ile görüşme

Geneviève Tabouis, o zamanlar Fransa'nın politik hayatında büyük rol oynayan bir Fransız yazarıydı. Sosyalist geçirdi. Bütün dünyanın büyük devlet adamlarıyla temastaydı. Kimsenin bilmediği haberleri önce o verirdi.

Geneviève Tabouis orta yaşlarda, zayıf, kuru fakat cıva gibi hareketli bir kadındı. Beni lüks apartmanında, mükellef döşenmiş yazı odasında karşıladı. Kendisine Fransa'da sosyalistlerin neden emperyalist hükümeti desteklediğini, faşizme karşı komünistlerle neden işbirliği yapmadığını sordum.

Geneviève Tabouis güldü:

"Siz Fransa'da sosyalistlerin, emperyalistlerin kuyruğuna takılmış bir kuvvet olduğunu bilmiyor musunuz? Sosyalist Partisi tıpkı İngiltere'deki İşçi Partisi gibi, her şeyden önce Fransız milli sermayesinin korunmasını düşünür. Dünya pazarlarında Fransız sermayesinin hâkim olması, onlarca milli davadır. Komünistlere gelince, onlar da Üçüncü Enternasyonal'e bağlıdır. Bugün Sovyetler Birliği kendi rejimini korumak için kabuğuna çekilmiştir. Moskova'dan barış seslerinden başka bir şey duyulmuyor. Oysa insanlık bir İkinci Dünya Harbi'nin eşiğindedir. Tek memlekette sosyalizm kuracağız diye, devrimi yarıda bıraktılar. Avrupa'da kapitalizm ancak silah kuvvetiyle, devamlı bir harple yıkılabilir. Bize bir Dördüncü Enternasyonal lazımdır," dedi.

Geneviève Tabouis'nin sosyalist değil Troçkist olduğunu anladım.

"Sosyalizm, her memlekette kendi şartlarına göre, kendi kuvvetleri tarafından gerçekleştirilecek bir akım değil midir? Sosyalizmi, komünizmi silah kuvvetiyle yaymak, milletlere istemedikleri rejimleri zorla kabul ettirmek, bir nevi emperyalizm olmaz mı?" dedim.

Geneviève Tabouis kaşlarını çatı

"Emperyalizmin kendi kendine yıkılacağını mı bekliyorsunuz? Bugün Avrupa'da mevcut sosyalist veya komünist partilerinden kapitalizmi, emperyalizmi yıkacaklarını bekleyemezsiniz. Ancak Sovyetler Birliği, bu işi silah zoruyla, devamlı ihtilal şiarıyla yapabiliirdi. Bu fırsatı kaybetti."

"Siz sosyalizmin gerçekleşmesini değil, Sovyetler Birliği'nin emperyalist kuvvetler karşısında yıkılmasını istiyorsunuz," dedim. Kendisine bu alanda başka soru da sormadım. Bahsi değiştirdim.

• “İkinci bir dünya harbini yakın görüyor musunuz?”

Geneviève Tabouis heyecanla yerinden kalktı, odada aşağı yukarı gezinmeye başladı. Geziniyor ve konuşuyordu:

“Yakın, hem de çok yakın. Hitler’in harp makinası işliyor. İngiliz Tory’leri, sosyalistleri, bizim hükümet ve Sosyalist Partisi, Hitler’e tavizler vermekle harpten kurtulacaklarını sanıyor. Çeşitli memleketlerin devlet adamlarıyla görüştüm. Hepsi Hitler’in Sovyetler’e saldıracağına, Sovyet hudutlarında genişleyeceğine inanıyor. Almanlara bu alanda yardım dahi ediyorlar. Fakat görürsünüz, Almanlar Sovyetler’den önce bize saldıracaktır.”

Geneviève Tabouis’nin bu görüşünde onunla beraberdim. Kendisine teşekkür ederek ayrıldım.

Voix Européenne dergisinde

Bu seyahate çıkmazdan epeyce önce Fransa’da *Voix Européenne* adlı bir dergiden, Michel Loren imzalı bir mektup almıştım. Benden üç yazı istiyorlardı. Biri Türkiye’nin ekonomik durumu; ikincisi o günlerde Türkiye’de hazırlanan toprak reformu kanun tasarısı; bir de Türk kadınının durumu üzerineydi. Kendisine beni salık vermişler. Ben bu üç yazıyı da göndermiştim. Dergide yayımlandı. Fransa’da bulunmamdan faydalanarak kendilerini bürolarında ziyaret ettim. Beni büyük bir ilgiyle karşıladılar. Kendileriyle dünya politikası üzerinde uzun uzun konuştum. Geneviève Tabouis ve dışişleri bakanıyla yaptığım mülakatları anlattığım zaman pek memnun oldular. “Aman bu mülakatları yayımlayınız. Fransa’nın nasıl uykuda olduğunu sizin devlet adamlarınız, halkınız da öğrensin,” dediler.

Fransa’dan Amerika’ya geçtim. Orada kızımın mektep meselesini çözmek mümkün olmadı. Artık Missouri Üniversitesi’ne yerleşmişti. Onunla yaz tatilini geçirmek üzere bir sayfiye yerine gittik. Orada Amerika’ya ait röportajları yazdım ve memlekete gönderdim.

Dönüş biraz sıkıntılı oldu. Amerika’dan geldikten sonra Paris’ten Milano’ya geçecek, orada bir akşam kaldıktan sonra

trenle Venedik'e gidecektim. Venedik'ten İstanbul'a gidecek vapur için biletimi almıştım. Amerika'da, Fransa'da bulunduğum günlerde birçok sol kitap aldım. Bunları tahta bir sandığa yerleştirip mihlattım. Üst iki sıraya roman ve ehemmiyetsiz kitapları dizdim. Sol kitapları alta yerleştirdim. Eşyayı bagaja verdikten sonra, trende okumak üzere bir *L'Humanité* gazetesi aldım.

Vagona girdiğim zaman kimseler yoktu. Biraz sonra bir İtalyan karıkoca benim kompartımana geldi. Ben gazeteyi okumaya devam ediyordum. İtalyan kadını beni çatık kaşlarla süzüyordu. Bir ara, "Siz bu gazeteyi İtalya'ya sokamazsınız," dedi. "Sınıra gelince atarım," dedim.

Bundan sonra hiç konuşmadık. Tren saat birde hududa vardı. Kontrolör, eşyaları muayene için kompartımana girdi. "Ben transit geçiyorum," dedim, "Bununla beraber bakınız."

Elimde küçük bir çanta vardı. Üstten şöyle bir karıştırdı, çıkıp gitti. İtalyan karıkoca hemen arkasından gitti. Onlara *L'Humanité* okuduğumu haber vermiş olacaklar ki, kontrolör tekrar döndü, "Yanınızda İtalyan parası var mı?" dedi Paris'ten gelirken, yanımda beş-on lîret bulunsun diye seyahat acentesinden 100 frankı lîrete çevirtmiştim. Acentede bu miktar parayı götürebileceğimi söylemişlerdi. "100 franklık lîret var," dedim.

Kontrolör, hemen cebinden bir kâğıt kalem çıkardı, bir şeyler yazdı sonra, "Buyurun," dedi, "karakola gideceğiz."

"Ne münasebet?! Eğer lîretleri geçirmek yasaksa, alınız," dedim.

"Öyle şey olmaz, cezası vardır, onu ödeyeceksiniz."

"Burada ödeyeyim."

Beni karakola götürmekte ısrar etti. Yağmurlu bir geceydi. Trenden indik. Az mesafe ötede bulunan karakola beraberce girdik. Kontrolör, şefine İtalyanca bir şeyler söyledi. Ben sabırsızlanıyordum:

"Tren kalkacak, lütfen ne ceza vereceksem, söyleyiniz vereyim," dedim.

"Hayır, bekleyiniz... Tren kalkarsa bu gece burada kalırsınız."

Faşist İtalya'da, geceyi karakolda geçirmek hoş bir şey değildi. Kontrolör gitmişti. Şefin yanına yaklaştım. Fransızca, yabancı olduğumu, İtalyan kanunlarını bilmediğimi söyledim. Eline iki dolar verdim, "Bunu cezama mahsup edin," dedim. Şef, dolarları görünce gülümsedi, aldığına dair hiçbir kâğıt yazmadan, "Buyurun gidiniz," dedi.

Trene girdiğim zaman içimi bir korku aldı. Bu İtalyanlar Milano'da başıma bir iş açar diye düşünüyordum. Milano'ya vardık. Bagajdan eşyalarımı aldım. İstasyonda emanet bürosuna bıraktım. O geceyi otelde geçirecek, ertesi gün saat birde kalkacak olan trene yetişecektim. Trenin kalkmasından bir saat önce eşyalarımı almak üzere büroya yaklaştım. Hemen yanıma bir siyah gömlekli milis geldi:

"Bu eşyaları muayene edeceğiz," dedi.

"Ben transit geçiyorum, eşyalarımı açmaya hakkınız yoktur," dedim.

"Biz emir aldık, açacağız."

Bavulları açtım. Didik didik ettiler. Bir taraftan da tren düdüğü öttürüyordu. Sıra tahta sandığa gelince yüreğim cız etti. Bir *L'Humanité* gazetesi yüzünden başıma bu işler gelirse sol kitapları gören İtalyanlar ne halt etmezlerdi!

Muayene memurunun kulağına eğildim, "Tren kalkıyor, ben bir yabancıyım, burada kalırsam, param yoktur," dedim.

"Bu sandıkta ne var?" dedi.

"Roman kitapları..."

Adam yumuşadı. Tren sık sık düdüğü öttürüyordu. Eline iki doları sıkıştırır sıkıştırmaz, milis, çantalarımı kendisi taşıyarak beni vagona getirdi.

Basamağa ayağımı attığım zaman tren hareket etmek üzereydi. Güçlkle kendimi içeri attım. Oturacak yer bulamadım. Bundan ötesi artık kolaydı. Bununla beraber kitapları Türk gümrüğünden geçirme zorluğunu düşünüyordum.

Türk gümrükçüleri kaçak eşya aradığı, ben de gazeteci olduğum için, hiçbir zorluğa rastlamadan İstanbul'a varabildim.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın daveti

Tan'da röportajlarım, makalelerim çıkıyordu. Bir gün telefonla, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan bir davet aldım. Telefon eden yaveri, Şükrü Kaya'nın ertesi gün saat ikide beni Pera Palace Hotel'de bekleyeceğini, benimle görüşmek istediğini bildirmişti.

Ertesi gün o saatte Pera Palace Hotel'e gittim. Otelin giriş salonunda, Suat Derviş ve kocası Nizamettin Nazif [Tepedelenlioğlu] oturuyordu (Suat, o zaman Nizamettin Nazif'le evliydi, sonra ayrıldılar). Onları orada görünce, "Sizi de Şükrü Kaya mı çağırttı?" dedim. "Evet," dediler.

Onlar benden önce geldiği için, Şükrü Kaya önce onları davet etti. Epeyce bekledim. Çıktıkları zaman Suat'ın yüzü asıktı.

"Ne oldu, Şükrü Kaya ne istiyor?" dedim. Suat, "İçeri girin de anlarsınız... Beni iyice payladı... Size ne yapar bilmem..." dedi.

Az sonra genç bir memur beni içeri çağırdı. Burası Pera Palace Hotel'in misafir salonuydu. Şükrü Kaya salonu büro haline getirmişti. Kendisi büyük salonun bir köşesinde, mükellef bir yazı masasının önünde oturuyordu. Salonun her tarafına masalar dizilmişti. Kimisi daktiloyla yazıyor, kimisi evrak okuyordu. Ben bakanın yanına yaklaşıncaya yerinden kalktı. "Buyurun oturun," dedi. Masasının üzerinde *Voix Européenne* dergileri yatıyordu. Ben dergileri görünce işi çaktım.

"Beni niçin çağırdınız?" dedim.

O masa üzerinde yatan dergileri gösterdi, "Bunlar nedir?" dedi.

"Ne olduğu üzerinde yazıyor."

"Sen bu dergiye yazı yazmışsın."

Şükrü Kaya, sanki eskiden beri dostmuşuz gibi bana "sen" diyordu.

"Evet, yazdım. Bir müddet önce Paris'te çıkan bu dergiden mektup almıştım. Benden bazı makaleler istiyorlardı. Yazmakta hiçbir mahzur görmedim."

“Sen bu derginin bir komünist dergisi olduğunu bilmiyor musun?”

“Hayır, bilmiyorum, bilsem de yazarım. Eğer yazdığım yazılarda bir suç varsa bunun hesabını savcılık benden sorar. Siz içişleri bakanısınız, sorgu hâkimi değilsiniz.”

“Ben sorarım, Toprak Kanunu’nu tenkit ediyorsun, hem de bir yabancı memlekette, bir komünist dergisinde...”

O zamanlar Şükrü Kaya’nın hazırladığı Toprak Kanunu tasarısı meclise gelmişti. Ben bu kanunun iyi taraflarını belirttiğim gibi, eksik taraflarını da yazmıştım. Bu, Şükrü Kaya’nın hoşuna gitmemiş.

Cevap verdim:

“Yabancı memleketlerde çıkan gazetelere, dergilere yazı yazılamaz, diye kanunlarda bir madde yoktur. Hem ben dün akşam İş Bankası Müdürü Muammer Eriş’in *garden* partisine davetliydim. Bütün gazetecilerle beraber... Celal Bayar benimle tanışmak istemiş, geldi. Bana *Voix Européenne*’de yazdığım yazıları beğendiğini söyledi. Başbakanımız beğenir de siz ne diye beni suçlarsınız?”

Şükrü Kaya çok laubali konuşan bir adamdı.

“Bana bak, Celal Bayar bu derginin ne dergisi olduğunu bilmez. Bu fikirleri bırak, senin Polis Müdürlüğü’ndeki dosyaların tavana ulaştı. Sen memleketin kıymetli bir yazarısın... Seni mebus yaparız. Fikirlerinden daha iyi faydalanırız.”

Ben hemen ayağa kalktım:

“Bana inançlarımı mebuslukla değişmemi mi teklif ediyorsunuz? Teşekkür ederim. Allahısmarladık.”

Hemen kolumdan tuttu, oturttu.

“Kızma, ben seni sevdiğim için doğru yola getirmeye çalışıyorum. Nedir o çıkardığınız *Projektör* dergisi? Senin yazı yüzünden dergiyi toplattım.”

Projektör dergisini bazı arkadaşlarla beraber çıkanyordum. Tek nüsha çıkan bu dergide “Mebus Hanımlar, Niçin Susuyorsunuz?” başlıklı bir yazım vardı. O zaman çalışan kadınların da yol vergisini ödemelerini sağlayan bir kanun mecliste konuşuluyordu. Ben de yazdığım yazıda, evlerinde

tufeyli yaşıyan, memlekete hiçbir hizmeti olmayan burjuva kadınlarının vergiden affedilmelerini tenkit ediyor, makina başında çalışan işçi kadınlara yol vergisi ödetmenin haksızlık olduğunu iddia ediyor, meclisteki mebus hanımları bu hakları savunmaya çağırıyordum. Şükrü Kaya'nın sözünü ettiği yazı ve dergi buydu.

"Neden bu yazı yüzünden dergiyi toplattınız? Söylediklerim yalan mı, yanlış mı, haksız mı?"

"Bu komünizm propagandası değil de nedir? Bu dergide daha birçok ipsiz sapsız yazılar var. 'Sovyetler Birliği'nde Miçurin Metodu' diye bir yazı... Bu halka da, bana da vız gelir. Ben bu gibi yazılardan korkmam. Senin yazılarından korkarım. Sen hem işçi kadınları tahrik ediyor hem de mebus bayanları vazifelerini yapmamakla suçlandırıyorsun. İşte halk bu yazıya kulak asar. Onun için toplattım."

"Demokrasiyi de rafa koydunuz..."

"Söylediklerimi iyi düşün... Bir gün Şükrü Kaya demişti, dersin... Ben de Fransa'da okurken sosyalist olmuştum. Memlekete gelince, bunun geçer akçe olmadığını gördüm. Memlekete daha faydalı alanlarda hizmet ettim."

Şükrü Kaya'nın faydalı alanlar dediği şey, mebusluğu ve vekilliği idi. Bana da bu oportünizmi öğüt veriyordu. Cevap verdim:

"Siz inançlarınızdan vazgeçmiş olabilirsiniz. Ben gerçek bir demokrasinin sağlanmasını istiyorum. Bugün memlekette sosyalizm için şartlar olgunlaşmış değildir. Tehlike solda değil, sağdadır. Siz sağa göz yumuyor, sola vuruyorsunuz. Memlekette milliyetçilik perdesi altında ırkçılık, Nazizm propagandaları yapıldığını neden görmüyorsunuz? Bunlar Türk genel efkârını bir İkinci Dünya Harbi'ne, Almanya yanında harbe sürüklemek için hazırlanıyor. Bunları neden görmüyorsunuz?"

"Bunlar bir avuç insandır. Yürüttükleri dava bu memlekette geçmez. Ben onlardan korkmam, sizden korkarım. Bir İkinci Dünya Harbi olursa Atatürk bu harbe girmeyecektir. Faşizme yol vermeyecektir, tarafsız kalacaktır. Biz Doğu'dan gelecek tehlikeye karşı uyanık durmak istiyoruz."

Şükrü Kaya rahattı. İkinci Dünya Harbi açıldı. İlk zamanlar Türkiye tarafsız kaldı; fakat Alman orduları Stalingrad önlerine dayandığı günlerde, Emin Erkilet Paşalar, Kafkaslara geçmek, Almanlara yardım etmek için sınırda beklediler. Eğer Stalingrad'da Alman orduları, Sovyet birlikleri tarafından durdurulmamış olsaydı, Türkiye harbe girmiş olacaktı. Fakat Şükrü Kaya memleketteki ırkçı faşist akımlardan korkmuyordu.

İkinci Dünya Harbi arifesinde Türkiye

Hitler, 1933'te iktidara geldikten sonra ikinci bir dünya harbi hazırlıklarına başlamıştı.

Avrupa havalarını korkunç bir harp dumanı sarmıştı. Bu devirde Türkiye, harp ihtimallerine karşı müttefikler arıyordu. Balkan Paktı bu amaçla kurulmuştu. Romanya, Yunanistan, Türkiye arasında kurulan bu antlaşmaya büyük önem veriliyordu.

1938 Temmuz ayında tedavi için küçük kızım Yıldız'la beraber Romanya'da "Herculane" Kaplıcaları'na gidiyordum. *Tan* gazetesi, Romanya Dışişleri Bakanı Bretyano'yla bir mülakat yapmamı istedi. Dışişleri bakanı beni Bükreş'te, Dışişleri Bakanlığı'nda, çalışma odasında kabul etti. Bakan, kısaya yakın orta boylu, şişman, yuvarlak yüzlü bir adamdı. Kendisine mülakat sebebini anlattım, ikinci bir dünya harbini yakın görüp görmediğini sordum. Bretyano hiç tereddüt etmeden:

"İkinci bir dünya harbi belki de önlenecektir. Almanya'ya Birinci Dünya Harbi'nin sonunda çok haksızlıklar yapıldı. İngiltere, Fransa devlet adamları şimdi bu hatayı anlıyor, bunu düzeltmeye çalışıyorlar."

"Kimin zararına bu hatayı düzeltecekler?"

"Mesela Südetler'in yaşadığı bölge, bir Alman bölgesidir. Hitler, Polonya'dan toprak istiyor. Bu haklı bir istektir. Biz Almanya'ya karşı bir uzlaşma politikası yürütürsek hem Balkanlar hem de Avrupa kurtulur."

“Hitler’in Fransa’ya, İngiltere’ye saldırmayacağına emin misiniz?”

“Yapamaz. Birinci Dünya Harbi tecrübesinde bu devletlere karşı koyamayacağını anlarıştır. Eğer böyle bir harbe teşebbüs ederse Amerika’nın da bu harbe katılacağını bilir. Fakat Sovyetler’e karşı harp ederse, İngiltere ve Fransa’nın kendisine yardım edeceğinden emindir. Hitler’in komünizme karşı açtığı harp, Sovyetler’e karşı açmaya hazırlandığı harbin başlangıcıdır.”

“Almanya yalnız Südet bölgesini değil, Alsace-Lorraine’i de istiyor.”

“Majino Hattı’nı geçemez.”

“Hitler, Balkanlar’da da faşizm propagandası yürütüyor. Balkan memleketlerinde birçok devlet adamı, Hitler’in isteklerini destekliyor. Balkan Paktı, Hitler’in Balkanlar’a inmesini önleyecek midir?”

“Balkan Paktı Almanya ile Sovyetler arasında bir tampondur. Bu antlaşma Almanların Balkanlar’a, Sovyetler’in Türkiye ve Balkanlar’a inmesine set çekecektir. Bu sebeple Türkiye’nin Balkan Birliği’ne girmesi, kendisi için büyük fayda olduğu gibi, Balkan devletleri için de büyük bir destektir.”

“Hitler, bin senelik bir rejim kurduğunu, tek dünya devleti kuracağını söylüyor. Demek oluyor ki, Hitler’in istila planında Balkanlar da vardır.”

“Bunlar hayallere dayanan arzulardır. Gerçekleştirilemez. Balkan Birliği’ni, İngiltere, Fransa, Amerika da destekliyor. Düşündüğünüz tehlikeler varit değildir.”

Bretyano da Fransız devlet adamları gibi çok rahat bir uyukuyordu. Kendisinden ayrılırken, gözlüklerimi masanın üstünde unuttum. Benim gözlüklerim Bretyano’nun işine yaramazdı. Dünya olaylarını başka başka gözlüklerle görüyorduk.

Herculane’ye gittikten sonra, kendisine telefon ettim, 24 saat sonra gözlüklerimi gönderdi.

Aradan yıllar geçti. Tam on sene. 1948’de yaz aylarında İtalya’ya gitmiştik. Bretyano da oradaydı. Sovyetler, Roman-

ya'ya indikten sonra orada duramamış, İtalya'ya kaçmıştı. İstila günlerinde faşistlere yardımla suçlanıyordu. İtalya'da, Amerika'ya geçmek için imkânlar arıyordu. "Hitler Balkanlar'a inemez," diye bana verdiği mülakatı hatırladım.

Atatürk'ün ölümü

Atatürk uzun zaman-
dan beri hastaydı, 1938
Kasım ayında, İstanbul'da,
Dolmabahçe Sarayı'nda
hayata gözlerini yumdu.
Memleket büyük bir ma-
tem içindeydi. Dolmabah-
çe Sarayı'nda katafalkın
önünde devlet adamları,
gençler, sendika ve diğer
teşkilatların temsilcileri üç
gün, üç gece saygı duruşu
yaptı. Katafalkın etrafın-
da Atatürk'ün altı prensi-
bini temsil eden altı me-
şale gece gündüz yandı.

Tan gazetesinin bü-
tün muhabirleri, yazarla-
rı cenaze merasimini yaz-
mak için, alayın geçeceği çeşitli bölgelere dağılmıştı. Benim,
Dolmabahçe Camii'nin minaresinden cenazenin çıkışını yaz-
mamı istediler. Sabah saat yediden sonra sokağa çıkmak ya-
sak edilmişti. Ancak gazetecilere, polis, özel müsaadeler veri-
yordu.

Ben sabah altı buçukta, daha gün ağarırken yola çıktım.
Nişantaşı'ndan, Beşiktaş üzerinden, Dolmabahçe'ye indim.
Yolda gazetecilik kartımı polislere göstererek geçebiliyordum.
Caminin kapısına geldiğim zaman imam beni karşıladı.
Kendisine önceden bilgi verilmişti. Minarenin dar, dolam-



Tan gazetesinin 11 Kasım 1938
tarihli nüshası.

baçlı merdivenlerini çıktım. Alayı ilk şerefeden izleyecektim. Hiçbir tarafta ses, hareket yoktu. Evlerin pencerelerine siyah bayraklar çekilmişti.

Önümde Boğaziçi, deniz, Beylerbeyi Sarayı, karşı sahil uzanıp gidiyordu. Denizde hiçbir kıpırdama yoktu. Boğaziçi'nin beyaz yolcu vapurları, sanki bu matem havasını bozmamak için, sulara sürünerek geçiyordu.¹

Minarede fır dönüyordum. Şerefenin arkasına geçiyorum. Güneş doğuyor. Evlerin balkonları, pencereleri tıklım tıklım... Yıkılmış duvarların üstüne, küme küme insanlar dizilmiş. Ağaçlardan armut gibi insanlar sarkıyor. Katafalkın bulunduğu Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesine bakıyorum. Celal Bayar, Şükrü Saraçoğlu, Recep Peker, bütün devlet adamları, generaller, yüksek memurlar birer birer saygı duruşundan dönüyor. Tabutu bir top arabasına yerleştiriyorlar. Mızıka matem havasını çalıyor. Alay, adım adım, ağır ağır ilerliyor. Herkes bu büyük ölüye karşı duyduğu saygıyı sakın, vakarlı adımlarıyla duyurmak istiyor.

Minareden gördüğüm en haşmetli, en gurur verici görünüş, evlerin balkonlarına, pencerelerine, duvar üstlerine yerleşen insanların hiçkırıklarıydı. Bu hiçkırıklar yol boyu böyle devam etmişti. Bütün bir millet ağlıyordu. Türk halkı, kurtarıcısına duyduğu minneti, gözyaşlarıyla dile getiriyordu. Bu, Türkiye'de, hiçbir devlet adamına, hiçbir padişaha, hiçbir kahramana karşı gösterilmemiş bir saygı ve sevgiydi.

Atatürk, Birinci Dünya Harbi sonunda yıkılan imparatorluğun enkazı üzerinde bir yeni Türkiye kurdu. Emperyalist devletlere karşı, bin bir güçlük içinde bir Milli Kurtuluş Savaşı verdi. Bağımsız bir Türkiye'nin temellerini attı. Salta-

1. Aynı hadiseyi Zekeriya Sertel *Haırladıkları* adlı eserinde şöyle anlatıyor: "Eşimle ben cenaze alayını daha iyi görebilmek için Yeni Cami minarelerinden birinin birinci şerefesine çıkmıştık. Karaköy'e kadar her yer insanla doluydu. Hava güzel ve güneşliydi.

Nihayet Köprü'nün Karaköy ucundan cenaze alayı göründü. En önde elinde siyah şapkasıyla başı açık yürüyen Celal Bayar, arkasından top arabasında Atatürk'ün tabutu. Arkasından tekbir sesleri, matem havası çalan askerî muzika." (Y.N.)

nat ve hilafeti yıktı. Şeriat kanunları yerine Medeni Kanun'u getirdi. Reformlar yaptı. Bu, Türkiye ölçüsünde bir devrimdi. İleri sürdüğü altı prensiple (cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık, milliyetçilik, devletçilik, inkılapçılık) sosyal ve kültürel alanlarda önemli değişimler yaptı. Şeriat kanunları ile eski Müslümanlık akidelerine bağlı Türkiye'yi şeriatın tahakkümünden kurtardı.

Dinle devleti ayırdı, dinin eğitim üzerindeki gerici baskısını kaldırdı. Cumhuriyetçiliği, devletin değişmez rejimi olarak anayasaya geçirdi. Halkın egemenliğine dayanan bir devlet sistemi kurmak istedi. Çağdaş Avrupa toplumlarında yürütülen demokrasiyi Türk toplumuna uygulamaya çalıştı. Fakat Türkiye'nin o günkü şartları içinde, yeniliğe düşman olan tutucu, gerici zümreler karşısında, rejimi korumak için baskı sistemine geçmek zorunda kaldı. Milli Kurtuluş Savaşı'nda toprak ağalarına, henüz gelişmekte olan burjuvaziye dayandığı için, halkçılık prensibini gereği gibi gerçekleştiremedi. "Sınıfsız cemiyet" şiarıyla henüz gelişmemiş emekçi sınıfa gelişme imkânı verilmedi. Gerçek demokrasi isteyen ilericilere, daha ilk gününden baskı tedbirlerine başvuruldu.

Atatürk milliyetçiydi. Onun milliyetçiliği, 1908 Devrimi'nde ortaya çıkan milliyetçiler gibi ırk esasına dayanmıyordu. Türkçülüğe (Pantürkizme) karşıydı. Onun, Türkiye'nin dışında çeşitli bölgelere dağılan Türkleri kurtarmak gibi bir amacı yoktu. Ancak yabancı sermayeye, memleketin ekonomisini elinde tutan azınlık sermayesine karşı, Türk burjuvazisinin geliştirilmesini istiyordu. Devletçilik prensibinin esasında da bu milliyetçi görüş hâkimdi. Devletçilik, memleketin servet kaynaklarını halkın yararına işletmekten, millileştirmekten ziyade, özel sermayenin yapamayacağı yatırımları devletin yapması esasına dayanıyordu. Devlet özel sermayenin yardımcısı durumundaydı. Devletçiliğin diğer amacı da yabancı sermayeye karşı, Türk burjuvazisini korumak, emperyalistlerin ekonomik, politik nüfuzlarını kırmaktı. Birçok yabancı şirketin kaldırılması, yabancı sermayeye karşı sınırlar konması bu amaca dayanıyordu. Fakat geliş-

mekte olan burjuvazinin baskısı, şartların olgunlaşmamış olması, Atatürk'ün yanında bu prensibi halk yararına kullanacak bir kadronun bulunmaması, mecliste ağaların, varlıklı sınıfların bulunması, devletçilik rejiminden beklenen faydaların sağlanmasına engel oldu. İş Bankası'nın kurulması ve yabancı bankaların Türk ekonomisi üzerinde yaptığı baskı sonunda, özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra, devlet işletmeleri devlet zararına işleyen kuruluşlar haline geldi. Yabancı sermayeyle işbirliği yapan, halk zararına büyük servetler biriktiren bir ticaret burjuvazisinin gelişmesi sonucunu verdi. Sanayileşme hareketi gelişemedi.

Atatürk devrimciydi. Fransız İnkılabı'nın, bir dereceye kadar Sovyetler Birliği'nde meydana gelen Oktyabr Sosyalist Devrimi'nin etkisi altındaydı. Ancak Türkiye'de yapılacak değişmelerde, sosyal yapı değişmelerini ikinci planda bıraktı. Bir toprak reformuyla derebeylik artuklarını temizlemek, sanayileşmeye başlayan Türkiye'de işçi sınıfının şuurlanmasına, bir sınıf olarak haklarını savunmasına yol verilmedi. Yapılan değişmeler üstyapıda bazı reformlardan ibaret kaldı. Böylece burjuva demokratik devrimi gerçekleştirilemedi. Bu yüzden ilericiler, sollar, işçiler devamlı bir baskı altında tutuldu.

İnönü cumhurbaşkanı

Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığı'na getirildi. İnönü, Atatürk'ün son yıllarında, aralarında çıkan fikir anlaşmazlığı yüzünden kenara atılmıştı. O zaman başbakan olan Celal Bayar, Halk Partisi'nin isteğiyle İnönü'yü Cumhurbaşkanlığı'na getirdi.

Atatürk, demokratik rejimi gerçekleştirememiş, diktatörlüğe geçmişti. Fakat bu diktatörlük hiçbir zaman terör derecesine varmamıştı. Zaman zaman basın hürriyetini tanımıştı. Nasıl ki bu devrede birçok ilerici dergi yayımlanmış, Nâzım'ın şiirleri, benim tercüme ettiğim Marksist eserler basılmış, satılmış, polis bunları toplattığı halde, birer mahkeme konusu yapılmamıştı.

Fakat İsmet İnönü tek parti, tek şef sisteminin en şiddetli yürütücüsü oldu. İlerici fikirlere, bu fikirlerin tartışılmasına dahi göz yumulmadı. Zaten Atatürk devrinde dahi şiddet tedbirleri en ziyade İnönü tarafından yürütülmüştü. İsmet Paşa iktidara geldikten sonra, Halk Partisi içindeki bürokrat grup kuvvetlendi. Cemiyetler Kanunu'yla teşkilatlanma hürriyeti hemen de yok edildi. Mevcut teşkilatlar kontrol altına alındı. Basın şiddetli bir baskı altına girdi. Kanunlarda yapılan değişmelerle 1924 Anayasası'nın sağladığı nispi hürriyetler dahi yok edildi. Sollara karşı baskı artırıldı. İlerici, sol dergiler kapatıldığı gibi 1938 yılında Nâzım Hikmet önemsiz bir sebeple tevkif edildi. 28 sene hapse mahkûm edildi.

Gizli çalışmak zorunda bırakılan komünistlere karşı şiddet artırıldı. Nâzım ordu içinde komünizm propagandası yapmak, orduda ihtilal çıkarmak iddiasıyla askerî mahkemeye sevk edildi. Yavuz zırhlısında, kapatıldığı hücrede işkencelere tabi tutuldu. Nâzım'ın tevkifine sebep gösterilen olay, hiçbir kanuna sığmayan, delilleri olmayan, sudan bir sebepti. Nâzım kendisinden imzalı kitap isteyen Harbiyeli bazı gençlere imzalı kitaplarını verdiği için, ordu içinde ihtilal hazırlamak gibi bir cürümle suçlandırılmıştı. Oysa Nâzım'ın verdiği kitaplar, kitapçılarda serbest satılıyordu. Bu olay ilericileri, solları korkutmak için yüksek kademelerde kararlaştırılmış, emniyet tarafından tertiplenmiş bir suikasttı. Nâzım bu yüzden 14 sene hapisyanede yattı. Bir Dreyfus gibi hayatının, gençliğinin en verimli senelerini demir parmaklıklar arkasında geçirmek zulmüne uğradı. Bundan sonra memlekette ilerici hareketler kösteklendi. Meydan, gericiilere, ırkçılara, faşistlere bırakıldı.

Pantürkistler baş kaldırıyor

1939 yılının ilkbaharı... Hitler, emperyalistlerden gördüğü yardımla isteklerini artırıyor, Polonya'ya saldırmaya hazırlanıyor. İngiltere ile Fransa ne pahasına olursa olsun, harbi

kendilerinden uzaklaşturma amacıyla... Durmadan faşistler yararına fedakârlıklar yapıyor, Almanların, İtalyanların istilacı emellerini kuvvetlendiriyorlar.

Ben bugünlerde *Tan*'da yazdığım yazılarda Münih Antlaşması'yla barışın pamuk ipliğine bağlandığını, faşistlere yapılan fedakârlıkların barışı kurtaramayacağını, aksine Hitler'in harpçi emellerini körüklediğini iddia ediyorum. Bir taraftan da memlekette gittikçe yayılmakta olan ırkçılığa, "yeni nizam" propagandalarına karşı savaşıyorum. Bu yazılar, faşist basında hücumlara uğruyor.

Havada barut kokusu var. Devlet adamları arasında, basında fikirler ayrılıyor. Kimi İngiltere ve Fransa'nın bir İkinci Dünya Harbi'nde yıkılacağına, zaferi Almanların kazanacağına inanıyor, Almanya'ya karşı hiçbir ittifaka girilmemesini istiyor. Kimi Almanya'nın bütün kuvvetine rağmen, hem emperyalistlere hem de Sovyetler Birliği'ne karşı açacağı bir harpte yenileceğini söylüyor, Türkiye'nin Batı Bloku'na girmesini istiyor, Sovyetler'in de er geç İngiltere ve Fransa'yla bir anlaşmaya varacağına inanıyor.

Hitler Almanya'sı bu sarsıntılı durum içinde, Türkiye'yi kendi cephesine çekmek çabasında. Politika çevrelerinde olduğu gibi, ırkçılar ve Pantürkistler arasında da gizli çalışmalar yapılıyor. Bir taraftan Birinci Dünya Harbi'nde Alman ordusuyla silah arkadaşlığı yapmış bazı generalleri elde etmeye çalışıyor, bir taraftan da komünizme, Sovyetler Birliği'ne karşı bir politika yürüten Pantürkistleri gizliden gizliye teşkilatlandırıyorlar.

Türkçülük akımı Türkiye'de yeni değildir. Daha Birinci Dünya Harbi'nde başlamış bir akımdır. Çarlık Rusya'sından Türkiye'ye kaçan Resulzade Emin [Mehmed Emin Resulzade], Ayaz İshaki, Sadri Maksudi [Arsal], Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, "Turan" idealiyle ortaya çıkmıştı. Çarlık Rusya'sında bulunan Türk aslından halkları kurtarmak gibi bir hayal peşinde koşuyorlardı. Bu işi kendi kudretleriyle başaramayacakları için, Türkiye'yi bir alet olarak kullanmak istiyorlardı. Aynı asıldan, aynı milletten olan insanlar arasında

birbirlerine yakınlık, sevgi duymak başka bir şey, Türk milletlerini, Türk bayrağı altında toplamak başka bir şeydi. Bu, bir hayal olduğu kadar, emperyalist bir nitelik taşıyan bir akımdı. Yeni kurulmakta olan Türkiye'yi böyle bir maceraya sürüklemek, Birinci Dünya Harbi'nde olduğu gibi, onu yıkılışa götürmek olurdu.

İkinci Dünya Harbi'nin arifesinde, Atatürk zamanında kökü kazınmış olan bu akımın tekrar başkaldırması, rasgele bir olay değildi. İkinci bir dünya harbini hazırlayan Hitler Almanya'sı, Türkiye'yi kendi cephesine çekmek için bunlardan faydalanmak amacını güttü. [Joseph] Goebbels'in yardımıyla Turan Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet, Türkçülük akımını kuvvetlendirmek için politik çalışmalara başladı. Bu fikirleri yayan irili ufaklı dergiler meydana salındı. *Bozkurt, Çınaraltı, Börü, Millet, Orhun, Dönüm, Türk Yurdu* vesaire... Bunun gibi bazı günlük gazetelerde, *Cumhuriyet, Tasvir-i Efkar* ve diğerlerinde bazı yazarlar bu fikirleri savunmaya başladı.

Milliyetçilik maskesiyle ortaya çıkan bu dergiler, Almanya'nın zaferleri sırasında Türkiye'nin, Almanya'nın yararına harbe girmesini savundular.

Turancılar yayımladıkları broşürlerde, Nihal Atsız, "Dalkavuklar Gecesi" adlı broşüründe, Atatürk'ün milliyetçiliğine çatıyor, halka Sovyet düşmanlığını yaymaya çalışıyordu. Turancılara başkanlık eden Nihal Atsız, Hitler gibi alına perçem düşürüyor, evinin bahçesinde, Gandhi gibi, beyaz don, gömlekle gezerek müritlerine vaizler veriyordu.

İşte bu gerici duruma karşı *Tan* gazetesinde bir kampanya açtık. Atatürk'ün dış politikasının antiemperyalist olduğunu, Türkiye'nin, kimsenin toprağında gözü olmadığını, kendi sınırları içinde bağımsızlığını savunmaktan başka kaygısı bulunmadığını belirttik. Almanya'yla beraber harbe girmenin en büyük tehlike olduğunu anlatmaya çalıştık. Irkçılarla yaptığım bu tartışmalar yüzünden defalarca mahkemelere düştüm. Çeşitli hakaretlere uğradım. Bunları aşağıdaki bahislerde anlatacağım.

İngiliz-Türk anlaşması

Batı devletleri, Münih Antlaşması'nı yaptıkları zaman, harbi Sovyetler'e doğru ittiklerine inanıyor, faşist devletlerle aralarında olan menfaat zıddiyetlerini bu yolla çözeceklerini umuyorlardı. 1939 Mart'ında Hitler kuvvetleri, Çekoslovakya'nın Südetler'den öteye kalan yerlerini işgal etti. Çekoslovakya'nın işini bitirdikten sonra, hemen Polonya'yı işgal hazırlıklarına başladı. 1939 yılının Nisan ayında, İtalya ansızın Arnavutluk'a asker çıkardı. İngiltere ve Fransa'nın aczinden yüz bulan Almanya'dan sonra, İtalya da Balkanlar'ı istila için yola çıkmıştı. İtalya'nın öteden beri, Türkiye'nin güney sahilleri üzerinde gözü vardı. Arnavutluk'a inmesi, Türk devlet adamlarını telaşa düşürdü. Artık Balkan Birliği'nin, Türkiye'nin ve Balkanlar'ın güvenliğini sağlamayacağını anlıyorlardı. Bu endişe ve telaşların devam ettiği günlerde, Türk halkıyla beraber bütün Avrupa'yı hayretler içinde bırakan bir olay meydana geldi.

İnönü, Cumhurbaşkanlığı'na geldikten sonra, kendisine düşman saydığı Celal Bayar'ı kenara atmış, Doktor Refik Saydam'ı başbakanlığa getirmişti. 12 Mayıs 1939'da Doktor Refik Saydam, Ankara'da Millet Meclisi'nde, İngiliz Başbakanı Chamberlain, Londra'da Avam Kamarası'nda, Türkiye ile İngiltere'yi birbirine bağlayan bir bildiri okudu. Bu bildiri "İngiltere ile Türkiye'nin sıkı konuşmalardan sonra, iki devletin milli güvenliği yararına olarak, karşılıklı taahhütlerle, uzun müddetli bir anlaşmayı imzalamayı karar altına aldıkları" bildiriliyordu.

Böylece Türkiye artık tarafsızlıktan çıkıyor, Batı devletlerinin tarafına geçiyordu. Bu bildiri kamuoyunda, basında memnuniyetle karşılandı. Ancak Almanya'yla birleşmek isteyen Turancılar, faşistler bir taraftan İngiltere'yle yapılan anlaşmayı tenkit ediyor, bir taraftan da Sovyetler'e saldırıyorlardı.

İngiliz-Sovyet konuşmaları başlamıştı. Fakat İngiltere ve Fransa hâlâ, Sovyetler'e karşı Hitler'le anlaşmak işini terk etmiş değildi. Faşist saldırganlara karşı müşterek mukavemet

politikasına samimi olarak dönmüş değillerdi. Bir taraftan Sovyetler'le konuşuyor, öte yandan Hitler'le anlaşmak için yollar arıyorlardı. İngiliz ve Fransız halkları hükümetlerinden, Sovyetler'le yakın bir işbirliği istiyordu. Bu baskılar altında İngiliz ve Fransız hükümetleri, asıl hedeflerini gizlemek için Sovyetler'le konuşmalara başladı. Bir taraftan da bu konuşmalarla Hitler üzerinde baskı yapmak istiyorlardı. Kendisine karşı muazzam bir birlik kurulmakta olduğunu görünce Hitler'in yumuşayacağını umuyorlardı.

Sovyetler Birliği harbi önlemek için İngiltere ve Fransa ile anlaşmayı gerekli görüyordu. Fakat konuşmalar, İngilizlerle Fransızların, Sovyetler'le gerçekten bir işbirliği yapmak niyetinde olmadıklarını gösterdi. Sovyetler'le bir anlaşmaya varmak için Moskova'ya giden Stafford Cripps, hiçbir anlaşmaya varmadan döndü. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın asıl amacı, harbi Batı'dan Doğu'ya çevirmek, konuşmalarla vakit kazanmaktı.

İngilizlerle Fransızların Sovyetler'e yaptıkları teklifler, Sovyetler tarafından kabul edilmedi. Emperyalist devletler, üzerlerine hiçbir mecburiyet almıyor, bütün yükü Sovyetler'e yüklüyorlardı. İngiliz, Fransız tekliflerine göre, eğer kendileri Almanlarla bir harbe tutuşturulursa, Sovyetler kendilerine yardım edecekti. Fakat Sovyetler'le Almanlar bir harbe tutuşursa, kendileri bu harbe girmeyecekti. Bu sebeple Sovyetler, eşitlik esasına aykırı olan bu teklifi kabul etmedi. Üç devlet arasında karşılıklı yardım anlaşmasının imzalanmasını istediler. Bu anlaşmaya göre, üç devlet Avrupa'da bir saldırı karşısında kalırsa veya Polonya'ya, Baltık devletlerine, Belçika'ya, Türkiye'ye bir saldırı olursa üç devlet de saldırıya uğrayanlara yardım etmeyi taahhüt edecekti. Bu birlik, faşist Almanya'ya karşı muazzam bir cephe olacak, belki de harbi önleyecekti. Fakat İngiliz ve Fransız hükümetleri karşılıklı taahhütler yükleyen böyle bir anlaşmayı imzalamaktan çekindi. Bunun sonucu olarak konuşmalar kesildi.

Sovyetler için kötü bir durum meydana gelmişti. Sovyetler Birliği tamamıyla yalnız bırakılmıştı. Harp tehlikesiy-

le karşı karşıyaydı. Sovyetler, ne pahasına olursa olsun kendilerini bu tehlikeden kurtarmak istiyordu. Bu sıralarda Alman hükümeti, Sovyetler'e bir saldırmazlık paktı imzalama-yı teklif etti. Bu teklif, Sovyetler'in İngiltere ve Fransa'yla anlaşmaktan ümitlerini kestikleri bir devirde yapılmıştı. Sovyetler Birliği'yle konuşmalara girmek üzere Almanya hükümeti, Dışişleri Bakanı [Joachim] Von Ribbentrop'u Moskova'ya gönderdi.

Hitler, Sovyetler Birliği'ne saldırmazlık anlaşması teklif ettiği zaman, Sovyetler'e karşı harp açmaktan vazgeçmiş değildi. Fakat iki cephede birden harp etmemek için şimdilik Sovyetler'i dışarda bırakmak istiyordu. Önce emperyalistleri mağlup etmeyi, sonra Sovyetler'e saldırmayı uygun görmüş-tü. Sovyetler Birliği de bu anlaşmayı yapmakla vakit kazanmak, hazırlanmak istiyordu.

Harp başlıyor

1 Eylül 1939'da Almanya, Polonya'ya saldırdı. Polonya halkı, istilacı faşist ordulara karşı şiddetli bir dayanma gösterdi. İşçiler, halk, büyük bir kahramanlıkla memleketlerini korumaya çalıştı. Polonya, Hitler'in şiddetli hücumlarına dayanacak durumda değildi. Hitler'in faşist orduları Polonya halkını kılıçtan geçirdi. Kurduğu "toplama kampları"nda yüz binlerce Polonyalıyı fırınlarda yaktı, çeşitli işkencelerle öldürdü. Polonyalılar, Sovyet yardımını reddettiklerine pişman oldu. Ama başlarındaki faşist hükümetin hıyaneti ve İngiltere ile Fransa'nın taahhütlerinden dönmesi yüzünden bu akı-bete düştüler.

İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939'da Almanya'ya harp ilan etti. Böylece, milyonlarca insanın ölümüne, ülkelerin yıkılmasına sebep olan İkinci Dünya Harbi başlamış oldu.

VI

Harp Yıllarında Türkiye

Sovyet-Alman anlaşmasının basında tepkileri

İngiltere ve Fransa, Sovyet-Alman anlaşmasından sonra, harbin kendilerine çevrildiğini anlamıştı. Bu sıralarda müttefiklerin yüksek harp konseyi Paris'te toplandı. Bu toplantıya İngiltere adına Mr. Chamberlain, Lord Halifax, Mister Churchill, Hava Bakanı Sir Kingsley Wood, Harp Bakanı Oliver Stanley, Fransa adına Daladier, General Gamelin, Amiral Darlan, birçok askerî erkan, İngiliz, Fransız büyükelçileri katıldı. Bu toplantıdan sonra yayımlanan bildiride, iki memleketin daha sıkı işbirliği yapacağı bildirildi.

1940 Şubat ayının başlarında Doktor Refik Saydam tarafından daha önce hazırlanan İngiltere, Fransa, Türkiye anlaşması, Paris'te İngiliz ve Fransız temsilcileri, Türkiye adına Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu tarafından imzalandı. Bu anlaşmaya göre Türkiye artık tarafsız değil, Batı müttefiklerinin yanındaydı. Aynı günlerde Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Belgrad'da toplanan Balkan Birliği konseyine giderken, *Ulus* gazetesi muhabirine verdiği demeçte şöyle diyordu: "Türkiye tarafsız değil, sadece harp dışıdır. Tarafsız olmak veya harp dışı kalmak demek, herhangi bir harp âleminin saçağını sarmaması için gereken bütün tedbirleri almak demektir."

Türkiye, İngiltere, Fransa arasında yapılan anlaşma, bütün basında memnuniyetle karşılandı. Fakat Sovyet-Alman anlaşması basında çeşitli yorumlara yol açtı.

Vakit gazetesi başyazarı Asım Us, 15 Şubat 1940 tarihli yazısında, "Türk-İngiliz-Fransız yardım paktı ile İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında çıkan herhangi bir harpte, Türkiye'nin tarafsız kalacağı kabul edilmiş olduğuna göre, Sovyetler'in savunma maksadıyla büyük askerî tedbirler almasına akıl ermez," diyordu.

15 Şubat 1940 tarihinde *Yeni Sabah* gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın, Chamberlain'in bir konuşması üzerine yazdığı yazıda, "Chamberlain'in sözleri her zamanki gibi açık ve ümit vericidir. Fakat şimdi onun lisanı bir kat daha yumuşamış ve adeta ılık saçan bir tatlılık almıştır. Chamberlain Almanya'dan toprak istemiyor, Almanya'dan tazminat istemeyeceğini söylüyor, rejimini değiştirmesini de istemiyor, yalnız iyi niyet istiyor," diyordu.

Almanya "iyi niyet"ini Avusturya'yı, Çekoslovakya'yı işgalden sonra, Polonya'ya saldırmakla gösterdiği halde Hüseyin Cahit Yalçın hâlâ Batı emperyalistleriyle faşist Almanya'nın uzlaşmasını, harbin Sovyetler'e çevrilmesini savunuyor, Sovyet-Alman anlaşmasını tenkit ediyordu. Birinci Dünya Harbi içinde Almanya'yla yaptığı vagon ticaretinden yüz binlerce lira vuran Hüseyin Cahit Yalçın, faşist rejimin değişmesini istemiyor, Almanya'ya karşı yumuşak dil kullandığı için Chamberlain'i övüyor, hâlâ İngiltere ile Almanya arasında bir anlaşma bekliyordu.

Gazetelerin Nazi rejimini, Hitler Almanya'sını tutan, Sovyetler'e karşı düşmanlık ruhu taşıyan bu gibi yazıları halkı şaşırtıyordu. Türk halkı, Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'yla beraber harbe sürüklenmenin felaketlerini unutmamış değildi. Almanya'yla bir ittifaktan ve harbe sürüklenmekten korkuyordu. Atatürk'ün aşıladığı Sovyet dostluğu hisleri de o zaman sarsılmış değildi. Bu sebeple halk İngiltere ve Fransa'yla olduğu gibi Sovyetler'le de bir anlaşmaya varılmasını istiyordu.

Gerici basının çeşitli propagandaları, Nazizmi savunan yazıları karşısında yalnız *Tan* gazetesi bütün kuvvetiyle faşizme karşı savaşıyor, Türkiye'nin Sovyetler'e karşı bir harbe sürüklenmemesini savunuyordu. *Tan*'da ırkçıların bu propagandalarına karşı yazdığımız yazılar, faşistleri kızdırıyordu. Bu vesileyle ilerici kuvvetlere, *Tan* gazetesine, özellikle şahsına karşı bir savaş açtılar.

Bu propagandaları yürütmek için geçmişteki ilerici yazarlara hücumla geçtiler. Tarih sayfalarını çeviriyor, o devirlerin ilerici yazarlarına çatıyor, Tanzimat hareketini, Atatürk'ün devrimlerini çürütmeye çalışıyorlardı. Amaçları, halkı kendi kafalarındaki "yeni nizam"a hazırlamaktı. Bunlara karşı yazdığım yazılar yüzünden yine mahkemelik oldum.

Tevfik Fikret davası

Faşizm propagandasının alıp yürüdüğü 1940 senesinde, *Yeni Sabah* gazetesinde Kâmuran Demir imzasıyla "Şair Tevfik Fikret'in Eserlerini Yakmak Lazım" başlıklı bir yazı çıktı. Bu yazıda Fikret'in devrimci fikirlerine, insaniyetçiliğine, ateizmine, şahsına hücumla geçildi. Hücumla esas tutulan tez, Fikret'in milliyetçi ve dindar olmaması iddiasıydı. Delil olarak, Fikret'in Amerikalıların açtığı Robert Kolej'de öğretmenlik etmesi gösteriliyordu. Bundan sonra aynı gazetede Fikret hakkında bir anket açıldı. Bu ankete cevap verenlerin bir kısmı lehinde tutum almışlardı. Bunlar, kampanyanın ne maksatla açıldığını bilmiyordu. Fakat büyük bir kısmı –ki bunlar bilerek aleyhte olanlardan seçilmişti– Fikret'e gayet çirkin hücumlarda bulundu. Bu kampanyadan sonra, softaların dergisi olan *Sebilürreşad* dergisi de bu savaşa katıldı. Derginin sahibi Eşref Edip sahneye çıkarıldı. Bu dergide 1908 Devrimi'nden sonra şair Tevfik Fikret'le şair Mehmet Akif arasında geçen tartışmalar tazelendi. Bu planlı bir hareketti. Bu yazılarda yalnız bu iki şair arasındaki kavga tazelenmekle kalmadı, insaniyetçi, ilerici, devrimci fikirlere karşı da bir savaş açıldı.

Gerici ideolojilerin, kendi muhalifi olan ilerici ideolojiye hücumu için en elverişli zaman, harp devirleridir. Böyle zamanlarda gerici düşüncenin zafer kazanması için gericiler, muhalif ideolojinin önderlerini iftiralarla lekeleme silahına başvurur. İdeoloji alanında gericilerin en büyük müttefiki dindir. Bu devirlerde gerekirse ölümler mezardan çıkarılır, fikirleri bir daha süzgeçten geçirilir, bu gizli siperden ilerici düşüncelere harp açılır. İşte Tevfik Fikret de bir gerici ideolojiyi, Nazizm ideolojisini savunmak, Atatürk prensiplerini çürütmek için bir araç olarak kullanılıyordu. Ölümünden 24 sene sonra durup dururken Fikret tekrar sahneye çıkarıldı. Gericilik okları Fikret'in çürümüş kemiklerine fırlatıldı. Türk gençleri, "Fikretçiler", "Akifçiler" diye iki gruba ayrıldı. Birbirleriyle tartışmalara, mücadelelere giriştiler. Milliyetçilik, Türkçülük maskesi altında gericiliği koruyanlar Akif'i; hür düşünceyi, insaniyetçiliği, devrimciliği benimseyenler Fikret'i savundu. Bu maksatlı hücumlarda ırkçılarla softalar birleşmekte gecikmedi. Tevfik Fikret'in komünist olduğu, Sovyetler Birliği'nde heykelinin dikildiği iddia edildi. Zaten bu hücumların hedefi, Tevfik Fikret'i alet ederek komünizme ve Sovyetler Birliği'ne karşı propaganda yapmaktır.

Türkçülük davasını da aynı emellerle yürüten, milliyetçilik maskesi altında Nazizm propagandası yapan faşist zümre, Türkiye'yi 1914 Harbi'nde olduğu gibi, Almanya'yla beraber harbe sürüklemek için daha kuvvetle faaliyete geçtiler. İçeride ve dışarıda buldukları yardımlarla, çeşitli cephelelerde teşkilatlandılar. Elllerinde bulundurdıkları dergilerle, günlük gazetelerle, çıkardıkları broşürlerle bu gerici davayı yürüttüler. Gençlere, insaniyetçiliğin milliyetçiliğe zıt olduğu, bir komünist ideolojisi olduğu, komünizmin bir vahşet olduğu telkinleri yapıldı.

Türkiye'de ırkçılık siyaseti gütmek, vatandaşlar arasında ırk ve din düşmanlığını tekrar alevlendirmek demektir. Sovyetler'e düşman Turancı bir politika, yirmi senede kurulan dostluğu düşmanlığa çevirmek demektir. Fakat ırkçılar, faşistler her tarafta kol salan teşkilatları ve yayınlarıyla bunu hay-

li başardı. 1940'ta Fikret'in tekrar sahneye çıkarılması, bu sistemli çalışmaların bir sonucuydu.

Yeni Sabah gazetesinde ve *Sebilürreşad* dergisinde Fikret'e yapılan bu hücumlara karşı *Tan* gazetesinde, "Kundakçı", "Fikret'i Bir İrticaya Bayrak mı Yapmak İstiyorlar?", "Gençlik ve Fikret" başlıklı yazılarla cevap verdim. Bu yazılar, *Yeni Sabah* hazetesini ve *Sebilürreşad* sahibi Eşref Edib'i aleyhimde bir dava açmaya şevk etti.

Şair Tevfik Fikret'i bir mahkeme önünde savunmak ödevi bana düştü. Bu ödevin, âciz omuzuma yüklenmesi benim için bir şerefti. Fakat memleket hesabına acıklı bir olaydı.

Tevfik Fikret, Türk edebiyat tarihinde önemli bir yer tutan, halk tarafından sevilen bir şairdi. Bu konuda bir dava açılması, gazetelerde de tartışma konusu oldu.

Davanın başladığı gün, ben mahkemeye avukatsız gittim. Bu davayı benim kadar hiçbir avukatın savunamayacağına inanıyordum. *Sebilürreşad* dergisi sahibi Eşref Edip Hoca mahkemeye gelmedi. Avukatını gönderdi. Kendisiyle tanışmak şerefine erişemedim. *Yeni Sabah* adına gazetenin mesul müdürü avukatıyla gelmişti.

Mahkeme salonu gençlerle doluydu. Ancak bir tarafa ırkçı, faşist gençler, karşı tarafa ilerici, demokrat, sosyalist eğilimli gençler dizilmişti. Mahkeme, gençler arasında bir tartışma, dövüşme çıkmasını önlemek için etrafa polisler dizdirmişti.

Yargıç, ilk soruşturmaları yaptıktan sonra beni ayağa kaldırdı:

"Şair Tevfik Fikret hakkında yazdığınız yazılarda, *Yeni Sabah* gazetesine ve *Sebilürreşad* dergisi sahibi Eşref Edip Hoca'ya hakaret etmek suçuyla sanık bulunuyorsunuz. Bu iddialara bir diyeceğiniz var mı?"

"Var. Ben bu yazılarımda kimseye hakaret etmedim. Hakarete uğrayan şair Tevfik Fikret'i savundum."

"Kendilerine faşist, gerici, demişsiniz. Bunu bir hakaret sayıyorlar."

"Türk kanunlarına göre bir kimseye gerici, tutucu, faşist demek, bir suç değildir."

“Fikret’in Moskova’da heykelinin dikildiği iddiası doğru mudur?”

“Hayır. Böyle bir şey yoktur. Eğer Fikret’in heykeli Moskova’da dikilmiş olsaydı, bu Türk milleti için ancak bir şeref olabilirdi.”

Bundan sonra davacıların avukatları konuştu, benim sözü geçen kişilere hakaret ettiğimi ispata çalıştılar. Benim komünist olduğumu, bu sebeple Fikret’i savunduğumu söylediler. Savcı bu iddiaları dinledikten sonra ayağa kalktı:

“Sanıktan sorulmasını istiyorum. Sabiha Hanım komünist midir, değil midir?”

Beni buradan yakalamak istiyorlardı. Fakat yargıç bana söz vermedi, savcıya döndü :

“Mahkememiz, kanunlarımızın hükümlerine uyarak kişilerin vicdani, felsefi inançlarını sormakla ödevli değildir. Bu yazılarda bir hakaret unsuru olup olmadığını araştırmakla ödevlidir,” dedi.

Savcı süklüm püklüm yerine oturdu. Fakat savcının aleyhimde bir iddia yapacağını anlamıştım. Ve öyle oldu. Savcı iddiasında özetle şöyle diyordu:

“Her ne kadar bir adama gerici, faşist demek suç değilse de yazının genel havası hakaret ruhu taşımaktadır. Siz yabancı bir devletin propagandasını yapıyorsunuz demek, o kişiye bir hakarettir.”

İddia belgesi epeyce uzundu. Savcı, Tevfik Fikret’in ideolojisini ele alıyor, bu ideolojinin zaman zaman nasıl tartışmalara sebep olduğunu, ateist bir şairin, dindar kimselerin hislerini rencide ettiğini, bu sebeple buna karşı koymalarının bir suç olmadığını iddia ediyordu.

Bundan sonra davacı avukatları savunmalarını yaptı. Saat epeyce ilerlemişti. Yargıç, benim müdafaamı yapmam için, mahkemeyi bir başka güne erteledi.

İkinci mahkemede ben savunmamı yaptım. Bu savunma elimde olmadığı için tam metnini hatırlamıyorum.

Fakat özellikle Tevfik Fikret’in yaşadığı devirde bile bu inançlarını serbestçe savunduğunu, bu yüzden hiçbir mah-

kemede hesap vermek zorunda kalmadığını, ölümünden 28 sene sonra, cumhuriyet devrinde bu inançların hakarete uğramasının memleketimiz hesabına utanç verici bir olay olduğunu belirttim. Öteden beri ilerici, insaniyetçi şairlerle, gericiler, softalar arasında bir ideoloji tartışması olan bu konunun, zamanımızda ele alınmasının politik amaçlara dayandığını, Tevfik Fikret'in insaniyetçi ideolojisine vurmak amacının arkasında ırkçı, Nazist fikirlerin savunulduğunu söyledim. Bu iddialarda bir hakaret unsuru bulunmadığını ispata çalıştım.

Dava bir-iki celse devam etti. Son celsede yargıçlar heyetinin kararı okundu. Karar, özetle şu hükümlere dayanıyordu. "Gerek *Tan* gazetesinde, gerek *Yeni Sabah* ve *Sebilürreşad* dergisinde çıkan yazıların bir fikir tartışması olduğunu, *Tan*'da Sabiha Sertel imzasıyla çıkan yazılarda hakaret unsuru bulunmadığını, bu sebeple beraatine karar verildiğini" bildiriyordu.

Mahkemeden çıkarken ilerici gençler etrafımı sardı. Tevfik Fikret'i ve Fikret'in şahsında ilerici, insaniyetçi düşüncüyü savunduğum için bana teşekkür ettiler. Kendilerine Tevfik Fikret davasının içyüzünü inceleyeceğimi, bu konuda bir kitap yazacağımı söyledim. Savunmamda da bu vaadi yapmıştım. Tevfik Fikret hakkında yazdığım kitap 1946'da *Tevfik Fikret İdeolojisi ve Felsefesi* adıyla İstanbul'da yayımlandı. Ve polis tarafından toplatılmadı.¹

Alman zaferleri

Harp genişliyordu. Fransa tamamıyla faşistlerin istilası altına girmişti. Hükümet gazeteleri, bağımsız basın bir şaşkınlık içindeydi. Özellikle askerî yazarların birçoğu ırkçılar, faşistler, artık Batı demokrasilerinin yıkıldığını, Almanya'nın harp gücü karşısında yenilmeye mahkûm olduklarını yazı-

1. Bu kitabın ikinci baskısı 1957'de Sofya'da, üçüncü baskısı 1965'te *İlericilik Gericilik Kavgasında Tevfik Fikret* adıyla yine Sofya'da basılmıştır.

yor, "yeni nizam" içinde küçük milletlerin bağımsız yaşama hakkı olmadığını, büyük milletlerin küçükleri yutmasının tarihî bir zaruret olduğunu iddia ediyorlardı.

Cumhuriyet gazetesinde Peyami Safa, etrafına topladığı müritleriyle beraber Nazizm lehine, Pantürkizm lehine bir kampanya açmıştı. Peyami kendi imzasını kullanmıyor, perde arkasında bu kampanyayı idare ediyordu. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde Zeyyad Ebüzziya, Alman emperyalizmini bir milliyetçilik ideali olarak gösteriyordu. 30 Aralık 1941'de yazdığı yazıda "Alman milleti bugün tarihinin en tam manasını bulduğu ve bu kaynaşmanın büyük şeylere gebe olduğunu" söyledikten sonra şu soruyu soruyordu:

Türk milliyetçiliğinde değişen nedir? Bu yeni program nedir? Bu davanın erbab ellerini titretecek kadar ağır olduğunu biliyorum. Ağır, fakat onun milliyetçi ellerden ziyade, Türkçülük davasının düşmanlarını titreteceği günün uzak olmadığını da biliyorum. Bu imanda yetişmiş iki buçuk milletle bir değil, iki kıtayı dolduran bütün Türk kardeşlerimizle beraberiz.

İşte *Tasvir*'in milliyetçilik perdesi arkasına sakladığı dava Turancı, faşist bir nitelik taşıyordu. "Türkçülüğün daha gerçek, daha müşahhas, ırki ve coğrafi, sosyal ve politik istikametler çizen programı" dedikleri şey, Alman birliklerinin yardımıyla Sovyetler Birliği'ne yürümekti. Bunu gerçekleştirmek için de Alman militarizmine, Alman emperyalizmine el vermektir.

Bu akımı Almanya'yla ekonomik bağı olan ticaret burjuvazisi, siyasi partiler içindeki bazı ağalar, gericiler, bazı küçük burjuva aydınları destekliyordu. Daha kötüsü mecliste, kabine içinde dahi müttefikleri vardı. Türkçülük, din, ahlak "Büyük Türkiye" sloganlarıyla gençleri ve bir kısım halkı kandırmaya çalışıyorlardı. *Tan* gazetesinin bu gericici akımlara karşı açtığı savaş, birçok aydın, ilerici arasında büyük bir sevgiyle karşılanıyordu.

[Franz] Von Papen Türkiye’de

Fransa yenilmişti. Bu yenilgi, yalnız basında değil, hükümet çevrelerinde de endişeler yaratmıştı. Bu sıralarda, 1939 Mayıs’ında Von Papen, Hitler’den İsmet İnönü’ye bir mesaj getirdi. Von Papen Almanya’nın temsilcisi olarak Türkiye’ye gönderilmişti. Bu mesajdan sonra, Hitler ile İnönü arasında dostluk ifade eden telgraflar teati edildi. 1941’de Alman zaferlerinden sonra, Türkiye’nin dış politikasında önemli bir değişiklik meydana geldi. Avusturya’da anlaşma yapan, Avusturya’nın bağımsızlığını yok eden Von Papen’in Türkiye’ye gönderilmesi iyi bir alamet değildi. Hitler elde ettiği zaferlerden faydalanarak Türkiye’yi, İngiltere ve Fransa’yla yaptığı ittifaktan ayırmak, yalnız başına kalacak bir Türkiye’yi kendi amaçlarına kullanabilecek bir duruma getirmek istiyordu. Alman uçaklarının Girit’e asker indirmesi, Alman taraftarlarını çileden çıkarmıştı. Yalnız faşist basında değil, diğer gazetelerde de Almanya’yla anlaşma yapılması eğilimleri geliyordu.

Biz *Tan*’da gerici basının açtığı bu propagandalara karşı uyarıcı fikirlerimizi yayımlıyorduk. Ben “Görüşler” sütunumda gerçekleri Türk genel efkârna anlatmaya, Türkiye’nin Almanya hesabına bir harbe sürüklenmesinin yaratacağı tehlikeleri belirtmeye çalışıyordum. 1941 Haziran ayında, Almanların girdikleri memleketlerde halka yaptıkları zulmü, Yahudilerin fırınlarda yakılmasını belirten bir yazı yazdım.

Bu yazılar çıktıktan sonra başta Peyami Sefa olmak üzere, *Cumhuriyet* gazetesinde bu yazılara karşı bir kampanya açıldı. Doğrudan doğruya şahsıma hücumla başladılar. Her gün *Cumhuriyet* gazetesinde sütun sütun yazılar yazılıyor, çeşitli karikatürlerim neşrediliyordu.

Bu karikatürlerin altında “Bolşevik dudusu”, “Eli maşalı Çingene” ve bunun gibi ağır hakaretler birbirini kovalıyordu.

Ben bu yazıları şahsi bir polemik haline sokmak istemiyor, yalnız Nazizmin teorisi ve faşistlerin barbarlıkları üzerinde duruyordum. Fakat arkadaşlar, bu kadar ağır hakaretler karşısında susmanın, aczime yorulacağını söylüyordu. Buna

rağmen şahsi polemige girişmedim, *Cumhuriyet* gazetesi aleyhine dava açtım.

Bütün hayatımda mahkemelerde hep suçlu olarak sanık sandalyesine oturtulmuştum. Hayatımda ilk defa davacı sandalyesine oturdum. Dava, gazetenin imtiyaz sahibi Yunus Nadi Bey adına açılmıştı. Fakat mahkeme, Yunus Nadi Bey'i mebus olduğu, teşrii masuniyeti bulunduğu için, dava-ya sokmadı. Gazetenin mesul müdürü Agah Bey avukatıyla geldi. Yazılar imzasız yazıldığı için, bütün sorumluluk onun üzerinde toplanıyordu. Peyami böylece gizlendiği perdenin arkasında kalıyordu.

Mesul müdür, bu yazılar yazıldığı zaman hastanede olduğunu belirten bir belge getirmişti. İşbaşında olan arkadaşlarının acemi olduklarını, bu sebeple yazıların gazeteye girdiğini, kendisinin de buna üzüldüğünü söylüyordu. Mahkeme, hastalık bahanesini hafifletici sebep olarak kabul etti. İmzasız çıkan yazıların kimin tarafından yazıldığını sormadı ve cezalandırılmasına lüzum görmedi. Ancak *Cumhuriyet* gazetesini bana 150 lira para cezası vermeye mahkûm etti. Tahkir edilmiş bir insanın haysiyet ve şerefi, 150 lirayla ödenebiliyordu. Eğer bu hakaretleri ben yapmış olsaydım yerim mutlaka Sultanahmet Cezaevi'ydi.

Türk-Alman Anlaşması

Hitler Almanya'sının Balkanlar'a inmeyeceğini iddia edenler, 1941 Nisan'ında, gözlerini ovuşturarak uykularından uyandı. Bu tarihte faşist ordular Yugoslavya'ya saldırdı ve işgal etti. Daha sonraları Alman orduları, paraşütlerle Afrika sahillerine asker indirdi. Bu haberlerin hükümet çevrelerinde, Alman taraflısı burjuvazi arasında tepkisi büyüktü.

18 Haziran 1941'de Ankara'da, Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye-Almanya arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmayı, Alman Reich'ı adına Ankara Büyükelçisi F. Von Papen, Türkiye adına İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu imzaladı. Bu anlaşmaya göre, iki devlet birbirinin mül-

ki toprak bütünlüğüne riayet edecek, doğrudan doğruya veya dolayısıyla birbiri aleyhinde her türlü hareketlerden sakınacaklardı. İki dost, müşterek menfaatlerine taalluk eden her meselede birbirlerinin mutabakatını alacaktı. Bu anlaşma 18 sene müddetle devam edecekti. Bu muahedenin tasdik edilmiş sureti Berlin'de teati edilecekti.

Bu anlaşmayla Türkiye, İngiltere'yle ittifakı baki kalmak şartıyla artık tarafsızlık ve harp dışı kalma durumundan çıkıyor, Almanya'yla karşılıklı, birbirlerinin menfaatlerine hizmet etmeyi taahhüt ediyorlardı. Bu anlaşmadan sonra, Hitler Almanya'sının davetiyle birçok gazeteci Almanya'ya aktı. Memlekette Alman dostluğu propagandaları gelişti.

Anlaşma, 20 Haziran 1941'de meclise getirildi. Saraçoğlu bu anlaşmanın süratle konuşulmasını istedi ve verdiği izahatta, "Dostlarımıza vaktiyle verilmiş olan sözleri tutmak için, asıl şart olarak sürdüğümüz bu kaydı kabul etmek suretiyle hepimize Alman-Türk dostluğu esasında çalışma imkânı vermiş olan Alman devlet adamlarına huzurunuzda teşekkür etmeyi bir vazife bilirim," dedi.

Anlaşma, mecliste ittifakla kabul edildi. Türkiye'nin Almanya'yla yaptığı anlaşma, İngiltere'de gayet kötü karşılandı. İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin 24 Haziran 1941'de Avam Kamarası'nda verdiği beyanatta şöyle diyordu:

"Türkiye bu yeni harpte tarafsızlığını ilan etmişti. 1939 Ekim ayında imzaladığımız karşılıklı yardım anlaşmasından beri, Türkiye'yle münasebetlerimiz çok özel bir esasa dayanıyordu. Türkiye bizim dostumuz ve müttefikimizdir. Türk hükümetinin, Alman hükümetiyle hiçbir anlaşma yapmamış olmasını tabiatıyla tercih ettiğimizi söylersem, herhalde bir sır ifşa etmiş olmam."

Bu beyanattan sonra söz alan Mebus Winterstone da, "Türkiye gibi bir memleketin bugün bulunduğu vaziyette bulunabileceği durumlar geçmişir. Türkiye'nin er geç hangi tarafta olduğunu bildirmesi lazımdır," diyordu.

Almanya'yla yapılan anlaşmadan en ziyade ırkçılar ve faşistler faydalandı. Bunlar dergilerinde, *Yeni Sabah* ve *Tas-*

vir-i Efkâr gazetesinde, Almanya'nın harp gücünü göklere çıkaran yazılar yazıyor, harp sonunda İngiltere ve Fransa'nın, Sovyetler Birliği'nin yıkılmaya mahkûm olduklarını iddia ediyor, aynı zamanda İngilizlerle yapılan ittifakın bozulmasını istiyorlardı.

22 Haziran 1941'de, yani Almanların Sovyetler'e saldırdığı günde, Almanya'da çıkan *Frankfurter Zeitung* gazetesi başmakalesinde şöyle diyordu:

Bu pakt, Türk-Alman diplomasisinin bir başarısıdır. Türk diplomasisi, milletin mukadderatının açık surette çizilmesi ve yabancı müttefiklerden müstakil bir istikbale tevdi edilmesi lazım geldiğini anlamıştır. Ankara ile Berlin arasındaki münasebetlerin geçirdiği buhran, eski sağlam dostluğu örten bir sıvadan başka bir şey değildi. Alman diplomasisi dış görünüşe aldanmamış, sabır ve sebatla beklemiş, yeni bir anlaşma için çalışmasını bilmiştir.

Hiç şüphe yok ki, bu başarı Von Papen'in bir başarısıydı.

Okuyuculardan aldığım mektuplar

Masamın üstü okuyuculardan aldığım mektuplarla dolu... Bu mektupları okurken hayretler içinde kalıyorum. Hâlâ hatınlımdadır. Bu mektuplardan birinde şöyle deniyordu:

Birinci Dünya Harbi'ne, Kafkaslara yayılarak, imparatorluk hudutlarını geliştirmek sevdasıyla girdik. Evlatlarımızı Galiçya'dan Yemen'e kadar, Alman komutanlarının emri altında bir cepheden bir cepheye sürükledik. Bu geçtiğimiz topraklarda yalnız mezarlar bıraktık. Yine mi bizi Almanya'yla bir maceraya sürüklemek istiyorlar?

Diğer mektubun meali de şuydu:

"Hükümetimizin dış politikası, oynak bir kadının psikolojisine benziyor. Sovyetler Birliği'yle nişanlandık, İngiltere'yle evlendik, şimdi Almanya'ya kur yapıyoruz."

Mektupların çoğu, bu anlaşmanın aleyhindeydi. Halkın bu sağduyusu karşısında hayretlere düştüm. Bu anlaşmanın iç politikada etkisi de çok acıklı oldu. 21 Haziran 1941'de "sıkıyönetim" tekrar uzatıldı. Basın, daha sıkı bir baskı altına alındı. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, her yeni meselenin nasıl yorumlanacağı hakkında gazetelere bilgi veriyor, bunun dışına çıkan gazeteler kapatılıyordu. Faşist İtalya'nın Ceza Kanunu'ndan maddeler tercüme edilip kanunlaştırılıyor, Alman Polis Kanunu kopya ediliyordu. Sollara, komünistlere karşı olan polis baskısı artırılıyor, en önemsiz sebeplerle tevkifler yapılıyor. Antidemokratik kanunların çıkarılması, anayasanın rafa konması en kuvvetli şekilde bu devrede başlamıştı. Atatürk zamanındaki hürriyetsizliği arar olmuştuk. İnönü tek parti, tek şef sistemini bütün şiddetiyle yürürlüğe geçirmişti.

Yazı yazmak güçleşmişti. Sosyal konulara dokunamazdım. Dış politika konularını konuşamazdım. *Tan*'da yazdığım yazılarda faşizmin niteliğini açıklamaya devam ettim. Bu yazılar, ırkçı dergiler tarafından tekrar hücumu uğradı. Irkçılık propagandaları halk arasında da hoş karşılanmıyordu. Bunların savundukları "bir Türk'ün yedi göbeğine kadar Türk kanı taşıması" iddiası, yalnız ilericileri, solları değil, sağduyusu olan herkesi tedirgin ediyordu. *Tan*'daki yazılar geniş kitleler tarafından memnunlukla karşılandı. Her gün okuyuculardan aldığım mektuplar beni teşvik ediyordu.

Fakat faşistlerin polise verdiği jurnaller etkisini göstermişti. Polis arkamdan ayrılmıyordu. Oturduğumuz evin karşısında bir işportacı belirdi. Her gün sabah gelir, kapının tam karşısında, bir tahtanın üzerine mendillerini serer, güya mendil satardı. Hiç alışveriş yapmadığı halde, akşama kadar orada oturuyordu. Bir gün mahallenin bakkalı beni çağırttı. Her gün akşam beşten sonra iki sivil polisin dükkânına geldiğini, oradan evi gözetlediklerini haber verdi. Vapurda, takside, yolda hep bir yaverle beraber geziyordum.

Birinci Şube, adamlarını *Tan* gazetesinin içine muhabir, musahhih ve diğer adlarla sokuyor, gazeteyi devamlı bir kontrol altında tutuyordu. Hatta evin içine bile adamlarını sokmuştu. Bir gün dost geçinen biri, hizmetçi aradığımızı

haber almış, bize bir Ermeni kadını getirmişti. Kendisinin ne iş bildiğini sordum. "Her işi yaparım, ben sefarethanelerde çalıştım. Gayet iyi yemek pişirir, turtalar yaparım," dedi.

Başımıza devletkuşu kondu diye sevindim. Fakat her gün yazı masamın çekmecelerini karıştırılmış buluyordum. Kendisine sorduğum zaman, "Toz alırken karışıyor," dedi. "Tozu ben alırım, çekmeceleri karıştırmam," dedim. Bir gün İngilizce bir dergiyi arıyordum. Hemen sordu, "*Harpers* dergisini mi arıyorsunuz?" dedi ve getirdi.

"Sen İngilizce biliyor musun?"

"Evet, ben Amerikan Kız Koleji'nde okudum."

"Neden hizmetçilik ediyorsun?"

"Ne yapayım, bir kör annem var, iş bulamadım. Ona bakabilmek için hizmetçilik etmek zorunda kaldım."

Düşünüyordum. Kolejde okumuş! Sefarethanelerde hizmetçi! Kâğıtların karıştırılması... Şüphelerim artmıştı...

Bir akşam yemekte misafirlerimiz vardı. Misafirler gittikten sonra, masanın geçme tahtalarını yerinden çıkarıyorlardık. Kadın parmağını sıkıştırmak üzereydi. "Dikkat et," dedim, "parmağını sıkıştıracaksın." Parmağını çekti.

"Zaten başparmaklarımdan birisi kopmuştur. Ötekisini de kaptırmayayım," dedi.

"Parmağın nerde koptu?"

"Bir zamanlar polis müdürü bey beni bir fabrikaya yerleştirmişti. Orada parmağımı makinaya kaptırdım."

Artık şüpheye yer yoktu. Az zaman sonra çekilip gitti.

Askerî sorgu hâkimliğinde

Bir gün Suat Derviş telefon etti. *Yeni Edebiyat* adında bir dergi çıkaracaklarını söyledi ve benden gazeteye yazı istedi. Teklifini kabul ettim ve yazıyı gönderdim. Aradan az bir zaman geçmişti. Bir gün askerî mahkemeden bir celp aldım. Aklıma *Yeni Edebiyat* gazetesindeki yazı hiç gelmemişti. Soruşturma için seçilen günde mahkemeye gittim. Garnizon Mahkemesi, Fındıklı'da, büyük bir avlunun içinde, büyükçe bir binaydı. Demir parmaklıkları, büyük kapının önünde iki süngü-

[illegible]

203

“Suat Derviş’i tanıyor musunuz?”

“Çok eskiden beri tanıyorum. *Resimli Ay*’da hikâyelerini yayımladığımız gibi, *Tan* gazetesinde de yazı yazardı. Teklifini kabul etmekte hiçbir mahzur görmedim.”

“Gazetede ki yazıların hepsini okudunuz mu?”

“Okudum.”

“Bu gazete hakkında ne fikir edindiniz?”

“Bu ilerici bir sanat gazetesidir. Edebiyat konularını, son edebî görüşleri aksettiriyor. Ressam Abidin Dino’nun realizm ve sürrealizm yazısı tamamıyla yeni bir edebiyat görüşünü belirtiyor. Şair Tefik Fikret hakkında yazılan yazı, Fikret’in insaniyetçi niteliğini inceliyor. Diğer şiirler, yazılar da devrimci bir ruhla yazılmış yazılardır.”

“Bu yazılar komünizm propagandası değil midir?”

“İlmî nitelikte olan yazılar hiçbir zaman propaganda olamaz.”

“Siz ‘Yeni ve Eski’ başlığı altında yazdığınız yazıda, eskiden neyi kastediyorsunuz?”

“Yazı bir bütün olarak neyi kastedtiğimi belirtiyor. Atatürk prensiplerine, devrimciliğe, laikliğe, halkçılığa karşı olan, her türlü değişmeye set çeken tutucuları kastediyorum.”

“Yeniden kastınız nedir?”

“Toplum devamlı bir değişme seyri içindedir. Zamanın ve şartların değişmesiyle toplumun altyapısı değiştiği gibi, fikirler ve düşünceler de değişir. İlerici kuvvetler eski kalıpları kırar, fikir ve düşünce sisteminde de yeni görüşler ortaya sürerler. Halkın daha ileri bir merhaleye varması için savaşırlar. Ben gericilerle ilericiler arasındaki ayrılığı bu bakımdan inceledim.”

“Yeni ve ilerici derken, komünistleri kastetmiyor musunuz?”

“İlerici fikirleri savunanlar, komünist de olabilir, sosyalist de olabilir, kapitalist de olabilir. Atatürk komünist miydi? Fakat ilericileri savunurdu. *Edebiyat* dergisi, demin de söylediğim gibi komünist propagandası yapmış değildir. İlmî niteliktedir, sanat görüşlerini belirtmiştir. Benim ‘Eski ve Yeni’ başlıklı yazıda da savunduğum fikirler, ilmî niteliktedir.”

Soruşturma bitmişti. Subay ayağa kalktı, "Gidebilirsiniz," dedi. Çok nazik bir subaydı, beni kapıya kadar geçirdi.

Bu soruşturmadan sonra benim hakkımda dava açılmadı. Diğer yazarlar mahkemeye sevk edildi. Fakat mahkeme sonunda onlar da beraat etti.

Sabahattin Ali'nin mahkemesi

İstanbul'da *Tan* gazetesiyle aynı zamanda Ankara'da yayımlanan *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* dergileri de ırkçılara, faşistlere karşı savaşıyordu. Hıfzı Oğuz Bekata ile Samet Ağaoğlu'nun çıkardıkları Anadolu cu eğilimli *Çığır* dergisinde, yukarıda adı geçen dergi sahiplerine karşı şiddetli hücumlara geçtiler. *Yurt ve Dünya*'yı, *Adımlar*'ı Amerikancılıkla suçlandırdılar. "Anadolucu", Turancı fikir akımlarıyla, *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* dergileri kapanmak zorunda kaldı. Bu olayı dergi kurucularından Pertev Naili Boratav bana şöyle anlattı:

O sıra maarif vekili olan Hasan Âli Yücel, *Yurt ve Dünya*'nın sahibi olarak beni, *Adımlar*'ın sahibi olarak da Behice Boran'ı makamına çağırıldı. Provokasyonlara meydan vermemek, maarif politikasında yapılacak mühim işlerin engellenmesini önlemek için, bizden mecmualarımızın kapatılmasını istedi. Bunun sadece bir tavsiyeden ibaret olduğunu belirtti. Biz de kabul ettik. Böylece her iki mecmua kendi kendilerini kapadı.

Bu iki dergiye karşı yapılan polemikler, hücumlar, Turancıların ve Anadolucuların organları olan, şair Orhan Seyfi'nin yayımladığı *Çınaraltı*, Anadolu cu grubun yayımladığı *Çığır*, tanınmış Türkçülerden Reha Oğuz Türkkan'ın yayımladığı *Ergenekon* dergilerinden geliyordu.

Ama meclis kulislerinde de her iki dergiye karşı bir kontrol hazırlıkları olduğunu duyuyorduk. Gayretkeş Halk Partisi mebuslarından Anadolu cu grup diye gösterilebilecek kimse ler, Reşat Şemseddin Sirer, Şevket Raşit Hatipoğlu (eski ziraat bakanı) etrafında toplanmış ve hazırlıklara girişmişlerdi.

Aleyhimizde en çok yaygara yapanlardan biri Fahri Ecevit'ti (Şimdiki Halk Partisi'nin ortanın solu akımını yürüten Bülent Ecevit'in babası). İrkçılar, Anadolucularla ilericiler arasında devam eden bu tartışmalar sırasında, ırkçıların başı olan Nihal Atsız'ın Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı açık mektup kendi dergilerinde yayımlandı. Sabahattin Ali bu mektupta kendi aleyhine yapılan hakaretler yüzünden Nihal Atsız aleyhine bir dava açtı. Bu sıralarda Sabahattin Ali devlet konservatuvarında rejisör asistanı olarak çalışıyordu.

Sabahattin muhakeme bittikten epey sonra İstanbul'a gelmişti. Mahkeme safhasını bana şöyle anlattı :

Yargılamanın görüleceği gün mahkeme binasının bulunduğu yeri atlı polisler sarmıştı. Hadise çıkmasından korkuyorlardı. Fakat ırkçılar bu muhakemeyi fırsat bilerek oyunlarını oynamaya karar vermişti. Mahkeme salonuna sızan bir sürü sağcı, faşist birdenbire salonda gösteri yapmaya başladı. Yargıç celseyi tatil etmek istiyordu. İrkçılar hemen "İstiklal Marşı" söylemeye başladı. Tabii yargıç da sesini çıkaramadı. İçeride, dışarıda müthiş bir gürültü vardı. Ben tehlikenin azametini anladım. Bereket versin mahkeme, binanın birinci katındaydı. Pencereden atladım. Zorbela kendimi kurtarabildim.

Sabahattin bu hikâyeyi anlatıyor, ikide bir fişek gibi yerinden fırlıyor, kahkahalarla gülerek başından geçenleri anlatıyordu. "Faşistlerin oyunu bitmedi," dedi. "En büyük destekleri Saraçoğlu'dur. Hepimizin çok dikkatli olması gerektir."

Sabahattin'e muhakemeden sonra da hücumlar devam ediyordu. Hatta kendisini öldürmeye bile teşebbüs etmişlerdi. Sabahattin'e yapılan saldırının hikâyesini de Pertev Boratav'ın eşi Hayrünnisa'dan şöyle dinledim:

Devlet konservatuvarı talebeleri bazı geceler halkevi binasının tiyatro salonunda temsil verirdi. Sabahattin Ali,

Almanya'dan getirtilen rejisör Ebert'in asistanı olarak her geceki temsillerde bulunmaya mecburdu. Ben de mektebin hocası olarak bu temsillere giderdim. Pertev'le ben Sabahattin'in muhakemesinden sonra onu merak ettiğimiz için, o gece tiyatroya gitmeden önce evine uğradık. Oturduğu ev Kızılay'daydı. Onu aldık, üçümüz yürüye yürüye halkevine doğru gitmeye karar verdik. Sabahattin bize heyecanla gündüzki olayı anlatıyor, ara sıra kahkahalar atıyor, kendini günün kahramanı gibi görmekten adeta hoşlanıyordu. Keyifliydi. Ara sıra sağcılara atıp tutuyordu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin önüne geldik. Yandaki karanlık, kestirme yoldan halkevine doğru yürümeye başladık. Birdenbire önümüze kocaman bir taş düştü. Arkadan bir ikincisi Sabahattin'in omzuna değerek fırladı. Sabahattin birdenbire döndü, ne demeye kalmadı, bir üçüncü taş geldi. Nasıl oldu bilmiyorum, o küçük boyuyla Sabahattin bir fişek bir atıldı, bütün kuvvetiyle geriye doğru koşmaya başlayınca fakülte bahçesinin şimşirleri arasından bir insan da koşmaya başladı. Sabahattin onu yakalamak için bütün kuvvetini sarf ediyordu. Tabii Sabahattin'e bir şey olmasın diye Pertev de koşmaya başladı, arkadan ben de...

Atatürk Bulvarı'nın öte tarafına geçmiştik. Baktık, Sabahattin birini yakalamış, ayakları kollarıyla, bütün hızıyla yakaladığını dövüyordu. Pertev de Sabahattin'in kollarını tutup bir hadise çıkmasına engel olmak istiyordu. Bir hayli sürdü bu böyle. On adım ötede ufak bir polis kulübesi vardı. Oradan polisler koştu. Sabahattin'e saldıranın Osman Yüksel¹ adında bir genç olduğu anlaşıldı. Osman Yüksel polislerin yanında kendini emin hissedince bir yumruk atarak Sabahattin'in gözlüklerini kırdı. Polisler Osman'ı o gece karakola götürdü. Ertesi gün dördümüz Cürmümeşhut Mahkemesi'ne düştük. Halbuki zavallı Pertev'in ayırmak istemekten başka bir rolü yoktu. Hâkim ikisine de ufak bir

1. Osman Yüksel [Serdengeçti] eski ırkçılardandır, 1964'te Adalet Partisi'nden mebus çıkmış, daha sonraları partiden atılmıştır.

ceza verdi. Fakat biri taş atmaktan suçlu, diğeri dövme-
ten, karşılıklı suçlu olduklarından ceza karşılıklı tecil edildi.

Bu hikâyeden de anlaşıldığı gibi ırkçılar, faşistler daha o zaman Sabahattin'i savaş alanından uzaklaştırmak için öldürmeye dahi hazırды. Bu olaylar 1948'de Sabahattin'i öldürme teşebbüslerinin bir başlangıcıydı.¹

1944'ten sonra ilericilere yapılan hücumlar şiddetini artırdı. Çünkü San Francisco [Barış] Antlaşması'ndan, hükümetin Atlantik Beyannamesi'ni imzalamasından sonra, ilericilere nispi bir hürriyet verilmişti. Çeşitli ilerci dergiler çıkıyor, memleket konuları biraz daha serbest konuşuluyordu. Fakat hükümet bu ilerci akımları önlemek için faşistleri bir alet olarak kullanıyor, dolambaçlı yollardan bu hareketi önlemeye çalışıyordu.

Yazı yazmaktan men edildim

Tan gazetesi, 1941 senesinin başlarında, herhangi bir sebeple geçici olarak kapatılmıştı. Ahmet Emin Yalman devlet adamlarıyla görüşmek, *Tan*'ın açılmasını sağlamak emeliyle Ankara'ya gitmişti. Bir akşam gece yarısından sonra, yataklarımızda uyurken telefon çaldı. Ahmet Emin, Ankara'dan telefon ediyordu. Zekeriya'yla uzun uzun konuştular. Ahmet Emin, *Tan* gazetesinin açılmasını sağladığını, ancak bunun bir şarta bağlı olduğunu söylüyordu. Şart da şu: Sabiha Hanım *Tan*'a yazı yazmayacak...

Gazetenin açılmasını sağlamak için Zekeriya bu şartı hemen kabul etti. Şükrü Kaya'nın bana karşı olan düşüncelerini biliyordum. Fakat beni yazı yazmaktan men etmek için hangi sebeplere dayanıyordu?

Ahmet Emin, Ankara'dan döndü. Odamda çalışıyordum. Yanıma geldi:

1. Sabahattin'in öldürülmesi olayını aşağıda anlatacağım.

"Sizin için Şükrü Kaya'yla uzun boylu tartıştım. Fakat o, dış politika yazılarının ağır bir üslupta yazıldığını söylüyor. Faşizme, Almanya'ya çatmanız hoşlarına gitmiyor. 'Biz Almanya'yla bir anlaşma yaptık. Bu sırada Almanya'ya çatmak doğru olmaz. Biz, İngiltere'yle müttefikiz. Sabiha Hanım, İngilizlerin emperyalist politikasını sert bir lisanla tenkit ediyor. Sovyet emperyalizmini savunuyor. Bu sebeple bir müddet yazmaması daha doğru olur,' diyor. Biz de *Tan*'ı kurtarmak için, sizi feda ettik," dedi.

"İyi yapmışsınız," dedim. "Şüphe yok ki, *Tan*'ın mutlaka çıkması lazım."

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya bir mektup yazdım. "Anayasanın bana verdiği yazı yazma hürriyetini elimden almak için, kanunların hangi maddesine dayandığını" sordum. "Bu konuların bugünlerde tartışılmasını hükümet uygun görmüyorsa ancak bana tavsiyelerde bulunabilir. İngiltere müttefikimiz olabilir, İngiltere'nin emperyalist politikası, İngiliz basınında tenkit edilmiyor mu? Almanya'yla bir anlaşmaya varılabilir, faşizmin dünya halklarına getirdiği, getireceği faciaları yazmak, neden Türkiye'nin menfaatlerine aykırı sayılır? Sovyet emperyalizmine gelince, ben buna inanmıyorum. Milli Kurtuluş Savaşı'nda bize maddi manevi yardım eden, Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sı arasında imzalanan kapitülasyonları yırtan Sovyetler Birliği olmuştur. Atatürk, Sovyet dostluğunu dış politikasına esas olarak koymuştu. Eğer dediğiniz gibi bir gün Sovyetler bize saldıracak olurlarsa, o zaman ben onlara da karşı olurum. İngiliz Tory'leri, Hitler, Mussolini, bu komünizm düşmanlığını, Sovyet düşmanlığını yayarak, insanlığı ikinci bir dünya harbine sürükledi. Ben yalnız Türkiye'nin değil, bütün insanlığın harp faciasından, faşizm barbarlığından kurtulması için yazıyorum. Fakat mademki, yazı yazmamaklığımı istiyorsunuz, yazmayacağım. Bir gün, yazdıklarımın doğru olduğuna, sizin de inanacağınızı umuyorum. Yazı hürriyetimin bir an önce verilmesini diliyorum," dedim.

Şükrü Kaya bu mektuba cevap vermedi. Kendimi bir boşlukta hissediyordum. Harbe, faşizme karşı savaşacağımız

en önemli bir zamanda hürriyetimi kaybetmiştim. Zamanımı boş geçirmemek için bir kitap yazmaya karar verdim. Faşizmin ne şartlar altında doğduğunu, İngiliz, Fransız emperyalizminin, Hitler Almanya'sının harp gücünü nasıl artırdığını, harbi Sovyetler'e çevirmek için oynadıkları oyunları dile getiren bir kitap yazdım. Bu kitap tabii o günkü şartlar içinde neşredilemezdi. Marksist eserlerin tercümesine devam ettim. Lenin'in *Emperyalizm, Kapitalizmin Son Safhasıdır* adlı eserini, Stalin'in *Leninizmin Problemleri* adlı eserini Türkçeye çevirdim. Bu tercümeler de neşredilemezdi. 1950'de memleketten çıkarken bu eserleri, ağabeyim Neşet Deriş'e bırakmıştım. Ağabeyim 1956'da öldü. Şimdi bu kitapların kimin elinde olduğunu bilmiyorum.

Yazı yazma hürriyetimin elimden alınmasından epeyce zaman geçmişti. Bir akşam Deniz Kulübü'nün, deniz üstündeki taraçasında bazı arkadaşlarla beraber oturuyordum. Deniz Kulübü Moda'da, büyük zenginlerin, aydınların, devlet adamlarının devam ettiği bir yerdi. Şükrü Kaya, Atatürk'ün en yakınlarından Kılıç Ali'yle beraber kulübe geldi. Şükrü Kaya bizim masanın yanından geçerken hepimize selam verdi. Ellerimizi sıkı, oturmasını teklif ettik. Hiç reddetmeden oturdu. İngilizlerin, Fransızların zaafından konuşuyorduk. O, Almanların bu harpten muzaffer çıkmayacağına inanıyordu. "Amerika bu harbe girecekti. O girdikten sonra, Almanların kazanma şansları azalır. Faşizm, Avrupa'da kök tutamayacaktır," diyordu.

"O halde, beni yazı yazmaktan ne diye men ettiniz?" dedim.

Cevap verdi: "Sen o yazıları yazdığın zaman biz Almanya'yla bir anlaşma yolu arıyorduk. Zamansız yazılardı."

"Daha zamanı gelmedi mi, ben yazı hürriyetime ne zaman kavuşacağım?"

"Yaz," dedi, "amma dış politika meselelerine dokunma."

Buz tabakası kırılmıştı Artık *Tan*'da yazı yazabilirdim.

Ben *Tan*'daki "Görüşler" başlıklı fıkra köşeme döndüm. Bir içişleri bakanının, kişinin hürriyetini istediği zaman elinden aldığı, istediği zaman verdiği bir devirdi bu.

Almanya Sovyetler'e saldırıyor

1941 yılının 22 Haziran'ında faşist Almanya, harp ilan etmeden, Sovyet sistemini yıkmak, doğuya doğru yayılmak için, Sovyetler Birliği'ne hücum etti. Aralarında saldırmazlık paktı olduğu halde, milletlerarası kanunlara aykırı olarak Sovyet sınırlarına dayandı. Alman orduları Sovyetler Birliği'nin batı sınırlarında toplandı. Kuzeyden Karadeniz'e kadar uzanan hudutlarda saldırılara başladı. Harbin ağırlık merkezi doğuya döndü. Sovyet-Alman Harbi başladığı zaman, Bursa'da kaplıcalardaydım. Haberi radyoda dinler dinlemez, Bursa Hapishanesi'nde yatan Nâzım Hikmet'e telefon açtım, haberi verdim.

Nâzım şaşırmıştı, "Eceli gelen köpek, cami duvarına işer," dedi. Ertesi gün, hapishanede kendisini ziyarete gittim.

Hapishane müdürünün odasında buluştuk. Nâzım oda da bir aşağı bir yukarı geziyor, "İşte şimdi Almanya'nın işi bitmiştir. Moskova'nın önüne kadar gelse dahi sonunda mağlup olacaktır," diyordu.

Nâzım, Sovyet insanının gücüne, zorluklar karşısında yılmayan iradesine güveniyordu. Olaylar, bu görüşü doğruladı.

Alman-Sovyet Harbi'nin, Türkiye'nin dış politikası üzerinde önemli bir etkisi oldu. 22 Haziran'da Anadolu Ajansı, hükümetin resmî tebliğini yayınladı:

"Cumhuriyet hükümeti Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki harp dolayısıyla hasıl olan durum karşısında, Türkiye'nin tarafsızlığını ilana karar vermiştir."

Artık Saraçoğlu'nun önce söylediği gibi yalnız "harp dışı değil", aynı zamanda tarafsızdık. Bu, Türkiye'nin dış politikasında çok önemli bir değişmeydi. Bu değişiklik, İngiliz hükümetini tedirgin etmişti. 30 Haziran'da Anadolu Ajansı, Fransız ajansına atfen, şu haberi veriyordu:

İngiliz Dışişleri Bakanı [Anthony] Eden ile, Türkiye Büyükelçisi Tevfik Rüştü Araş ve Sovyetler Birliği Büyükelçisi Maisky arasında önemli bir toplantı yapılmıştır. Von Pa-

pen'in, Alman kıtalarının Kafkasya'ya doğru Türkiye'den geçmesini temin için, Türkiye'ye Gürcistan ile Kafkasya'da Müslümanlarla meskun toprakların verilmesi vaadiyle yeni manevralar çevirmesinden endişe edilmektedir. Mister Eden, Türkiye'nin Rus-Alman Harbi'nde tam bir tarafsızlıktan çıkarak herhangi bir suretle Alman davasına yardım etmesinin, İngiliz-Türk dostluğunun ruhuna uygun düşmeyeceğini, Tevfik Rüştü Aras'a izah etmiştir.

İngiliz hükümeti, Hitler'in Avrupa'daki başarılarından sonra, Sovyetler'e saldırması karşısında politikasını değiştirmek zorunda kalmıştı. Almanların bu bölgedeki zaferi, Alman ordusunun kudreti karşısında Batı emperyalistlerini daha zor bir duruma düşürecekti. Bu sebeple İngiltere hükümeti 1941 yılının Haziran ayında, Almanya'ya karşı Sovyetler'e yardıma hazır olduğunu ilan etti.

24 Haziran'da Amerikan hükümeti, aynı şekilde beyanatta bulundu. Böylece dünyanın en büyük iki kapitalist devleti, Alman faşizmine karşı yapılan savaşta, Sovyetler'le aynı cepheye yer aldı. İngiltere ve Amerika'yı bu karara sevk eden sebeplerden biri de harpten önce İngiltere, Fransa, Amerika ile Almanya arasındaki keskin zıddiyetlerin, harbin seyri içinde daha da keskinleşmiş olmasıydı. Bu sıralarda Almanya, hemen de bütün Batı Avrupa'yı istila etmişti. Şimdi İngiliz adalarını tehdit ediyordu. Alman istilasına altına giren devletler, faşist sürülerini memleketlerinden çıkarmaya muktedir değildi. İngiliz ve Amerikan idareci çevreleri, Hitler ordusunun belkemiğini ancak Sovyet ordularının kırabileceğini, Almanya'nın dünyaya hâkim olmasını önleyeceğini anlamışlardı. Bu sebeple İngiltere ve Amerika'nın müşterek düşmana karşı Sovyetler'le birleşmekte faydaları vardı.

Bu birleşme, İngiltere ve Amerika'nın, Sovyetler Birliği'ne karşı beslediği düşmanlıktan vazgeçtikleri manasına gelmezdi. Amerika'nın cumhurbaşkanı yardımcısı olan Truman, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı günün ertesi şöyle demişti:

“Eğer Almanya’nın kazandığını görürsek Rusya’ya yardım etmeliyiz. Eğer Rusların kazandığını görürsek Almanya’ya yardım etmeliyiz. İkisi de mümkün olduğu kadar çok, birbirlerini öldürsünler.”

İngiliz ve Amerikan hükümetleri, halklarının baskısı altındaydı. İki memleket halkları da Sovyetler’e yardım için mitingler yapıyordu. 1941 sonunda iki emperyalist devlet arasında Hitler’e karşı bir birlik kuruldu.

Bu birleşme, faşizme karşı olan bütün demokratik kuvvetlerin sempatisini kazanmıştı. İngiltere ve Amerika’nın, faşist Almanya’ya karşı birleştikleri bugünlerde, Türkiye’de aksi rüzgârlar esiyordu. Alman-Türk ittifakından ve Almanya’nın zaferlerinden sonra gazeteler bir taraftan İngiliz-Türk ittifakından söz açıyor, öte yandan iç sayfalarında Alman zaferlerini şişiriyor, Sovyetler’in cephelerde geri çekilmesini sevinçle karşılıyorlardı. Bazı gazetelerde Napoléon’un hayatı, Rusya seferi tefrika ediliyor, Fransa’ya, Fransız İnkılabı’na, Sovyet İnkılabı’na çatan yazılar çıkıyordu. Fransa’ya hıyanet eden Mareşal [Philippe] Pétain, [Pierre] Laval birer kahraman olarak gösteriliyordu.

Bu propagandalara karşı *Tan*’da antifaşist kampanyayı kuvvetlendirdik. O günlerde *Tan*’ın yazı kadrosu genişletilmişti. Sadrettin Celal, Sabahattin Ali, Sadri Ertem, Naci Sıddullah, Burhan Arpad ve diğer birçok sol yazar *Tan*’da yazı yazıyordu. Ben, Şükrü Kaya’nın tembihlerine rağmen fıkra sütununda ve imzasız olarak gazetenin iç sayfalarında faşizme karşı makaleler yazıyordum.

Türkiye’deki faşist akımlardan, İngiliz ve Amerikan hükümetleri de memnun değildi. Hükümet üzerinde baskı yapıyorlardı. Bu sebeple hükümet, faşizm aleyhine olan bu yazılara artık dokunmaktan çekiniyordu. Biz bundan faydalanarak ve susturulmadan kampanyamıza devam ediyorduk.

Alman orduları Moskova önünde

Harp bütün şiddetiyle devam ediyor. Leningrad muhasara altında... Byelo-Rusya, Moldavya, Litvanya, Letonya, Es-

tonya, Kırım, Alman ordularının elinde... Sovyet halkı görülmemiş bir ıstırap içinde kıvranıyor. Hitlerciler girdikleri her yerde terör idaresi kuruyor. Köyleri, şehirleri tahrip ediyor, yakıyor, fabrikaları, kolektif çiftlikleri boşaltıyor, hububatı, hayvanları halkın elinden alıyorlar. Kara bir açlık hüküm sürüyor... Ellerine düşen esirlere işkenceler yapıyor, öldürüyor, sivil halkı Almanya'ya gönderiyorlar.

İkinci cephe hâlâ açılmamıştır. Sovyetler Birliği, Alman ordularının karşısında yalnızdır. Japonlar, Mançurya ve Kore'de Sovyetler'e saldırma hazırlıkları yapıyor. Alman orduları Moskova'ya yaklaşmıştır.

Partizanlar görülmemiş fedakârlıklarla Kızıl Ordu'ya yardım ediyor. Bütün Sovyet halkı, tek bir vücut gibi saldırılara karşı koyuyor.

Almanların Moskova önüne dayandıkları o günlerde Türkiye'de faşist basın, Alman tarafı devlet adamları, ticaret bağlarıyla Almanya'ya bağlı burjuvazi bayram yapıyor. Bir Alman zaferinin Türkiye'nin faşist Almanya'nın boyunduruğu altına girmesi demek olduğunu anlayanlar üzgün... Almanya'yla beraber harbe sürüklenmek korkusu gittikçe artıyor. Yalnız faşist basın değil, hükümet çevreleri de artık Almanya'nın zaferini kati görüyor. Irkçılar, dolu dizgin "yeni nizam"ın propagandasını yapıyor.

Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay, *Ulus*'un 3 Ocak 1942 sayılı nüshasında, harpten sonra yeni Batı toplumlarının kuruluşunun kolay ve çabuk olmayacağını söyledikten sonra, "Artık sınıf tezatları içinde olmayan bir millet ve hegemonyası altında bir milletler nizamı düşünülmelidir. "Yeni nizam" cemiyetlerinde, sınıf menfaatlerini planlı ve kontrollü bir iktisat devletçiliği altında geliştirmek nasıl şart ise milletlerarası münasebetlerde de aynı adaletçi ve müsavatçı disiplin ruhunu hakim kılmak lazım," diyor.

Artık sınıf tezatları içinde olmayan bir millet ve hegemonyası altında bir milletler nizamı! Dumanı üstünde faşizm... Elime kalemi alıyorum. Falih'in adını anmadan bir millet ve hegemonyalar altında bir milletler nizamının ne

olduğunu yazıyor ve korkuyla bekliyorum. Yazı sessiz sedasız geçiyor.

Celal Bayar ve Tefik Rüştü Aras'la görüşme

1942 sonları... Kızıl Ordu, geniş bir cephe üzerinde hücum geçmiştir. Alman orduları Moskova önünde saplanıp kalmıştır. İkinci Dünya Harbi'nin başladığı günden bugüne, faşist Alman ordusu ilk defa büyük bir mağlubiyete uğramıştır.

Bu sıralarda Ankara'da bulunan kızım Sevim'i görmek üzere Ankara'ya gitmiştim. Bir gün Kızılay Meydanı'ndan geçerken Tefik Rüştü Aras'a rastladım. Kendisini eskiden tanıyordum. Benim nikâh şahidimdi. Konuşarak yürüyorduk. Tan'ı ve benim yazılarımı okuduğunu ve beğendiğini söyledi. "İyi savaşıyorsunuz," diyordu. O akşam beni evine davet etti. Gittim. Eski Başbakan Celal Bayar da oradaydı. Kendileriyle harbin aldığı seyir, memleketin durumu, dış politika konuları üzerinde konuştuk.

Celal Bayar, Almanya'yla yapılan anlaşmaları beğeniyor fakat müttefikimiz İngiltere'ye karşı daha ihtiyatlı davranmak gerektiğini söylüyordu. Celal Bayar ile İnönü arasında dış politikada ayrılık yoktu. Ekonomik meselelerde, özellikle devletçilik meselesinde anlaşamıyorlardı. Celal Bayar, ekonomik görüşünü şöylece açıkladı:

"Devletçilik ekonomide rolünü oynamıştır. Bir zaman fertlerin elinde sermaye biriktirmesine hizmet etmiştir. Fakat şimdi durum değişmiştir. Devletin ekonomideki rolü, özel sermayeye daha geniş serbestlik vermek, ekonomiyi bu yolda ayarlamaktır. Devletçiliğe son verilsin demek istemiyorum. İlk hamlede devletçilikten ayrılmamak lazım. Ancak devletçilik yeniden ayarlanmalıdır. Devlet sermayesi, özel teşebbüsün kâr edemeyeceği alanlara yatırılmalıdır. Devletin ekonomiye müdahalesi azaltılmalıdır. Onun ödevi ekonomideki kuvvetleri birleştirmek ve ayarlamak olmalıdır."

Bayar bu görüşüyle, Atatürk'ün devletçilik politikasından epeyce ayrılıyor, liberal bir görüşü savunuyordu. İnönü

nü'yse devletçilikte hiçbir değişiklik yapmak istemiyordu. Aralarındaki anlaşmazlıkların bir sebebi buydu.

Tevfik Rüştü Aras ise hükümetin dış politikasına karşıydı. Von Papen'in oynadığı menfi rolden şikâyet ediyor, Saraçoğlu'nun Almanya'ya taraftar durumunu beğenmiyor, memleketi yine Almanya'nın kuyruğunda harbe sürükleyeceklerinden korkuyordu. Özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttükleri politikayı şiddetle tenkit ediyordu. "Almanlarla yapılan son anlaşmalar hem müttefiklerimizle yaptığımız anlaşmaya aykırıdır hem de Sovyet düşmanlığını üzerimize çekme bakımından memleket için tehlikelidir. Atatürk'ün dediği gibi, biz Sovyetler'e karşı zinhar düşman bir politika yürütmemeliyiz. Sovyetler, Milli Kurtuluş Savaşı'nda bize yardım eden tek devlet olduğu gibi, 'Cemiyet-i Akvam'da bizim isteklerimizi destekleyen de yalnız o olmuştur. Ben, başım sıkıştıkça, onlardan yardım görürdüm," dedi.

Celal Bayar, Tevfik Rüştü'nün dış politika görüşlerine hiç sesini çıkarmıyor, ciddi ciddi dinliyordu. Sözü değiştirdi, İnönü'nün baskı siyasetinden şikâyet etti. "Mecliste konuşamıyoruz. Beni devamlı surette takip altında bulunduruyor. Beni tanıyan polisler gelip bana haber veriyorlar," dedi.

"Pekâlâ," dedim, "siz mebusunuz. Mecliste istediğiniz gibi serbest konuşabilirsiniz. Neden bu düşüncelerinizi mecliste açıklamıyorsunuz? Bizi susturuyorlar, takip ediyorlar, biz buna karşı bir şey yapamayız. Siz neden susuyorsunuz?"

Celal Bayar oturduğu koltuktan doğruldu:

"Mecliste İnönü'nün bu despot idaresine karşı bir muhalefet uyanmıştır. Fakat her şeyin bir zamanı var. Bugün bu harp tehlikesi içinde milli birliği bozmak doğru olmaz," dedi.

Bayar, kendisine ve basına yapılan baskıdan şikâyet ediyor. Oysa Şükrü Kaya beni yazı yazmaktan men ettiği zaman kendisi başbakandı. Ona bunu hatırlatacaktım. Vazgeçtim. Bundan sonra Ankara'da bulunduğum günlerde Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'la birkaç defa görüştüm. Cumhuriyet Halk Partisi içinde İnönü'ye ve grubuna karşı mecliste bir

kaynaşmanın ilk uyandığı günlerdi bu. Bundan sonradır ki, Celal Bayar, arkadaşlarıyla beraber harekete geçti ve Demokrat Parti'nin başkanı oldu.

Ankara'da bulunduğum günlerde öteden beri tanıdığım Niyazi Berkes, Pertev Boratav, Behice Boran, Muvaffak Şeref, Sabahattin Ali ve diğer arkadaşlarla buluşup görüşüyordum. Bunlar Amerika'da, Avrupa'da tahsil görmüş sosyalist eğilimli gençlerdi. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğretmenlik yapıyorlardı. Pertev Boratav fakültede folklor profesörü, Niyazi Berkes ve Behice Boran sosyoloji doçentiydi. Muvaffak Şeref aklımda kaldığına göre, bir lisede ekonomi, Adnan Cemgil edebiyat dersleri veriyordu. Bunlar hep birlikte *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* dergilerini yayımlıyordu. *Yurt ve Dünya* 1941 Ocak ayında çıkmaya başlamıştı. Niyazi Berkes, Adnan Cemgil, Muzaffer Şerif, Behice Boran, Pertev Boratav derginin kurucularıydı. Bundan başka yazı kadrosunda Mediha Berkes, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Necmi Sarıoğlu, Cevdet Kudret, Muvaffak Şeref, Halil AYTEKİN ve diğerleri vardı.

Daha sonraları Muzaffer Şerif ile Behice Boran *Yurt ve Dünya*'dan ayrıldı. *Adımlar* adlı bir dergi yayımlamaya başladılar. *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* yayımlandığı müddetçe günlük politikaya dokunmuyor, ideoloji edebiyat ve sanat konularını ele alıyor, yazılar antifaşist bir tonla yazılıyordu. Onlarla memleketin durumu, harp ve baskı konuları üzerinde tartışırdık.

Ankara'da bulunduğum günlerde Basın Birliği'nin kongresi toplanıyordu. Beni de davet ettiler. Kongreye, o zaman basın yayın müdürü olan Selim [Rauf] Sarper başkanlık ediyordu. Daha kongre açılmazdan önce, fikir işçileri etrafını sardı. Basın Yayın Birliği, patronlar, fikir işçileri ve hükümet temsilcilerinden mürekkepti.

Fikir işçileri, bu teşkilat içinde hiçbir haklarını savunmadıklarından şikâyet ediyor, teşkilatın ikiye ayrılmasını, fikir işçilerinin ayrı bir teşkilat kurmasını istiyorlardı.

Kongrede geçen senenin raporu okunduktan sonra, çeşitli meseleler konuşuldu. Herkes dileklerini, teklifler halin-

de kongre başkanlığına sunuyordu. Ben de fikir işçilerinin isteklerini dile getirerek kendilerine serbest teşkilat kurma hakkının verilmesi yolunda bir teklif yaptım. Sıram gelince fikrimi savundum. Bu teklifi başkaları da yapmıştı.

Fakat nedense oya konduğu zaman işçilerin lehine olan teklifler kazanamadı. Patronların fikirleri üstün geldi. Kongreden çıkarken Selim Sarper yanıma yaklaştı.

“Siz patron karısısınız, nasıl oluyor da kendi aleyhinize olan bir fikri savunuyorsunuz?” dedi.

“Ben patron karısı olmaktan önce, bir fikir işçisiyim. Ben de *Tan*’da yazılarıma verilen ücretten, yazılarıma konan sansürden şikâyetçiyim. Ben de onlarla aynı durumdayım. Bundan başka, haklı olan bir davayı savunmada hislerime, fikirlerime hâkim olan, kendi menfaatim değil, haklı olanın menfaatidir.”

Selim Sarper güldü:

“Bütün konuştuklarınız banda alındı,” dedi.

“Ben gizli bir toplantıda konuşmadım. Herkesin yanında konuştum. Varsınlar alsınlar,” dedim.

Selim Sarper devam etti:

“Yalnız sizin değil, bütün fikir işçilerinin sözleri banda alındı.”

“Tebrik ederim,” dedim.

Bu da hükümetin ilericiler üzerindeki baskısını gösteren bir örnekti.

Varlık Vergisi konuyor

Türkiye harbe girmediği halde, harp yıllarında harbe girmiş gibi bir ekonomik buhran içindeydi. Ticaret sermayedarları adet bakımından arttığı gibi, Almanya’yla ticaret yapanlar, komisyoncular, karaborsacılar büyük servetler biriktirmişti. Harp yüzünden doğan kıtlıktan, dar gelirli büyük bir sefalete sürüklenmişti. Varlıklı sınıflar lüks bir hayat yaşıyor, büyük kârlar sağlamak için hileli yollara sapıyorlardı. Devlet bütçesinin açığı her yıl artıyordu. Hükümet, bütçe açığını ka-

patmak, halk kitleleri arasında doğan hoşnutsuzluğu gidermek amacıyla yeni bir vergi koymaya lüzum görmüştü.

“Varlık Vergisi Kanun Layihası” 11 Kasım 1942’de Saraçoğlu kabinesi tarafından meclise getirildi. Bu layiha, hükümet memurları ve seçilmiş işadamları tarafından hazırlanmıştı. Uzun zaman bu layiha mecliste konuşulmadı. Ancak 1943’te Maliye Bakanlığı’nın hazırladığı kanun projesi Büyük Millet Meclisi’ne getirildi. Bu projede şöyle deniyordu:

“Varlık Vergisi, yalnız kazançtan alınan bir vergi olmadığı ve servete de sirayet eden bir mükellefiyet olduğu için bu verginin kazanç vergisi masrafından indirilmesi doğru olamazdı. Bu durumu göz önüne alan maliye vekili, Varlık Vergisi’nin kâr ve zarar hesabına kaydedilmemesini kararlaştırmıştır.”

Harp güçlüklerinden faydalanan büyük kârlar, servetler biriktiren tüccarların, komisyoncuların, karaborsacıların, büyük toprak ağalarının servetleri üzerine konacak bir vergi, yalnız hükümetin güçlüklerine yardım etmekle kalmayacak, sınıf tezatları içinde gelişen sosyal adaletsizliği de bir dereceye kadar azaltacaktı.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, kanun layihası mecliste görüşülmezden evvel Ankara’da bir basın toplantısı yaptı. Gazetelerin başyazarlarını toplantıya davet etti. Zekeriya İstanbul’da olmadığı için *Tan*’ın başyazılarını ben yazıyordum. *Tan* namına ben gittim.

Trende *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak, *Vakit* gazetesi sahiplerinden ve yazarlarından Hakkı Tarık Us’la beraber gidiyorduk. Varlık Vergisi üzerine konuşuyorduk. Necmeddin Sadak :

“Büyük varlıklardan vergi almak doğru bir şey fakat biz milli burjuvazinin gelişmesini istediğimiz bu devirde, bunların kazançları, servetleri üzerine böyle ağır bir vergi koymak, bu sınıfın gelişmesini durduracaktır,” dedi.

Hakkı Tarık gülümsedi:

“Üstadım,” dedi, “bu vergi daha ziyade azınlık sermayedarlarını zayıflatacaktır. Benim sağlam kaynaklardan öğrendiğime göre Türk sermayedarları korunacaktır.”

Necmeddin Sadak:

“Böyle bir şey olamaz, kanun herkese aynı şekilde uygulanır,” dedi.

Ben, kanunun büyük servetler üzerine konmasını uygun görüyordum. Fakat Hakkı Tarık'ın dediği gibi verginin böyle bir amacı varsa hoş bir şey değildi.

Ankara Garı'na vardığımız zaman *Tan*'ın Ankara muhabiri Emin Karakuş beni karşılamaya geldi. Cihan Oteli adlı kötü bir otelde ancak bir yer bulabildim. Emin'e kanun hakkında bazı sorular sordum. Onun verdiği bilgi, benim bilgimden fazla değildi. Hatta benim kadar dahi bilmiyordu.

Ertesi gün toplantı olacaktı. Orada görüştüğüm dostlardan aldığım bilgi, Hakkı Tarık'ın söylediklerini doğruluyordu. Basın toplantısının hangi salonda yapıldığını hatırlamıyorum. Ancak büyükçe bir odaydı. Ortasında dar, uzun bir masa vardı. Saraçoğlu masanın başında, gazete başyazarlarına kanunun ne maksatla konulduğunu anlattı. Bu konuşmayı şöyle özetleyebiliriz:

Tarihin önemli bir devresinde yaşıyoruz. Harp, bütün dünyanın ekonomik muvazenesini bozmuştur. İthalat ve ihracatımız durmuştur. Ne mallarımızı dışarıya sevk edebiliyor ne de gerekli maddeleri ithal edebiliyoruz. İngiltere'yle yaptığımız ticaret, piyasamızı doyuracak durumda değildir. Harp bugün sınırlarımızın dışındadır. Fakat biz her ihtimale karşı hazırlanmak zorundayız. Askerî masraflarımız büyüktür. Bütçemiz açıktır. Bunu devlet gelirleriyle, mevcut vergilerle kapatmak mümkün değildir. Memleketimizde dış memleketlere iş yapma imkânını bulan bazı sermayedarlar, komisyoncular, karaborsacılar büyük servetler yapmıştır. Halk sefalet içinde, harp güçlükleri içinde kıvranırken bunlar kendilerine büyük kârlar sağlamıştır. Şimdi Varlık Vergisi'yle, hem hükümetin zorluklarını karşılamak hem de dar gelirli sınıfın geçim sıkıntısını çözmek için hükümet böyle bir verginin konmasına lüzum görmüştür. Şimdi gazetecilerden istediğim, bu kanunun niteliğini halka anlatmaları, bunun

halkın ve memleketin yararına olduğunu genel efkâra bildirmeleridir.

Bu konuşmadan sonra sorular başladı. Sorular hep teffuat üzerindeydi. Hiç kimse kanunun asıl niteliğini belirtecek soru sormuyordu. Nihayet Necmettin Sadak söz aldı:

“Bu kanunun memleket yararına olacağına inanıyorum. Ancak bir nokta hakkında başbakanın beni aydınlatmasını rica ederim. Biz öteden beri memleketimizde milli burjuvazinin gelişmesini istiyoruz. Böyle olağanüstü bir vergi, gelişmekte olan burjuvaziyi zayıflatmayacak mıdır?”

Saraçoğlu hiç düşünmeden cevap verdi:

“Kısa bir zaman için sarsılacaklardır. Fakat devlet ekonomisi kuvvetleneceği için onlara yeni kazanç alanları açmak kolaylaşacaktır. Almanya’yla yeni ticaret anlaşmaları yapmak üzereyiz. Bu anlaşmalardan sonra meşru yollarla ticaret yapmaları, kârlarını artırmaları mümkün olacaktır. Bu vergi daha ziyade harp güçlüklerinden faydalanarak halk zararına fiyatları artıranlara karşıdır.”

Genel olarak konan bir vergide hangilerinin meşru kazanç sağladıklarını, hangilerinin hileli yollarla servet biriktirdiğini nasıl ayıracaklardı? Ben söz istedim:

“Kanun layihası, bütün gelir sahiplerini, servet sahiplerini servet beyannamesi vermeye zorluyor. Bu beyannameler alınmış mıdır? Bu beyannamelerde vergi kaçakçılığı yapılmadığı, servetlerin gizlenmediği nasıl iddia edilebilir? Bu vergi ne zaman yürürlüğe girecektir?”

Saraçoğlu’nun cevabı şuydu:

“Bu kanun mecliste onaylandıktan sonra hemen yürürlüğe girecek. Tasarı daha 11 Kasım 1942’de hazırlanmış, maliye komisyonları bu beyannameler üzerinde çalışmıştır,” dedi ve kesti. Servetlerin gizlenmesi ihtimaline hiç değinmedi.

Hakkı Tarık masada yer bulamamıştı. Masanın karşısındaki kütüphanenin önünde ayakta duruyordu. Söz istedi:

“Memleketimizde en büyük servetler, azınlık sermayedarlarının elinde toplanmıştır. Türk sermayedarları henüz

palazlanma halindedir. Bunlara eşit bir vergi koymak, milli ekonomimiz için zararlı değil midir?"

Saraçoğlu şu cevabı verdi:

"Kanun önünde vatandaşları birbirinden ayıramayız. Büyük servetler en çok kimin elindeyse onlar daha çok vereceklerdir. Bu vergi 15 gün içinde ödenecektir. Vergiyi ödemeyenlerin veya kısmen ödeyenlerin mallarına el konacaktır."

Saraçoğlu'nun son sözleri verginin 15 gün içinde, baskı yoluyla alınacağını sezdiriyordu. Nasıl ki kanun yürürlüğe girdikten sonra, Varlık Vergisi daha çok azınlık sermayedarların üzerine konan bir vergi oldu. Bu kanun, esas itibarıyla haklı bir kanundu. Ancak azınlıklar karşısında Türk sermayedarlarını korumak, bir adaletsizliğin ifadesiydi. Türk halkının parasını çalan, haksız servetler yapan, ister Yorgi, ister Avram, ister Mehmet olsun, halkı soymakta eştiler. Cezalarının da eşit olması gerekirdi. Varlık Vergisi dumanı üstünde faşizm kokuyordu.

İstanbul'a döndüm. Fakat Varlık Vergisi üzerine gazete-ye tek satır yazmadım. Çünkü bu kanunun tenkit edilmesi mümkün değildi. Az sonra Vergi Kanunu meclisten çıktı ve yürürlüğe girdi. 15 gün içinde vergi borcunu ödemek zorunda olanlar bir panik halindeydi. Bunların iddialarına göre, bu borcu ödemek için ellerinde nakit yoktu. Sermaye mala yatırılmıştı. Bunları 15 gün içinde satmak imkânsızdı. Kimi karısının elmaslarını satıyor, kimi borçlanıyor, kimi evini, malını spekülâtlara hiç pahasına satıyor, rehine veriyor, kimi de param yok, bir canım var, isterlerse onu alsınlar, diyordu.

Hükümet vergi ödemeyenleri Doğu Anadolu'da Aşkale'ye sürme kararını vermişti. Borçluların Aşkale'ye ne suretle gönderildiğini görmek üzere Haydarpaşa Garı'na gitmiştim. Peronda bir mahşer kalabalığı... Aşkale'ye gönderilen kocalarını, evlatlarını, kardeşlerini geçirmeye gelen kadınlar ağlıyor, erkekler ellerini ovuşturarak peronun bir tarafından bir tarafına koşuyor, kendilerini geçirmeye gelen dostları yolculara para bulup göndereceklerini, kendilerini kurtaracaklarını vaat ediyorlardı.

Borçluların Aşkale'ye sürülmesi büyük burjuvalar arasında bir panik yaratmıştı. Gidenlerden gelen mektuplar, Allah'ın çayırında, çadırlar, barakalar içinde yaşadıklarını, yiyecek bulamadıklarını, her gün sabahtan akşama kadar taş kırdıklarını bildiriyordu. Kanun, Nazi metotlarıyla yürütülüyordu. Şükrü Saraçoğlu, efendisi Von Papen'den, Hitler'den iyi ders almıştı. Aşkale'ye gönderilenler arasında Türkler azdı. Bunların vergilerini ödemedikleri söyleniyordu. Verginin bu şekilde alınması hem içte hem dışta kötü tepkiler yaptı. Dünya basınında Türk toplumu için yüz kızartıcı yazılar çıkıyordu.

Bütün gürültülere, baskılara rağmen Varlık Vergisi, hükümetin istediği geliri sağlamadı. Ekonomik durum daha da kötüleşti. Ancak büyük firmalar yaşayabildi, küçükler yıkıldı. İşadamları zararlarını karşılamak için her çeşit eşyanın fiyatlarını yükseltti. Halk daha büyük bir geçim sıkıntısına düştü. Hükümet içten ve dıştan gelen baskı altında, tenkitler karşısında yavaşladı. Bu verginin işadamları, etnik gruplar arasında etkisi o kadar büyük olmuştu ki, nihayet hükümet, meclisi, Varlık Vergisi Kanunu'na bir ek madde getirmek zorunda kaldı. 18 Eylül 1943'te meclise getirilen bu ek kanun "Vergilerini ödemeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbabıyla günlük gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabi mükelleflerin, tahsil edilmemiş bulunan borçlarını silmeye Maliye Vekili mezdur," hükmünü taşıyordu.

15 Mart 1944'de ise Varlık Vergisi tamamıyla kaldırıldı. Fakat bu yüz kızartıcı olay tarih sayfalarına mal oldu.

"İğneli Fıçı" broşürü ve yine mahkeme

Stalingrad önünde çetin savaşlar olduğu günlerdi. Faşist orduları karlar içine saplanmış, Stalingrad'da çevrilen birliklerinin imdadına yetişemiyorlar. Soğuk, sıfırın altında 30 civarında. Alman askerleri siperlerinden çıkamıyor. Sovyet erleri Alman faşistlerinin alevli tanklarına karşı sonsuz bir fedakârlıkla çarpışıyor.

Türk basını, özellikle askerî yazarlar, bir Alman zaferine o kadar inanmıştır ki, Stalingrad önündeki duraklamanın geçici olduğunu, arkadan yetişmekte olan Alman birliklerinin mutlaka Stalingrad'ı alacaklarını yazıyor, hükümeti bu kötü günlerinde Almanya'ya yardıma çağırıyorlardı.

Bugünlerde ırkçılar bir milliyetçilik savaşı açtı. Bu maskenin altında Nazizm ideolojisini savunuyor, Varlık Vergisi'ni övüyor, azınlık düşmanlığını her tarafa yayıyorlardı. Vapurlarda, tramvaylarda Rumca, Ermenice, Yahudice ve diğer yabancı dillerde konuşanların eline "Vatandaş Türkçe konuş" gibi bastırılmış kartlar sunuluyor, azınlıklara hakaretler ediliyordu. Dükkânların üzerine Rumca, Fransızca, diğer dillerde yazılmış levhaları söküp indiriyor, azınlık ve yabancı düşmanlığını yayıyorlardı. Azınlıklara devlet dairelerinde iş verilmemesini, azınlık sermayesine ağır vergiler konmasını istiyorlardı.

Bu sıralarda ırkçılar "İğneli Fıçı" adlı bir broşür yayımladı. Bu broşürde Yahudi düşmanlığını körüklüyorlardı. Bunlara göre memleketimizde Yahudilere karşı bir terör rejimine geçilmeli, Yahudiler bir ırk olarak tasfiye edilmeliydi. Türk halkına Yahudilerle alışveriş etmemeleri, nerede görürlerse Yahudilere hakaret etmeleri öğüt veriliyor, Yahudilerin ekonomik hayattan uzaklaştırılmaları isteniyordu.

Ben *Tan*'da yazdığım yazılarda Yahudi düşmanlığının, antisemitizmin Türkiye'de hiçbir zaman yer bulmadığını, genel olarak ırk düşmanlığı bulunmadığını yazdım. Çarlık Rusya'sında "pogromlar", Amerika'da zenci düşmanlığı mevcut olduğu günlerde dahi Türkiye'de ne Yahudi ne zenci düşmanlığı vardı. Bunun hem kanunlarımıza hem de anayasamıza aykırı olduğunu belirttim. "İğneli Fıçı"nın maksadının, memlekette bir ırk düşmanlığı yaratmak, Türk vatandaşları arasına kin sokmak olduğu açıktı. Ben bunun bir hıyanet sayılabileceğini yazdım.

İrkçılar hemen dergilerinde hücumla geçti. Bana çeşitli hakaretler yaptıktan sonra, beni vatana hıyanetle suçlandırıdılar ve aynı zamanda aleyhime bir dava açtılar. Dava, sivil mah-

kemede görülüyordu. Yargıç soruşturmaları yaptıktan sonra, savcı iddiasını okudu. "Her ne kadar Sabiha Sertel önce dava sahiplerini hıyanetle suçlandırmış ise de kendisine karşı yapılan hakaretlerin daha ağır olduğunu" söyledi. İki tarafın da cezalandırılmasını istedi. Yargıç "İğneli Fıçı" sahiplerini sıkıştırıyor, memlekette neden bu Yahudi düşmanlığına lüzum gördüklerini soruyordu. Hâkimin bu sorusu üzerine ırkçıların dava vekili, yargıcın reyini belli ettiğini, bu sebeple "reddihâkim" davası açacağını söyledi.

Mahkeme ertelendi. Celseler boyu sürdü. Günlerce mahkeme koridorlarında süründüm. Davacıların "reddi hâkim" isteği kabul edilmedi. Nihayet mahkeme iki tarafın da birbirini hıyanetle suçlandırmak suretiyle aynı cürümü işlediklerini, suçun aynı nitelikte olması sebebiyle davanın düşmesine karar verdiğini bildirdi.

İkinci defa yazı yazmaktan men edildim

Almanların Stalingrad önündeki mağlubiyeti karşısında burjuva yazarlarını bir düşünce almıştı. Eğer Sovyetler galip gelirse bütün dünyanın "komünizm tehlikesi" karşısında kalacağı korkusu içindeydiler. "İğneli Fıçı" mahkemesinden sonra bu faşist akımlara karşı *Tan* gazetesinde bir seri makale yayımladım. Şahsi hiçbir polemğe girişmeden faşizmin teorik esaslarını, emperyalist amaçlarını belirttim. Bu yazılarımda, cumhuriyet anayasasının Türk uyruğunda olan, devlete vergi ödeyen, vatandaşlık ödevlerini yerine getiren her ferdin, hangi ırktan hangi millettense olursa olsun, hangi dili konuşursa konuşsun, vatandaş sayıldığını belirttim. Azınlıklara artık "reaya" muamelesi yapılamayacağını, Türk milliyetçiliğinin ancak memleketi sömüren yabancı sermayeye karşı, milli varlığı koruma niteliği kazandığını, antiemperyalist bir milliyetçilik olduğunu anlattım, Atatürk'ün Pantürkizm hakkındaki sözlerini ileri sürdüm. Türk dünyasını, İslam âlemini birleştirmek niyetinde olanlara Atatürk tarihî nutkunda şu cevabı vermiştir:

Bir an farz edelim ki, bahis konusu vazifeyi (Türk aslından olanları birleştirme) kabul etmiş ve bütün İslam âlemini bir noktada birleştirmeye, sevk ve idare etmeye muvaffak olmuş olalım. Pekâlâ ama bize bağlı tutmak ve idaremiz altına almak istediğiniz milletler derlerse, bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederim. Fakat biz müstakil kalmak istiyoruz. İstiklal ve hâkimiyetimize kimse-
nin karışmasını uygun görmeyiz. Bizim kendi kendimizi sevk ve idareye gücümüz yeter. O halde Türk halkının çalışmaları ve fedakârlığı sadece bir teşekkür almak için mi ihtiyaç olunacaktır?

Atatürk bu emperyalist nitelik taşıyan Türkçülüğü tasfiye etmiş, bu fikri yürüten Ziya Gökalp'i ve diğerlerini kenara atmıştı. Bu cümlelerden de anlaşıldığı gibi Atatürk, Türk ırklarını birleştirmek, idaresi altına almak gibi emperyalist bir amaç gütmüyordu.

Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar içinde milliyetçilik, işçinin emeğini sömüren sermayedarlara, memleketin servet kaynaklarını sömüren yabancı sermayeye karşı, memleketin bağımsızlığını korumak esasına dayanan bir milliyetçilik olmaydı. Şeker ihtikânıyla, çocukları kemik veremiyle, çeşitli hastalıklarla karşı karşıya bırakan muhtekir hangi ırktan olursa olsun, hiç farksız, memleketin aleyhine çalışıyordu. Bugün milliyetçilik, ezilenlerin haklarını iç ve dış sömürücülere karşı korumak, memleketin ekonomik ve politik bağımsızlığını sağlamaktır. Türkçülük, milliyetçilik maskesi altında yerli ve yabancı sermayeyi savunmakla, ırkçı kışkırtmalar yapmakla ırklar arasında kinler, nefretler yaratmakla, cumhuriyetin halkçılık prensibine de aykırı hareket eden bir akımdır.

Bu yazılar gerici basında şiddetli tenkitlere, saldırılara uğradı. Nedense bu tartışma Büyük Millet Meclisi'ne getirildi. Bazı mebuslar başbakandan izahat istedi.

Saraçoğlu verdiği cevapta şöyle diyordu:

"Türk milliyetçiliği pasif bir milliyetçilik değildir. Dış

lkelerde yaşayan Türk ırklarıyla samimi bağlarımız olduğu gibi, bunların saadetini istemek de her Trkn devidir. Biz Trkyz ve Trk kalacağız.”

Böyle bir durumda bu sözlerin söylenmesi, yalnız ideolojik değil, aynı zamanda politik bir nitelik de taşıyordu. Stalingrad Harbi sıralarında Emin Erkilet ve diğer bazı paşaların Kafkas hududunda beklediği, Almanların yardımına koşacakları rivayetleri dolaşırken, başbakanın Türk milliyetçiliğinin pasif bir milliyetçilik olmadığını söylemesi, dikkate değerdi. Bu politika, Atatrkn milliyetçiliğine ve antiemperyalist politikasına taban tabana zıttı.

Dış memleketlerde yaşayan Türklere karşı yakınlık, sevgi duymak tabii bir şeydir. Fakat emperyalist bir politikayla, diğer ülkelerdeki Türklerle bağ kurmak ve bu politikayı yürüten Türküleri desteklemek günün şartları içinde faşist Almanyanın politikasına hizmetti.

Faşist basın bayram yapıyordu. Bunlara göre *Tan*, zelikle Sabiha Sertel davasını kaybetmişti. İşte Saraçoğlu da Turancıların tarafındaydı. Trklğ savunuyordu. Bu iddialara cevap vermedim. Ben davamı kaybetmemiştim. Bunu zaman gösterecekti. Ancak memleketin ne kadar büyük bir tehlike karşısında olduğunu, Alman taraftarlığının bizi bir daha yanlış yola götürdüğünü anladım.

Tartışmalardan sonra Ankaradan, Basın Yayın Genel Mdrlğnden gelen bir telefonla, benim bu nazik devrede tartışmalara devam etmemekliğim, iki ay müddetle gazeteye yazı yazmamaklığım bildirildi. Bu, yazı hürriyetimin ikinci defa elimden alınmasıydı. Birincisinde faşist Almanyayla işbirliğini tenkit ettiğim için susturulmuştum. şimdi de ırkçılığa, Trklğe karşı savaştığım için susturuluyordum. Fakat ilerleyen zaman benim bu iki davada da ne kadar haklı olduğumu ispat etti.

“En Büyük Tehlike” broşürü

1943 Haziran ayında “En Büyük Tehlike”¹ başlığı altında bir broşür yayımlandı. Bunu Faris Erkman adında bir yurttaş yayımlamıştı. Broşürde faşizmin memleket için en büyük tehlike olduğu iddia ediliyordu. Faşistlerin çıkardığı broşürler, dergiler, hiçbir engele uğramadan yayımlandığı halde, bu broşür toplattırıldı. Konu meclise getirildi.

Meclisin 6 Temmuz 1943 tarihli celsesinde, Sinop Mebusu ve Halk Partisi Genel Sekreteri Cevdet Kerim İncedayı, propagandalara, fikir akımlarına karşı titiz ve uyanık olma lüzumundan bahsettikten sonra, son günlerde çıkan “En Büyük Tehlike” adlı broşürü okuduğunu söylüyor ve şu sözleri ekliyordu:

“Bu risale başından sonuna kadar, Türkiye’de ecnebi menfaatler lehine yaratılan bir akımdan bahsediyor. Güya Türk vatandaşlığı, Türk milliyetperverliği kisvesi altında bu memlekette Türkçülük cereyanları yaratıldığı ve Türkiye’nin sınırlarımız dışında bulunan Türkleri kurtarma gibi, emperyalist cereyanlara sevk edildiği iddia ediliyor. Ben memleketimizde ne böyle bir cereyan ve ne de bu şekilde bir milliyet mefhumu biliyorum. ‘En Büyük Tehlike’ adı altında çıkan risale sahibinin maksadı, siyasi ve içtimai hüviyeti nedir? Alakadar yetkililerin izahat vermesini istiyorum.”

Bu soruya Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu verdiği cevapta, risaleyi kendisinin de okuduğunu, bir ecnebi dergisinin de bu risaleden bahsettiğini söyledikten sonra şöyle diyordu :

1. Tam adı “En Büyük Tehlike: Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü”. 1943 yılında TKP’li Reşat Fuat Baraner tarafından kaleme alınmış, ancak Faris Erkman imzasıyla yayımlanmıştır. Faris Erkman 35 yaşında, 1950 yılında ölmüştür (ayrıntılı bilgi için bkz. *Kırk Yıllar 1*, Tüstav Yayınları). Aziz Nesin, *Böyle Gelmış Böyle Gitmez* isimli kitabında şöyle anlatır: “Faris Erkman beş yıl hapis yattı. Faris’le Harbiye Askerî Cezaevi’nde, sonra da Sultanahmet Cezaevi’nde bir koğuşta yattım. Cezaevinde de, Darüşşafaka’daki o sapsarı saçlı çekingen çocuk gibiydi, sessizdi, uysaldı, yumuşaktı. Ranzasına uzanır saatlerce ve saatlerce büyük resim ustalarının röprodüksiyon albümlerine bakardı. Bu tabloyu önüne koyup bütün bir yarım gün baktığı olurdu. Hep resimden konuşurdu. Birkaç arkadaşına cezaevinde resmin ne olduğunu anlattı, öğretti durdu.” (Y.N.)

Esas meseleyi biraz deşmek lazım gelecektir. Bu kitabı okuduğumuz vakit filvaki bizim de gözümüzün önüne gelen, sanki bu memlekette birtakım cereyanlar vardır. Bu cereyanları büyük bir tehlike gibi göstermek, memleket namına en büyük hizmet teşkil eder. Bizim bu konuda düşündüğümüz nedir? Halk Partisi'nin programı şöyle der: "Millet, dil, kültür ve ölkü ile birbirine bağılı vatandaşların teşkil ettiğı içtimai ve siyasi bir bütündür." Türkiye için düstur budur. Biz Türk'üz, Türkçüyüz diyoruz. Fakat bunu söylediğimiz zaman maksadımızın ne olduğunu siz benden daha iyi bilirsiniz. Bu memlekette asırlarca her türlü nimetten mahrum, her türlü külfeti yüklenmiş; fakat millet-i hâkime vasfı altında yaşamış olan Türk'ü, biz iktisat, kültür ve ölkü bakımından en yüksek bir seviyeye çıkarmak iddiasındayız. Bizim memlekette ciddiyetle kaale alınabilecek bu vasıflar üstünde veya haricinde bir milliyetçilik, ne mevcuttur ne de bu yolda tezahürata şahit olduk.

Menemencioğlu'nun kulaklarının sağır olduğunu biliyordum. Fakat kör olduğunu bilmiyordum. Harp yıllarından önce ve harp yılları içinde faşistlerin tomar tomar çıkardığı dergileri, ta Urallar'a kadar dayanan bir "Büyük Türkiye" propagandasını neden göremiyordu? *Tan* gazetesinin, *Cumhuriyet*, *Tasvir-i Efkâr* ve diğer gerici basınla yaptığı tartışmaları hiç mi duymamıştı? Menemencioğlu, "Memleketimizde faşist akım, Pantürkist akım yoktur," derken, bu akımı yürütenleri korurken, efendisi Von Papen'e yaranmak istiyordu. "En Büyük Tehlike" broşürüne karşı duyduğu hiddet de mensup olduğu sınıfın menfaatlerini korumak, memleketimizde halk arasında, aydınlar arasında faşizme karşı günden güne genişleyen nefreti boğmak içindi.

İdareci sınıf, Atatürk öldükten sonra Turancılık hareketini daima korumuş, bütün gücüyle ilericilere saldırmıştı.

"En Büyük Tehlike" broşürünün meclise getirilmesindeki sebep Türk hükümetinin, faşist Almanya'nın düşmanlarına göz yummadığını Hitler Almanya'sına göstermekti. Saraçoğlu hükümeti, Von Papen'in Hitler Almanya'sının o kadar

nüfuzu altına girmişti ki, bu kulluğunu daha sonraları faşist Almanya'nın harp gücünü artırmak için yaptığı yardımla da ispat etti.

Faris Erkman, "En Büyük Tehlike" broşürü yüzünden tevkif edildi. Polis hücrelerinde işkenceler altında inletildi. Zaten verem olan Faris Erkman, yıllarca hapishanede yattıktan sonra, mide kanseri yüzünden kan kusarak genç yaşında öldü.

Üçüncü defa yazı yazma hakkından yoksun edildim

Çocukluğumda annem bir masal anlatırdı. Küçük bir kız, yolda giderken beş kuruş bulmuş. Bununla ne alayım diye düşünürmüş. Üvey anası cadı bir kadınmış. Anasından korktuğu için, beş kuruşa ne alacağını kararlaştıramıyormuş. Ceviz alsam kabuğu var, ev kirlenir... Armut alsam sapı var, çöpü var, ev kirlenir, nar alsam çekirdeği var, ev kirlenir. Bir türlü ne alacağını bulamazmış.

Ben de onun gibi düşünüyordum. Faşizmin aleyhine yazsam fincancı katırlarını ürkütürüm. Hükümetin dış politikasını tenkit etsem *Tan* kapanır, işçi, köylü haklarını savunsam komünist damgası vururlar. Emperyalizm aleyhine bir seri yazı yazmaya karar verdim.

Hangi harplerin haklı harpler olduğunu, hangilerinin emperyalist harpler olduğunu belirtecek, sömürgelerde ezilen halkların savaşını yazacaktım. Bu yazılarda emperyalistlerin 19. yüzyılda Asya, Afrika pazarlarını nasıl silah zoruyla zapt ettiklerini, buraları nasıl sömürgeleştirdiklerini anlattım. Birinci Dünya Harbi bir sömürgeleri paylaşma harbi olduğu gibi, İkinci Dünya Harbi'nin de İngiliz, Fransız, Amerikan kapitalistleriyle Alman, Japon kapitalistleri arasında bir sömürgeleri paylaşma savaşı olduğunu belirttim. İngiltere ve Amerika'nın ikinci cepheyi açmamakla, bir taraftan pazar rakipleri olan Almanya ve Japonya'yı zayıflatmak, bir taraftan da ideoloji düşmanları olan Sovyetler Birliği'ni zayıf düşürmek istediklerini belirttim.

Bu yazıların yayımlanmasından az sonra yine Basın Genel Müdürlüğü'nden gelen yazılı bir belgeyle bir sene yazı yazmaktan men edildim. Hızla giderken raydan çıkan bir tren gibiydim. Ne kadar söyleyeceklerim vardı. Ne kadar savunacağım sosyal, ekonomik, politik konular vardı. Ben artık bunların hiçbirinden söz açamazdım. Büyükçe bir defter aldım. Düşündüklerimi bu deftere yazacaktım. Defterin başına Nâzım Hikmet'in "Jokond ile Sİ-YA-U" eserinde yazdığı şu mısrayı aldım:

"Ben karar verdim, bugünden itibaren bir hatıra defteri tutmaya."

Sayfanın başında da şu cümleler vardı:

"Ben kendi kendime hürriyet ilan ettim. Artık hiçbir baskıdan korkmuyorum. Olayları günü gününe izleyecek, düşüncelerimi bu deftere yazacağım."

Ve öyle yaptım. Her gün gazete sütunlarında, devlet adamlarının demeçlerinde rastladığım sakat düşünceleri ele alıyor, bu konular üzerinde kendi fikirlerimi yazıyordum. Tıpkı *Tan*'da "Görüşler" sütununda yaptığım gibi. Üç defter doldu. 1945'te faşist sürüleri *Tan* Matbaası'nı yıktıktan sonra, polis evimizde araştırma yaptı. Diğer evrakla beraber bu defterleri de götürdü. Ve bir daha bu defterleri bana geri vermedi.

Almanya'ya krom verilmesi olayı

İkinci Dünya Harbi beşinci yılına basmıştır. Sovyet orduları istila altında olan şehirleri ele geçirmek için savaşıyor. Sovyet hücumları karşısında Alman mukavemeti kırılıyor. İkinci cephe işgal altında olan memleketlerde milli mukavemet hareketleri geliyor.

Tan gazetesi, devlet adamlarının Türkiye'yi harp dışı bırakmasını alkışlıyor; fakat faşist Almanya'ya karşı alınan lüzumundan fazla dost durumu tenkit ediyordu. Bu faşist Almanya'yı destekleme politikası, harbin tamamlanmasıyla Almanya aleyhine döndüğü günlerde dahi devam ediyordu. 1944

Ocak ayında Sovyet orduları Leningrad şehrini muhasaradan kurtardı. Estonya, Moldavya topraklarına girdi. Düşmanın Kırım'daki mukavemetini kırdı. Hitler ordularını kovalayarak Romanya'ya girdi.

O zamana kadar faşist Almanya'nın harbi kazanacağına inananlar, büyük bir hayal kurgınlığı içindeydi. Sovyet ordularının Romanya'yı faşist istilasından kurtarmak için savaştığı o günlerde, *Ulus* başyazarı Falih Rıfkı Atay, Alman faşistlerinin Romanya'dan çekilmemesini istiyordu. *Ulus*'un 1 Nisan 1944 tarihli nüshasında, *führer*'in artık siyasi muharebe yapmayacağını, bırakılması gerekenleri bırakacağını söyledikten sonra şöyle diyordu:

Şimdi iş Almanya'nın elindeki bütün imkânları, hangi menfaat için ortaya atacağını bilmeye kalıyor. Romanya'yı bırakmak, yalnız Rumen petrolerinden vazgeçmek değil, mihver ordusunun Kızıl Ordu'ya silah atmayacağı temin olunduğuna, hatta Romanya yıkılırsa bu memleketin Rusya'yla anlaşacağı söylendiğine göre, bütün Balkanlar'dan vazgeçmek demektir. Rusya büyük askerî kuvvetler göndermeden de Balkanlar'ı altüst edebilir.

Falih, Almanya'yı Balkanlar'dan çekilmemeye çağırıyor. *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak da Sovyetler'in düşmanını kovalamasına kızıyordu. Sadak, *Akşam* gazetesinin 4 Nisan 1944 tarihli nüshasında "Sovyet Orduları Rumen Topraklarına Girerken" başlıklı yazısında, "Rusya'nın, topraklarını kurtararak kendi sınırlarında durması, yalnız askerî değil, siyasi bakımdan da önemlidir," diyordu.

Faşist Almanya'yı savunma kaygıları o kadar ileriye gitmişti ki idareciler, Sovyet zaferlerini, müttefik orduların Avrupa'da ilerleyişini hiç hesaba katmıyor, yenilen Almanya'ya yardım için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu sıralarda harp malzemesi imaline yararlı maddelerin, özellikle kromun Almanya'ya verilmesi, İngiltere ve Amerika'da, Sovyetler Birliği'nde büyük tepkiler yapıyordu. 1944 Nisan ayının ortala-

rında Amerika ve Sovyetler Birliği, İngiltere hükümetleri, Türkiye'ye verdikleri bir notayla Almanya'ya krom ihracatının kesilmesini istediler.

Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak bu nota mü-nasebetiyle 18 Nisan 1944'te yazdığı başyazıda şöyle diyordu:

Tarafsız memleketlerin Almanya'yla işbirliği yapması, müttefiklerin düşmanı olan bir devlete yardım düşüncesini, o memleketin ekonomik ihtiyaçlarından ayırmak şarttır. Harp içinde olan bir memleketin düşmanı her yandan sıkış-tırmak gayesi ne kadar haklıysa harp dışında kalan memle-
ketlerin, en zaruri ihtiyaçlarını savaşılanlar lehine feda etmek
kaygısıyla içeriden çöküp yıkılmamaya çalışmaları da o ka-
dar tabiidir.

Necmettin Sadak'ın bu savunmalarına rağmen, hükü-
met, müttefiklerden gelen baskılar karşısında gerilemek zo-
runda olduğunu duydu. 21 Nisan 1944'te Numan Mene-
mencioğlu, müttefiklerin notasına gönderdiği cevapta, "Bu
akşamdan itibaren Almanya'ya ve mihver devletlerine krom
sevkiyatı durdurulacaktır. Dış siyasetimizin umdesi ve esası,
İngilizlerle olan ittifak muahedesi olduğuna göre, biz bitaraf
değiliz," diyordu.

Alman gemilerinin Boğaz'dan geçirilmesi

Saraçoğlu hükümetinin faşist Almanya'ya yaptığı yardım,
yalnız krom ve diğer harp malzemesi imaline yararlı madde-
leri vermekle kalmadı. 1944'te harp artık tamamıyla Alman-
ya'nın aleyhine döndüğü bir devirde, Dışişleri Bakanlığı'nın
emriyle, Alman gemileri Boğaz'dan geçirildi. İngiltere ve Sov-
yetler Birliği hükümetleri Türkiye'yi protesto etti. Bu hareke-
tin Montreux Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu bildirdiler. İngi-
liz Avam Kamarası'nda hükümeti şiddetle tenkit ettiler. Mr.
Eden, Boğaz'dan geçen Alman gemilerinin Türkiye makamları
tarafından acele ve kifayetsiz muayene edilerek ticaret ge-

misini sayıldığını, halbuki bunların harp gemisi yahut yardımcı gemi olduklarını bildirdi. Eden, Montreux Sözleşmesi'nin hiçbir tereddüde meydan vermeyecek kadar açık ve kesin olduğunu ileri sürdü. Montreux Sözleşmesi'nin 19. maddesi "Harp zamanında Türkiye harp dışında ise savaşan devletlerin harp gemileri boğazdan geçemez kaydını taşır" dedi.

Alman gemilerinin Boğaz'dan geçirilmesi olayı bütün dünya basınında şiddetle tenkit edildi. Türk halkı da bu olayı hoşnutsuzlukla karşılamıştı. İçten ve dıştan gelen baskılar sonucunda, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu 16 Haziran 1944'te istifa etti.

Aynı günde yabancı gazetecilere beyanat veren Şükrü Saraçoğlu şöyle diyordu:

"Türkiye'nin malik olduğu kuvvetler ve haklar, müttefikimiz İngiltere ve dostlarımız Sovyet Rusya ile Birleşik Amerika aleyhine yalnız kullanılmamalı değil, hiçbir vakit kullanılamaz."

Bu mülakatta *Times* muhabiri, gemilerin Boğaz'dan neden geçirildiğini soruyor. Buna da dışişleri bakan vekili cevap veriyor:

Mademki bu mevzuya temas ettiniz, size üç mühim haber daha vereceğim:

1— Hâlâ Karadeniz Boğazı'nda muayene edilmiş bulunan Kessel gemisinin geçmesi men edilmiştir.

2— Bundan böyle de Mannerheim ve Ems tipindeki gemilerin de Boğaz'dan geçmeleri men edilmiştir.

3— Boğazlar'a gelecek bütün Alman gemileri, ticaret olup olmadıkları tespit edilmek üzere muayeneye tabi tutulacaklardır.

Bu beyanat dahi Türk Dışişleri Bakanlığı'nın şimdiye kadar geçen gemileri muayeneye tabi tutmadığını, şimdiden sonra tutacağını açıklıyordu. Saraçoğlu bir taraftan, Türkiye'nin malik olduğu kuvvetler ve haklar, müttefiklerimiz aleyhine kullanılamaz diyor, öte yandan Alman gemilerinin Boğazlar'dan kontrolsüz geçmesine izin veriyordu.

İşte *Tan* gazetesi harp yıllarında faşizme, emperyalizme, Türkiye'yi faşist Almanya'yla beraber harbe sürüklemek isteyen akımlara karşı savaştığı için, hükümet çevreleri tarafından durmadan cezalandırıldı. Fakat bu savaşın ne kadar haklı olduğunu zaman ispat etti.

Harp yıllarında Saraçoğlu hükümetinin dış politikası, birbirine zıt zikzaklar geçirdi. Harp başlangıcında Türkiye tarafsızdı. Daha ileri bir safhada tarafsız değil, harp dışı kaldı. Daha ileride İngiltere'nin müttefiki ve Almanya'ya karşıydı. Alman zaferleri sırasında Almanya'yla anlaşma yaptı, onun harp gücünü artırmaya çalıştı. Almanya mağlup olduktan sonra ise Almanlara harp ilan etti.

Saraçoğlu hükümeti harp yılları içinde, "yeni nizam" propagandası yapan faşistleri korudu. İlericilerin bu gerici akıma karşı savaşını önledi. Almanya'ya krom vermek, Boğaz'dan gemileri geçirmek suretiyle, İngilizlerle olan ittifakına riayet etmedi. İngilizlerle arası açıldığı gibi, Sovyetler Birliği'yle olan dostluk anlaşmaları da çiğnendi.

Bütün bu gayretlerin, Türkiye'yi harp dışı bırakmak için sarf edildiğini kabul etsek, bunu şükranla karşılasak dahi Saraçoğlu hükümetinin faşist Almanya'nın harp gücünü artırmak için yaptığı yardım, ırkçı-Türkçü akımları desteklemesi mazur görülemez.

VII

Harp Sonlarında Türkiye

Harp sonlarında, harp talihi tamamıyla Almanya'nın aleyhine dönmüştü. Sovyet birlikleri, Baltık'tan Karpatlar'a kadar bütün cephelerde düşmana şiddetli darbeler indiriyordu. Alman müdafaası yıkılıyordu. Hitler, Sovyet-Alman cephesine yeni kuvvetler getirmek zorunda kalmıştı. Bundan faydalanan İngiliz ve Amerikan birlikleri Batı'da taarruza geçmişti.

1945 ilkbaharındaysa Kızıl Ordu, Alman militarizminin kökü olan Doğu Prusya'yı, Silezya'yı işgal etmiş. Avusturya topraklarına girmişti. Berlin üzerine yürüyordu. Polonya, Macaristan, Çekoslovakya'nın doğu tarafları, Avusturya'nın büyük bir kısmı Alman kuvvetlerinden kurtarılmıştı.

O günlerde Türkiye devlet adamları büyük bir endişe içindedir. Kendilerini yalnız hissediyorlar. Faşist Alman ordularının harp gücünü artıracak maddeleri Almanya'ya vermek, Alman gemilerini Boğaz'dan geçirmek sebebiyle İngiltere ve Amerika'yı kızdırmış, Sovyetler'e karşı yürüttüğü düşmanca politika yüzünden Sovyetler Birliği'yle arası açılmıştı. Saraçoğlu içten ve dıştan gelen büyük bir baskı altındaydı.

Müttefikler, Türkiye'de genişleyen faşist akımlara karşı açıktan cephe almıştı. İngiliz ve Amerikan basını, Türkiye'nin harp içindeki durumunu şiddetle tenkit ediyor, baskı rejimine karşı halk arasında ve mecliste muhalefet artıyordu. Bu

etkenler, İnönü'yü gerilemek zorunda bırakmış, faşistlere karşı tutum almaya başlamıştı.

Almanya'nın artık harbi kaybettği anlaşılmıştı. Devlet adamları Sovyet zaferleri karşısında, iç politikada değişiklikler yapmak lüzumunu duyuyordu. Artık tek parti sistemini yürütmek güçleşmişti. İngiltere ve Amerika'yla anlaşma yollarını arıyorlardı. Harp içinde gelişen, büyük servetler biriktiren varlıklı sınıflar da hükümeti, Batı emperyalistleriyle anlaşmaya sevk ediyordu. Türkiye, Birleşmiş Milletler'e girmek, bu birliğin anayasasını kabul etmek ve Batı devletlerine bağlanmak istiyordu. İnönü, demokratik bir rejim kurmadıkça, Batı emperyalistlerine tavizler vermedikçe, Batı'yla anlaşamayacağını anlamıştı.

Devlet adamlarıyla beraber, basın da dili değişmişti. Artık faşist Almanya savunuculuğunu bırakmış, müttefiklerin arabasına binmişlerdi. Türkiye'nin Batı Bloku'na girmesini savunuyorlardı. İnönü iç politikada değişiklik olduğunu göstermek amacıyla Turancılara, faşistlere karşı açıktan baskı hareketine geçmiş, Turancıları mahkemeye sevk etmişti.

Ben de bu değişen havadan faydalanarak, tekrar yazı hürriyetime kavuştum.

Turancıların muhakemesi

1945 Ocak ayının sonlarına doğru bir kısım Turancı tevkif edilip mahkemeye verildi. 3 Şubat 1945 tarihli gazeteler savcının iddia belgesini yayınladı. *Akşam* gazetesi, yüzlerce sayfa tutan savcının iddia belgesini özetledi. Ben de bu özeten bazı parçalar alıyorum:

Turancılar, hükümeti devirmeye matuf gizlice cemiyet kurmakla sanıktırlar. İkinci Cihan Harbi'yle patlak veren siyasi buhranda ihtirasları artan Zeki Velidi Togan, kanunlarımızın menine rağmen, gayesi tamamıyla siyasi olan Türkistan Milli Birliği için memleketimizde faaliyette bulunduğunu huzurumuz da itiraf etmiş ve şöyle demiştir: "Tür-

kistan'ın azatlığı için kurulan, merkezi Taşkent'te bulunan Türkistan Milli Birliği gizli cemiyeti, kendisini hariçte temsil etmek yetkisini bana vermiştir. Bu birliğin Avrupa mümes-sillliğini Berlin'de Mustafa Çokay'a devrettim. Kendim de Doktor Rıza Nur'un ısrarıyla Berlin'den Türkiye'ye gelerek faaliyette bulundum. Bu teşkilata İstanbul'dan aza topladım." Bir taraftan bu şekilde siyasi ve gizli faaliyette bulunan sanık, diğer taraftan Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan ve hempalarını emellerine çekmekten bir an bile geri durmamıştı.

Sanık, Sovyet-Alman harbinin başlamasından sonra Almanya'ya gidip faaliyette bulunmak istediğini huzurunuzda itiraf ediyorum, dediği gibi hatıra defterinde de şunları yazmıştır: "Dahiliye ve hariciye vekilleri, ilim maksadıyla dahi Almanya'ya gitmeme müsaade etmediler. Alman Sefiri Von Papen, gitmem için bana vazife verilmesini istemişse de hariciye bunu reddetmişti. Böylece hükümetimizin tarafsızlık siyaseti ihlal edilmiştir."

İddia belgesi şöyle devam ediyor:

Sanık 1941 senesi sonlarında hâlâ Almanya'da bulunan Ahmet Karadağlı, Neriman Karadağlı ile görüşerek Almanya'yla birleşip derhal Rusya'ya karşı taarruza geçmeyen, Türkistan'ın istiklali ile "büyük Türk birliği"nin kurulmasına hizmet edecek tarihî fırsatı kaçırmakla hükümetimizi tenkit etmiştir. Alman zaferi müspet bir şekil alınca, derhal bir karışıklık çıkararak hükümeti devirmeye matuf gizli bir cemiyet kurmaya karar verdikleri şu olayla sabit olmuştur: Neriman Karadağlı'nın Taksim'de bulunan apartmanında Zeki Velidi Togan, Ahmet Karadağlı, Neriman Karadağlı, Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer [Savaş Fer], Heybetullah İdil, Nurullah Barıman ile toplanarak, Zeki Velidi Togan'ın önünde, bu gaye için icap ederse öleceklerine dair yemin etmişlerdir. Böylece Almanya'daki esirleri de faaliyetinden haberdar ederek, bunları teşkilatlandırmak için "İstanbul'daki Türki-

tanılara Yardım" adı altında bir cemiyet kurmayı kararlaştırmış, gizli faaliyetlerine devam etmişler. Bu teşebbüsler, dört sanığın ifadeleriyle de tahakkuk etmiştir.

Zeki Velidi Togan siyasi faaliyetlerini geliştirmek için "Tutsak Türk Elleri Birliği", "Türkistan Milli Birliği" gibi cemiyetler kurmuş, *Türk Yurdu* mecmuasını neşretmiştir. Sanıklardan Cihat Savaşfer de şu itirafta bulunmuştur: "1941 senesi sonlarında Nurullah Barıman, bana Zeki Velidi beylerin gizli ve kuvvetli bir teşkilatı var, dedi. Biz, Oğuz'la bu cemiyete girdik, seni de götüreceğiz. Üçümüz beraber Neriman Karadağlı'nın apartmanına gittik. Zeki Velidi Togan, Heybetullah ile bana bu odada Kuran, tabanca, Türk ve Türkistan bayrakları üzerine yemin ettirdi."

Sanık, cemiyetin gayesini şöyle anlattı: "Türkistan'ın kurtarılması ve büyük Türk birliğinin kurulması, Alman zaferi müspet bir şekil alınca derhal bir ayaklanmayla hükümeti devirmek, gayet gizli çalışıp teşekkülümüze eleman toplamak; Zeki Velidi Togan Almanya'daki teşkilatlarla irtibat kurarak, esirleri teşkilatlandırmak için Almanya'ya gidecek" tarzındaki ifadeleriyle açıkça itirafta bulundu.

Savcı belgesinde, Turancıların başı olan Nihal Atsız'ın itiraflarını da şöyle belirtiyor:

"Faşizm ve Turancılıktan mahkûmiyeti bir şeref telakki ederim," demek suretiyle suçunu itiraf ettiği gibi "Turancılık, Türkçülüğün lazım-ı gayri müfarıkıdır. Türk, üç batın ilerisine kadar Türk olandır. Devlet teşkilatının Türk ırkından olanlar tarafından idaresi lazım ve zaruridir. Bugün hükümet erkânı arasında karışık ırklar mevcuttur. Türkiye'de bulunan ve Türk tebaası olan gayri Türkler, Arnavut, Çerkez, Boşnak, Kürt, Laz vesair unsurlardır. Bunlar mensup oldukları memleketlere gönderilmelidirler," demektedir.

İddia belgesinde Alparslan Türkeş hakkında da şu iddialar ileri sürülmüştür: "Tahkikattaki itiraflarını huzurunuzda

da teyit eden bu sanık, Türkiye’de yalnız Türk soyundan gelenler yaşamalıdır. Karışık ırklar memleketten ayrılırsa, nüfus azalacaktır, bu sebeple büyük bir Türk birliği kurmak zəruridir, şeklinde suçunu itiraf etmiş ve bu husus Nihal Atsız’a yazdığı mektuplarla da sabit olmuştur.

28.11.1943 tarihli mektubunda, "Maateessüf biz çok dağınık ve başsız olarak yaşıyoruz. Türkçülüğün hâkim ve muzaffer olması için mutlaka birlik ve baş lazımdır. Bunlara ne zaman kavuşacağız. Bu yolda yüksek hizmetlerinizin devam etmesini ve hızlanmasını canıgönülden isterim," sözleriyle Nihal Atsız'ın ordu içinde ajanlığını yapan sanık, onu adeta ihtilale tahrik ediyor. 04.04.1944 tarihli mektubunda da "Türk milletinin içinde bulunduğu tehlikelerden kurtulmasının mümkün olacağını umuyorum. Atsız'ın kılıçtan keskin olan kalemı bu işi herhalde muvaffakiyete erdirecektir. Kalem kifayet etmezse o zaman işi silahlara bırakacağız. Ruhumuz, yüreğimiz, kılıçlarımız seninle beraberdir," gibi mektuplarıyla da suçu sabit olmuştur.

Savcı, bugün Adalet Partisi'nin önderlerinden olan Doktor Fethi Tevetoğlu hakkında da şöyle diyordu:

Tahkikatta faşist ve Turancı olduğunu itiraf etmiştir. Nihal Atsız da onun hakkında şu bilgiyi vermiştir: "Fethi Tevetoğlu'nu eskiden beri tanırım. Benimle aynı fikirdedir. Cumhuriyet, hükümet ve Büyük Millet Meclisi hakkındaki görüşlerimi ona da söyledim. Kendisi subay olduğu için muhitindeki genç subaylara ve harbiye stajyerlerine müessir olmaya çalışmıştır. Fethi Tevetoğlu Türkçü olduğu için Turancıdır." Huzurunuzda okunan mektuplardan başka 22 Şubat 1939'da Nihal Atsız'a yazdığı mektup ile de suçu sabit olmuştur.

Savcı belgesinde Reha Oğuz Türkkkan hakkında da şu bilgiyi veriyor:

Son tahkikat kararımızda arz olunan ve hükümeti devirmeye matuf gizli ittifaka dahildir. Arkadaşlarından Ceyhun Tansu, Cihat Savaşfer, Hikmet Tanyu ve Bülent'le birlikte Türk birliğini tahakkuk ettirecek, Türk ırkından bir hükümet kurmak ve bugünkü hükümeti devirmek için "Gürem" adını verdikleri bir cemiyet kurmuşlardı. Bundan sonra *Ergenekon* mecmuası arkasına gizlenen sanıklar teşkilatlarını genişletmek için keyfiyeti Nihal Atsız ve Hüseyin Namık Orkun'a bildirmişler, *Ergenekon* mecmuasının kapatılması üzerine *Bozkurt* mecmuasını neşretmişlerdir.

Ankara'da evinde tertip ettiği ve Hikmet Tanyu, Nurullah Barıman, Hamza Sadi Özbek ve Tahsin Ergun'un iştirak ettiği toplantıda, "Artık yapılacak iş kalmamıştır, esasen ben, içerisinde generaller bulunan gizli bir cemiyete mensubum. Cemiyetimiz beşer kişilik, birbirine bağlı hücrelerden teşekkül ediyor. Ben şef olacağım," dediği yalnız Tahsin Ergun'un muhalefeti ve diğerlerinin kabulüyle "Gürem" Cemiyeti'ni ihyaya muvaffak olduğu anlaşılmıştır.

Böylece faaliyete geçen sanıkların 1941 senesinden itibaren neşrettikleri *Bozkurt* mecmuası idarehanesini merkez ittihaz ederek, gizli cemiyetlerin teşkilat faaliyetlerini planlı surette tespit ve tanzim ettikleri sabit olmuştur.

Savcı iddiasında şu noktaları da belirtiyor:

Turancılar şu gayeleri takip etmişlerdir: Asya'daki Türkleri Türkiye'yle birleştirerek, saf Türk ırkından müteşekkil bir devlet kurmak. Bu gayeye muhalif olan bugünkü hükümeti merkezden ani ve süratli bir darbeyle devirmek, onun yerine ırkçılık ve Turancılığı tahakkuk ettirecek hükümeti kurmak. Propaganda yaparak gizli cemiyeti, Türk ırkından azayla kuvvetlendirmek ve onlara merasimle yemin ettirmektedir.

Sanıklardan Orhan Şaik Gökyay *Orhun* mecmuası imtiyazının alınmasına tavassut etmiş, yazı kontrolörlüğünü ifa etmiştir. Nihal Atsız ve Cemal Oğuz'u evine davet ederek

bunlara Sabahattin Ali'nin gazetelerin yazdığı gibi vekâlet emrine alınmadığını, bunların uydurma olduğunu, ırkçılar aleyhine davayı bile tahrikle açtığını söylemek suretiyle onları da menfi hareketlere sürüklemişlerdir.

Savcı iddiasında şu noktaları da belirtiyor:

Madem ki Sabahattin Ali, direktörü bulunduğu bir müessesede menfi faaliyette bulunan bir uzuvmuş, o halde sanık neden salahiyetli makamlara raporlarını vermemiştir? Mademki kendisi menfi faaliyette bulunmuyordu, neden her ikisi de yakın arkadaşı bulunduğu halde, onları ikna edip siyasi buhranın tevhit ettiği nezaket içinde bulunan hükümet merkezinde müessif hadiselerle sebebiyet vermiştir? Tabii bu da Nihal Atsız'la müşterek bulunuşundandır. Nitekim nümayişleri müteakip ısrarla onu evinde alıkoyan sanık, Nihal Atsız'ın Ankara ajanlığını yapmıştır. Suçu 5 Mart 1944 tarihli mektuplarıyla da sübut bulmuştur.

Sanıklardan Fazıl Hisarcıklı, Nihal Atsız'ın propaganda faaliyetinde yakın bir elemanı olduğunu huzurunuzda itiraf etmiştir. Ankara'da tertip edilen gizli toplantılara iştirak etmiş, cemiyetin esaslı rüknü olmuştur. Kayseri'de de aynı faaliyetlerde bulunduğu Nihal Atsız'a 17.05.1944'te yazdığı aşağıdaki mektuptan da anlaşılmaktadır: "Bu davanın nasıl insanlara ihtiyacı olduğunu ve nasıl taktik kullanılması gerektiğini, davacılarının ne kadar sabır, azim, enerji sarf etmesi icap ettiğini biliyoruz. Engel olmak isteyenleri önceden kestirmişizdir. Ayrıca Konya, Adana, Kayseri'den irtibat temin ettiğimiz eşhasa ırkçılık ve Turancılık faaliyetine dair eserler gönderilmelidir." Nihal Atsız da ifadesinde şunları söylemiştir: "Fazıl Hisarcıklı ile iyi tanışırız ırkçılık ve Turancılıkta fikir ve faaliyetimiz müşterektir." Cemal Oğuz Öcal ve Zeki Özgür de tahkikatta bu hususu açıkça itiraf etmişlerdir.

Savcı sanıklar için şu cezaları istemiştir:

Arz ettiğimiz mucip sebepler ve delilleriyle suçları sabit olan Zeki Velidi Togan'ın teşebbüsüyle Almanya'nın yanında harbe girmeyen hükümetimizi devirmek üzere, hususi merasimle yemin ederek gizli cemiyet kurmak suretiyle ittifak eden ve yakalanıncaya kadar faaliyette bulunan Zeki Velidi, Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer, Nurullah Barıman haklarında Türk Ceza Kanunu'nun 171. maddesinin 2. fıkrasına uyularak cezalarının tayinine; aynı maksatlarla hükümeti merkezden ani bir darbeyle devirmek için yemin etmek veya söz vermek suretiyle birleşen ve faaliyetlerine yakalanıncaya kadar devam eden Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaşfer, Muzaffer Eriş, Zeki Özgür, Hikmet Tanyu, İsmet Tümtürk'ün Türk Ceza Kanunu'nun 171. maddesinin 2. fıkrasına uyularak cezalandırılmalarını isterim.

Bu muhakemeyi ve sonucunu okuduktan sonra insan acı acı düşünüyor. Ortada hiçbir suç delili olmadığı halde şair Nâzım Hikmet'i 28 sene hapse mahkûm eden adalet, hükümeti silahla devirmek teşebbüsü yapanlara karşı ne kadar sefkatliydi.

İrkçıların muhakemesi 30 Mart 1945'te sona erdi. Sanıkların altı yıla kadar hapis cezasına ve emniyet nezareti altına alınmasına karar verildi.

Savcının da iddia belgesinden anlaşıldığı gibi ırkçılar, Turancılar Türkiye'yi faşist Almanya'yla beraber harbe sürüklemek amacıyla gizli cemiyetler kurmuş, merkezi Almanya'da olan Türkistanlılarla bağ kurmuş, 1941'den, hatta 1939'dan beri açık ve gizli çalışmışlardı. Mahkemede yapılan itiraflardan da anlaşıldığı gibi bu gizli teşkilatların içinde generaller de vardı. Teşkilatın kökü dışardaydı. Polis ve hükümet 1945'e kadar bundan nasıl haberdar olmamıştı?

Bu muhakeme de harp yılları içinde Turancılara, Türkiye'yi faşist Almanya'yla beraber harbe sürüklemek isteyenlere karşı yaptığımız savaşın ne kadar haklı olduğunu gösterir. Bu ırkçılara, faşistlere karşı savaştığımız yıllarda beni defalarla susturan, mahkemelerde süründüren hükümet, çeşit-

li yayınlarıyla bar bar bağırarak ırkçılara, faşistlere neden göz yummuştur?

Yukarıda belirttiğimiz "En Büyük Tehlike" broşürü meclise geldiği zaman, "Memleketimizde ırkçılık ve Turancılık akımı yoktur," diyen Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu değil miydi? Bu tartışmalar sırasında meclis kürsüsünden, "Türkçüyüz, Türkçü kalacağız," diyen Başbakan Şükrü Saraçoğlu değil miydi?

Mecliste muhalefet açığa çıkıyor

Türkiye'de Saraçoğlu hükümeti ve çevreleri, hükümete bağlı basın, Alman zaferinden artık ümitlerini kesmiş gibiydi. İnönü durmadan memleketin geniş bir demokrasiye gideceğini vaat ediyor, demokrasiye aykırı kanunların yeniden gözden geçirileceğini söylüyordu. Dünyada ve memlekette değişen havadan faydalanan Celal Bayar grubu, parti içinde örtülü bir şekilde yürüttükleri muhalefetten sıyrıldı.

13 Nisan 1945'te yapılan parti grubu toplantısında, İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes bir önerge verdi. Önergede Halk Partisi tüzüğüyle, bazı kanunlarda değişiklikler yapılması isteniliyordu. Bu konu etrafında söz alan birçok milletvekili ve en son konuşan Şükrü Saraçoğlu, önergeyi inceledikten sonra "kanunlarda değişiklik yapılmasını isteyenlerin, usulü dairesinde tadil teklifine başvurmaları mümkün olduğunu, parti tüzüğünde değişiklik yapılması da kurultaya ait işlerden bulunduğu cihetle, bunların grupça görüşülmesine ve bir komisyona havalesine lüzum olmadığını" bildirdiler. Önerge, imza sahiplerinden maada, mevcudun oybirliğiyle reddedildi.

Celal Bayar parti grubunda, meclis içinde yapacağı muhalefetin böyle oybirliğiyle reddedileceğini anlamıştı. Yıllar boyu tek parti, tek şef baskısı altında ezilen halktan, kendi mensup olduğu ticaret burjuvazisi çevrelerinden de teşvikler görüyordu. Halk hürriyete, demokrasiye kavuşmak isti-

yordu. Devletçilik prensibine karşı olan menfaat çevreleri de Bayar'ın iktidara gelmesiyle kendilerine daha geniş kâr imkânlarının sağlanacağını umuyorlardı. Celal Bayar, bir hürriyet ve demokrasi kahramanı olarak ortaya çıkmak istiyor; fakat İnönü'nün mecliste dayandığı bürokrat gruplardan, küçük burjuva aydınlarından, özellikle İnönü'nün manevra kabiliyetinden korkuyordu.

Celal Bayar, *Tan* gazetesinde demokrasinin genişletilmesi için açılan kampanyadan cesaret alarak bizimle temas kurmuştu. Moda'daki dostlarına geldiği zaman bizi de çağırıyor, bazen ziyaretimize geliyordu. Bir konuşmada bu korkusunu açıkça belirtti.

Biz kanunlarda bir değişiklik yapmak, daha geniş bir demokrasi kurabilmek için, iktidara gelmeliyiz. Bugün bir seçim yapılsa halkın bütün muhalefetine rağmen, oyları yine İnönü toplayacaktır. Memleketimizde seçimlerin nasıl yapıldığını bilirim. İktidarda olan hükümet, seçim listelerini valilere, kendine bağlı yüksek memurlara gönderir. Onlar da bu listelere dayanarak bazen zorla, bazen menfaat sağlayarak oyları toplar. Biz henüz, küçük bir muhalefetiz. Parti disiplinine uymaya mecburuz.

Bayar, bugünlerde daha parti dışında bir muhalefeti düşünmüyor veya henüz bunu açıklamıyordu. O, etrafına adam toplamaya çalışıyordu. *Tan* gazetesi gibi halk tarafından sevilen bir gazetenin, onun davasını gütmesi onun için bir kuvvet kaynağı olabilirdi. Bu sebeple bizimle görüşmelerine devam ediyordu.

Bu sıralarda, Fransızca çıkan *La Turquie* gazetesi de İnönü diktatörlüğüne karşı mücadeleye geçmişti. Gazetenin başyazarını yazan, kurtuluş savaşının ilk İçişleri Bakanı Cami Baykut ["Baykurt" olarak da bilinir], bir rejim buhranından bahsediyor, değişen dünya karşısında, Türkiye'nin sosyal-ekonomik yapısında gerçek demokrasiyi sağlayacak esaslı tedbirlerin alınmasını savunuyordu. Böylece *Tan* gazetesiyle *La Tur-*

quie arasında bir fikir birliği meydana gelmiş oldu. Cami Bey yazılarının Fransızca olmasından, Türk halkına erişemediğinden müteessirdi. O da *Tan*'a yazı yazmaya başladı.

Tan'ın yazı kadrosu genişletildi. [Türkiye] Sosyalist Partisi'ni kuran Esat Adil Müstecablıoğlu, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi doçentlerinden, şimdi [Türkiye] İşçi Partisi'nin önderlerinden olan Behice Boran, öğretmen Adnan Cemgil, üniversite öğretmenlerinden Muvaffak Şeref, romancı Sabahattin Ali, Doktor Hulusi Dosdoğru, Aziz Nesin ve diğer ilerici, sol yazarlar da *Tan* sütunlarında yer almıştı. Faşizme, diktatörlüğe karşı savaş daha kuvvetle yürütülüyordu. Bayar grubuyla beraber çalışan eski Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras da *Tan*'a yazılar gönderiyordu. Muhalefet cephesi yavaş yavaş geliyordu. *Tan* tamamıyla ilerici konuları savunan, antifaşist, antiemperyalist bir gazete haline gelmişti.

Harp sonlarına doğru

16 Nisan 1945: Sovyet kuvvetleri, Berlin bölgesinde büyük bir saldırıya geçmiştir. Berlin teslim oluyor. Sokaklarda Sovyet bayrakları dalgalanıyor. İngiliz ve Sovyet birlikleri Elbe'de buluştu. Ne stratejik engeller ne de Hitler kuvvetlerinin karşı koymaları, Sovyetler'in ilerlemesini durdurabiliyor. Sovyet birlikleri üç cepheden Berlin'e girmiştir. Faşizmin temellerini çökerten harpler oluyor.

2 Mayıs 1945: Berlin garnizonu silahlarını atıyor.

1 Mayıs 1945: Himmler son teslim teklifini yapıyor.

8 Mayıs 1945: Kayıtsız şartsız teslim anlaşması Müttefikler Komutanı Eisenhower'ın genel karargâhında imzalanıyor.

Batı memleketlerinde, Sovyetler Birliği'nde zafer şenlikleri yapılıyor. Goebbels, karısı ve çocuklarıyla beraber Unter Den Linden'deki sığınağında intihar ediyor. Adolf Hitler, Berlin'deki sığınağında kaybolmuştur. Amiral [Kar] Dönitz, yeni Alman *führer*'i ilan edildi. Almanlar Danimarka'yı boşaltıyor. Halk, Mussolini'yi gizlendiği adada buluyor, ağaca asıyor.

3 Mayıs 1945'te İtalya'da bulunan bir milyon Alman eri kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Alman filosu da teslim bayrağını çekti.

Bu zafer münasebetiyle Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun verdiği demeç, ikiyüzlülüğün tarihî bir vesikasıdır. Saraçoğlu 12 Mayıs'ta Büyük Millet Meclisi'nde verdiği demeçte, İngiltere'nin fedakârlığını, Amerika'nın insanlık savaşına yardımlarını, Sovyetler Birliği'nin kahramanlığını belirttikten sonra şöyle diyordu:

San Francisco'da toplanan dünyanın belli başlı devletleri harbi mezara sokmak, barışı, medeniyeti, hürriyeti, insanlığı neşe içinde yaşatmak için çalışmalara başladı. Türk milleti kendi varlığına ve kudretine inanıyor. Biz millet olarak, devlet olarak Alman milletine önyak olanları, hazırlamakta oldukları faciaları, daha hazırlanırken sezdiğimiz gibi hakkın, adaletin ve zaferin hangi cephede bulunduğunu anlamakta güçlük çekmedik. Bu seziş ve anlayıştan sonra yavaş yavaş tedbirlerimizi almaya çalıştık ve dış politikamıza kati ve muayyen bir istikamet verdik. Biraz sonra, bu defa harpten kurtulmanın, harbi göze almakla mümkün olabileceğini gördüğümüz için, harbin patlamasından dört ay kadar önce, evvela İngiltere ve Fransa'yla Akdeniz'in barışını korumak için karşılıklı beyannameler ilan ettik. Bundan sonra da her iki devletle de ittifak muahedeleri bağladık. Harbin her safhasında müttefik ve dostlarımıza elimizden gelen bütün yardımları yaptık.

Bu sözleri buraya geçirirken şair Süleyman Nazif'in, Doktor Abdullah Cevdet hakkında söylediği şu mısrayı hatırladım: "Silmiş yüzünden hayâyı, dest-i hilkat tınaklarıyla."

Almanların teslim haberi Türk basınında bir bomba gibi patladı. Faşist basın, hükümete bağlı gazeteler, geleceğe ait kötümser haber ve düşüncelerle dolu. "Üçüncü bir dünya harbinin başlangıcında mıyız?" diye soruyorlar. Milyonlarca insanın ölümüne son veren müttefikler zaferini, sevinçle de-

ğil, endişeyle karşıyorlar. Hele Sovyet zaferlerine karşı duydukları endişeyi gizlemeye lüzum görmüyorlar.

Bu vesileyle harp yıllarındaki bir hatıramı buraya yazmadan geçemeyeceğim.

Almanların Stalingrad'a saldırdıkları sıralarda Zekeriya'yla beraber gezmeye çıkmıştık. Falih Rıfkı Atay'ın Caddebostanı'ndaki evinin önünden geçiyoruz. Falih'in köşkü deniz kenarında, büyük bir bahçenin içinde. Bahçesinde koltuğuna yaslanmış. Caddeden geçerken bizi görüyor ve içeri çağırıyor. Harp üzerine konuşuyoruz. Falih, gayet kati bir dille, "Artık Sovyetler Birliği belini doğrultamaz. Komünizm tarihe karışıyor. Faşizm dünyaya hakim olacaktır," dedi.

Dünyaya hâkim bir faşizmi düşündüğüm zaman içim sızladı. Cevap vermedim.

Harp yıllarında İstanbul'da İngiliz, Amerikan elçiliklerinde, Matbuat Ataşeliği'nde harbe dair filmler gösterilirdi. Sovyet Konsolosluğu binasında da filmler gösterilmeye başlamıştı. Bir akşam, galiba Stalingrad savaşlarına ait bir film gösteriliyordu. Bütün gazetecilerle beraber biz de davetliydik. Film büyük bir ilgiyle seyrettik. Stalingrad'da Sovyet birliklerinin gösterdiği kahramanca mukavemet ve saldırılar karşısında hayran olmamak mümkün değildi.

Film bittikten sonra davetlileri sofraya çağırdılar. Büyük avizelerle süslü salonda dar, uzun bir masa kurulmuştu. Masanın etrafı daha çok gazetecilerle doluydu. Benim karşıma Necmettin Sadak'la Falih Rıfkı Atay gelmişti. Necmettin Sadak yüzüme baktı ve kadehini kaldırdı. "Sovyetler harbi kazanıyor," dedi.

Gülümsedim. Aklıma Alman faşist orduları Stalingrad'a, Moskova önlerine dayandıkları günlerde, Falih'in bahçesinde söylediği sözler geldi. Necmettin Sadak'a cevap veriyor, Falih'in yüzüne bakıyordum:

"Almanlar bir gün kendilerini toparlayacak. Fakat faşizm belini doğrultamayacak. Bin sene yaşayacağını söyledikleri rejim, pek kısa ömürlü oldu."

Falih başını çevirdi, yanındaki arkadaşıyla konuşmaya başladı.

İkinci Dünya Harbi sona eriyor

Hemen de altı yıl dünyayı bir cehenneme çeviren İkinci Dünya Harbi sona erdi. Katil faşist orduları, Avrupa'nın batısından kuzeyine kadar uzanan toprakları kanla yıkadı. Evlerin ocakları tütmez oldu. Yerin altı kemiklerle, denizler leşlerle doldu. Barış yıllarının kurduğu mamureler, taşla toprak oldu. Faşistlerin yaktığı fırınlardan hâlâ kavrulmuş insanların dumanı tütüyor. İnsanlık barışa hasret çekiyor. Halklar faşist barbarların cezalandırılmasını istiyor.

1945, Ağustos ayı. Üç büyük devletin başları; Roosevelt, Stalin, Churchill Potsdam'da toplanıyor. Müttefiklerin Almanya'ya karşı yürütecekleri politika, Almanya'nın geleceği konuşuluyor. Faşizmi yok etmek, Almanya'yı demokratlaştırmak için kararlar alıyorlar.

Üç büyük devletin başları, Almanya'ya karşı bir daha barışı tehdit edemeyecek tedbirler alacaklarını vaat ediyor. Bu anlaşmalara dayanarak Almanya'nın silahsızlandırılması, Alman harp sanayisinin yok edilmesi, Nazi Partisi'nin ve ona bağlı teşkilatların kapatılması, militarist ve faşist faaliyetlerin imkânsız hale getirilmesi kararlaştırılıyor. Sovyetler'in tekliyle başlıca harp mücrimlerinin muhakeme edilmesine karar veriliyor.

Almanya'nın teslim olması, harbin sona ermesi demek değildi. Harp Avrupa'da bitmiş fakat Uzakdoğu'da, Japonya'yla Çin, Japonya'yla Amerika arasında devam ediyordu. Japon orduları Sovyetler'e saldırmak için Kore'ye yerleşmiş, saldırıya hazırlanıyorlardı. Bu sebeple Sovyetler harp yıllarında birçok birliğini bu cepheye bağlamak zorunda kalmıştı. Üç müttefik, Uzakdoğu'daki harbi de durdurmaya karar verdi. Sovyetler Birliği, Yalta Konferansı'nda müttefiklerine, Almanya'yla harp bittikten sonra Japonya'ya karşı müttefiklerin açtığı harbe katılacağını bildirmişti.

5 Nisan 1945: Sovyet hükümeti, Sovyet-Japon [Tarafsızlık] Anlaşması'nı bozuyor.

8 Ağustos 1945: Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Harbi'ni süratle bitirmek için faşist Japonya'ya harp ilan ediyor. Amerika, Japonlara karşı savaşıyor. Bu savaşların devam ettiği günlerde, dünyayı dehşetler içinde bırakan bir olay meydana geliyor.

6 ve 9 Ağustos 1945: Amerikan uçakları, Japonya'nın iki önemli şehri olan Hiroşima ve Nagasaki'ye iki atom bombası atıyor.

Hiroşima ve Nagasaki... Bombaların patladığı üç gün... Neron'un Roma'yı yakması, bu cinayet karşısında ne gülünç bir yangın... İnsanlar bir anda kömür oluyor. Yerden yükselen alevler içinde insan kemikleri uçuşuyor. Evlerin damlarından, yanardağların tepesinden dökülen lavlar gibi, yanmış insan cesetleri dökülüyor. Sağ kalanlar nesiller boyu zehirlenmiş, sakat, alil birer insan iskeletidir.

Harbi bitirmek için olsa dahi masum bir halkın üzerine atom bombası atmak, insan neslini yıllar boyu ölüme mahkûm bırakmak, insanlığın affedebileceği bir olay değildir.

2 Eylül 1945: Japon kuvvetleri kayıtsız şartsız teslim oluyor. Bu kanlı faciadan sonra, altı yıl insanlığa ölüm ve gözyaşı getiren İkinci Dünya Harbi sona eriyor.

Türkiye'de iç değişimler

3 Mayıs 1945: San Francisco Konferansı toplanıyor. Bu konferansta, insanlığı bir üçüncü dünya harbinden kurtaracak prensipler konuşuluyor, kararlar alınıyor. Bu konferansa katılıp dönen İçişleri Bakanı Hasan Saka, gazetecilere verdiği demeçte, Türkiye'nin de bu konferans kararlarına uyacağını, devlet politikasının barış, güvenlik, hak ve adalet prensiplerine dayanacağını söylüyor.

Amerikan Başkanı Roosevelt'in dünyaya yayınladığı dört hürriyet, insanlığı dört korkudan, açlık, işsizlik, söz ve düşünce hürriyeti yoksunluğundan kurtarmak prensipleri, ilerici-ler, aydınlar arasında sevinçle karşılanıyor. İnönü verdiği demeçlerde halka, Batılı müttefiklerine durmadan, Türkiye'nin geniş bir demokrasiye geçeceğini vaat ediyor.

Bu gelişmeden cesaret alan Celal Bayar grubu, 4 Haziran 1945'te "Dörtlü Takrir" adı verilen tekliflerini, parti grubuna sundu. Takrir sahipleri Celal Bayar, İzmir Mebusu Adnan Menderes, Köprülüzade Fuad, Refik Koraltan'dır. Bunlar baskıların kaldırılmasını, meclis içinde hükümeti kontrol edecek ikinci bir partinin kurulmasına imkân verilmesini istiyorlar. Halk Partisi 12 Haziran 1945'te yaptığı toplantıda bu teklifi reddetti. Bu ~~takririn~~ ancak mecliste konuşulabileceğini bildirdi. Bazı mebuslar da teklif sahiplerinin Halk Partisi'nden çıkarılmasını istedi. Halk, İsmet İnönü'nün tek parti, tek şef sistemiyle kurduğu baskıdan bıkmış, usanmıştı. Demokratik bir burjuva devrimi yapmak amacıyla ortaya çıkan Cumhuriyet Halk Partisi, gelişme seyrinde bu amaçtan uzaklaşmış, söz, düşünce, örgütlenme hürriyetlerini ortadan kaldırmıştı. İşçiler, emekçiler, aydınlar bu hürriyetlere kavuşmak hasreti içindeydi.

Biz *Tan* gazetesinde ikinci bir partinin kurulmasını, burjuva demokratik devrimini tamamlama yolunda atılmış bir adım olarak övüyorduk. İkinci bir parti kurulması teklifi, Halk Partisi'ne bağlı zümreler, yüksek memurlar, gerici basın arasında kötü bir tepki yapmıştı. Hükümetin resmî organı olan *Ulus* gazetesinde Falih Rıfkı Atay, ilerici basında değişen dünyaya uymak zarureti üzerinde yazılan yazılara 20 Ağustos 1945'te şu cevabı veriyordu:

Mademki, San Francisco'da imzaladığımız Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı Büyük Millet Meclisi'nde tasdik etmişiz, hemen bugünkü rejimi ve vesikaya uygun olarak insan hak ve hürriyetleri prensiplerine göre tadil etmeliymişiz. Yoksa yeni demokrasiler rejimi içinde yer tutamazmışız. Soldan kendi hesabına bu ses, sağdan yine kendi hesabına bu ses geliyor. Bu memleketi yeniden din ve irtica veya dağılma ve anarşi kavgaları içine sürükleyecek cereyanları, kanunlarıyla men eden Türk demokrasisini, hürriyet düşmanlığıyla suçlandırmak kimsenin hatırından geçemez. Zaferi elde eden demokrasiler âlemi dediğimiz zaman, pek iyi görüyoruz ki,

bu âlem tek partili, çift ve çok partili zıt cephelere ayrılmıştır. Biz Türk demokrasisini sadece bizim menfaatlerimizi ilgilendiren açıdan düşünüyoruz. Eğer birtakım fikir farkları tabii bir ayrılmayı gerektiriyorsa bundan asla kaygılanmıyoruz. Fakat memleketi bir şahsi kıskançlıklar, şahsi hırslar ve bu harpten ister istemez doğacak olan çarpışmalar ve kaynaşmalar çorbasına çevirmek doğru değil.

Vakit gazetesinin başyazarı Asım Us da aynı tarihte şöyle diyordu:

Şimdi görüyoruz ki, yeni bir istihale devrine giriyoruz. Etrafımızda demokrat idarelerden, parti mücadelesinin faydasından, lüzumundan, hatta zaruretinden bahseden insanlar türemiştir. Bizim kanaatimiz şudur: Demokrasi adına, Türklere parti mücadeleleri tavsiye edenler, şayet gaflet içinde fikrî muvazenelerini şaşırmış olanlar değilse, mutlaka Türk milletinin birliğine düşman olanlar yahut bu düşmanlara hizmet edenlerdir.

İşte ikinci bir parti kurma gayretleri gerici basında böyle karşılanıyordu. Biz, hürriyet ve demokrasiyi savunan bütün ilericiler, bu zihniyetle savaşmak zorundaydık. **Tan** gazetesinde çıkan yazıların, bu gericiler cephesinde menfî karşılanmasının sebebi açıktı. Yıllar boyu iktidarı elinde tutan sınıf ve hükümeti, çıkarıcı zümreler, hürriyet ve demokrasi içinde, sömürülen sınıfların başkaldırmasından, demokratik, sosyal bir sisteme doğru ilerlemesinden korkuyorlardı. İkinci bir partinin doğmasını önlemek için Celal Bayar'ın, Adnan Menderes'in meclisteki konuşmalarını, kürsü kapaklarını vurarak susturmaya çalışıyorlardı. Nihayet temmuz ayında Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan parti divanına verdikleri bir önergede parti kongresinin toplanmasını ve burada prensiplere aykırı hareket edenlerin tespitiyle partinin prensiplerine sadakat göstermeyenlerin partiden çıkarılmasını, kanunlarda anayasa hükümlerine aykırı maddelerin

değiştirilmesi için bir komisyon kurulmasını teklif ettiler. Halk Partisi grubu bu teklifleri reddetti. Bundan sonra Fuat Köprülü'yle Adnan Menderes, gazetelerde hükümeti tenkit mahiyetinde yazılar neşrettiklerinden dolayı parti divanınca, disipline aykırı hareket ettikleri iddiasıyla partiden çıkarıldı. Bundan bir müddet sonra Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etti. Böylece dörtlü önerge veren mebuslar 1945 ortalarında Halk Partisi'yle bütün ilgilerini kesti.

İnönü 1 Kasım 1945'te meclisin açılması münasebetiyle verdiği demeçte, muhalefeti teşvik etti. Memleketin hürriyet ve demokrasiye doğru gittiğini, mecliste murakabe edecek bir partiye ihtiyaç olduğunu söyledi. Fakat İnönü bu beyanatı yaparken pek muhtemeldir ki, seçimlerde yine Halk Partisi'nin kazanacağını umuyordu. Serbest Fırka gibi ikinci bir partinin kurulmasında bir sakınca görmüyordu.

Bayar grubuyla beraber dergi çıkarma teşebbüsü

Celal Bayar mebusluktan istifa ettikten, Halk Partisi'yle ilgisini kestikten sonra yeni bir parti kurmak için faaliyete geçti. Bu arada Zekeriya'yla temasa geçerek *Tan* gazetesinden faydalanmak istediler. İşte o tarihlerde bir gün Tefik Rüştü Aras'la beraber Moda'daki evimize geldiler. Tefik Rüştü Aras mebus değildi. Fakat Bayar grubuyla beraber çalışıyordu. Bana bir dergi çıkarmak niyetinde olduklarını, bu derginin benim tarafımdan çıkarılmasını istediklerini söylediler. "Sermayesini vermeye de hazırız," dediler.

Celal Bayar'a, bu derginin hedefinin ne olacağını, yeni bir parti kurmak niyetinde olup olmadığını sordum. Bayar şu cevabı verdi:

"Bizim hedefimiz, memlekette yarım kalan demokrasi devrimini tamamlamaktır. Kanunlarda anayasaya aykırı maddelerin kaldırılması, üniversiteye muhtariyet tanınması, hürriyetleri boğan Polis Kanunu'nun değiştirilmesi, mecliste muhalif partilere murakabe hakkının tanınması için savaşıcağız.

Yeni bir partinin kurulması için çalışıyoruz. Dergi, bu prensipleri savunacaktır.”

“Partinizin programında, toprak reformuna yer verecek misiniz?”

“Programımız henüz hazırlanmış değildir. Toprak reformu, uzun vadeli bir iştir. Memlekette uzun tetkiklere dayanan bir kadastro yapılmadıkça, toprak dağıtımı düşünülemez, Köylünün topraklandırılması, ziraatın geliştirilmesi için çalışacağız. Fakat bundan önce vatandaşların söz, düşünce, örgütlenme hürriyetlerini sağlamak, insan haklarını güvenlik altına almak gerek.”

“İşçilere teşkilatlanma, sendika kurma, grev haklarını tanıyacak mısınız?”

“Demokratik bir rejimde bu hakların tanınması şarttır. Eğer bir gün iktidara gelirsek bu hakları mutlaka savunacağız.” (Bayar iktidara geldikten sonra bu sözlerini tamamıyla unuttu. İnönü diktatörlüğünden daha kuvvetli bir diktatörlüğe geçti. Büyük toprak sahiplerinin, ticaret burjuvazisinin temsilcisi olduğunu ispat etti ve bu yüzden yıkıldı.)

Bayar’ın vaatlerini yerine getireceğinden çok şüpheliydim. Kendisi başbakanken, İş Kanunu’nun yıllarca meclis çekmecelerinde uyutulduğunu, Toprak Kanunu konuşmalarında grubuyla beraber, kanunun geçmesine karşı olduğunu biliyordum. Fakat memlekette demokrasiye doğru bir gelişmenin yapılması, faşizme kadar yol almış olan baskı sisteminin yıkılması lazımdı. Kendisine şu cevabı verdim:

“Halk Partisi devrimci niteliğini yitirmiştir. Yeni kurulacak partinin ödevi, burjuva demokratik devrimini tamamlamaktır. Bu da ancak geniş bir cephe muhalefeti çalışmalarıyla sağlanabilir. Bugün mecliste, partide, birkaç mebusun muhalefete geçmesi, bir kitle hareketini sağlamaz. Kurulacak partinin işçi sınıfına, köylüye, ilerici aydınlara, orduya, halka dayanması lazımdır. Basında az çok bir muhalefet cephesi kurulmuştur. *Tan*, *La Turquie*, hatta *Vatan* gazetesi, ayrı amaçlarla olsa dahi demokratik bir rejimin kurulmasını savunuyor. Basında olduğu gibi tek parti, tek şef sistemine karşı

olan bütün demokrasi taraflıları arasında, bir cephe kurmak lazımdır.”

Celal Bayar da, Tevfik Rüştü Aras da cephe fikrini uygun gördü. Kendilerine dergi hakkındaki düşüncelerimi şöyle anlattım:

“Demokrasiyi savunacak bir dergi çıkarmayı biz öteden beri düşünüyorduk. Bazı sebeplerle bunu gerçekleştirememiştik. Bu dergiyi çıkarmak için benim sermayeye ihtiyacım yoktur. Ancak bu dergi demokratik bir cephenin organı olmalıdır. Buna sizler, aydınlar, sollar yazı yazmalıdır. Ben böyle bir dergiyi çıkarabilirim.”

Tevfik Rüştü Aras eğer parası olsa dergiye ortak olabileceğini fakat parası olmadığını söyledi. Ben zaten sermaye almak suretiyle bağımsızlığımı kaybetmek istemiyordum. Celal Bayar, kendisinin yazı yazamayacağını ancak dergiye mülakatlar verebileceğini söyledi.

Amerika'ya yaklaşma

Demokrat Parti'nin bu hazırlık devresi içinde yeni bir olay meydana çıktı. Cumhuriyet Halk Partisi içten ve dıştan gelen baskı karşısında, kendisine bir destek arıyordu. Bir taraftan perişan halde olan ekonomiyi düzenlemek, dış memleketlerden kredi almak lüzumunu duyuyor, diğer taraftan ekonomide meydana getireceği bir gelişmeyle mevclisini sağlamlaştıracığını düşünüyordu. Bu sebeple zaten Batı'ya çevrilmiş olan dış politikayı, Amerikan emperyalistleriyle birleşmek suretiyle yeni bir mecraya sokmak istiyordu. Bir taraftan da Amerikalılarla konuşmalar yapıyordu. Bu sıralarda hükümete bağlı basında Amerika'ya yaklaşma propagandaları yer almaya başladı.

Bu Amerika'ya yaklaşma politikasına karşı bütün ilerici ler muhalefete geçti. Saraçoğlu hükümeti, çeşitli cephelerden gelen muhalefete karşı, bütün demokrasi vaatlerine rağmen, tekrar dizginleri çekmek kararını aldı. Dergiler birbiri ardına kapatılıyor, gazetelere kâğıt vermemek, dışardan kâğıt

getirtme müsaadelerini kısmak suretiyle baskı yapılıyordu. Hükümete bağlı basın, Saraçoğlu'ndan aldıkları emirle ilerici-
lere, özellikle *Tan* gazetesine karşı şiddetli bir hücumla geçti.

Basında bir meydan muharebesi

Gazete yazarlarıyla aramızda başlayan meydan muharebesi, benim 6 Mayıs 1945'te "Nihayet Dilimi Kesemedi" başlığı altında "Görüşler" sütununda yazdığım bir yazıyla başladı. Yazının muhtevası şuydu:

1937 senesindeydi. Alman faşizmi bütün dünyada, beşinci kol teşkilatını kurmakla meşguldü. Türkiye'de faşist akımlar, hareketler göze çarpıyordu. Daha başlangıçta bu mikrobun memleketimize girmemesi için ben de yazılarımla faşistlerin yüzlerindeki maskeleri indirmeye çalışıyor, bu akıma karşı koyuyordum.

Bu sıralarda İstanbul'a gelen bir Alman kadın gazeteci, beni matbaada görmeye geldi. Bana faşizmin uzun methiyelerini yaptıktan sonra, şöyle dedi: "Sizin yazılarınız Almanya'da çok fena akisler yapıyor. Goebbels'in size selamı var. Eğer bir gün elime geçerse dilini keseceğim," diyor. Ben de efendisine selam söylemesini, dilimi keseceği güne kadar faşizmle mücadele edeceğimi söylemiştim. Goebbels o zamanlar dilimi kesemedi. Fakat Ankara Caddesi'ndeki köpeklerini üzerime saldırttı. Zaman zaman beni mahkemelere sürükledi. Zaman zaman onun ilhamıyla dilimi ağzımın içine kıvrırlar oldu. Zaman zaman Türk genel efkârına yanlış anlatılan gerçekleri söyleyememek azabıyla kıvrandım. Fakat imkân bulduğum nispette bu dili Goebbels'in ve faşizmin aleyhine kullandım. Hadiseler onu ebediyen susturdu. Fakat o, benim dilimi kesemedi.

Bu yazı münasebetiyle *Vakit* gazetesi sahiplerinden Hakkı Tarık Us, bana hitap ederek yayımladığı açık bir mektupta "Babîâli köpeklerinin kimler olduğunu" sordu. 26 Mayıs

1945'te *Tan*'da kendisine verdiğim cevapta köpeklerin kimler olduğunu şöyle açıkladım:

1933'ten itibaren Ankara Caddesi'nde gazetelerle, dergilerle, broşür ve kitaplarla bir faşizm propagandası başlamıştı. Bu propagandacılar faşizmin her taktiğini kullanarak Türk genel efkârını faşist Almanya lehine kazanmak, Türkiye'yi Almanya'yla beraber harbe sokmak için çalışmaya başladılar. *İğneli Fıçı* isminde bir kitap çıktı. Yahudiler aleyhinde yaptığı bir propagandayla Türk vatandaşları arasına nifak sokmaya çalışıyordu. Ben bu propagandalara cevap verdim. Bu yüzden mahkemeye düştüm. Siz o zaman sustunuz.

Yine bu neşriyat memlekette irticayı körükledi. Faşizmin din getirdiğini ileri sürerek, devrimin aleyhine yürüdüler. Komünist diye şair Tevkif Fikret'e hücum ettiler. Ben Türk edebiyatında şiirinden ziyade, devrimci fikirleriyle bir rehber olan Tefvîk Fikret'i, Fikret'in şahsında devrimciliği, ileri fikirleri savundum. Bu yüzden yine mahkemeye düştüm. Bana "dönme", "Bolşevik dudusu", "vatan haini" diye haykırdılar. Daha birçok hakaretler savurdular. Yine mahkemeye düştüm. Ben gazete sütunlarında, mahkeme salonlarında, bana bir köpek gibi saldıran faşistlere karşı konuştum. Fakat zatıâliniz sustunuz. O zaman Basın Birliği başkanı olan, birliğe bağlı üyelerin haysiyetlerini korumak için bugün bu hassasiyeti gösteren Hakkı Tarık, siz o günlerde neredeydiniz? Ben de bir basın üyesiydim. Benim haysiyetimi korumak için neden harekete geçmediniz?

Hakkı Tarık bu yazıya cevap vermedi. Fakat hükümete bağlı basında *Tan* gazetesine ve şahsıma karşı şiddetli bir polemik açıldı. *Tan*'ın yıllardan beri savunduğu davalar, memlekette yarım kalan burjuva demokratik devriminin tamamlanması fikir, söz, teşkilatlanma hürriyetlerinin tanınması davasıydı. Irkçılığa, faşizme karşı bir savaştı. Türkiye'nin bağımsızlığını korumak için emperyalizme karşı bir mücadeleydi. Cumhurbaşkanının daha geniş bir demokrasiye geçile-

ceğini vaat ettiği bir devirde, bu konuların artık serbestçe konuşulması gerekirdi. Fakat aksi oldu. *Tan*'a karşı yapılan hücumlar artırıldı. Her yazdığımız yazıyı süzgeçten geçiriyor, bu savaşı çürütmeye çalışıyorlardı.

Bu tartışmalardan bazı örnekler vereceğim:

O günlerde ölen veya istifa ederek çekilen altı mebusun yerine yeni bir seçim yapılacaktı. Bu mebusluklar için partinin aday göstereceği ilan edildi. Bu, bundan sonra adayların parti tarafından değil, halk tarafından seçilmesi lüzumundan bahsettim. "Demokrasi Oyunu Oynamayalım" başlıklı bir fıkra yazdım.

Yazının metni şudur:

Asım Us bizim de bir sol ve sosyalist devlet olduğumuzu söylüyor. Filvaki anayasa demokratiktir. Parti programıyla kabul edilen maddelerde devletçilik de vardır. Fakat bütün geçen hadiseler, yakın ve uzak tarih, yazılı kanunların tatbikata geçtiği zaman, bir kıymet ifade etmediğini göstermiştir. Devletçilik, demokrasi, sosyalizm, klişe formüller değildir. Bir devlet rejiminin canlı programlarıdır.

Faşizm de devletçidir. Nazizm de devletçidir. Sosyalist de, komünist de devletçidir. Fakat bunlar arasında öyle farklar vardır ki, aynı ismi taşıdıkları halde birbirinin tam zıddıdır. Faşist devletçi, monopolcü, burjuva kliğin menfaati hesabına işçi ve halk kitlelerini istismar eder; sosyalist veya komünist devletçi geniş halk kitleleri hesabına bu soyguncu kliği kontrolü altına alır veya onu tasfiye eder.

Türkiye'deki nasıl bir sosyalizmdir? Sol olduğumuzu söyleyenler, Alman Nazizmi iktidarda iken bizim rejimin mahiyeti itibarıyla faşist olduğunu iddia ettiler. Sola karşı cephe alındı. Demokrat, sosyalist, her nevi sol, bir mücrim gibi cezalandırıldı. Hangi sosyalist rejim, sol düşünmeyi cürüm telakki eder ve cezalandırır?

Faşizm yıkıldı. Bu yeni sollar müttefiklerin zaferine bin güçlkle inandılar. Fakat zafer gününde bizim de demokratik bir devlet olduğumuzu, dinî irtica ile sol tehlike arasında

fark olmadığım söylediler. İngiliz Muhafazakâr Partisi'nin müdafaa ettiği liberal demokrasiyi savundular. İngiltere'de sosyalistler iktidara gelince bizim de sol ve sosyalist olduğumuz iddiaları ortaya atıldı.

Türkiye'de rejim, hangi tarafa çekersek, hangi manada kullanırsak, muayyen bir zümrenin keyfine göre hangi manada tefsir edersek mahiyetini değiştiren bir idare sistemi midir, yoksa bir ortaoyunu mudur?

Birinci perdede sahnede Nazizm mizanseni vardır. İkinci perdede sahnede demokrasi mizanseni vardır, aynı aktörler bir Abraham Lincoln rolü oynarlar. Üçüncü perdenin mizanseni sosyalisttir, yeni yeni aktörler bir Fourier veya Saint-Simon rolü oynarlar. Bu böyle değilse tarihin hangi devrinde bir rejimin böyle muhtelif mahiyeti olduğu görülmüştür. Daha düne kadar bize sol diye hücum edenlerin, bugün bizi sağlarına alıp kendilerinin sol olduklarını iddia etmeleri, bir ortaoyunu seyredenleri güldürecek kadar komiktir.

Necmettin Sadak bu yazıdan sonra hemen hücumla geçti. Bunun neden bir oyun olduğunu sordu. 13 Haziran 1945'te kendisine verdiğim cevapta şöyle diyordum:

Necmettin Sadak, cumhurbaşkanının 19 Mayıs nutkunu herhalde okumuştur. Bu nutukta daha geniş bir demokrasiye geçileceği vaadini görmüştür. Daha geniş bir demokrasi deyince akla, siyasi hürriyetleri (söz, düşünce, toplantı, teşkilatlanma), iktisadi hürriyetleri (işsizlikten, hayat emniyetsizliğinden kurtulma hürriyetlerini) içine alan bir demokrasi gelir. İnsan böyle daha geniş bir demokrasi beklediği bir devirde, bu hürriyetleri sınırlayan kanunların değiştirilmesi için ortada bir teşebbüs görmezse, halk pahalılık ve sefalet içinde yaşarken kurtuluş için ciddi bir hareket görmezse altı milletvekilinin parti tarafından seçilmesini, daha geniş bir demokrasiye geçiş için ciddi bir adım değil, bir oyun telakki eder.

Necmettin Sadak, ille de polemige devam etmek istiyordu. Yazdigi cevapta, "Kim kurtulus bekliyor?" diyordu, "Kurtulus kelimesi komunistlerin kullandigi tabirdir. Yani bugünkü rejimden kurtulus... Bayan Sertel bu kurtulusu mu bekliyor?"

Tartismayi baska bir mecraya sürüklemeye calisiyorlardi. 24 Haziran'da "Mevzudan Ayrılmayalım" basligi altında yazdigim yazida şöyle diyordum:

Necmettin Sadak tartismayi komünizm mecrasına sürüklemeye calisiyor. Bugün konustugumuz konu, daha genis bir hürriyet ve demokrasiye gecme konusudur. Fasizme karşidir. Başyazarın buna bir komünizm damgası vurup asıl davayı kenara bırakması, önce memleket menfaatlerine sonra da tartişma adabına aykırıdır. Tartişma ancak ortaya atılan mesele üzerinde yapılır. Ortaya atılmamış bir meseleyi, başka bir mecraya çekmekte ancak hususi bir maksat olabilir. Komünizm, bahis mevzusu olmadığına göre, bunu ileri sürmek, başlı başına bir demagojiden başka birşey değildir.

Hükümete bağı gazetelerde *Tan* gazetesine ve şahsıma yapılan hücumlarda bir ahenk yoktu. Kimi bizdeki demokrasinin örnek demokrasi olduğunu söylüyor kimi genis bir hürriyetin memleketi anarşie götürceğini iddia ediyordu. Bu arada Asım Us, ağustos ayının başlarında yazdigi bir yazida bizim rejimin sosyalizm olduğunu iddia etti, benim nasıl bir sosyalizm istediğimi sordu. Kendisine Ağustos 1945'te "Kanat buhranı, oportünizm" başlıklı yazımda şu cevabı verdim:

İngiltere'de bir sosyalist hükümetin iktidar mevkisine gelmesi, Türk basınında sosyalizm hakkında birtakım müta-laların yürütülmesine vesile oldu. Sosyalizm hakkında yapılan tariflerin, ilmî hiçbir mahiyet taşımadıklarını kenara bırakalım. Ancak bu mevzu üzerinde yapılan mugalata hayrete değer.

Türk milliyetçiliğini inhisarı altına alan bazı muharrirler, Alman Nazizmi iktidar mevkisinde iken Türk rejiminin Na-

zist bir rejim olduğunu, hatta Hitler'in bu rejimden çok dersler aldığını iddia etmişlerdi. Faşist manada bir milliyetçiliği ilk defa savunanlar onlar oldu. Faşizm yıkıldı, faşist milliyetçiler derhal demokrat kesildi. Fakat öyle bir demokrat ki, demokrasinin müdafaası, muhafazakâr Churchill'in, emperyalist ve kapitalist Tory'lerin müdafaası oldu. Churchill, "Ben nasyonalistim," dediği için az daha ağzını öpeceklerdi.

Churchill ve partisi seçimleri kaybetti. Yerine sosyalist parti geldi. Evvelsi gün faşizmin, dün liberal demokrasinin müdafaasını yapanlar, bugün hemen sosyalist oluverdiler.

Bir muharrir, Türkiye'deki rejimin bir sosyalist rejim olduğunu ispata çalışan yazısında, "Her sosyalist milliyetçi değil fakat her milliyetçi sosyalisttir," diyor. Bu iddianın çürüklüğünü ispat için sadece Churchill misali kâfidir. Churchill nasyonalist olduğunu söylemiştir. Fakat "sosyalistim" demeye dili varmaz. Çünkü Churchill'in iktisadi manada kullandığı nasyonalizm, İngiliz burjuvazisinin menfaatlerini değil, geniş halk kitlelerinin menfaatlerini burjuvaziye karşı müdafaa eden rejimdir.

Nasyonalizm ile sosyalizmi birleştiren, işçileri ve geniş halk kitlelerini aldatmaya çalışan rejimin adı nasyonal sosyalizm, yani faşizmdir. Şimdi bu muharrir, "Her sosyalist milliyetçi değildir, fakat her milliyetçi sosyalisttir," derken, nasyonal sosyalizmin müdafaasını yapıyor. Hakikat tamamen bunun aksidir. Her sosyalist kendi milletinin menfaatlerini korurken nasyonalist, milletlerarası barışı, emperyalizme karşı, sömürücülere karşı halklar arasında dayanışmayı savunurken enternasyonalisttir. Çünkü o sosyalist milleti teşkil eden geniş halk kitlelerinin, milletin menfaatlerini müdafaa eder. Fakat her milliyetçi sosyalist değildir. Çünkü milletin içinde hâkim bir burjuva sınıfının menfaatini, milletin menfaati üstünde tutar. Bir insan muayyen bir kanaati taşır ve müdafaa eder. Faşist olur fakat zaman değişince bu kanaatin üzerine bir demokrasi gömleği geçirip ben demokratım derse daha ertesi günü her milliyetçi sosyalisttir, deyip kanaatinin üstüne bir sosyalist gömleği geçirirse,

buna oportünizm derler. Bu gibi safsatalar ve mugalatalarla, bu meselelerle ilgili olmayanlar kandırılabilir. Fakat bu kanaat buhranı içinde her gün bir şekil alanların, halkı ahmak yerine koyup aldatmaya hakları yoktur.

Tan gazetesinde hükümetin ileriye doğru bir değişmeye lüzum gördüğü fakat bunu eski zihniyete bağlı adamların yapamayacakları belirtiliyordu. Zekeriya Sertel 27 Ağustos tarihli *Tan* gazetesinde "Değişmeyi bu meclis yapamaz, bu hükümet yapamaz, bu parti yapamaz" başlığı altında üç makale yazdı. Bu yazılarda Zekeriya şu tezi savunuyordu: Bu meclis demokratik yolla seçilmemiştir. Bu hükümet demokratik bir hükümet değildir. Bu parti demokrat bir parti değildir. Bu sebeple demokratik rejimi bunlar getiremez. Gerçek demokrasiye erişebilmek için evvela yeni bir meclis seçilmesi, iktidara demokrasiden yana olan bir hükümetin gelmesi gerektir.

Bu yazılar basın ve hükümetin yıldırımlarını üzerimize çevirdi. Bu mugalata zihniyetini değiştirmek gerekir yolunda yazdığım yazılara cevap veren Hüseyin Cahit Yalçın, 27 Ağustos tarihli *Tan* gazetesinde "Göze Çarpan Hakikatler" başlığı altında yazdığı yazıda bana hücum ederek şöyle diyordu:

"Sabiha Sertel hükümetin, hatta devlet reisinin değişmesini, Halk Partisi'nin yetkilerini diğer partilerle paylaşmasını istiyor. Moskova da böyle istiyor. Sabiha Sertel bugün demokrasi istiyor, yarın başka şeyler isteyecek."

Hüseyin Cahit sert bir lisanla benim demokrasi isteklerimde samimi olmadığımı iddia ediyordu. Bütün mesele bana komünizm istediğimi söyletmek, sonra beni Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleriyle yasak edilen komünizmi savunmak suçuyla mahkemeye verdirmektir. Kendisine verdiğim cevaplarda, memlekette hürriyet ve demokrasi isteyen geniş bir halk kitlesi bulunduğu, hatta basında dahi bu davayı savunanlar (*Tan, La Turquie, Vatan*) ve buna karşı olanlar (hükümet basını) bulunduğunu, basının da iki cepheye ayrıldığını ve kendisinin de demokrasiden korkanlar cephesinde bulunduğunu belirttim ve şu soruyu sordum:

Tan ve Vatan gazetelerine karşı açılan bu otomatik ve sistemli hücumlar neyi hedef tutuyor? Bu hürriyet ve demokrasi cephesini yıkmayı mı? Onlar hürriyet ve demokrasi taraflısı değil midirler? Kendi iddialarına göre, onların da istedikleri hürriyet ve demokrasidir. O halde neden bize çatıyorlar? Çünkü bu isteklerinde samimi değillerdir. *Tan*'ın bu hürriyet ve demokrasi mücadelesini çürütmek için, onu Moskova'nın ajanı gibi göstermek, gerici basının aralarında kurdukları müşterek bir tabyadır. Dünya milletlerinin gerçek demokrasiye geçmesini yalnız Moskova mı istiyor? Roosevelt ölünceye kadar dört hürriyetiyle bunu haykırmadı mı? Türk milleti bunu istemiyor mu? Bu gerçekler, "Göze Çarpan Hakikatler" yazarının neden gözüne çarpmıyor? Gelişme halinde olan bir toplum için daimi ve ebedî hiçbir kalıp yoktur. Yarın memleket daha ileri bir safhaya erişirse sosyalizm için memlekette objektif, subjektif şartlar olgunlaşırsa belki o vakit daha ilerisini de isterim. Ben devlet reisinin değişmesinden hiç bahsetmedim. Bu sadece bir tezvirden ibarettir.

Hüseyin Cahit tartışmayı kesmek istemiyordu. Yazdığı bir yazıda bana soruyordu: "Sen Marksist misin, sosyalist misin? Nesin?" Yazıyı okudum ve güldüm. "Bayan Sertel Sünni midir, Şii midir?" başlıklı şu yazımla cevap verdim:

Bu soru bana, din muharebeleri yapıldığı devirde, muhtaassıp dindarların, birbirlerinin boğazlarına sarılıp, "Sen Sünni misin, Şii misin?" diye sorduklarını, mezheplerinin dışında kalanların boyunlarını vurduran taassuplarını hatırlattı. Hüseyin Cahit Yalçın, Türkiye'de demokrasi meselesi konuşulurken, "Söyle bakalım, Sovyet Rusya'da demokrasi var mıdır?" diyor. Sovyetler Birliği'nde demokrasi var mı, yok mu, beni hiç ilgilendirmez. Bay Yalçın, Türkiye'de demokrasi var mı, yok mu? Siz bana onu söyleyin.

Necmettin Sadak da ikide bir bana aynı soruyu soruyordu. Ona verdiğim cevapta da, "Bay Necmettin Sadak, lütfen söyler misiniz, siz nesiniz? Biriniz diktatörlüğü savu-

nursunuz, biriniz Kemalistsiniz, biriniz, Bevin'ci sosyalistim, dersiniz. Bu yazarlar müsterih olsun, ben ne Sünniyim ne Şiiyim. Ne de *Tan* gazetesi komünist. Daha burjuva demokratik devrimi gerçekleştirmemiş bir memlekette, sosyalist bir devrim şartları olgunlaşmamış bir memlekette, ne sosyalizmin ne de daha başkalarının temel tutacağına inanıyorum. Ben sadece demokrasi istiyorum. Bu demokrasiyi vermek istemeyenlerdir ki, *Tan*'ın bu mücadelesine karşı gerici bir mukavemet gösteriyorlar. Bugünkü basın tartışmaları, Türkiye'de demokrasi olmadığının açık delilidir. Türkiye'de demokrasinin bu idareciler elinde gerçekleştirmeyeceğini de bu zihniyet açıkça göstermektedir. Memleketin bütün önemli işleri bir tarafa, davaları bir kenara, her şeyden önce bu mesele halledilmelidir: Bayan Sertel Sünni midir, Şii midir?

Celal Bayar ve grubu, meclis içinde açıkça muhalefete geçmişti. Halk Partisi ve Saraçoğlu hükümeti, memlekette ve basında gelişmekte olan demokrasi akımlarının, kendi iktidarlarını zorladığını duyuyordu. Daha geniş bir demokrasiye geçmekle iktidarı ellerinden kaçırma korkusu içindeydiler. Demokrasiyi savunan gazetelere karşı yürütülen sistemli hücumlar, Halk Partisi'nin bu korkusundan doğuyordu. Bir taraftan da İngiltere ve Amerika'ya, dünya kamuoyuna, Türkiye'nin demokratik bir devlet olduğunu göstermek çabası içindeydiler.

Hürriyet ve demokrasi üzerine yaptığımız mücadele yanında, faşizme karşı yaptığımız savaşın da önemi büyüktü. Harp içerisinde doludizgin mevcut nizamı savunanlar, şimdi kendilerini savunma zorunda kalıyor, hükümetin ilerici basına yaptığı hücumlardan faydalanarak onlar da kervana karışıyorlardı. *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, benim "Milliyetçilik Nedir?" başlıklı yazılarımı ele alarak eski nakaratları tekrarlıyordu Peyami Safa "Bayan Sertel İnkılabı Hakaret Ediyor" başlığı altında yayımladığı yazıda, benim faşistlerin hükümetten himaye gördüğünü iddia eden yazıma cevap veriyor, Turancıların değil, solların himaye gördüğünü iddia ediyordu. Kendisine verdiğim cevapta:

Faşistler harp yıllarında milletlerarası faşizmin bütün metotlarını kullandıkları halde ancak içlerinden beş-on kurban vermek suretiyle bu işin içinden sıyrılmışlardır. Fakat demokratik neşriyat yapan gazeteler, antifaşist neşriyat yapan dergiler (*Yurt ve Dünya, Ses, Yeni Ses, Adımlar, vesaire*) susturulmuştur. Peyami soruyor: "Sabiha Sertel sol düşüncenin memleketimizde bir cürüm telakki edildiğini nasıl iddia edebilir ki, kendisinin Engels'ten Türkçeye çevirdiği ve Vakit Matbaası'nda basılan *Kadın ve Sosyalizm* kitabı satılmaktadır."

Önce benim İngilizceden Türkçeye çevirdiğim *Kadın ve Sosyalizm* Engels'in değil. August Bebel'indir. Bu kitap, Hakkı Tarık'ın ortak bulunduğu Dün ve Yarın Neşriyatı tarafından bastırılmış, polis tarafından toplattırılmıştır. Benim diğer tercüme kitaplarım da toplattırılmıştır. Demokrat veya sol hangi memlekette tamamen akademik, ilmî kitaplar birer suç sayılmış ve toplattırılmıştır?

Sol düşüncenin memleketimizde bir cürüm telakki edildiğine, bugünkü kanunlar ve hürriyetten mahrum bütün sollar birer şahit olduğu gibi, ben kendimi de bir örnek olarak gösterebilirim:

Bugüne kadar hürriyet namına, demokrasi namına, insan hakları namına yaptığım mücadeleye bir "hıyanet" damgası basan, ikide bir gazetelerde bunu haykıran, sizin faşist zihniyetinizdir. Birçok defa beni mahkemelere düşüren, sık sık gazete ve mecmualarımızı kapatan, beni yazı hürriyetinden mahrum eden, bir hırsızlık veya sahtekârlık cürmü değil, demokrasi için yaptığım mücadeledir. Alman faşizmi bütün Avrupa'yı istila altında kıvrandırdığı bir devirde, Avrupa'daki milli kurtuluş hareketlerini savunduğum için bir yıl yazı yazmak hürriyetinden mahrum edildim.

Devrimci bir Türkiye'de, milli kurtuluş mücadelesi yapmış bir Türkiye'de, düşman istilasındaki memleketlerde yürütülen milli mukavemet hareketlerini müdafaa, nasıl olur da bir suç olur? Bir fikir adamını hapsetmekle yazı hürriyetinden mahrum etmek arasında hiçbir fark yoktur.

Faşist Peyami'nin, "Bayan Sertel inkılaba hakaret ediyor" diye açık bir jurnalla savcıya müracaatı ise hâlâ bu zihniyetin memlekette nasıl şiddetle hüküm sürdüğünün en açık bir vesikasıdır.

Hükümete ve Halk Partisi'ne bağlı basınla *Tan* gazetesi arasındaki tartışma devam ediyordu. Hüseyin Cahit Yalçın 21 Ekim 1945'te *Tan*'de yazdığı uzun bir başyazıda şöyle diyordu:

Matbuatımızda bir müddetten beri faşistlik ve komünistlik münakaşası devam ediyor. Bu meseleyi en çok *Tan* gazetesi ve Bayan Sabiha kurcalamaktadır. Muhterem bayanın hüsnüniyet ve samimiyetini bahis konusu edecek değiliz. Bundan tereddüdümüz yoktur. Yalnız bir nokta bizi müteessir ediyor. O da Bayan Sabiha Sertel'in bu bahisteki görüşü, düşüncüsü ve söyleyişi ile Moskova'dan Türkiye aleyhine yapılan neşriyatın tarzı, şekli, ruhu arasında yalnız müşabehet değil, adeta ayniyet mevcut olmasıdır. Bunu bil-hassa tebarüz ettirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü memlekette hakiki bir hürriyet ve Avrupalı manasında bir demokrasi rejimi kurulması için en büyük engelin bu zihniyet olduğuna inanmaktayız. Bunun faşist zihniyetten farkı yoktur.

Bu yazı Hüseyin Cahit'in kötü niyetini açıkça meydana koyuyordu.

Faşizm aleyhine yalnız Moskova'da değil, İngiltere, Amerika, Fransa'da tümen tümen yazılar yazılıyor, aşağı yukarı hepsi aynı dili kullanıyor, aynı tezi savunuyorlardı. Her memlekette faşistlerin zararsız hale getirilmesi için savaşıyor. Faşistler bu yüzden Nurenberg Mahkemesi'ne sevk edildi. Fakat Hüseyin Cahit bunu yalnız Moskova'nın dili olarak göstermekle, benimle Moskova arasında bir ilişki aramakla kötü niyeti ortaya koymuş oluyordu.

Bütün bu hücumların gayesi, harp yılları içinde faşist Almanya'ya yardım eden, Almanya'nın harp gücünü kuv-

vetlendirmek için ona krom veren, Boğazlar'ı açan Saraçoğlu hükümetini savunmak, ırkçıları milliyetçi olarak göstererek, bunların faşistlerle yaptıkları işbirliğini gözlerden saklamaktı.

Basında bize karşı açılan meydan muharebesinde benim ve diğer yazarların emperyalizm aleyhine yazılan yazılar da ele alınıyordu. *Tan*'da bir müddet önce "Emperyalizm ve Sömürgeler" başlığı altında bir seri yazı yazmışım. *Ulus*'ta, *Vatan*'da, *Akşam*'da bu yazılara cevap olarak, "İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerde zulüm yapmadıkları, bunları kaldırmak için bu ülkelere sermaye döktükleri ve bunları kısmen kaldırdıkları," söylendi. Başta Ahmet Emin Yalman, Amerika'nın emperyalist olmadığını ispat için sütunlar yazıyordu. Bu hücumlara karşı *Tan*'da verilen cevapların, halk arasında büyük bir destek bulması, *Tan* gazetesinin en çok satılan bir gazete haline gelmesi, hükümeti ve parti çevrelerini kızdırıyordu.

Başbakan Saraçoğlu 6 Eylül 1945'te yaptığı basın toplantısında, memleketin her tarafında, mecliste, basında gelişmekte olan muhalefeti ele alıyor, özellikle *Tan* ve *Vatan* gazetelerine çatıyordu. Toplantıda hükümetin düşüncelerini anlattıktan sonra, vereceği bilgileri kendi adına değil, gazetelerin kendi fikirleriymiş gibi yazmalarını istiyordu. Başbakanın konuşması gazetelere şu şekilde aksetmişti:

Son haftalarda, İstanbul gazetelerinin bir kısmı birdenbire şahlandı. 40 köşeli haricî politikanın yalnız bir köşesine oturarak daha şimdiden millete ve hükümete akıl vermeye başlandı. Dahilî politikada ise Halk Partisi'nin ve hükümetinin işlediği günahları saya saya bitiremez bir hale düştü. Hürriyet isteyen, demokrasi isteyen bu iki gazete (*Tan* ve *Vatan*) ile beraber kendi kendimize soralım: Acaba biz hür değil miyiz? Acaba biz demokrat değil miyiz? Son Dünya Harbi'nin alevleri her tarafı sararken yeryüzünün bütün devletleri demokratlık ve faşistlik denen iki kutuptan birine doğru daha sıkı adımlarla yürümeye başladı. Harp biter bitmez mağluplardan başka hemen hemen bütün devletler

de demokrat olduklarını ilan etmekte tereddüt göstermedi. Tek çatlak ses Türkiye'den çıktı. Bir milletvekili (Adnan Menderes) Büyük Millet Meclisi kürsüsünden, "Anayasamız demokrattır ama fiiliyat demokrat değildir," dedi. Bu sözünü iki İstanbul gazetesi uzun alkışlarla karşıladı.

Biraz sonra kanunlarımızda demokrat olmayan hükümler aranmaya ve sayılmaya başlandı. Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi, Ceza ve Cemiyetler Kanunu'nun şu veya bu maddeleri ileri sürüldü. Tek dereceli intihaptan, üniversiteye istiklal verilmesi lüzumundan, ikinci partiden ve hatta daha ileri gidilerek milletvekillerinin tekaüt edilmesinden ve Halk Partisi başkanının çekilmesinden bahsedildi.

Saraçoğlu, gazetecilerle yaptığı bir toplantıda, "Ben sırası gelince, 50. madde hükmünü daha uysal bir hale getirmek için çalışmayı düşünüyorum. Fakat korkuyorum ki, bu husustaki asıl müşkilat gazetecilerden gelmesin," diyordu.

Saraçoğlu'nun Basın Kanunu'nda, diğer kanunlarda hürriyeti sağlamayan hükümetleri değiştirmeyi düşünmesi, demokrasi isteyen gazetelerin haklı bir davayı ele aldıklarına en büyük delildi. O halde bu tenkitler neden hoşlarına gitmiyordu?

Başbakanın konuşması, bir taraftan meclis içinde, bir taraftan basında gelişen muhalefetin, yeni bir partinin doğuşuna sebep olacağı endişesini gösteriyordu. Zaten Celal Bayar mebusluktan istifa etmişti. Dörtlü Takrir'e imza koyan arkadaşları ve bunlar etrafında toplanan bir zümre, Halk Partisi'nin diktatörlüğüne karşı açık bir cephe almışlardı. Bu gürültü ve patırtıyla herkesi korkutmak istiyorlardı. Halk Partisi'ni, yapılan hataları tenkit, vatana hıyanet sayılıyordu. Bu iddialara karşı 11 Ekim'de *Tan*'da yazdığım fıkra şöyle diyordum:

Muhalefet bir suç imiş gibi, hükümeti ve partiyi tenkit edenlere karşı ilk verilen sıfat, "hain"dir. Bütün insanların kafalarını totaliter bir silindirden geçirip makina gibi işleten, tenkit edenleri hapisanelere götüren, demokratları, sos-

yalistleri, Yahudileri fırınlarda yakan rejimin adı faşizmdir. Bu rejimde her türlü tenkit, her çeşit muhalefet vatana hıyanettir.

Bugün dünyanın her tarafında partiler arasında yapılan seçim kavgaları, iktidarı ele alma mücadeleleridir. Bu suç değil, demokratik rejimin icabıdır. Yoksa muhalefet, iktidarın karşısına geçip, "Zatıâlinizi bazı kusurlarınızdan dolayı tenkit etmeme müsaade eder misiniz?" yollu nazikane bir reveransla muhalefet etmek değildir.

1945 yılı ortalarında işçi haklarını savunmak için yazdığım yazılar, hücumları şiddetlendirdi. Hükümeti, Halk Partisi'ni, memleketin ekonomik durumunu tenkit etmek suç olduğu gibi, işçilerin durumundan bahsetmek de suçtu. Hatta suçların en büyüğüydü. 1945 Eylül ayında, "İşçilerin Çalışma Durumu" "Kartal Çimento Fabrikası'ndaki İşçilerin Şikâyetleri", "Maden İşçilerinin Bugünkü Yaşayışı" başlıklı yazılar yazmıştım. İşçilerin devlet tarafından, patronlar tarafından teşkilatlandırılması konuları konuşuluyor, tramvay işçilerinin, işçi olmayıp devlet memuru oldukları iddia ediliyordu. Bu konuda yazdığım yazılarda işçilerin kendi sendikalarını, teşkilatlarını, kendileri kurması lüzumundan bahsettim, işçilerin kötü durumlarını belirttim.

Bu yazılar da komünistlik propagandası sayıldı.

VIII.

Görüşler Dergisi

Basında bu tartışmalar devam ederken, yukanda bahsettiğim gibi Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras'la çıkarılmasını kararlaştırdığımız derginin hazırlıklarını yapıyordum. Dergiye benim sütun başlığım olan "Görüşler" adını vermeyi uygun görmüştük. Bu dergi yukanda da belirttiğim gibi bir cephede dergisi olacaktır. Celal Bayar grubu bu dergiye yazı yazacakları gibi, Tevfik Rüştü Aras Cami Baykut, *Adımlar* dergisini çıkaran Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav, Sabahattin Ali ve diğerleri de yazacaktı. Cami Bey, bu dergiye Halide Hanım ve Adnan Adıvar'dan da yazı almamızı tavsiye etti. Dergide, diktatörlüğe karşı, faşizme karşı, demokrasi taraflısı olan herkesten yazı almayı kararlaştırmıştık.

Dergi hakkında görüşmek üzere Halide Hanım'dan randevu aldım.

Halide Hanım'ı apartmanında ziyaret ettim. Adnan Adıvar hastaydı. Yatıyordu. Beni bir odaya aldılar. Halide Hanım ihtiyarı ile gittiği menfasından 1939 senelerinde dönmüştü. Romanlarını yazmaya devam ediyor, politikayla uğraşmıyordu. Adnan Bey de *İslam Ansiklopedisi*'ni çıkarıyordu. Kendilerine memleketin durumunu, baskı sistemine karşı halk arasında, aydınlar arasında keskinleşen muhalefeti anlattım. Celal Bayar ve grubunun meclisteki muhalefeti üzerine konuştuk. Ben bütün muhalefet unsurlarının bir cephede toplanması lüzumundan bahsettim. Dağınık kuvvetlerin ezil-

meye mahkûm olduğunu söyledim. Bu sebeple *Görüşler* adında bir dergi çıkarmayı kararlaştırdığımızı, kendilerinin de bu dergiye yazı yazmalarını istedim. Halide Hanım dinledi, gayet kati bir lisanla konuşmaya başladı:

“Ben de memlekette demokratik bir rejimin kurulmasına taraftarım. Bu diktatörlük sistemi, Atatürk’ün kurduğu sistemdir. Biz buna muhalefet ettiğimiz için gadre uğradık ve memleketi terk etmek zorunda kaldık. Dünyanın bugünkü durumunda artık bu sistem yürütülemez. İnönü’nün bu hürriyetleri vereceğine inanmıyorum. O bir politika cambazıdır. Bir gün totaliter sistemin başındadır, ertesi gün demokrasi taraflısı görünür. Bir başka gün durum değişir, faşist metotları kullanır. Daha öbürsü gün sosyalist olur. Bu değişmeler, inandığı fikirleri savunmak için değil, iktidar mevkisini elinde tutmak içindir. Fakat Celal Bayar iktidara gelirse onun da bu hürriyetleri vereceğine inanmıyorum.”

Cevap verdim:

“Aynı sistemi el ele, yan yana yürüten adamların, bugün birdenbire demokrat olduklarına, memlekete demokratik bir rejim getireceklerine ben de inanmıyorum. Ancak Celal Bayar grubu, bugün tek parti sisteminin yıkılması antidemokratik kanunların değiştirilmesi iddialarıyla yola çıkıyorlar. Hangi istasyona kadar beraber gidebilirsek kârdır. Bu sebeple gerçek demokrasi kurulmasını isteyen kuvvetleri birleştirmeliyiz. *Görüşler* dergisi kişisel inançları, ideolojileri ayrı da olsa, demokrasi davasında birleşenlerin bir forumu olacaktır.”

Adnan Bey yatağında doğruldu, başını yastıklara dayadı: “Bu dergiye kimler yazı yazacak?” dedi.

“*Tan* Gazetesi yazarları, Cami Baykut, Tevfik Rüştü Aras, Köprülüzade Fuad, Adnan Menderes, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi doçentlerinden Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav ve diğer sollar. Dediğim gibi bu dergi ileri düşünenlerin bir forumu olacaktır.”

Halide Hanım sözümü kesti:

“Cami Bey dünyada tanıdığım en namuslu insandır. İnançlarında samimidir. Atatürk’ün diktatörlüğüne karşı geldiği için onu da yerden yere vurdular. Hakiki bir demokrasi

tarafındır. Tevfik Rüştü Aras'a gelince, Sovyet dostluğu inancında samimi olduğunu kabul ediyorum fakat Bayar grubuyla birleşmesi sadece kaybettiği mevkiyi geri almak içindir. Behice Boran'la bir toplantıda buluşmuştum. Ufacık tefecik, 'dağları ben yarattım' gibi bir edası var. Bana karşı öyle küstahça konuştu ki, bütün toleransıma rağmen, kendisini azarlamak lüzumunu duydum. Bütün bunlara rağmen, ben *Görüşler* dergisine yazı yazarım. Ancak birinci nüsha çıksın, ben ikinci nüshaya yazı veririm."

Adnan Bey hemen doğruldu:

"Halide, Halide ne yapıyorsun? Biz İsmet Paşa'ya karşı nasıl çıkabiliriz? Bizim memlekete gelmemiz için sarf ettiği gayretleri unutuyor musun?"

Halide Hanım yine kati bir dille cevap verdi:

"Atatürk bize karşı çıktığı, bizi memleketten kaçmak zorunda bıraktığı zaman İsmet Paşa'nın, Atatürk'ü desteklediğini de unutmuyorum. İnandığım bir davayı savunmak için, şahsıma yapılan yardımı da unutabilirim. Bu, bizim şahıslarımız meselesi değil, memlekette demokratik bir rejimin kurulması meselesidir."

Adnan Bey cevap vermedi. Ben de konuşmaya devam için bir sebep görmedim. Halide Hanım'ın ikinci nüshaya dahi olsa yazı vermesi bizim için bir kazançtı.

Köprülüzade Fuad'la bir konuşma

Köprülüzade Mehmet Fuad o sıralarda İstanbul'daydı. Kendisini Akbıyık'ta, deniz kenarındaki büyük konağında ziyaret ettim. Oğlu kapıyı açmıştı Beni babasının çalıştığı kütüphaneye götürdü. Köprülü masasının önünde çalışıyordu. Beni iltifatla karşıladı. Kendisine ziyaretimin sebebini anlattım. Köprülü:

"Bu derginin çıkmasını hepimiz istiyoruz. Günlük gazeteler, bin bir kayıtle bağlıdır. Kapanma korkusu içindedirler. Biz, fikirlerimizi serbestçe söyleyeceğimiz bir dergi istiyoruz. Bütün emelimiz melekette bütün fertlere eşit haklar tanıyan, demokratik bir rejim kurmaktır. Halk Partisi dev-

rimci bir parti olarak ortaya çıktı. Önemli işler gördü. Fakat bugün bu devrimci hüviyetini kaybetti. Hatta faşistlerle işbirliği yaparak memleketin kredisini kırdı. Hürriyet, demokrasi namına ne varsa hepsini çiğneyip geçti. Bugün halkımız hürriyete susamış bir durumdadır. Biz bu hürriyetleri, eşitlik haklarını sağlamak için ortaya çıktık.”

“Söz, düşünce, inanç hürriyetlerini kabul edeceğinizi anlıyorum. Eşitlikten ne kastediyorsunuz?” dedim.

Köprülü ayağa kalktı, odada dolaşarak konuşuyordu:

“Vatandaşların yalnız kanun karşısında eşit olması yetmez. Bir tarafta büyük servetler yapan, halkı soyan zümreler gelişirken, geniş kitlelerin açlık ve sefalet içinde sürünmesi en büyük eşitsizliktir. Biz bunu önlemeye çalışacağız.”

“İşçilerin serbest sendika kurmasına, teşkilatlanmasına, haklarını savunmasına imkân verecek misiniz?”

“Elbette... Şimdi parti programını hazırlıyorum. Bütün bu istekler programda yer alacaktır. Ben, şahsen memleketin sosyalizme gitmesine de taraftıyım. Fakat arkadaşlar bu konuda benimle beraber değillerdir.”

Köprülü’nün sosyalist eğilimi olduğunu ilk defa işitiyordum. Gülümsedim. Büyük toprak sahibi Adnan Menderes’le, liberal ekonomi taraftarı Bayar’la işbirliği yapan eski Turancı Köprülü’nün sosyalistliğine gülmek mümkün değil.

“Biz, *Görüşler*’i bir sosyalist dergi olarak çıkarmıyoruz. Bugün memlekette sosyalist bir rejim için şartlar olgunlaşmamıştır. Biz burjuva demokratik devriminin tamamlanması, daha da gelişmesi için savaşıyoruz. Söz, düşünce, teşkilatlanma haklarının güvenlik altına alınmasını istiyoruz. İşçilerin sendikalarını serbest kurabilmesini, köylünün, ağaların baskısından kurtulmasını, vatandaşların teşkilatlanma hürriyetinin tanınmasını istiyoruz. Kuracağınız parti bu hakları sağlarsa memlekette gerçek demokrasiye doğru bir adım atmış olacaktır. Sizden bu konuda yazılar istiyoruz.”

Köprülü, “Bunun için hiç merak etmeyiniz. Söylediğim gibi şimdi partinin programını hazırlıyorum. Bu iş biter bitmez, size yazı hazırlayacağım,” dedi.

Beni kapıya kadar geçirdi ve sözünü tutacağını vaat etti.

Devlet politikasında ve basında dönüş

1 Kasım 1945'te İsmet İnönü, meclisin açılması münasebetiyle verdiği nutukta, memleketin hürriyet ve demokrasiye doğru gittiğini, bu yoldaki çalışmalara derhal başlanacağını, icraata geçileceğini, kanunlarda yapılacak değişiklikler üzerinde incelemeler yapacak komisyonlar kurulacağını bildirdikten sonra, "Cemiyetler Kanunu'nda, Ceza Kanunu'nda, diğer bazı kanunlarda değiştirilecek yerler her zaman bulunabilir. Bu maddelerin değiştirilmesinde, yeni partiler kurulmasına, toplantı ve güvenlik haklarına karşı olan hükümler de değiştirilmelidir," dedi.

Bu demeç, Halk Partisi'nin icraata geçmek üzere olduğunu belirtiyordu. Muhalefete imkân verileceğine bir işaretti. Siyasi çevrelerde bu nutkun, Türkiye'nin siyasi hayatında yeni bir devre açtığı inancı vardı.

Bundan sonra bütün memleket meselelerinin daha demokrat bir zihniyette ele alınacağı söyleniyordu. Bu sebeple meclisin bu devresi, memleket için çok yeni faaliyetlere sahne olacak, muhalefette olan mebuslar ciddi tenkitler yapabilecek, deniyordu. Böylece Celal Bayar grubunun mecliste verdikleri Dörtlü Takrir, kabul edilmiş oluyordu.

Basında da bir değişiklik başlamıştı. *Akşam* gazetesinde Necmettin Sadak, "Demokrat" imzasıyla yazdığı yazıda, "Hükümet gazete kapatmamalıdır. Bu da ancak kanunda değişiklikle olur," diyordu.

Biz bunu istediğimiz zaman bize hain demişlerdi. 9 Kasım 1945'te "Görüşler" sütununda "Vay hain, vay" başlığı altında yazdığım yazıda bu duygumu belirttim:

Üç ay evvel bu sözleri yazdığım zaman, *Akşam* gazetesinin başyazarı ve diğer gazeteler bana, "Vay hain, vay," diye kızmış, anayasaya aykırı kanun olmadığını söylemişlerdi. Oysa, şimdi Necmettin Sadak, "Gazete davaları için hususi mahkeme kurulmasına taraftar değiliz, böyle bir mahkeme daima sert olur, matbuat davalarında mahkemeye bir jüri heyeti ilavesi bir fikirdir," diyor.

Oysa Necmettin Sadak üç ay evvelki yazılarında basın suçlarının ne olduğunu sormuş, bunları ne özel mahkemele-
re ne de jüriye havale etmenin doğru olduğunu, mülki mah-
keme ve mevcut kanunların bu işi görmeye kâfi olduğunu
söylemişti. Şimdi "Demokrat" imzası altında, "Bazı kanunlar-
da, mesela Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik lazımdır," diyor.

17 Kasım 1945 tarihli gazeteler şu haberi yayımladılar:
"Anayasaya aykırı kanunlar değiştiriliyor. Proje vekiller he-
yetine gönderildi. Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi değişti-
rilecek, İçtimaiyatı Umumiye Kanunu (Genel toplantı) kal-
dırılacak, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu'nda deðişik-
likler yapılacaktır."

Bu maddelerin değişmesi, şüphesiz ki, basın ve toplantı
hürriyetlerini güvenlik altına alabilecek hükümlerdi. Fakat
biz, yıllar boyu, bu kanunların değişmesi gerektiğini söyledi-
ğimiz için suçlu sayılmıştık.

Biz bu değişmeleri göz önünde tutarak bugüne kadar
yürütülen kanunlara göre hapsedilen siyasi mahkûmların af-
fedilmesi meselesini ortaya attık.

Hüseyin Cahit Yalçın 20 Kasım 1945'te "Fikrî Hürriyet
Etrafında Karışık Mütalaalar" başlığı altında yazdığı yazıda,
meseleyi şu şekilde ele aldı:

Tan gazetesinde gerek Zekeriya Sertel, gerek Sabiha
Sertel son günlerde çok mühim bir noktaya ısrarla temasta
bulundular. Refiklerimizin kurcaladıkları bahis, siyasi mah-
kûmların affı meselesidir. Fikir ayrılığından dolayı memle-
kette bir kimsenin mahkûm olduğuna emin değilim. Bayan
Sabiha, Kautsky'nin eserlerini tercüme etti. Kendisini ne
hapse attılar ne de menfalara sürdüler. Fikir hürriyetlerini
müdafaa eden yazılarından dolayı hiçbir takibe uğramadı.
Hükümetten başka türlü düşündüklerinden dolayı kimse-
nin mahkûm edildiğini duymadım.

O halde mahkûm edilmiş olanlar kimlerdir? Bunlar, bir

kısmı Rusya'dan kaçtıktan sonra memlekete dönen, komünist propagandası yapan kimselerdir, ki hareketleri Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri çerçevesine girmektedir. İşte Sertel'lerin siyasi af ile hapisshaneden çıkarılmalarını istedikleri bunlardır.

Tamamıyla ilmî mahiyette olan Kautsky'nin, August Bebel'in eserlerini ve diğerlerini tercüme ettiğim için hapsedilmemiştim. Fakat bu kitapların hepsi polis tarafından toplatılmıştı. Hükümetten başka türlü düşündüğü için mahkemelere sevk edilen, hapsedilen gazetecileri Hüseyin Cahit bilmiyor muydu? Kendisi yazıları yüzünden İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmemiş miydi? Benim faşizme karşı, diktatörlüğe karşı savaştığım için defalarca mahkemelere sürüklendiğimi, üç defa yazı hürriyetinden yoksun edildiğimi, memlekette gazetelerin devamlı surette kapatılıp açıldığını bilmiyor muydu? Biliyordu; fakat demokratik hakları vermeye bir türlü yanaşmadıkları için bir siyasi af isteği onları çileden çıkarıyordu.

Bu maddelere dayanarak 28 yıl hapse mahkûm edilen Nâzım Hikmet, ne hükümeti devirmeye teşebbüs etmiş ne de gizli propaganda yapmıştı. Kitapçılarda satılan eserlerini bir-iki gence verdiği için 13 yıl hapisshanelerde yatırılmıştı. Bütün insanlığa mal olan bu büyük şairin, bir Dreyfus gibi suçsuz olarak 13 yıl yatırılması olayını tarih ve insanlık asla affetmeyecektir.

Yüzlerinde bu kararı taşıyanlar, bizim siyasi mahkûmların affını istememizden, bunun için korkuyorlardı.

Bu yazılardan sonra Başbakanlık'ın, Basın Genel Müdürlüğü'nün emriyle *Tan* ve *Vatan* gazetelerinin sattırılmaması için bayilere emirler verildi. Bayilerden aldığımız mektuplar bunu doğruluyordu. Bayiler, "Biz ne pahasına olursa olsun, *Tan*'ı satmaya devam edeceğiz," diyordu.



Yeni Dünya gazetesinin 1 Aralık 1945'te çıkan birinci sayısı.

Görüşler dergisinin birinci sayısı hazırlanmıştı. Aynı zamanda Cami Baykut, Sabahattin Ali, [Türkiye] Sosyalist Partisi'ni kuranlardan Esat Adil Müstecablıoğlu da Yeni Dünya adında günlük bir gazete çıkarmaya hazırlanıyorlardı. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'den bizim dergiye

yazı gelmemişti. Tevfik Rüştü'ye yazdığım bir mektupla yazıları istedim ve derginin kapağında Celal Bayar, Menderes, Köprülü ve Tevfik Rüştü'nün yazı heyetimiz arasında olduğunu ilan etmemize müsaadeleri olup olmadığını sordum. Tevfik Rüştü'den aldığım cevapta, derginin kapağında bunları ilan edebileceğimizi, yazıların da gönderileceğini bildiriyordu. Onların göndereceği yazıların birinci nüshaya yetiştirilmesi artık mümkün değildi. Ben dergiyi makinaya verdikten sonra Ankara'ya gitmeyi, bu yazı işini güvenlik altına almayı düşündüm. Geleceğimi telefonla Tevfik Rüştü Aras'a bildirdim. Beni gelip istasyondan karşılayacağını söyledi. 28 Kasım'da sabah treniyle hareket ettim. Tren, üç saat gecikerek Ankara'ya vardı. Trenden indiğim zaman Tevfik Rüştü Aras yoktu. Beni gönderdiği bir genç karşıladı. Tevfik Rüştü'nün muayyen saatte istasyona geldiğini fakat trenin üç saat sonra geleceğini haber alınca döndüğünü bildirdi. Gençle beraber Adnan Menderes'in evine gittik. Yemek salonunda uzun bir sofraya kurulmuştu. Ben yetişemediğim için onlar yemeklerini yemişti.

Celal Bayar, Menderes, Köprülü, Aras misafir salonunda, yuvarlak bir masanın etrafında çalışıyordu. Masanın üstü evrakla doluydu. Zannederim parti programı üzerinde çalışı-

yorlardı. Ben yemeğimi yedikten sonra yanlarına gittim. Derginin ilk nüshasının ne şekilde hazırlandığı hakkında kendilerine bilgi verdim. Yazı göndermedikleri için şikâyet ettim.

Adnan Menderes, "Görüyorsunuz," dedi, "çok meşgulüz fakat ikinci nüshaya mutlaka yazı göndereceğiz. *Tan*'da yaptığınız hürriyet ve demokrasi savaşını ilgiyle izliyoruz. Yüz yıldan beri gerçekleşmeyen demokrasiyi memlekette kurmak zorundayız. Bugünkü devirde bu eski kalıplarla yürünemez. Artuk İnönü de bu lüzumu anlamıştır. Biz Halk Partisi dışında muhalefete devam edecek, partimiz kurulduktan sonra seçimlere katılacağız. Birinci seçimlerde başarı sağlamasak bile, ikinci seçimlerde çoğunluğu mutlaka kazanacağız."

Biz konuşmalarımıza devam ederken kapı açıldı. Bayar muhalefet grubunun dördüncü üyesi milletvekili Refik Koraltan içeri girdi. O günkü parti grup toplantısında Koraltan'ın, *Vatan* gazetesinde 2 Ekim 1945'te yazdığı yazı yüzünden muhakemesi görülecekti. Bayar ve Menderes onun dönüşünü merakla bekliyordu. Refik Koraltan heyecan içindeydi. Parti genel kurulunun, Kütahya Mebusu Recep Peker'in başkanlığında toplandığını, *Vatan* gazetesinde yayımladığı yazının, parti nizamnamesi hükümlerine aykırı görüldüğünü, bu sebeple 280 oyla partiden çıkarılmasına karar verildiğini bildirdi. "Artuk serbestim," diyordu. Partiden çıkarıldığına pek memnundu.

Benim konuşacaklarım bitmişti. Kendilerine veda ettim. Tefrik Rüştü Aras beni kapıya kadar geçirdi:

"Mücadeleye devam ediniz," dedi. "Sovyet dostluğu hakkındaki yazıları ihmal etmeyiniz."

Dergi işlerini görüşmek üzere, Akba Kütüphanesi'ne gittim. Kitapçı dükkânının camları yeni çıkacak olan *Görüşler* dergisinin ve *Yeni Dünya* gazetesinin ilanlarıyla doluydu.

İçeri girdiğim zaman Sabahattin Ali, başını iki ellerinin arasına almış, hiddetle bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, yüksek sesle konuşuyordu. "Hayrola Sabahattin, kime kızdın?" dedim. "Şu başıma gelene bak," dedi. Eliyle *Yeni Dünya* afişini gösterdi.

"İlanlarda gördüğün 'dünya' resminin etrafına, bütün dünya milletlerinin bayraklarını dizmiştik. Ben Türk bayrağını başa koydurmuştum. Müttefik ve dost devletlerin bayrakları sonra geliyordu. Ben buradayken bayrakların yerlerini değiştirmişler, başa Sovyet bayrağını koymuşlar. Bu bir sabotajdır. Bu bir hıyanettir, bu bir alçaklıktır."

Sabahattin yüzü kıpkırmızı, ellerini, ayaklarını oynatıyor, küfredip duruyordu.

"Bunu kim yapabilir Sabahattin? Esat Adil işbaşında değil miydi?"

"Bunu Esat Adil yapmaz. Mutlaka içimizde bir provokatör vardır. Fakat şimdi ben ne yapabilirim? Ben ne yapabilirim?" diye dövünüyordu.

Şüphesiz bu bayrak hadisesi *Yeni Dünya*'yı vurmak için düşmanlar tarafından tertip edilmişti.

Aynı günde dergiye yazılacak yazılar hakkında konuşmak üzere Behice Boran'ın evinde toplandık. Ben gittiğim zaman Sabahattin Ali, Niyazi Berkes, Pertev Boratav, Muvaffak Şeref, Adnan Cemgil ve diğer arkadaşlar oradaydı.

Sabahattin yerinde duramıyor, oturuyor, kalkıyor, hiddetle bayrak hadisesini anlatıyordu. Behice ikide bir kendisini azarlıyordu: "Sus Sabahattin, bağırma, komşular duyacak..."

"Komşulardan bana ne? Bunu dünya duyacak... Bu bir tertiptir. Çok kuvvetli bir düşmanla karşı karşıyayız," diyordu.

O kuvvetli düşman, daha bu dergi ve gazete çıkmazdan önce daha nice tedbirler hazırlıyormuş meğer... Biz o dakikalarda bunun hiç farkında değildik.

Akşam trene geldiğim zaman *Tan* muhabiri Emin Karakuş'la, Emin Türk'ü istasyonda buldum. Tren kalkmak üzereydi. Pencereden onlarla konuşuyordum. Uzaktan Adnan Menderes'le Köprülüzade Fuad göründü. Beni uğurlamaya, gelmişler. İkisine de ikinci nüshaya yazı göndermelerini tekrar rica ettim. İkisi de, "Hiç merak etmeyiniz. Mutlaka, mutlaka göndereceğiz," dediler.

29 Kasım'da İstanbul'a döndüm. Daha matbaa kapısından girer girmez mürettepler, yazarlar, makina dairesinde çalışan işçiler etrafımı sardılar:

"Müjde müjde, *Görüşler*'i bu sabah erken piyasaya çıkardık. Saat 11.00'de tek nüshası kalmadı. Anadolu'da bayilerden telgraf üstüne telgraf alıyoruz. Gönderilen miktarın iki-üç misli artırılmasını istiyorlar. Biz sizi beklemeden ikinci baskıyı yapıyoruz. Bir-iki saat sonra hazır olacak."

Görüşler'in ikinci baskısı da çıktı. Yine yetmemişti. Dergi her tarafta büyük bir memnunlukla karşılanmıştı. Akşam Zekeriya'yla beraber Beyoğlu'nda Degüstasyon denen bir lokantaya gitmiştik. Sadrettin Celal'in bu lokantada hususi bir masası vardı. Her zaman o masaya oturur, orada çalışırdı. Bizim girdiğimizi görünce bizi masasına çağırdı:

"Haberiniz var mı?" dedi. "*Görüşler* mecmuasının başındaki 'G' harfini orağa benzetmişler. *Görüşler*, orak çekiç başlığı altında çıkmış diye rivayetler salıyorlar ortalığa..."

Bu da *Yeni Dünya* gazetesine yapılan sabotajın bir başka türlüydü. Kapağın yazısını, İhap Hulusi yapmıştı. İhap Hulusi'nin sosyalistlikle, komünistlikle hiçbir ilgisi yoktu. Zengin bir aileye mensup, hayatının çoğunu Avrupa'da geçiren bir ressamdı. Tesadüfen o da lokantaya geldi. Dergi elindeydi. Kendisine çıkarılan rivayeti anlattığımız zaman güldü, "Öküzün altında buzağı arıyorlar," dedi.

Görüşler asıl Ankara'da bir bomba gibi patladı. Halk Partisi özel bir toplantı yaptı. Gazetelere hücumla geçmeleri için yeniden emirler verildi. Bayilere, *Tan*, *Yeni Dünya* gazetesinin, *Görüşler* dergisinin satın alınmaması, devlet memurlarına, öğrencilere bu gazetelerin okutturulmaması hakkında şifahi ve tahriri emirler verildi. Bundan başka, *Vatan* gazetesine yazı yazan partili mebuslar partiden çıkarıldı.

Bütün bu gürültü ve patırtlara rağmen biz savaşıma devam etmek kararındaydık. *Görüşler*'in ikinci nüshasına yazı istemek için Ankara'ya, Tevfik Rüştü Aras'a telefon açtım. Yazıların hâlâ gelmediğini söyledim. Tevfik Rüştü bir panik içindeydi:

"Evet," dedi. "Şimdi arkadaşlar hep beraberiz. Biz de bunu konuşuyorduk. Fakat arkadaşlar yazı göndermekte tereddüt ediyor. Ben kendilerini kandırmaya çalışıyorum. Ama Adnan bu fikrin aleyhinde..."

“Siz verdiğiniz sözü böyle mi tutarsınız? Birinci nüshanın kapağına fotoğrafların konması ve hepinizin yazı yazacağınızı ilan için sizden müsaade almadım mı? Şimdi hücumlar karşısında böyle gerilemek olur mu?”

Tevfik Rüştü özür diledi fakat elinde yapacak bir şey olmadığını üzümlere bildirdi.

Ankara’daki muhabirimizden şu telgrafi aldık:

Eski Başvekil Celal Bayar’ın yeni bir parti kurmak üzere olduğu etrafında son zamanlarda yapılan neşriyat, burada derin bir ilgi uyandırmıştır. Ankara’da sabık başvekilin bir dergiye yazı yazıp yazmayacağı keyfiyeti de günün meselesi olmuştur. Bu hususta kendisine müracaat ettiğim Celal Bayar, bana şu cevabı vermiştir:

“Size şunu kesin olarak söylerim. Kemalizm ve onun istihdaf ettiği milli hâkimiyete bağlılığım saf ve samimidir. Kemalizmden başka herhangi bir ideolojiyle hiçbir alakam yoktur. Zaten Kemalizm deyince bunun demokrasi mefhumunun tam ifadesi olduğunu biliyorsunuz. İlk günden beri içinde bulunduğum ve zaman zaman mesuliyetini üzerime aldığım inkılabımızın esaslarından ayrılabilmek benim için mümkün değildir. Siyasi hayata devam etmek için bana hâkim olan fikirleri ortaya koyacağız, herkes görecektir. Şimdiye kadar muharrirlik iddiasında bulunmadım. Bu yola girmek niyetinde değilim. Bu dergide olduğu gibi herhangi bir mecmuanın tahrir heyetine dahil olacağım da bahis konusu değildir.”

Celal Bayar bize yukarıda da söylediğim gibi yazı değil ancak mülakat vereceğini söylemişti. Fakat *Görüşler* dergisiyle hiçbir alakası olmadığını söylemesini nasıl tefsir edebildim? Derginin çıkarılmasını, hatta sermayesini kendilerinin vermeye hazır olduklarını söyleyen Celal Bayar ve Tevfik Rüştü değil miydi? Bunu, hafızasının zayıflığına yoramazdım. Daha iki gün evvel Ankara’da Adnan Menderes’in evinde, hatta trene kadar gelerek, “Mutlaka yazı göndereceğiz,” dediklerini nasıl inkâr edebilirlerdi?

Bu sözleri iki şahidin önünde söylemişlerdi. *Tan* muhabiri Emin Karakuş ve Emin Türk’ün yanında... Bir hamlede

tornistan yapıp sözlerinden dönmek ve her şeyi inkâr etmek, politikayı bir kurnazlık, cambazlık sayan burjuva politikacıları için belki olağan bir şeydi. Fakat sık sık, “Bu dava uğruna başlarımızı koltuklarımız altına aldık,” diyen hürriyet kahramanlarına hiç de yaraşmıyordu.

Bütün muhalif kuvvetlerin birleşmesi, yeni bir partinin kurulması, Halk Parti iktidarını korkutmuştu. Ankara’dan gelenlerden dinlediğimize göre Ankara’da bir korkutma, yıldırma havası esiyordu.

Tan Olayları

Halk Partisi mecliste bir ekseriyet değil, ittifak partisidir. Ancak bu mütefiklerin arasından beş-on kişi muhalefete geçmiştir. Bu muhaliflerin sesi de millete neden sonra, meclis müzakerelerinin gazetelerde neşri kabul edildikten sonra aksetmeye de öyle... Şimdiye kadar Matbuat Kanunu'nun zinebat Umum Müdürlüğü'ne muhaberesi bu kilidi sıkı

285

buatı içinde bir-iki gazete, hakiki manasıyla bir hürriyet ve demokrasinin tahakkuku, halkın mukadderatına hâkim olması, suistimallerin, ihtikârın önlenmesi, Türk milletinin bütün devlet mekanizmasını kontrolü altına alması için muhalefete geçmiştir.

Kökü halkın içinde olan bu muhalefetin, mecliste ve matbuattaki mümessilleri kemiyet itibarıyla mahdud olduğu halde, muvafakatin bunu boğmak için gösterdiği gayret hudsutsuzdur. Mecliste muhalifler mi konuşuyor, muvafakat derhal radyosunun parazit düğmesine basıyor, ayak sesleri, kürsü kapakları, ısıklar... Tıpkı harp senelerinde radyoların hakikati boğmak için, bil-iltizam yaptıkları parazit gibi... Muhalefete bahşedilen sıfat: İktidar mevkisini eline almak isteyen muhterisler... Matbuatta muhalif gazeteler hakikatleri medeni bir cesaret göstererek konuşuyor ha! Memlekette hürriyet var, herkes istediğini konuşur ama bu sesi boğmak için, radyonun parazit düğmesine basmak lazım. Söylenmeyen sözleri söylemiş gibi göstererek hücum. Yazıları tahrif, tezvir, tahkir, en yüksek sestten birbirine uymaz sesler çıkaran bir davul ve zurna feryadı... İşte muvafakatin bugünkü taktiği... Bütün bunlar senelerce ihtikâr, suiistimal, tahakküm altında dilini, şuurunu paslandıran halkı şaşırtmak içindir. Halkın muhalefetini boğmak için, muvafakatin feryadıdır.



Aynı günde Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin* gazetesinde, sayfayı baştan başa kaplayan, büyük puntolarla dizilmiş "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı uzun bir yazısı çıktı. İkinci başlıkta yine büyük harflerle

"Bir Vatan Cephesi'ne Lüzum Vardır" diyor, gençliği ayaklanmaya çağırıyor ve şöyle diyordu:

Büyük vatansever Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır. Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazım. Çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın, Türk vatandaşlarının ruhuna her gün en yakıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehirini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı koymaya mecburdur.

Görüşler dergisini açıp da Bayan Sertel'in "Zincirli Hürriyet" makalesini okuduğum zaman, sayfayı süsleyen bu kıpkızıl demirlerle, bize nasıl bir hürriyet hazırlamak istediklerini derhal anladım. Bayan Sertel şöyle diyor: "Hür insanlar cemiyetinin en büyük şiarı, geniş halk kitlelerinin menfaati için icap ederse şahsi menfaatlerini feda etmektir." Komünist edebiyatıyla meşgul olmamış olanlar bu satırların altında gizlenen manayı gözden kaçırabilirler. Geniş halk kitlelerinin menfaati namına hürriyetlerin feda edildiği yer Rusya'dır.

Bunları susturmak için cevap vermek hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır.

Hüseyin Cahit Yalçın bizi susturmak için, "Kalkın Ey Ehli Vatan" kumandasıyla kanunları, devlet nizamını çiğniyor, gençleri, vatandaşları ayaklanmaya çağırıyordu. Namık Kemal "Kalkın ey ehli vatan" dediği zaman, milleti Abdülhamid saltanatına, diktatörlüğe karşı harekete çağırmıştı. Hüseyin Cahit Yalçın ise vatandaşları hürriyet için, demokrasi için savaşanlara karşı kıyama çağırıyordu.

Bu çağrı sebepsiz değildi; çünkü ertesi gün, 4 Aralık'ta Tan Matbaası'na hücum için üniversitenin bazı gençlik grupları daha önceden, Halk Partisi ve Saraçoğlu hükümeti tarafından teşkilatlandırılmıştı. Aylardan beri süren meydan muharebesinde, salladıkları kılıçların bizi susturamadığını, gerici fikirlerin halk tarafından benimsenmediğini, aksine hürriyet ve demokrasi için savaşanların geniş halk kitleleri tarafından desteklendiğini görmüşlerdi. Korkuyorlardı. Hür-

riyetten korkuyorlardı. Halkın kendilerine karşı beslediği nefretten korkuyorlardı. Açık tartışma alanındaki mağlubiyetlerini, cebir kuvvetine başvurarak örtmek istiyorlardı.

Hüseyin Cahit'in yazısını okuduktan sonra, 4 Aralık'ta çıkacak olan *Tan*'a şu yazıyı yazdım: "Gazeteden Değil Kamuooyundan Korkmalı".

Yazıyı şöyle özetleyebilirim:

İstanbul Halk Partisi Başkanı, hükümet gazetecilerini davet ederek bir toplantı yapmış. Bu toplantıda gazetecilere, muhalif gazetelerle mücadeleye devam tavsiyesinde bulunmuş. Bu hareket, iktidar mevkisinde bulunan bu partinin, muhalefetten korktuğunu ifade eder. Demokratik bir memlekette tartışma tabii bir haldir. Sevildiğinden emin olan bir parti, buna karşı tedbir almaya lüzum görmez.

Yapılan yayınlar eğer halkın isteklerini dile getiriyorsa, tesir yapar. Eğer halkın düşüncelerine ve menfaatlerine aykırı ise kendi kendine erir, gider. Mevcut muhalefet gazetelerine karşı partili gazetecilerin kopardığı, koparacağı gü-rültüler ve kıyamet, halkı ne aldatmaya, ne de şaşırmaya yeter. Gazetelerden değil, halktan korkunuz.

Bu yazı, 32 senelik çalışmalardan sonra, Türkiye'de yazdığım son yazıdır. Bu sözlerin ne kadar doğru olduğunu zaman ispat etti. İdareci çevreler Tan Matbaası'nı yıktırdılar, bizi susturdular, fakat kitlelerin Halk Partisi'ne duyduğu nefret yüzünden seçimler, Halk Partisi'nin mağlubiyetiyle sonuçlandı. Demokrat Parti iktidara geldi. Yine halkın gösterdiği nefret, bir 27 Mayıs Hareketi'nin doğmasına ve Demokrat Parti'nin de yıkılmasına sebep oldu. Yine tekrar ediyorum: "Gazeteden değil, halktan korkmalı."

Bu yazının yazıldığı günün ertesi, 4 Aralık'ta, partinin ve Başbakan Saraçoğlu'nun İstanbul parti teşkilatına ve polise verdiği emirle Tan Matbaası yıktırıldı. Parti, gizli polis vasıtasıyla İstanbul Üniversitesi'ndeki bazı faşist, ırkçı gençleri, bir kısım da nereye, niçin gittiğini bilmeyen saf gençleri teşkilat-

landırarak *Tan* ve ilerici yayın yapan *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazetelerinin basıldıkları matbaalar üzerine saldırttı.

Yeni İstanbul gazetesinde "Basında kavgalar" başlığı altında bir seri yazı yazan Tekin Erer, matbaanın yıkılışını şöyle anlatıyor:

Cumhuriyet Halk Partisi il teşkilatı tarafından, 3 Aralık Pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah *Tan* gazetesi aleyhine bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti. O zaman ben, *Tasviri Efkâr* gazetesinde istihbarat şefliği yapıyordum. Yazışleri müdürü rahmetli Nejdett Baytok, ertesi sabah gazeteye erkenden gelmiş, komünist neşriyatı yapan gazeteler aleyhine büyük bir nümayiş hazırlandığını duyduğunu, bu haberin bir balon da olabileceğini binaenaleyh kimseye bir şey söylemememi tembih etmişti.

4 Aralık 1945 sabahı, erkenden üniversite bahçesine gittim. Elllerinde bayraklar olduğu halde talebeler yavaş yavaş toplanıyorlardı. Birçoklarının ellerinde de Atatürk ve İnönü'nün çerçeveli fotoğrafları vardı. Kısa zamanda kalabalık on bin kişiyi buldu. Saat 09.30'da kalabalık, bir sel gibi Beyazıt Meydanı'ndan Çarşıkapı istikametinde yürüyüşe geçti. *Tan* gazetesine giderken, Cağaloğlu Yokuşu'nun başında bulunan ve komünizme ait kitaplar satan A.B.C. Kitabevi birkaç dakika içinde yok edildi. Bundan sonra *Tan* gazetesine gidildi. Bir taraftan, "Kahrolsun komünizm, kahrolsun Serteller, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti!" diye bağıyorlar, bir taraftan da gençler akın akın taşlarla, demirlerle pencereleri, kapıları aşağıya indiriyorlardı. Gazetenin birinci katında, o zaman Türkiye'nin hemen hemen en büyük rotatifi vardı. Oradaki demir parçalarıyla rotatife hücum başladı. Rotatifin kırılan bütün parçaları tuz buz edildi.

İkinci katta linotip dizgi makineleri, hurufat ve mürettiphaneye ait malzeme ve makineler mevcuttu. Bunların kırılması ve parçalanması, çok daha kolay oldu. Ayrıca kapılar,

pencereler, sandalyeler yerden yere çarpılarak parçalanıyordu. Masaların gözlerindeki yazılar, evrak, kitaplar lime lime ediliyordu. Diğer bir grup, gazetenin rotatif dairesinin yanındaki kâğıt deposundan bobinleri sokağa, çıkararak Sirkeci'ye doğru yuvarlıyordu. Bazı gençler binayı ateşe vermek için tutuşturmak istedilerse de kalabalığın çokluğundan bu mümkün olamıyordu. Gelenlerden bazıları Beyazıt bahçesindeki toplantıyı haber alır almaz gazetelerden uzaklaşmışlardı.

Gazetenin sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü, *Tan* gazetesinin karşısındaki Hofer İlançılık Şirketi'nin penceresinden, gazetenin ve binanın nasıl tahrip edildiğini kalbi sızlayarak seyrediyordu. *Tan* gazetesinin Yazışları Müdürü Murat Sertoğlu da oradan telefonla durumu kendi gazetesinin başmuharriri Hüseyin Cahit Yalçın'a bildiriyordu. Bir aralık Halil Lütfi dayanamamış, Sertoğlu'na sert bir ifadeyle, "Hüseyin Cahit'e söyle, 31 Mart irticasında kendi başına neler gelmişse, benim başıma da onlar geliyor," demiştir. Murat Sertoğlu bu sözleri aynen nakletti.

Saat 10.30'da *Tan* gazetesinin tahribi, tamamıyla bitmişti. Artık burada gazete çıkarılamayacağı kanaati hasıl olduktan sonra gençler, köprüyü geçerek Beyoğlu'ndaki Sovyet Sefarethanesi'nin Tünel'e bakan köşesindeki sokak içinde faaliyette bulunan *Yeni Dünya* gazetesine doğru yürüyüşe geçti. Burada *Yeni Dünya*'dan başka *La Turquie* isimli Fransızca bir gazete daha yayımlanıyordu. Bunlar da *Tan* gazetesinin neşriyatına muvazi olarak komünizmi benimseyen yazılar neşrediyorlardı. Polis, Sovyet Sefarethanesi'ne bir tecavüz olur düşüncesiyle itfaiye vasıtalarıyla yolları iyiden iyiye tutmuştu. Bundan dolayı *Yeni Dünya* gazetesine hücum etmek teşebbüsü önce akamete uğruyordu. Fakat bir müddet sonra toplum heyecanı içinde kendinden geçen gençler, itfaiyecilere hücum ettiler. Onların ellerinden hortumları alarak, bizzat itfaiyecilerin üzerine sığınmaya başladılar. Bunu fırsat bilen gençler *Yeni Dünya* Matbaası'na yürüdüler. Birkaç dakika içinde bu matbaa da yerle bir edildi. Makineler, mobilyalar, kitaplar, gazeteler, arşivler sokaklara dökülmüş, parça parça edilmişti. Bu

arada Tünel'de sol neşriyata ait kitaplar satan Berrak Kitabevi de tahrip edilerek ticaret hayatından silindi.

O zaman bazı bakkaliye ve mağazaların isimleri Tan levhalarını taşıyordu, bunlar Babıâli'deki hadiseyi duyar duymaz levhalarını indirmiş veya kazımışlardı. Karaköy'deki Tan Mezecisi Petro buna meydan bulamadığı için, baştaki "T" harfinin üzerine yağlı boya ile "C" harfini yazmış, böylece Tan Mezecisi, Can Mezecisi olmuştu.

Saat 10.00 sıralarında intişar eden *Akşam* gazetesi, "Bu sabah nümayişler, bazı esef verici neticeler verdi," diye yazdığı için, Beyoğlu'ndan dönen gençler, *Akşam* gazetesinin önüne gelerek bu gazeteyi de yerle bir etmek için harekete geçtiler. Fakat yazı heyeti müessif bir yanlışlığın vuku bulduğunu, şimdi ikinci baskı yapılarak bu hatanın tashih edileceğini bildirerek gençleri teskin ettiler. Bir taraftan, "Kahrolsun komünizm, yaşasın İnönü," diye bağırان gençler, bir taraftan da duvarlara bu söylediklerini yazıyorlardı. Gençler daha sonra *Tasvir* gazetesine geldiler. Cihat Baban'ı, Ziyat Ebüzziya'yı, Orhan Seyfi ve Peyami Safa'yı istiyorlardı. Tesadüfen gazetede Mithat Perin'le benden başka kimse yoktu. Balkona çıktık. Mithat kısa bir-iki cümleyle kendilerine gösterdikleri yakınlıktan ve tezahürattan dolayı teşekkür etti ve istedikleri yazarların şu anda gazetede bulunmadıklarını söyledi. Gençler buradan *Tanin* gazetesine giderek Hüseyin Cahit'i istediler. Fakat Cahit Bey gazetede bulunmuyordu. Gençler sabahleyin *Tan*'a doğru yürüyüşe geçtikleri zaman *Vatan* gazetesine de yürümek istemişlerdi. Fakat emniyetin aldığı çok şiddetli muhafaza tedbirleri dolayısıyla *Vatan* Matbaası'nın bulunduğu sokağa dahi girmeye muvaffak olamamışlardı.

Öğleden sonra 15.00'te tezahürat ve bütün miting bitmişti. Ertesi sabah çıkan gazetelerin arasında *Tan*, *Yeni Dünya* ve *La Turquie* gazeteleri yoktu. Tan'ın tahribiyle Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel'in Türkiye'deki gazetecilik hayatları sona ermiş bulunuyordu.

Olaya şahit olan Tekin Erer'in bu yazısı da gösterinin hükümet ve parti tarafından tertiplendiğini açığa vurmaktadır. Bundan epeyce bir zaman sonra Cami Baykut, Beyazıt'ta sahaflardan bir kitap almış, içinde bir mektup bulmuştu. Mektubu bize getirdi. Bu mektup Yaşar Çimen imzasını taşıyor, Saraçoğlu'na, verilen emri yerine getirdiğini ve mükâfatını beklediğini bildiriyordu. Bu vesika İstanbul'da kalmıştır.

Bundan daha önemli iki vesikayı 12 Nisan 1967 tarihli *Yeni Gazete*'den alıyorum. O vaktin sıkıyönetim savcısı Kâzım Alöç, "İfşa Ediyorum" başlığı altında *Yeni Gazete*'de, 4 Aralık *Tan* gazetesi olayı hakkında şunları söylüyor:

"*Tan* gazetesini basan üniversitelilerin başında şimdi CHP'nin milletvekillerinden ve eski bakanlardan Ali İhsan Göğüş vardır."

Yine aynı ifşaattan:

"Olaylardan sonra Emniyet Müdürlüğü'nde *Tan* Matbaası'nı basan nümayişçilere CHP Müfettişi Alaaddin Tiritoglu sigara ikram ediyor, hatırlarını soruyor."

Ali İhsan Göğüş bugün CHP'nin ortanın solu hareketine katılanlardandır. *Tan* gazetesi ve matbaası işte bugün sol geçinen CHP'liler tarafından yıktırılmıştır. Olaydan sonra sıkıyönetim komutanlığının yayımladığı ve bütün gazetelerde yer alan aşağıdaki tebliğ ve bu tebliğden sonra hiçbir harekete geçilmemesi de olayın CHP tarafından tertiplendiğini gösteren en kuvvetli delildir.

Dün 04.12.1945 Salı günü üniversite öğrencilerinin bir kısmı, iki basımeviyle birkaç kitabevine taarruz etmişler ve bu hareketlerine mâni olmak isteyen hükümet ve inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir.

Bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif hadiseye katiyen müsamaha edilmeyecektir. Bu ve benzeri hareketlerin şiddetle karşılık göreceği ve bu gibi kitle toplantılarının yasak edilmiş bulunduğunu beyan ve ihtar ederim.

Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Asım Tınaztepe

Şimdi bu olayları bilmeyen genç nesiller, bu satırları okuduktan sonra sıkıyönetim komutanının, suçluları bulup cezalandırdığını zanneder. Suçluların meydana çıkarılması, Halk Partisi'nin, Saraçoğlu hükümetinin bu işi tertiplemediğini meydana çıkarmak olurdu. Bu sebeple ne suçlular meydana çıkarıldı ne de cezalandırıldı. Az sonra bizi tevkif ettiler.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilerici gazetelerde yapılan tenkitlere karşı bu baltalı, balyozlu karşı koyma hareketi, ancak faşist Almanya'da yürütülen barbarlık hareketinden başka bir şey değildi. Fikir ve tartışma alanında yenemediklerini, matbaalarını yıkarak susturmak bir faşist metoduydu.

Halil Lütfi Dördüncü bu hareketi 31 Mart irtica hareketine benzetmekte çok haklıydı. Derviş Vahdeti ve softalar, 1908 Devrimi'ni yıkmak için Sultan Hamid tarafından teşkilatlandırılmış yobazlardı. Tan Matbaası'nı, fikir hürriyetini, demokrasiyi yıkmak için teşkilatlandırılan gençler de bir irtica hareketinin emir erleriydi.

Tekin Erer'in yazısından anlaşıldığı gibi CHP il teşkilatı bir akşam önce üniversite talebe yurtlarına gerekli talimatı vermiş, polisi de harekete geçirmişti. Polis *Tan* ve *La Turquie* matbaalarını korumak için değil, aksine bu hareketi, sevk ve idare için harekete getirilmişti.

La Turquie ve *Tan* matbaalarının yıkılması, *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazetelerini çıkaranların yazılarına komünizm damgası vurulması, rasgele bir olay değildi. Saraçoğlu hükümeti bir taşla iki kuş vurmak istiyordu: Birincisi Halk Partisi'ne karşı muhalefete geçen Celal Bayar grubunun ilerici kuvvetlerle işbirliği yapmasını önlemek, ikincisi de Amerika'ya karşı memlekette komünistlerle mücadeleye geçildiğini göstermek suretiyle Amerika'dan yardım sağlamaktı.

Türkiye harp yılları içinde Alman faşizmine yardım ettiği için müttefiki İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni tedirgin etmiş, yalnız kalmıştı. İnönü Amerika'dan destek bulmak, Amerika'dan kredi almak pahasına, memleketi Amerika'nın kuyruğuna takmaya hazırlanıyordu. İlericilere karşı alman bu şiddetli tedbir, Amerikan emperyalizmine verilen bir tavizdi.

Matbaanın yıkıldığı gün ve sonrası



Tanin gazetesinin 5 Aralık 1945 tarihli nüshası.

4 Aralık sabahı Zeke-riya bana, "Sen bugün mat-baaya gitme, ben de git-meyeceğim. Bugün aley-himize gösteri yapacak-larmış... Evde de oturma," dedi.

Ona bir akşam önce haber vermişler. O çıkıp gitti. Ben de Moda'da ta-nıdığım bir hanımın evi-ne gittim. Hanımın koca-

sı telefonda gösteri hakkında karısına bilgi veriyordu. Yollar açıldıktan sonra eve geleceğini, nümayişçilerin Sertellerin evine gitmesi ihtimali olduğunu söylemiş.

Böyle bir durumda başkalarını tehlikeye sokmamak için, orada kalmanın doğru olmadığını anladım. Moda'da Mektep Sokağı'nda oturan annemin evine gittim. Az sonra Zekeriya da geldi. Annem 78 yaşında bir ihtiyardı. Bizi gündüz karşı-sında görünce şaşır-dı:

"Hayır ola, siz bugün çalışmıyor musunuz?" dedi.

"Hayır... Yazıları dün yazdık, bugün dinleneceğiz."

Annemin gösteriden haberi olmamasını istiyordum. Ev-den çıkarken evimizde çalışan İclal'e nereye gideceğimizi söylememiştik. Akşama kadar annemde kaldık. Hava iyice karardıktan sonra eve döndük. Az sonra Vâlâ Nureddin ile karısı Müzehher geldi. Vâlâ gösteriyi anlatıyor. Necmettin Sadak'ın da müteessir olduğunu söylüyordu (Vâlâ, *Akşam* gazetesinde çalışırdı). Güldüm... Vâlâ biraz sonra, "Dün gös-teri bittikten sonra, gençler eve gelmek üzere Kadıköy vapu-runa binmiş. Fakat Vali Lütfü Kırdar bunu haber alınca kap-tana, vapuru Kadıköy'e yaklaştırmamasını, Adalar'a götür-mesi emrini vermiş," dedi.

Zekeriya bu haberi duyar duymaz yerinden fırladı. Vali Lütfü Kırdar'a telefon etti:

"Matbaaya bir saldırı yapılacağını haber almış, size bildirmiştim. 'Merak etme, hiçbir şey olmayacak,' demiştiniz. Fakat matbaa yıkıldı. Şimdi eve gelme teşebbüsünde olduklarını duydum. Hiç olmazsa bunu önleyin."

Vali kendisine şu cevabı vermiş: "O tehlike geçti ama sen şimdi nereden telefon ediyorsun?"

"Evden..."

"Sakın evde durma..."

Demek hâlâ güvenlik altında değildik. O zaman Vâlâ, Kalamış'taki evlerine beraber gitmeyi teklif etti. Yanımıza birer kat çamaşır alıp Vâlâ'nın evine gittik. Evden ayrılırken İclal'e nerede olduğumuzu kimseye söylememesini tembih ettik. Üç gün, üç gece orada kaldık. Gündüzleri oturmaktan sıkılıyordum, gece karanlıkta çıkıp Feneryolu'nda dolaşıyor, demokrasinin memlekette ne normal yollarla geliştiğini düşünüyordum.

Üç gün sonra eve döndük. Evin aşağı katı sokağa ve denize karşıydı. Oturduğumuz salonun etrafı çepeçevre camla çevrilmişti. Bahçeye bakan odanın balkonundan kolaylıkla içeri girilebilirdi. Bu sebeple yukarı katta oturuyorduk. Sabah uyandığımız zaman ilk ziyaretçi, yeğenim Osman Binzet oldu. Konuşuyorduk. Az uzaktan bir gürültü duyuldu. Ne olduğunu araştırmak üzere İclal'i gönderdik. Bir türlü dönüp bir haber getirmedi.

Osman, "Ne duruyorsunuz?" dedi. "Belki kızı da tutmuşlardır."

Hemen sabahlığımın üstüne bir pardösü geçirdim, Zekeriya'yla beraber evin arka kapısından çıktık. Moda'da tanıdığımız bir ailenin apartmanına gittik. Gürültünün Fransız Mektebi [St. Joseph] talebelerinin Moda Çayırı'nda top oynamalarından ileri geldiğini söyleyenler oldu. Bu öğrencilerin kasıtlı bizi korkutmak için gönderildiğini söyleyenler oldu. Hangisi doğru bilmiyorum. Bu apartmanda da üç gün kaldık. Zekeriya bir iş için *Tan* gazetesinin avukatına telefon ediyordu. Avukat telefonda, "Sakın sokağa çıkmayın," demiş, nümayişçilerin matbaaya geldiği gün büyük kırmızı mürek-

kep şişeleri getirdiklerini, Sabiha Sertel'i bulunca mürekkebe bulayıp "işte komünist böyle olunur" yaftasını göğsüne takarak, sokaklarda gezdireceklerini söylemiş.

O zaman bu tertibin ne kadar müthiş olduğunu anladım. Tartışma alanında yenemediklerini matbaalarını yıkmak, sahiplerini öldürmek suretiyle zafer sağlamak istiyorlardı. Bu, vaat ettikleri demokrasiye ne kadar uygundu? Bu faşist teröründen başka bir şey değildi.

Günlerce annemi görmemiştim. Nihayet o da olayı duymuş, merak içindeymiş. Akşam hava karardıktan sonra kendisini görmeye gittim. Üzgündü. Ben üzüntümü saklamaya çalışıyordum. Yanıma geldi, elini omuzuma koydu:

"Üzülme," dedi, "insanlar böyledir. Atarlar seng-i tarizi, draht-i meyvedar üzre."¹

Annem, okumuş bir kadındı. Zamanında kızlar okumazmış. O, mektebe giden mahalle çocuklarını toplar, onlardan ders alırmış. Zamanında, Selanik'te okuma yazma bilen tek kadınmış. Ziya Paşa'nın, Namık Kemal'in şiirlerini ezbere bilirdi.

Günler boş geçiyordu. Evin etrafı resmî ve gizli polisle sarılıydı. Polisler eve kimsenin girmesine, hatta geceleri sokaktan geçmesine izin vermiyorlardı, bu güya valinin bizi korumak için aldığı tedbirdi. Mahallemizin, Doktor Meyh isminde, fukaralara parasız bakan bir doktoru vardı. Gece, bir hastasına gitmek üzere bizim evin önünden geçiyormuş, polisler geri çevirmiş. Doktor, hastasının tehlikede olduğunu, hemen yetişmesi gerektiğini söylemiş. Zavallı Doktor Meyh'i dövmüşler. Ertesi gün bu haberi duyduğum zaman çok üzül-müş-tüm.

Yabancı gazeteciler, durmadan telefon ediyor, gelmek istediklerini, polisin kendilerini içeriye sokmadıklarını söylüyorlardı. Bir akşam gece yarısından sonra kapı çalındı. Sormadan kimseye kapıyı açmıyorduk. Gelen, tanınmış bir İngiliz muhabiriydi. Kabul ettik. Polisin içeriye kimseyi sokmadığını

1. Tariz taşını meyve veren ağaca atarlar.

öğrenmiş, gece yarısından sonra polislerin çekileceğini tahmin ederek, hatta dövülme tehlikesini göze alarak geldiğini söylüyordu. Bize, yabancı basında çıkan yazıları anlattı:

“Bu gösteri, İngiltere’de, Fransa’da, Türkiye’de kurulacak demokrasi için çok kötü bir not verdirdi. Zaten harp yıllarında Türkiye’nin faşist Almanya’ya yaptığı yardımlar halk arasında, devlet adamları arasında çok kötü bir etki yapmıştı. Şimdi, ilerici bir gazeteye karşı alınan bu tavır, Türkiye’de demokrasinin daha uzun yıllar kurulamayacağı intibasını verdi. Neşriyata devam edecek misiniz?”

Bu suale cevap vermek zordu.

“Şimdi değil, belki bir gün...”

Fakat o gün bir daha gelmedi.

Sabahattin Ali ile buluşma

La Turquie Matbaası yıkıldığı zaman Sabahattin Ali İstanbul’da yoktu. Ankara’daydı. Sabahattin bir akşam hava karardıktan sonra, trenden iner inmez, doğru bize gelmişti.

“Sabahattin, nasıl geldin, korkmadın mı?” dedim.

“Geldiğim zaman evin etrafında kimse yoktu. Çevirselere dönecektim,” dedi.

Oturdu, konuştuk. Sabahattin’i ilk defa ciddi görüyordum. O, anlatıyordu:

“Halk Partisi, matbaaları yıkmakla, gazetelerimizi kapatmakla, bizi yıkmadı. Fakat kendi prestijini yıktı. Halk arasında konuşulanları bir dinleseniz... Herkes, ‘Tan, halkın dertlerini dile getiren tek gazeteydi. Tan’ı yıkmakla, bizim kurtuluş ümitlerimizi yıktılar,’ diyor. Hatta Halk Partililer kendileri şikâyet ediyor. Ben ağızlarından dinledim. ‘İnönü, parti grubunda, mecliste daima geniş demokrasinin kurulacağını söylüyordu. Bu yıkma hareketi bizim haberimiz olmadan yapıldı. Bu olay İnönü’ye olan itimadımızı sarstı. Kötü bir iş oldu,’ diyorlar.”

Sabahattin çok heyecanlıydı. Yerinde duramıyor, ikide bir gözlüklerini doğrultuyor, heyecanlı heyecanlı anlatıyor

du. Bir aralık, cebinden bir tomar kâğıt çıkardı, "Size bir hikâye okuyacağım," dedi. "Yeni yazdım: 'Sırça Köşk'."

Oturdu, hikâyesini okudu. "Sırça Köşk" burjuvaziyi temsil ediyordu. Büyük zenginlerin, soyguncuların köşkü... Açlık içinde kıvranan halk her gün bu sarayın önüne gelir, ekmek dilenir. Cevap alamayınca kuzu, koyun kellelerini bu sırça köşkün camlarına fırlatır, camları kırarlar. Açlar, köşke o kadar çok kelle atmış ki, nihayet bir gün sırça köşk tuzla buz olmuş. Sabahattin hikâyesinin sonunda, "Sırça köşkü yıkmak için, buraya birkaç kelle fırlatmak yeter," diyordu.

Sabahattin hikâyesini bitirdikten sonra yüzümüze bakıyordu.

"Sabahattin," dedim, "bu kelleler sırça köşkü belki bir gün yıkacak amma bu köşke önce senin kelleni fırlatacaklar, diye korkuyorum."

Gülümsedi, "Su testisi su yolunda kırılır," dedi.

Evet, su testisi su yolunda kırıldı. Zavallı Sabahattin'i kahpeler gibi tuzağa düşürdüler, uyurken arkasından vurdular (Sabahattin'in öldürülmesi hikâyesini aşağıda anlatacağım).

* * *

Ev göz hapsine alınmıştı. Evden çıkamıyordum. Bir akşam, hava karardıktan sonra biraz hava almak için evden çıktım. Moda'da oturduğumuz evin önünde olan sokak, bir nal gibi kıvrılır, bir blok evi geçtikten sonra, ikinci sokağın sonuna varırdı. Ben bir köşeden, öteki köşeye gidiyor, tekrar dönüyordum. Arkamda üç kişi... Ben günlerce havasızlığın acısını çıkarmaya çalışıyor, durmadan gidip geliyordum. Arkamdakilerin konuştuklarını duydum. Bir tanesi, "Ben yorul-dum, birader," dedi.

Başımı çevirdim, "Ben yorulmadım," dedim, "yoruldu-nuzsa biriniz bir köşenin başında, ötekiniz diğer köşenin başında durun. Merak etmeyiniz, kaçmayacağım."

"Biz sizi takip etmiyoruz," dediler.

“O halde ne diye peşim sıra geliyorsunuz?”

Hiç cevap vermediler. Bu durum bir hafta devam etti. Sonra polisler çekildi fakat gizli polisler evi izliyordu. Evimizin karşısındaki Moda Otel'i'ne yerleşmişler. Biz farkında değildik. Otelin, bizim evin arka sokaktaki kapısına bakan pencerelerinden birine, gazete kâğıdı yapıştırıldığını gördüm. Otelin Sahibi Mösyö Jak'a sokakta rasladım:

“Koca otelin penceresine kâğıt yapıştırmışsınız, hiç olur mu?” dedim. “Camı tamir ettirmek pek güç mü?”

“Biz yapıştırmadık,” dedi. Eğildi, yavaşça kulağıma fısıldadı:

“Polisler yapıştırdı,” dedi. “Kâğıdın ortasına bir delik açtılar, oradan sizin evi gözetliyorlar.”

Bir müddet sonra fırtına geçmişti. Artık ziyaretçiler gelmeye başladı. Bir gün matbaadaki mürettipler, makinistler gelmişti. Hepsi geçmiş olsun dedikten sonra, olay günü gördüklerini anlatılar. Başmürettip Cemil, hikâyeyi şöyle anlatıyordu:

“O gün sabah erkenden gazete aleyhine gösteri yapılacağını haber almıştık. Hepimiz matbaa kapısının önüne dizildik. Bir ara iki kişi ellerinde kocaman kırmızı mürekkep şişeleriyle geldi. Bunları matbaanın yanındaki dükkana bıraktılar. Merak ettik. İçeri girdik, sorduk. Dükkâncı yavaşça, ‘Polisler getirdi, şimdilik burada dursun, dediler,’ dedi. Şüphelenmiştik. Alay matbaanın önüne geldi. Kapıları, pencereleri baltalarla kırıyor, ne bulurlarsa parçalıyorlardı. Her odada sizi aradılar. Biz endişedeydik. Şayet gelerseniz, size saldıracakları açıktı. Kırmızı mürekkep şişelerini de sizi kırmızıya bulayıp sokaklarda dolaştırmak için getirdiklerini, konuşanlardan dinledik. Bütün işçiler matbaa kapısının önünde dizildi. Eğer gelerseniz, size yapılacak bir saldırıyı önlemek için biz de karşı koyacaktık.”

Hepsi birer birer anlatıyordu:

“Zekeriya Bey'in yazı masası üstünde bir Amerikan mecmuası bulmuşlar. Kapağında bir Amerikan generalinin resmi varmış. ‘İşte Stalin'in fotoğrafı,’ dediler. Mecmuayı bir

vesika gibi çantalarına soktular. Dizilmekte olan *Görüşler* dergisinin ikinci nüshasına ait yazıları darmadağın ettiler. Tevfik Fikret kitabının son forması basılıyordu, onu da, müsveddeleri de paramparça ettiler. Çok şükür sizler gelmediniz, yoksa büyük bir felaket olacaktı.”

Ziyaretçiler devam ediyordu. Bir gün üniversite gençlerinden bir grup geldi. Talebe yurdunda, ertesi gün yapılacak gösteri için kendilerine nasıl talimat verildiğini; fakat kendilerinin gösteriye katılmadıklarını, hatta karşı bir gösteri yapmak için dekandan izin istediklerini fakat onun müsaade etmediğini söylediler.

Bir gün İngiliz İşçi Partisi’nden Mebus Philips Price geldi. Bana Türkiye’deki kavgaların ne esaslara dayandığını, Halk Partisi’nin, muhaliflerin neler istediğini sordu. Ona bu kavganın ekonomik, sosyal, politik sebeplerini anlattım. Dinledi, dinledi.

“Bütün bu anlattıklarınız, bu kavgalar İngiltere’de yüz yıl önce yapılmıştı. Ama o zaman dahi İngiltere’de çeşitli partiler vardı. Sosyalistler açık çalışma imkânlarından hiçbir zaman yoksun edilmedi, hapsedilmediler. Hatta Komünist Partisi bile ancak gazetesi ara sıra kapatılmak suretiyle cezalandırıldı. Kavga, fikir alanında kaldı.”

İşte *Tan*, *La Turquie*, *Yeni Dünya* gazetelerine yapılan bu saldırı, iç ve dış dünyada böyle karşılanmıştı.

X

Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Tevkifler

7 Şubat 1946'da, Dörtlü Takrir'i veren Celal Bayar grubu, Demokrat Parti'nin resmen kurulduğunu ilan etti. Parti kurucuları mebus oldukları için, bu parti, meclis içinde bir muhalefet partisi olarak çalışacaktı. Partinin, kuruluşundan az sonra yayınladığı program, demokrasinin sağlanacağı vaatleriyle dolu olmakla beraber, ekonomik alanda özel teşebbüsü koruyacağı, liberal ekonomiye dayanacağı anlaşıyordu.

Bayar iktidarda kaldığı on yıl içinde bu gayenin tam zıddı olan diktatörlüğe geçti. Benimle yaptığı konuşmalarda işçi haklarının tanınacağını, sendika ve teşkilatlanma hürriyetlerinin kabul edileceğini, hatta işçiye grev hakkının tanınacağını söyleyen Celal Bayar, yayınladığı programında bu hakları güvenlik altına almamış, lastikli kelimeler kullanmıştı.

Sosyalist Partisi'nin kurulması

1946'da Cemiyetler Kanunu değiştirilerek sınıf esası üzerine siyasi partilerin kurulması kabul edildi. Bundan sonra, Esat Adil Müstecaplıoğlu ve arkadaşları, 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurdu. Partinin önderliğini yapan Esat Adil, eski bir hukukçuydu. Kocaeli Savcılığı'nda başyardımcı ve İmralı Adası'nda hapisane müdürü olarak çalışmıştı. Nâzım Hikmet'in dostlarındandı.

Kendisine hiçbir siyasi partiye katılmak niyetinde olmadığımı söyledim. Sosyalist Partisi'nin etrafına birçok aydın ve işçi toplanmıştı.

Gün dergisinin 12. sayısında çıkan yazıda partinin görüşü şöyle belirtiliyordu:

Bizi yayınladığımız programla, bir taktik yaptığımızı zannedenler, aldatıcı bir siyaset kullandığımızı iddia edenler, bilsinler ki, bir taktik değil, stratejidir. Programımız açıktır. Başkalarının istismarına vasıta teşkil etmeyen her türlü özel mülkiyet mahfuz ve mukaddestir. Bizim memleketimizi buhransız yaşatacak olan tek çarenin bu formülü tatbik etmekle kabil olduğuna kaniyiz. Çünkü geniş topraklara sahip olan zümrenin, geniş köylü tabakasını alabildiğine istismar ettiği, güç yaşama zorlukları içinde bıraktığı açıktır. Toprak, ancak üstünde çalışanların malı olmalıdır. Şehre gelince, yine büyük istihlal müesseselerine sahip zümre geniş işçi sınıfını istismar ederek yarattığını elinden alıp ona yaşama hakkı vermeyecek derecede sefaletle sürüklemektedir. Bu durum büyük işletmelerin millileştirilmesi, yani milletin müşterek mülkiyetine bağlandığı gün, işçi sınıfı refaha, kültüre doğru yükselme yolunu tutmuş olur.

Emperyalizmin müstemleke siyasetini hareketleriyle tasvip eden ve bütün gayretleriyle onun devamını temine çalışan sosyalistleri, aksi inkılapçılık ile suçlandırıyoruz. Bütün dünyada milli kurtuluş hareketlerini candan istiyoruz. Bunun aksini düşünenler öküz altında buzağı aramakla meşguldürler.

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, Sosyalist Partisi, emperyalistlere bağlı bir muvazaa partisi değildi. Esat Adil ve diğer parti kurucularına göre, Türkiye'nin o günkü şartları içinde gizli çalışma hiçbir fayda sağlamıyor, yayınlanan beyannameleri işçi okumazdan önce, polis toplatıyor ve birçoğunu tevkif ediyordu. "Kanunun verdiği bu imkândan faydalanaarak açık çalışmaya önem vermek gerekir," diyorlardı.

Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi

Yine kanunun sınıf partileri kurulmasına imkân vermesinden faydalanarak Doktor Şefik Hüsnü'nün [Değmer] başkanlığı altında 19 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi kuruldu. Yaşama imkânı bulduğu kısa bir zaman içinde parti İstanbul, İzmir ve diğer şehirlerde birçok sendika teşkilatı, İstanbul'da gençlik teşkilatını kurdu. *Sendika, Ses, Yığın* ve diğer dergileri yayımladı. Fakat bu partinin de hayatı pek kısa oldu. Parti merkezi 13 Aralık 1946'da emniyet kuvvetleri tarafından basıldı. Aynı günde de Şefik Hüsnü'nün evinde ve parti merkezinde araştırmalar yapıldı. Şefik Hüsnü'yle beraber diğer kurucular sıkıyönetim komutanlığı tarafından tevkif edildi. Aynı zamanda Türkiye Sosyalist Partisi de kapatıldı. Esat Adil Müstecaplıoğlu ile diğer kurucular da tevkif edildi.

Hükümete göre bu partilerin kapatılmasına sebep, bir sınıfın diğer bir sınıf üzerine hâkimiyetlerini kurmak esaslarına dayandıkları, bunun sınıf kavgasını yasak eden Ceza Kanunu'na aykırı olduğu iddiasıydı. Değiştirilen Cemiyetler Kanunu sınıf esasları üzerine parti kurma hakkını kabul etmişti. Bu kanuna dayanarak ortaya çıkan sosyalist partilerin, sınıf esasına dayanacakları açıktı. İnönü sınıf esasları üzerine parti kurulması müsaadesini verdiği zaman samimi değildi. Bir burjuva politikacısı gibi, bu müsaadeden faydalanıp ortaya çıkan sosyalistleri armut gibi devşirmek maksadını güdüyordu. Bu bir tuzaktı.

Evin araştırılması

Memlekette durum, sözümona demokrasiye doğru geliştiği bu devirde, hatta sınıf esasları üzerine parti kurma hakkı kabul edildiği bugünlerde, Halk Partisi sosyalist partileri kapatmakla, Tan Matbaası'nı yıktırmakla, herkesi susturmakla yetinmedi. [1946] Şubat ayının ilk günlerinde bir akşam, gece yarısından sonra, saat dörtte evin kapısı çalındı. Biz ya-

taklarımızda yatıyorduk. Kapının çalındığını duymadık. Yanımızda çalışan İclal'e, balkondan bakmadan, tanımadığı hiç kimseye kapıyı açmamasını tembih etmiştik. Kapı çalınca İclal yukarı balkona çıkmış, kapının önünde duran adama ne istediğini sormuş. "Telgrafçıyım, acele bir telgraf getirdim," demiş. Kız da telgrafi almak için aşağı inmiş, kapıyı aralamış, kapı aralanınca beş-altı kişi içeriye dalmış. Diğerleri duvarın arkasında gizliymiş. Biz kızın feryadını duyunca yataklarımızdan fırladık. Zekeriya merdivenin başında bunların yukarı çıkmasına engel olmak istiyordu. Evlerin masuniyetinden söz açıyor, gelenlerin ellerinde resmî kâğıtları olup olmadığını soruyordu. Onunla polis arasında bir tartışma başlamıştı. Ben evi araştıracaklarını anlayınca, kapalı dolapta bulunan, polisin eline geçmesini istemediğim özel kâğıtlarımı yok etmek kasıtlıla giyinmedim. İçeri girecek olurlarsa, "Çıplağım, giremezsiniz," diyecektim. Onlar tartışırken dolabı açtım, kâğıtları yırttım, ayak yoluna attım, sifonu çektim. Ben işimi bitirmiştim ki üç-dört kişi birden odaya girdi. Önde kısa boylu, şişmanca, yuvarlak kafalı bir adam içeri girdi. Kendisini tanıttı.

"Ben Parmaksız Hamdi, evinizi araştıracağız," dedi. "Resmî kâğıtlarımı Zekeriya Bey'e gösterdim."

"Buyurun arayın..."

Bu ismi duymuştum. Birinci şubenin şefi; solcular arasında şöhretli "cellat"tı. Komünistlere o işkence yaptırır, soruşturmaları yapar, diye duymuştum. Odayı araştırmaya başladılar. Yatakları, yorganları yere attılar. Yatakların sustalarını kaldırdılar. Esvap dolaplarındaki elbiselerin ceplerini araştırdılar. Polisler iki bölüğe ayrılmıştı. Bir kısmı Zekeriya'yla aşağı kattaki odaları araştırıyordu. Parmaksız Hamdi yanındaki'lere döndü, "Burada bir kişi kalsın," dedi. "Ben diğer odaları araştıracağım." Polisler yalnız kaldık. Kapalı dolabın anahtarını eline verdim. "Buyurun, açınız," dedim.

Polis yüzüme baktı:

"İhtiyaç yok hemşire hanım, ben sizi tanıyorum, yazılarınızın hayranıyım. Buraya istemeyerek geldim, vazife icabı..." dedi.

Kâğıtları yırtıģıma üzüldüm. Polis içerisinde böyle bir adamın bulunacağına şaşmıştım. Banyo odasına, sandık odasına şöyle bir göz gezdirdi, beraberce aşağı indik Parmaksız Hamdi, salondan çıkıyordu. "Kütüphaneye odası nerede?" dedi, "Oraya, gidelim."

Beraberce kütüphane odasına gittik. Çalıştığımız odanın iki duvarı çepeçevre, yerden tavana kadar, gömme bir kütüphane halindeydi. Sokağa bakan pencerenin önünde ikimizin çalıştığı boydan boya bir yazıhane vardı. Parmaksız Hamdi odaya girer girmez, kitaplara baktı. "Buraya tırmanmak için merdiven lazım," dedi.

"Getirelim..."

Boyu kısa ve şişman olduğu için merdivene çıkmayı gözü almadı. Bir sandalyenin üzerine çıktı, kitapların birini alıyor, bırakıyor, bir türlü aradığını bulamıyordu:

"Bu kitapların hepsi Frenke mi?" dedi.

"Evet, hepsi İngilizce, Fransızcadır."

"Türkçe kitap yok mu?"

"Hemen de yok."

Sandalyeden indi.

"Biz buraya yanlış gelmişiz. Yanımızda bir tercüman getirmeliymişiz," dedi ve bana döndü:

"Burada Rusça kitap yok mu?"

"Yok."

"Rusça bilir misiniz?"

"Bilmem."

"Sovyetler Birliği'ne gittiniz mi?"

"Gitmedim."

Parmaksız Hamdi kütüphanede birşey bulamayacağını anlamıştı. Kilitli bir dolap vardı. İçinde dosyalar, arşivler dururdu. Dolabın açılmasını istedi. Bir dosyaydı. *Tan'*da, emperyalizme, sömürgelelere ait makaleleri yazdığım zaman biriktirdiğim materyaldi. Elindeki dosyaları yanında duran polise verdi:

"Bunları çantaya koyunuz," dedi.

Dosyaları aldım, baktım, "Haiti Adası", "Kongo"... Tekrar verdim.

“Bunları alınız,” dedim, “içinde çok mühim sırlar vardır. Aradığınızı bulursunuz.”

Kitaplardan gelişigüzel alıyordu. “Fransa’da Halk Cephesi”, “İspanya İçharbi”, daha bunun gibi birçok broşür... Sonra yazıhanemin çekmecelerini açtı, özel mektuplar, kâğıtlar, hepsini çantaya doldurdu. Benim bir sene, yazı hürriyetinden yoksun edildiğim günlerde yazdığım üç defter... Yukarıda bahsettiğim gibi bu defterlerde günlük olayları ele almış, tenkitlerimi yazmıştım. Gün ağarıyordu. Gece saat dörtten dokuzaya kadar çalışmışlardı. Onlar da yorgundu, ben de... Daha yüzümü yıkamamıştım. Çay içmemiştim. Bir çay kaynatmak isteğiyle odadan çıkıyordum. Hemen Hamdi kolumdan tuttu:

“Nereye? Çıkamazsınız.”

“Neden?”

“Nezaret altındasınız da ondan.”

“Bir çay kaynatayım, beraber içeriz...”

Çay hoşuna gitmiş olacak, “Öyleyse bir polis size refakat etsin,” dedi. Polisle beraber mutfağa gittik, çayı hazırladım, tepsiyi polis taşıdı. Polislerle beraber çayı içtik.

Kütüphanenin araştırılması bittikten sonra salona geçtik. Zekeriya da öteki polislerle araştırma işini bitirmişti. Parmaksız Hamdi toplanan bütün materyeli masanın üzerine koydu, aldıkları kitapların, defterlerin, kâğıtların bir listesini yaptılar. Bize de imza ettirdiler. Sordum:

“Bu kitapları, bu kâğıtları bize ne zaman geri vereceksiniz?”

“Orasını Allah bilir,” dedi.

İş Allah’a kaldığı için bu kitaplar ve kâğıtlar bir daha bize geri verilmedi.

Tevkif edilmemiz

7 Şubat akşamıydı. Vakit saat dokuz... Kapı çalındı.

Kapıyı açan İclal içeri haber verdi. Emniyet Müdürlüğü’nden gelmişler, Zekeriya’yı görmek istiyorlarmış. Biraz sonra Zekeriya polislerle beraber içeri girdi. Emniyet me-

murı elindeki tevkif müzekkeresini gösterdi ve, "Hemen gideceğiz," dedi.

Zekeriya'nın ensesinde son günlerde şirpençe denilen bir çıban çıkmıştı. Her gün doktora taşınıp tedavi ettiriyordu. Polislere döndüm:

"Bu gece evde kalmamıza müsaade edin, Zekeriya'nın yarasını yarın sabah doktora gösterelim sonra gideriz."

"Olmaz," dedi, "şimdi gitmeniz lazım."

Yanımıza giyecek öteberi almamıza dahi vakit bırakmadılar. Hep birlikte yola çıktık. Üsküdar'dan araba vapuruyla İstanbul'a geçtik. Polis Müdürlüğü'nde bizi üçüncü katta bir polis şefinin yanına götürdüler. Şef oturmamıza dahi izin vermeden soruşturmaya başladı. Sert bir sesle, "Hükümete karşı gelenlerin akıbeti budur," dedi.

Cevap vermedik. Saraçoğlu hükümetinin demokrasisi başka türlü olamazdı.

"Bu gece burada kalacaksınız," dedi.

"Öyleyse müsaade edin, yatak yorgan getirtelim. Karasi Otelı buraya yakındır, otelin sahibi akrabamızdandır. Oradan yatak getirtebiliriz."

"Olmaz," dedi.

Sonra bizi üst kata çıkardılar. Emniyet memurlarının çalıştığı bir odaya koydular. Odanın içi sigara dumanına boğulmuştu. Memurlar akşama kadar tüttürmüş, pencereleri bile açmaya lüzum görmemişler. İçeri girdik, yanımızdaki memur, "Geceyi burada geçireceksiniz," dedi.

"Nerede yatacağız?"

Kirli masaları göstererek, "Bunların üzerinde yatarsınız, isterseniz yerde yatın," dedi.

Hemen pencereleri açtık, hava soğuktu fakat o pis havada uyunamazdı. Odayı biraz havalandırdıktan sonra, masaların üzerine uzanıverdik. Benim için bir şey değil; fakat Zekeriya'nın ensesindeki yarayla tahtalar üzerine yatması pek işkenceli olmuştu.

O gece, tevkif edildiğimiz için değil, tahta masalar üzerinde yatmaya alışık olmadığımız için uyuyamadık. Ertesi sa-

bah erkenden tuvalete gitmek için dışarı çıktım. Koridorda Cami Baykut dolaşıyordu. Paltosunun yakasını kaldırmış, bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. Yanına yaklaşmak istedim. Polis izin vermedi. Halil Lütfi bir odanın kapısı önünde durmuş, "Nedir bu başıma gelenler," der gibi dalgın düşünüyordu.

Odaya döndüm, biraz sonra emniyet memurları işlerine geldi. Masalarına geçtiler, çalışmaya başladılar. Biz sandalyeler üzerinde onları seyrediyorduk. Öğleye kadar bekledik. Nihayet bir memur geldi. "Haydi gidiyoruz," dedi.

"Nereye?"

"Sultanahmet Cezaevi'ne."

Otomobillere bindik. Göksu'ya seyrana gider gibi hapishaneye geldik. Demir parmaklıklı kapılar açıldı. Bir jandarma önümüze düştü. Bizi hapishane müdürünün odasına götürdü. Müdür masasında oturuyordu. Odada dört-beş kişi vardı. Biz içeri girer girmez, uzun boylu, siyah, kıvrıkcık saçlı, yaşlı bir adam hemen Cami Baykut'un boynuna sarıldı. Bu zat, Milli Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde kurulan kabine-nin, Ulaştırma Bakanı [Hüseyin] Sırrı Bellioğlu'ydu. Cami Baykut'la aynı kabinede çalışmışlarmış. Milli Kurtuluş Savaşı'nın iki bakanının hapishanede buluşmaları pek hazin bir manzaraydı.

Sırrı Bellioğlu, Atatürk'le anlaşamadığı için bakanlıktan atılmış, kendisine başka bir iş de verilmemişti. Memlekette faşizm akımları alıp yürüdüğü, memleketi Almanya'yla beraber bir harbe sokma eğilimleri belirlediği günlerde devlet adamlarına imzasız mektuplar göndermiş ve nihayet posta kutularına mektup atarken yakalanmıştı.

Sırrı Bellioğlu, Cami Bey'le kucaklaştıktan sonra döndü, elimi tuttu ve öptü. Hapishane müdürüne döndü:

"Bu kadın, bunların hepsinden daha kahramandır," dedi.

Hapishane müdürü çok nazik bir adamdı. "İstirahatinizi temin için elimizden geleni yapacağız," dedi.

Biz daha hapishaneye gelmeden, hapishanede bulunan ilerici doktorlar, benim mahpus kadınlarla aynı koğuşta yatmamı uygun görmemiş, gardiyan Aliye Hanım'ın odasında

bir yatak verilmesini sağlamışlar. Zekeriya, Cami Baykut, Halil Lutfi de Sırrı Bellioğlu'nun bulunduğu dairede odalara yerleştirileceklerdi.

Önce beni götürmek üzere bir gardiyan geldi. Müdürün odasından aşağı indik. Taşlıktan geçtik. Mahpusların gezindiği bahçeye girdik. Kadınlar hapishanesi bahçenin sağındaydı. Dar, küçük bir kapıdan içeri girdik. Kapının yanında Aliye Hanım'ın kümes kadar küçük bir odası vardı. O bizi görür görmez hemen dışarı çıktı, "Hoş geldiniz," dedi.

Beni odasına götürdü. Kadınlar hapishanesinin avlusu küçük bir oda boyundaydı. Avluda mahpus kadınlar mangallarını yakmış, yemek pişiriyorlardı. Bütün gözler bende idi. Avluyu geçtik. Küf kokan bir taşlığa girdik. Aliye Hanım hastanenin karantina odasını gösterdi. Burası toprak bir zemin üzerindeydi. İçinde bir ranza ve yerde kocaman kocaman kuyular vardı. İlk gelen mahkûmlar beş-on gün burada yatarlarmış. Aliye Hanım:

"Burada kedi kadar fareler var," dedi, "ama sizi karantinada yatırmayacağız."

İçeri girdik. Tahta merdivenleri çıktık. Aliye Hanım'ın odası Sultanahmet Meydanı'na, bir taraftan da denize bakıyordu. Odaya iki karyola konmuştu. Bir küçük masa ve iki sandalyeden başka bir şey yoktu.

Ben karyolamın üzerine oturdum. Şimdi burada vaktimi nasıl geçireceğimi düşünüyordum.

Hapishane hayatı

Kadınlar hapishanesi sosyal incelemeler yapmak için çok uygun bir yerdi. Her gün mahpuslarla konuşuyor, niçin hapse düştüklerini, ne sebeple cürüm işlediklerini kendi dillerinden dinliyordum. Benim bulunduğum katta üç oda vardı. Biri kocaman bir salon... Ranzalarla dolu... Bu koğuştaki belki 30 ranza vardı. Altmış kadın burada yatıyor, fazla misafir gelirse bir yatakta iki kişi yatıyorlardı. Diğer koğuş bundan daha küçüktü. Hava soğuk olduğu için yemeklerini ko-

ğuşun önündeki giriş yerinde, mangalda pişiriyor, yanmamış kömür kokusu bütün odalara yayılıyordu.

Hapishanede katil kadınlar azdı. İki-üç tane... Hırsızlar ve orospular çoğunluğu teşkil ediyordu. Eroin çekenler ayrıca bir inceleme konusuydu. Benim ilk geldiğim gece, iki kadın odama geldi. Benim gelişim onlar arasında bir yenilik olmuştu. Bir gazeteci kadının hapse düşmesi, onlar için olağanüstü bir olaydı. "Bu akşam sizin için bir müsamere hazırladık, gelir misiniz?" dediler.

Gittim. Kadınların hepsi sahanlıkta toplanmıştı. Kimi merdivenlere, kimi yere oturmuştu. Ellerinde müzik aletleri yoktu. Uydurma çalgılardı. Barların meşhur şarkıcısı Nuriye şarkı söylüyordu: "Kır belini Ali Dayı". Ötekiler tempo tutuyor, bir ağızdan söylüyorlardı. Şimdi dahi bu şarkıyı duyduğum zaman hapishaneyi hatırlarım.

Nuriye, sevdiği bir subayı öldürdüğü için hapse düşmüştü. Ondan sonra hapishanenin meşhur simalarını tanıdım. Savcıya gönderecekleri arzuahalleri ben yazıyor, kendilerine gelen mektupları okuyordum. Her işlerini gelip benden akıl danışıyorlardı.

Hapishanenin en gürültülü günü, hamama gitme günüydü. Hamama gitmek için bahçeden, erkekler hapishanesinin avlusundan geçmek lazımdı. Ellerimizde bohçalarımız hamama giderdik. Dönüşte, erkek mahkûmlar yolun iki tarafına dizilir, burada kadınlara mektup ve eroin verirlerdi. Hapishaneye döndükten sonra, eroini paylaşmak veya aşk mektupları yüzünden aralarında kavga çıkardı. Birbirlerinin üzerlerine atılır, saçlarını yolar, birbirlerini döver, bağırır çağırırlardı. Bazen kavga öyle bir hale gelirdi ki, Aliye Hanım düdüğünü öttürür, jandarmaları çağırırdı. Jandarmaların kadınları ayırması da komik bir işti. Bazen kadınlar kan revan içinde koğuşlarına dönerdi.

Bir akşam yine beni büyük koğuşa çağırdılar. Mahkeme gecesiymiş. Ayda bir defa koğuşa yeni gelen mahkûmları sorguya çekiyorlardı. Koğuşun ortasına büyükçe bir masa koydular. Masanın önüne üç kadın oturdu. Biri hâkim, ikisi

mahkeme üyesi... Bir kadın da karşılarında güya zabıt tutuyordu. Masanın önüne iki suçlu kadın getirdiler. Biri hırsızlık, diğeri fahişelik yüzünden içeri girmiş. Hâkim önce hırsız kadını sorguya çekti. Ne sebeple hırsızlık yaptığını sordu, kadın şu cevabı verdi:

“Üç çocuğum var, dulum, iş bulamıyorum, çocuklarımı geçindirmek için çaldım.”

Suçunu hiç inkâr etmiyordu. İkinci suçlu soruşturmasında şu cevabı verdi:

“Fabrikada çalıştım, evlerde hizmetçilik ettim, işsiz kalmıştım. Komşumuzda oturan bir kadın beni kandırdı, kendimi satmaya başladım. Bu iş hepsinden daha kârlıydı. Polis beni vesikasız fuhuş yapıyorum diye yakaladı. Yüzlerce kadın genelevlerde vesikalı çalıştığı için polis onlara dokunmuyor, beni vesikasız diye yakaladılar.”

Hâkim rolünü oynayan kadınlar, mahkemelere gire çıka usulü öğrenmiş. Suçluları dinledikten sonra, kulaktan kulağa konuşmaya başladılar. Sonra hâkim kadın ayağa kalktı. Vesikasız fuhuş yapan kadına beş sene ceza, hırsızlık yapan kadına üç sene ceza verdi. Bu kararı dinleyen suçlular arasında bir kızılca kıyamettir koptu. Fuhuş, neden hırsızlıktan daha büyük suçmuş?! Beş seneye mahkûm olan kadın bağıırıyordu:

“Ben kendimi satmışsam polise ne oluyor, hükümete ne oluyor? Ben razı, buluştuğum erkekler razı... Onlara ne oluyor? Ben kimsenin malını çalmıyorum. Asıl suç hırsızlıktır.”

Bu defa hırsız kadın feryadı bastı:

“Ben çalışıyorsam, zaruret yüzünden çalışıyorum, sen ne hakla hükümete karşı gelirsin?”

Tartışma büyüdü. Hırsız kadınlar, suç ortaklarını; fahişeler, kendi cinslerinden olan kadını savunuyordu. Hepsi birbirlerine girdi. Birbirlerini dövüyor, saçlarını yoluyorlardı. Aliye Hanım yine düdüğünü öttürdü. Jandarmalar içeri girdi. Bu defa kadınlar, jandarmalara saldırdı. Ben odama kaçtım.

Sosyologların, psikologların çözmek için ciltlerle yazı yazdıkları suç ve ceza olayını, kadınlar çok realist bir görüşle beş dakikada çözüyordu. Kapitalist toplumda kadının etini

satması bir suç değildi. Hükümet bunu vesikaya bağlamış, kadının bir genelevde çalışmasını hoş görmüştü. Mademki kadının etini satması suç değildi, bunun vesikasız yapılması neden suç oluyordu? Hırsız kadın, mantığında haklıydı. Üç çocuklu kadın iş bulamazsa çalmaz da ne yapardı?

Hapishanede haftada bir defa suçluların aileleriyle görüşmelerine müsaade edilirdi. Demir parmaklıkların bir tarafına mahkûmlar, bir tarafına aileleri dizilirdi. Biz, bu kaidenin dışındaydık. Bize her gün misafir kabul etme hakkını tanımışlardı. Hapishane müdürünün odası yanındaki bir odada, Zekeriya, Cami Baykut, Halil Lütfi, hapishanede bulunan bir-iki tüccar her gün ziyaretçi kabul edebilirdi.

Ben de öğleden sonra bu odaya gider, gelen ziyaretçilerle görüşürdüm. Hapishanede bulunan A. M. adında bir tüccar, bana hapishanede bulunan bir kadından söz açtı. Madam Atina... Bu kadın Beyoğlu'nun en lüks genelevini işleten kadınmış. "Onunla görüşünüz," dedi. "Size birçok politik sır verebilir."

Hapishanede Madam Atina'yla dostluk kurdum. Orta yaşlı, güzelce bir kadındı. Polis onu haraca kesmiş, istediği parayı vermediği için bir bahaneyle hapsedmişti. Madam Atina'yı bir sabah odama çaya davet ettim. Çayımı odada kendim yapardım. Madam Atina'ya bazı önemsiz sorular sorduktan sonra, devlet adamlarının yüksek şahsiyetlerin de evine gelip gelmediğini sordum.

"Onların sayısı çok değildir," dedi. "Zaten geldikleri zaman da büyük bir sofra kurdurur, yer, içer, konuşurlar. Masanın üzerine kâğıtlarını açar, birçok hesap yaparlar. Daha çok Alman subaylarıyla beraber gelirler. Almanlar masanın üzerine tomar tomar dolar döker. Bizi içeri bırakmazlar, ben kapının arasından gözetlerim."

"Mesela kimler?"

"Halk Partisi Genel Sekreteri S.K.H. General Ş.N. hari-ciye memurlarından S.S."

Madam Atina her konuşmada yeni isimler veriyordu. Yüksek şahsiyetlerin, böyle bir iş için en emniyetli yer olarak

bu evi buldukları anlaşılıyordu. Fakat az bir zaman sonra Madam Atina yanıma yaklaşmaz oldu. Bir gün avluda buluştuk:

“Ben artık sizin odaya gelemeyeceğim,” dedi. “Beni Emniyet Müdürlüğü’nden çağırdılar. Sizinle konuşmaktan men ettiler.”

Güldüm... Demek polis konuşmalardan şüphelenmişti. Bu sırada Londra’da tahsilde bulunan küçük kızım Yıldız’dan mektup aldım. Londra’da, gazetelerde Tan Matbaası’nın yıkıldığını okumuş. Bu konuda İngiliz gazetelerinin yaptığı neşriyat hakkında bilgi veriyordu Mektupta gazetelerden kesilmiş kupürler vardı. İngiliz Avam Kamarası’nda İşçi Partisi mebuslarından Philips Price, Türk-İngiliz dostluğu hakkında yapılan bir konuşma sırasında başbakana sormuş:

“Müttefikimiz Türkiye, diyorsunuz. Bu müttefin harp yılları içindeki tutumunu unutmadık. Türkiye’de hâlâ faşistlere karşı savaşanların matbaalarını yıkıyorlar, sosyalist partileri kapatıyor, kurucularını hapsediyorlar. Sabiha Sertel gibi aydın bir kadını katillerle, hırsızlarla bir arada yatırıyorlar.”

Bu haberleri okurken güldüm. Ya Philips Price, genelev işleten Madam Atina’nın namusunu kurtarmak için benimle konuşmasını yasak ettiklerini duysa, acaba ne derdi, diye düşündüm.

Yıldız mektubunda, Ahmet Emin Yalman’dan şikâyet ediyordu. Ahmet Emin Yalman’ın Londra’da bulunduğunu öğrenmiş, bizlerden haber almak için kendisine elçilikte rastlamış. Ahmet Emin olayı anlattuktan sonra, “Ben de demokrasi savaşı yaptım fakat onlar çok ileri gittiler, solcu fikirleri savundular, bu cezayı hak ettiler,” demiş.

Birkaç gün sonra Ahmet Emin Yalman ziyaretimize geldi. Odadan içeri girdiği zaman hepimiz şaşmışık. Elini Zekeriya’ya uzattı. Zekeriya elini sıkmadı, sonra bana döndü, elini uzattı. “Siz, cezayı hak edenlerin elini nasıl sıkarsınız?” dedim. Bozuldu, süklüm püklüm çıkıp gitti. Ahmet Emin Yalman cezalandırılmamışsa bunu, efendisi Amerikalılara ve kendisini koruyan burjuva dostlarına borçluydu.

Yargılama başlıyor



İki müdafinin papaz Ya'nınca Ben Zekeriya Sertel, Cami Baykut ve Sabiha Sertel

"Tanrı" cıların Dünkü Muhakemesi

SANIKLARIN MÜDAFAALARI

Zekeriya Sertel', arvası ile ithamlarına karşı uzun bir müdafaa yaptı, Sabiha Sertel ve Cami Baykut müdafianlarını okudular, Halil Lütflü'nün talebiyle talebi yine reddedildi

Boşlaştıran Mahkeme ve Hükümetin bu kararı mahkemeye karşı bir müdafaa yaptı. Zekeriya Sertel ile Sabiha Sertel, Cami Baykut ve Cami Baykut müdafianlarını okudular. Halil Lütflü'nün talebiyle talebi yine reddedildi. Zekeriya Sertel, arvası ile ithamlarına karşı uzun bir müdafaa yaptı. Sabiha Sertel ve Cami Baykut müdafianlarını okudular. Halil Lütflü'nün talebiyle talebi yine reddedildi.

Akılara cinayetli bahramanlurundan

Haşmet Orbay aklını kaçırdı!

Yeni Sabah gazetesi, 17 Mart 1946.

Muhakemenin 5 Mart 1946'da başlayacağı, savcılıktan hapishaneye bildirilmişti. Hapishane müdürü, jandarma dairesinin müsaadesiyle adliye binasına otomobille gidebileceğimizi bildirdi. Ben yürüyerek gitmeyi tercih ederdim. Hapishane bahçesinin dört duvarı arasında, çarka koşulmuş beygir gibi dönmekten, başım dönmüştü. Yürüme-

ye ve hava almaya ihtiyacım vardı. Fakat buna lüzum görmediler. Sabah erken, Zekeriya, Cami Baykut, Halil Lütflü ve ben jandarmaların nezareti altında otomobillere bindik, adliye binasına geldik. Cami Bey'le ben aynı otomobildeydik. Otomobillerden indik. Zekeriya şoförün parasını ödüyordu. Şoför sordu:

"Bu ihtiyarla bu kadın kimdir?"

Zekeriya cevap verdi:

"Cami Baykut ile Sabiha Sertel..."

Şoför eline sıkıştırılan parayı hemen yere attı:

"Ben, Sabiha Sertel'den otomobil parası alır mıyım hiç?!

O, bizim davamızı savunmak için buralara düştü."

Zekeriya'nın ısrarı fayda etmedi. Fakat bu, benim için çok teselli verici bir olaydı.

Adliye binasının bitmez tükenmez merdivenlerini çıktıktan sonra, İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nin bulunduğu odaya geldik. Emniyet Müdürlüğü, adliye binasının önünde

halkın toplanmasını önlemek için tedbir almıştı. Bu sebeple içeride pek az insan vardı. Sanıkların oturduğu, etrafı parmaklıklı kafes gibi köşkümüze girdik. Önümüzde, arkamızda emniyet memurları, süngülü askerler, jandarmalar vardı. Muhakeme heyeti başkanı Salim Başol¹, Aza Nüsret, ve Nevres Tiryakioğlu'ndan mürekkepti. Savcılık yerinde de ikinci tetkik bürosu şefi ve savcı muavinlerinden Hicabi Dinç oturuyordu.

Önce birinci sorgu hâkimliğinin 18.02.1946 tarihli son tahkikatın açılmasına dair olan kararı okundu. Kararda *Tan* gazetesinin 3 Eylül 1945 tarihli nüshasında "Görüşler" sütununda Sabiha Sertel'in "Muvafakatin Feryadı", aynı gazetesinin 5 Eylül 1945 tarihli nüshasında Cami Baykut'un "Münevver Sınıfın Tarihi Rolü" ve yine bu gazetenin 27 Eylül 1945 tarihli nüshasında Zekeriya Sertel'in "Hükümet ve Meclisten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?" başlıklı yazıları dolayısıyla bu yazıların muharrirleri ve gazetenin neşriyat müdürü aleyhine, Büyük Millet Meclisi'ni ve hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif mahiyetinde görüldüğünden Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykut'un, Ceza Kanunu'nun 159-1, 173-3, 59. ve 69. maddeleri, Halil Lütfi'nin 56. madde hariç olmak üzere diğer maddelerle haklarında son tahkikatın açıldığı bildiriliyor ve Ceza Mahkemesi Usul Kanunu'nun 196. ve 200. maddeleri gereğince mevkuf olarak duruşmalarının yapılması isteniyordu.

Başkan Salim Başol, muhakemenin açık veya gizli yapılması için fikirlerimizi sordu. Biz gizli muhakemeye lüzum görmedik. Bizim halktan gizlenecek hiçbir şeyimiz yoktu. Mahkeme davanın açık görülmesine karar verdi.

Zekeriya Sertel yapılan soruşturmaya verdiği cevapta şöyle diyordu: "Yazımda meclis ve hükümetin manevi şahsiyetini tahkir edici bir mahiyet yoktur. Bunun anlaşılması

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin ardından Milli Birlik Komitesi tarafından kurulan ve Yassıada duruşmalarını yürüten Yüksek Adalet Divanı'nın başkanlığına atanmıştır. (Y.N.)

için hakaret hududunun tayin edilmesi ve bunun savcılık makamınca gösterilmesi iktiza eder. Memleketimiz demokratik bir memleket olduğuna göre, tenkit de serbesttir.”

İkinci soru bana sorulmuştu. Şu cevabı verdim:

“‘Muvafakatin Feryadı’ başlıklı yazım, meclis ve basın-daki muvafakatle muhalefetin mücadelesi üstünedir. Meclis ve hükümetin manevi şahsiyetine hakaret yoktur. Yazının özü mecliste muhalif partiye, basında muhalif yazarlara karşı, Halk Partisi’nin yaptığı baskıdır. Savcı iddiasında Halk Partisi’ni savunuyor, yazıların özünü incelemeye lüzum görmüyor. Savcı Halk Partisi’nin mi, ammenin mi vekilidir? Halk Partisi dava açmamıştır. Savcı bu yazıdan hakaret anlamasını, tefsir suretiyle çıkarmıştır. Bu da hakaretin mevcut olduğunu göstermek için bir delil değildir.”

Üçüncü sorguya çekilen Cami Baykut’tu. Kendisini şöyle savundu:

“‘Münevver Sınıfın Tarihî Rolü’ isimli yazım milletlerarası münevverler hakkındadır. Bunda meclis ve hükümetin manevi şahsiyetini tahkir edici hiçbir şey yoktur. Meclise ve hükümete hakaret varsa bunu gösteren kelime ve ibarelerin açıklanması icap eder. Hakaret kastı asla yoktur.”

Soruşturmalar biter bitmez savcı Hicabi Dinç hiddetle ayağa kalktı:

“Sabiha Sertel beni Halk Partisi’nin avukatlığını yapmakla suçlandırdı. Bu makamın politikayla alakası yoktur. Biz amme menfaatini himayeyle vazifeliyiz. Her suçta olduğu gibi, basın suçlarında da vazifemizi yaparız. Memlekette adalet hâkimdir. Büyük Millet Meclisi gibi, cemiyetin ve devletin en yüksek müesseselerini tahkire müsaade edemeyiz.”

Savcı devam etti:

“Sanıklardan Zekeriya Sertel, demokratik bir memleket olan Türkiye’de tenkit ve hürriyetin, cumhuriyet savcılığında ne şekilde anlaşıldığının izahını istiyor. Burada bu gibi akademik münakaşalar yapılmasına imkân yoktur. Kanun anlamında en iyi hürriyet, bir memleketin menfaatine uygun, milletin seciyesine muvafık, devletin, haklarını ve menfaatlerini koruyan hürriyettir.”

Öylece savcı, hürriyeti, halkın haklarını değil, devletin haklarını ve menfaatlerini koruyan hürriyet olarak anladığını itiraf etmiş oldu. Avukatların "Ehli vukuf" teşkili için yaptıkları teklifi mahkeme reddetti. Savcının esas hakkındaki mütalaasını bildirmesi için, duruşmayı 10 Mart'a erteledi.

Hapishaneye döndük. Buluşma odası dostlarla dolmuştu. Bize muhakemeyi sormazdan önce, o gün gazetelerin yazdığı bir haberi verdiler. Halk Partisi tüzüğünde "değişmez genel başkan" tabiri kalkıyor, onun yerine genel başkan tabiri kabul ediliyordu. Bu, bizim savunduğumuz davalardan biriydi. "ebedî şef", "değişmez başkan" gibi diktatörlere verilen sıfatlar tarihe karışıyordu. Muhakemenin sonu ne olursa olsun, bu, bizim kazandığımız bir davaydı.

İkinci mahkeme

Yargıçlar heyetinde hiçbir değişiklik yoktu. Savcı Hicabi Dinç, hemen iddia belgesini okumaya başladı. Bu sayfalar dolusu belge, epeyce uzun sürdü. Savcı, dava konusu olan "Meclisten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?", "Muvaafakatın Feryadı" ve "Münevver Sınıfın Tarihi Rolü" yazılarını uzun boy-lu inceledikten sonra, bu yazılarla hükümetin ve meclisin manevi şahsiyetinin tahkir edilmiş olduğunu söyledi: Bası-nın kanun çerçevesi içinde serbest bulunduğunu, bunun anayasada açıklanmış olduğunu söyledikten sonra, Zekeriya Sertel ile benim ve Halil Lütfi Dördüncü'nün suçlarının Büyük Millet Meclisi'ne, cumhuriyet hükümetine hakaret ol-duğunu, diğer sanık Cami Baykut'un suçunun da yalnız, Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetini tahkir mahiye-tinde olduğunu belirtti. Ve ilk karnamede ileri sürülen ceza maddelerinin uygulanmasını istedi. Yani 159. maddeye göre, bir seneden altı seneye kadar hapis cezası, 173. madde-nin 3. bendine göre genel emniyetin nezareti altına alınma-mızı, 69. maddeye göre aynı neviden, birden fazla suç işle-yenlere tatbik edilecek en ağır cezaya çarptırılmamızı istedi.

Savcı sözünü bitirmişti. Başkan Salim Başol, bizden ve avukatlardan müdafaalarımızı yapıp yapmayacağımızı sor-

du. Müdafaaların hazırlanması için mühlet istedik. Muhakeme 26 Mart'a ertelendi.

Savunmalarımızı hazırlamak için altı günümüz vardı. Davamız o kadar haklı, o kadar açıktı ki, bunu yazmak ve savunmak, basında verdiğimiz meydan muharebesinden çok daha kolaydı. Ben iki gecede savunmamı hazırladım. Ertesi gün öğleden sonra, gardiyan Aliye Hanım, beni ziyaret salonunda bir avukat hanımın görmek istediğini söyledi. Gittim. Kendisini eskiden tanıyordum. Selamlaştıktan sonra bana:

"Size İstanbul parti sekreteri A.İ.den selam getirdim," dedi. "Diyor ki, Sabiha Hanım müdafaasını yumuşak yazsın... Bunu kabul ederse, onu beraat ettireceğiz."

Hiç düşünmeden cevap verdim:

"Mahkûm olmak bana hiçbir şey kaybettirmez. Boyun eğmek karakterime uymaz. Sekreter beye selam söyleyiniz. Haklı bir davayı savunanlar, mahkûm olmaktan korkmazlar."

Avukat hanım henüz gitmişti ki, ağabeyim avukat Celal Deriş geldi. Yazdığım müdafaayı okumak istedi. Getirdim, okudu:

"Çok sert," dedi. "Bunu yumuşatalım..."

"Ben kendimi yalnız mahkemeye karşı değil, halka karşı savunuyorum. Onun vereceği hüküm, benim için mahkemenin, hükmünden daha önemlidir," dedim.

Ağabeyim beni kandıramadı.

14 Mart [1946] akşamı 39 derece hararetle yatağa düştüm. Doktor zatürree olduğumu söyledi. İki gün sonra mahkememiz vardı. Doktorun, "Muhakemeye gidemez," diye savcılığa yazdığı mektubu getirdiler. Onu çantama koydum. Ertesi gün 39 derece hararetle mahkemeye gittim. Önce avukatlar savunmalarını yaptı. Bundan sonra Salim Başol ilk sözü Zekeriya Sertel'e verdi. Bu uzun müdafaadan ancak birkaç satırı buraya geçireceğim:

"Beni mahkemeye sürükleyen bu yazılarda suç unsuru yoktur. Bu gayet objektif, gerçeğe uygun bir tenkit yazısıdır. Savcı, benim söylemediğim sözleri bana isnat ediyor. Devlet adamlarımızın daha geniş bir demokrasiye geçmek lazım geldiğini tekrarladıkları bir devirde, bir vatandaşın bir tenkit

yazısı yüzünden hapsedilip mahkemeye sevk edilmesi, memlekette hürriyet namına bir şey bulunmadığını gösterir. Bu, memleketimiz için yüz kızartıcı bir olaydır.”

Sıra bana gelmişti. Bu satırları yazarken yazdığım müdafaanın sureti elimde yoktur. Ancak savunmanın bir-iki esas noktasına işaret edeceğim. Müdafaada özetle şöyle diyordum:

“Bu yazı Halk Partisi’yle yeni kurulmakta olan muhalefet partisine aittir. Mecliste, basında meydana gelen muhalefeti boğmak için, Halk Partisi bütün demokrasi iddialarına rağmen terör, korkutma, susturma tedbirlerine başvurmuştur. Partiler bağımsız teşkilatlardır. Meclisi ve devlet otoritesini temsil etmezler. Bunlara karşı yapılan tenkitler de devlet otoritesine, hükümete karşı değil, partinin kendisine aittir. Kanunlarda partiler tenkit edilemez, diye bir madde de yoktur. Bu esasa dayanarak memleketteki tek parti, tek şef sistemini tenkit ettim.”¹

Müdafaalar bittikten sonra savcı Hicabi Dinç söz aldı. Müdafaalarda demagoji yapıldığını iddia etti. Başkan Salim Başol muhakemenin sona erdiğini bildirdi. Avukatlara bir diyecekleri olup olmadığını sordu. Avukatlar müdafaalara, eklenecek bir şey olmadığını bildirdi. Ondan sonra son söz sanıklara verildi. Bu yüzden savcıyla aramızda tekrar bir çatışma oldu.

“İddia makamı bizi demagoji yapmakla suçlandırıyor. Biz demagoji yapmadık. Müdafaamızda siyaset yapmış değiliz. Siyasi neşriyattan doğan davalar, daima siyasi mahiyet taşır. İddia makamı yine bize gizli maksat ve niyet atfediyor. Katiyen böyle bir şey varit değildir. Yüksek mahkemenin hak ve adaleti tecelli ettireceğine eminiz. Ben son söz olarak, mahkemenin vereceği hükmün, Sabiha Sertel adına değil, burada suçlu sandalyesine oturtulan demokrasi adına verilecek bir hüküm olduğunu söyledim. Bu davada demokrasi ya mahkûm olacak veya beraat edecektir,” dedim.

1. Müdafaalarımız gazetelerde neşredilmedi. Bu sebeple bunları “Davamız ve Müdafaamız” başlığı altında bir broşür halinde yayımladık. Bu broşür de elimde yok.

Camî Baykut bizim sözlerimize aynen katıldığını ve bunların da zapta geçmesini rica etti.

Dava bitmişti. Kararı bekliyorduk. Fakat Savcı Hicabî Dinç tekrar ayağa kalktı:

Müdafaa yapıldıktan sonra, her ne kadar iddia makamının söz alması ekseriyetle vaki değilse de sanıklardan Sabiha Sertel ve Zekerîya Sertel'in geçmiş oturumda müdafaa hudutlarını aşarak yaptıkları aşırı isnat ve iftiraları taşıyan sözlerine cevap verdiğim halde, bu oturumda bana yeniden hücumla, kendilerine demagoji yaptıklarını bildirdiğimden bahisle, yeniden yazılı müdafaalarında bunları tekrarladıkları için cevap vermek zorunda kaldım.

Sanıklardan Sabiha Sertel ile Zekerîya Sertel'in, savunma hakkının koruyuculuğuna sığınarak ve bu hakkın dokunulmazlığını kötüye kullandıktan ve bu arada dava konusuyla ilgisi olmayan türlü ağır fikirler serptikten sonra, bize karşı ileri sürdükleri yersiz ve sebepsiz saldırılarını ve hakikate uymayan isnatlarını kabul etmem, olduğu gibi kendilerine geri çeviririm. Bu sanıklar kendilerine kâh bir bilgin, kâh bir demokrasi profesörü ve nihayet bir kahraman süsü vererek yaptıkları savunmalarıyla, evvelce bildirdiğim ve belirtmeye çalıştığım gibi saldırgan ve yıkıcı karakterlerini açığa vurmuşlardır. Sanıkların bu şekilde kendilerini müdafaa etmelerine en hafif manasıyla demagojiden başka ne denilebilir? Geçen oturumda söylediğim bu sözü bu oturumda da tekrar ediyorum: Bir memlekette hakikati müdafaa edenler, hakikati maskeleyemeye çalışmak isteyenler kadar cesur olmadıkça, bir milletin yaşamasına ve hakikatin anlaşılmasına imkân yoktur.

Bu sözler savcının yaptığı demogojinin şaheser bir örneği idi. Savcı bu davada bizi mahkûm ettirmek yoluyla Halk Partisi'ne bir mebusluk istidası veriyordu.

Başkan Salim Başol duruşmanın bittiğini bildirdi. Mahkûmiyeti icap ettiren sebepleri açıklayan mahkeme kararı okundu:

Sanıkların hareketleri Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesine uygun bir suçtur. Bu sebeple sanık Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykut'un Büyük Millet Meclisi'ni tahkir ve tezyiften, suçlarına uyan Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesinin birinci fıkrası hükmünce birer sene ağır hapislerine, bunlardan Cami Baykut'un 65 yaşını geçmiş olduğundan aynı kanunun 59. maddesi gereğince cezasının altıda birinin indirilmesine, böylece on ay ağır hapsine, Halil Lütfi'nin Basın Kanunu'nun 20. maddesi delaletiyle 159. maddeye göre, bir sene ağır hapis cezasının altıda bir indirilmesine, sanıkların hükümetin manevi şahsiyetini tahkirden beraatlerine, kabil temyiz olmak üzere oybirliğiyle karar verildi.

Sözün kısası birer sene ağır hapis cezasına mahkûm olmuştuk.

Hapishane penceresinden

Davamızı temyiz ettik. Dünyayı, olayları artık hapishanenin penceresinden seyrediyorduk.

Gazeteler önemli haberler veriyor.

5 Nisan: *Ulus* gazetesi yazıyor: "Amerika'nın en büyük zırhlılarından 'Missouri' zırhlısı Türkiye'ye gelmiştir. Amerikan denizcileri karaya çıkıyor. Her tarafta gösteriler hazırlanıyor. Her tarafta düğün bayram."

Falih Rıfkı Atay bu şenliği şöyle anlatıyor:

Missouri'nin Boğaziçi sularına kadar gelmesine türlü mahnalar verilmiştir. Bu zırhlı bir deniz devidir. Ve taşıdığı bayrak, bugünkü dünyanın en yüksek askerî kudretini temsil etmektedir. Fakat onu Akdeniz kıyılarındaki bütün milletler, Türkler gibi barışçılığın ve hürriyetçiliğin bir sembolü ve müjdecisi gibi selamladılar.

Amerika'nın ne istediğini biliyoruz. Hür, eşit ve egemen milletlerin ortaklaşa güvenliğine dayanan, harpsiz, saldırısız, sadece ahlak ve kanun bağlarının ve anlaşmalarının hüküm

sürdüğü bir dünya... Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür. Missouri'nin seferinde ne gösteri ne gösteriş aramak doğrudur. Ancak Amerikan azminin saldırıları önlemek, milletleri hürriyet içinde barış ve güvenliğe kavuşturmak olduğunu bilenler, sadece bu azmi selamlayan kuvvetin yenilmez örneğini seyrederek itimatlarını artırmakta haklıdırlar. Missouri zırhlısı yanındaki harp gemileriyle İstanbul'a gelen, amiral, subay ve erler, bu sabahdan beri Türk milletinin arasında, her yuvaya sevinç ve şenlik veren misafirlerdir.

Bugün bu satırları yazarken, Amerika'nın Latin Amerika memleketlerinde, Asya'da, Afrika'da Milli Kurtuluş Savaşı yapan halkların hürriyetlerini, bağımsızlıklarını boğmak için çevirdiği manevralar karşısında, özellikle Vietnam'da masum insanları napalm bombalarıyla öldürmesi ve Vietnam'ı bir kan deryasına çevirmesi karşısında, Falih Rıfkı Atay'ın yüzü kızarmıyor mu, diye düşünüyorum. Falih bu sömürgeci Amerikan talih kuşunun Türkiye'nin başına konmasına seviniyordu. Bugün bağımsızlığımızı kurtarmak için, kendisine karşı savaştığımız Amerika'yı o günlerde işte böyle karşıladılar.

Hapishaneden sonra

Şükrü Saraçoğlu 30 Haziran'da *The Daily Telegraph* muhabirine verdiği demeçte şöyle diyordu:

Bugün Türkiye dış siyaseti bakımından çok kesin olan kararlarına tam manasıyla sadıktır. Ve memleket dahilinde ikilik ve *Quisling* bahis konusu değildir. Dahilî işlerden dolayı partiler arasında ne gibi anlaşmazlıklar çıkarsa çıksın, biz dış siyaset konusunda birleşmiş bulunuyoruz. Dış siyasetle ilgili işlerde aramızda hiçbir görüş farkı yoktur.

Böylece iki parti de memleketin kapılarını yabancı sermayeye açmakta, Amerika'nın ekonomimizi kontrolü altına almasında beraberdi.

Memleketimizde böyle önemli kararlar verildiği bir devirde biz hürriyetimizden yoksunduk. İlerici gazeteler, dergiler, sosyalist partiler kapatılmıştı. Memleketin bu Amerika'ya satışı karşısında hiç kimse sesini çıkaramıyordu. Halk Partisi ile Demokrat Parti seçimlere hazırlanıyordu. Demokrat Parti seçimlerde başarı sağlamak için, Mareşal Çakmak'ı kendi listesinde göstermek istiyordu. Mareşal, Halk Partisi'ne muhalefet ettiği için emekliye sevk edilmişti. Halk Partisi'nden ve mebusluktan istifa edeceği söyleniyordu.

Bu sıralarda Yargıtay Birinci Dairesi'nin bizim hakkımızda verdiği kararda şöyle deniyordu:

Tahkikat ve mahkûmiyet konusu olan yazılar tahlil edildikten sonra bu hükme varılmıştır. İstanbul mahkemesi mevzubahis yazıları cezayı müstelzim görmüş, fakat esbabı mucibe göstermemiştir. Maksat ve kasıt da tahlil ve tahkik edilmemiştir... Yargıtay Birinci Ceza Dairesi'nin kararında ise, mevzu bahis yazılarda tahkir görülmemektedir. Bu yazılar, tenkit hududu haricine çıkmamışlardır. Bu sebeple mahkûmların haklarındaki mahkûmiyet kararları bozulmuş ve dört sanığın derhal tahliyesine karar verilmiştir.

Bu karar hapishane müdürüne bildirildiği zaman, bizler odalarımızdaydık. Ben, avlunun dört duvarı arasında dönmekten yorulmuştum. Bu sırada Aliye Hanım koşa koşa geldi, "Çıkıyorsunuz. Beraat ettiniz," dedi.

İnanmadım. Gardiyan hanımla müdürün yanına gittim. Zekeriya, Cami Baykut, Halil Lütfi, Sırrı Bellioğlu oradaydı. Şüphesiz herkes memnundu. Karar hapishaneye akşam zamanı bildirilmişti. Müdür, o akşam orada kalmamızı ve muamelelerin tamamlanmasını istedi. Artık bir gecenin ne önemi vardı. Kadınlar hapishanesine döndüğüm zaman, mahkûmlar benim çıkacağımı haber almışlar. Yanıma yaklaştılar:

"Bu gece sizi uğurlayacağız," dediler. "Bizim âdetimizdir. Her giden yolcuya uğurlama töreni yaparız."

İkinci kata çıkan merdivenin altında bir boşluk vardı.

Güya orada bir yatır varmış. Boşluğa mumlar diktiler ve yaktılar. Yemekten sonra herkes büyük koğuşta toplandı. Önce şarkıcı Nuriye, sonra diğerleri hep hasret şarkıları okudular. "Hapishane çeşmesi yandan akar", "Köyümde akan ırmaklar". Bu, bir sevinç gösterisinden ziyade mahkûmların hürriyete, evlerine, sevgililerine karşı duydukları hasretin tüküleri idi. Ertesi sabah dört ay kaldığım, bu misafirhaneden çıktım.

XI

İnsan Hakları Cemiyeti

Eve dönmüştük. Fakat çalışmak için hiçbir imkân yoktu. Cami Baykut haftada iki gün ziyaretimize geliyordu. Cami Bey ihtiyarlığına rağmen enerji dolu bir adamdı. Genç bir subayken Abdülhamid zamanında Trablusgarp çöllerine sürülmüş, yıllarca vatanından uzak yaşamıştı. Büyük meşakkatlardan, maceralardan sonra, Trablusgarp Kumandanı Recep Paşa kendisini yanına yaver olarak almış, Abdülhamid'in düşürülmesinde büyük rol oynamış, 1908 Devrimi'ni yapan İttihatçılarla beraber çalışmıştı. İttihatçılar iktidara geldikten sonra, ilk millet meclisine Fizan mebusu olarak gitmişti. Fakat az sonra mensup bulunduğu İttihat ve Terakki Partisi'nin diktatörlüğüne karşı muhalefete geçmişti. Muhalefette başarı sağlamayınca politika hayatından çekilmişti. İstanbul'un, İzmir'in işgalinden sonra Ankara'ya gitmiş, Milli Kurtuluş Savaşı'na katılmıştı. Atatürk'ün kurduğu ilk kabinede içişleri bakanı olmuştu. Bundan sonra Atatürk'ün idaresine karşı tekrar muhalefete geçmiş ve Atatürk tarafından emekliye sevk edilmişti.

Harp yılları içinde özellikle Saraçoğlu zamanında, memleketi Almanlarla bir ittifaka sürüklemek isteyenlere ve faşistlere karşı tekrar savaşa geçti. İdeolojisinde de büyük bir değişiklik meydana gelmişti. Türkiye'nin kurtuluşunu artık sosyalizmde görüyordu. Fakat Türkiye'nin sosyalizme nasıl gidebileceği hakkında kesinleşmiş bir görüşü yoktu. Papanın,

Katoliklerin en büyük düşmanıydı. Her politik olayın arkasında papanın, Katoliklerin parmağını arardı. Ona göre sosyalizme geçmek için, din kuvvetinden faydalanmak lazımdı. Türkiye nüfusunun yüzde sekseni köylüydü. Bunların hepsi dindardı. Kuran'da sosyalizm ideolojisine uyan birçok ayet, düstur bulunduğunu söylüyordu. Bunlardan faydalanarak halk arasına bu ideoloji yayılabilirdi.

Cami Bey'e göre Müslümanlık, özel mülkiyeti kabul etmekle beraber, büyük servetlerin tek elde toplanmasına karşı idi. "Zekat" bu sebeple konmuştu. İslamlık kamu mülkiyetini ön planda görürdü. "Mecelle"de toprak altı servetlerin, büyük mülklerin devlet tarafından idaresi vardı. İslamlık "faiz" suretiyle para üzerinden kâr alınmasına karşıdır, diyordu. Cami Bey bunları saydıktan sonra, bugün sosyalizmin artık bu düsturlara dayanamayacağını, Muhammed zamanında bir sanayileşme hareketi olmadığı, bir sınıf kavgası bulunmadığını söylüyor ama sosyalizme giderken bir taktik olarak dinden faydalanmak gerektiğine inanıyordu.

O, hapishaneden çıktıktan sonra da baltalarla fikre yapılan saldırılara karşı savaşa tekrar devam etmek gerektiğini söylüyordu. Roosevelt'in dört hürriyetinden, San Francisco Antlaşması'ndan sonra, memlekette ister istemez geliştirdikleri demokrasi akımı içinde, bir "insan hakları" cemiyeti pek güzel kurulabilir, diyordu. Cami Bey bu fikrini Tefvîk Rüştü Aras ve Zekerîya Sertel'e de açmış, onlarla beraber bu cemiyeti kurmaya teşebbüs etmişti. Cami Bey bu işin başına Mareşal Fevzi Çakmak'ı getirmek istiyordu. Mareşal Çakmak, Cami Baykut'un eski silah arkadaşı ve Milli Kurtuluş Savaşı'nda, aynı kabinde çalıştığı bir dostuydu. Birbirlerini pek seviyor, sayıyorlardı.

Tefvîk Rüştü Aras'ı da Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştığı günlerden tanıyordu.

Demokrat Parti kurulacağı sıralarda Fevzi Çakmak, bu partiyi desteklemişti. Yapılacak seçimlerde Demokrat Parti listesinde bağımsız olarak adaylığını koyacağını ilan etmişti. Cumhuriyet Halk Partisi'ne, özellikle İnönü'ye şiddetle mu-

halifti. Demokrat Parti'nin seçim kampanyası gelişiyordu. Memleketin geniş kitleleri arasında CHP'ye karşı öyle keskin bir muhalefet vardı ki, halk Demokrat Parti'nin daha programını bilmeden onun etrafında toplanmaya başlamıştı.

Herkes bunu bir hürriyet kavgası, diktatörlüğe karşı bir savaş sayıyordu. Demokrat Parti'nin seçim öncesi sokaklara astığı afişler, havaya kalkmış, avucunun içi görünen bir el resminin altında "yeter" sözleri, herkesin duygusunu ifade eden bir sembol olmuştu. Herkes Demokrat Parti'yi bir kurtarıcı olarak karşıladı.

Demokrat Parti önce mareşalin nüfuzundan faydalanmak istedi. Onu listesinde bağımsız aday olarak göstermekle dahi halkın sevgisini kazanacağına inanıyordu. Bu sebeple Tefvik Rüştü Aras'ın, Cami Baykut ve mareşalle beraber, İnsan Hakları Cemiyeti'ni kurmalarını hoş karşıladı. Fakat bir taraftan da halkın mareşale gösterdiği sevgi ve saygıdan korkuyor, bir gün Demokrat Parti'nin başına geçmesinden ürküyordu. İşişleri Bakanlığı, seçimlerin 21 Temmuz 1945'te yapılacağını ilan etmişti. İnsan Hakları Cemiyeti bu seçim günlerinde faaliyete geçmek üzere hazırlanıyordu.

Cemiyetin toplantıları bizim evde yapılıyordu. Cami Baykut, mareşalle sıkı temastaydı. Mareşal kendisine, hayatının sonuna kadar, memleketin kurtuluşu için çalışacağını, icap ederse bu uğurda kanını dökeceğini söylemişti. Tefvik Rüştü Aras ve diğer Demokrat Parti kurucuları da canlarını feda etme sözünü sık sık kullanırdı. Seçimler dolayısıyla İzmir'de bir konuşma yapan mareşal, orada halkın karşısında da bu sözleri tekrar etmişti. Gazeteler hemen hücumla geçti.

Mareşal, İzmir seyahatinde büyük bir başarı sağladı. Bütün köylerden, kasabalardan gelen halk, otomobilini omuzlarında taşımış, "Sen milletin babasısın, bizi kurtar," diye bağırmıştı. Hükümet ekonomik bir buhran içindeydi. Halk açtı, yoksuldu, bir kurtuluş bekliyordu. Fakat bunların nasıl sağlanacağını bilemiyor, bu sebeple mareşale, Demokrat Parti'ye sarılıyordu.

Mareşal, İstanbul'a döndükten sonra pek neşeliydi. Cami

Baykut'la Zekeriya Sertel ve Tevfik Rüştü Aras'ı köşküne çağırttı. Cami Bey bize yanında Evliyazade Özdemir'le beraber geldi. Özdemir, Cami Bey'in talebesindendi. Ona derin bir saygı gösteriyordu. Adnan Menderes'in de yeğeniydi. Cami Bey'in yanından ayrılmazdı. O gün Tevfik Rüştü Aras da bize geldi. Mareşale hep beraber gideceklerdi. Tevfik Rüştü, mazeretler gösteriyor, gitmek istemiyordu. Hepimiz kandırmaya çalıştık. Nihayet Özdemir kızdı:

"Sizler hepiniz böylesiniz," dedi. "Dayım Adnan Menderes de, siz de, Bayar da... Hepiniz özel menfaatinizi düşünürsünüz. Hürriyet, demokrasi, halk bunlar yüksek mevkilere tırmanmak için elinizde birer siyasi pasaporttur. Siz Demokrat Parti listesinden mebus çıkmak için, Bayar'ın koltuğu altından ayrılmıyorsunuz. Onlar da mareşalin İzmir'deki karşılanmasından, sağ gazetelerin hücumundan korktular. Şimdi mareşale yüz çevirmek istiyorlar. Fevzi Çakmak sizin için bir kuvvettir. Halk Partisi bu kuvveti sizin elinizden almak istiyor. Siz de bu tuzağa düşüyorsunuz."

Tevfik Rüştü Aras kızarıyor, bozarıyordu. Nihayet şu cevabı verdi:

"Ben kendi keyfime hareket edemem. Arkadaşlarla bir konuşayım," dedi.

Özdemir'in bu cesur sözlerine şaşmıştım. Memleketten çıktuktan sonra, Yassıada Mahkemesi'nde, poliste çalıştığını itiraf ettiğini gazetelerde okuduğum zaman, daha çok şaşıttım. Ne kadar temiz, namuslu bir adam görünürdü. Sonraları, Cami Bey öldüğü zaman mezarında hıçkırıklarla ağlamıştı. O zamanlar onun emniyetin adamı olduğuna inanmak güçtü. Meğer mükemmel bir aktörmüş.

Cami Bey, Zekeriya, Özdemir, mareşale gittiler. Tevfik Rüştü Aras'la yalnız kaldık. Kendisine neden Mareşal'e gitmek istemediğini sordum.

"Mareşalle beraber çalışmak benim için bir şereftir. Fakat mareşalin çıkışı, İzmir seyahati, Halk Partisi'ni de, Demokrat Parti'deki arkadaşları da korkuttu. Mareşalin yarın bir Atatürk olmasından korkuyorlar."

"İnsan Hakları Cemiyeti bir siyasi parti değildir. Sizin bu cemiyette yer almanızdan, mareşalle beraber çalışmanızdan Demokrat Parti'ye ne zarar gelir?"

"Halk Partisi bunu aleyhimize kullanır. Nasıl ki kullanıyorlar."

"Dava için gerekirse kanımızı dökeceğiz, diyordunuz. Böyle ilk hamlede gerilemek olur mu?"

"Ben İnsan Hakları Cemiyeti'ne girmeyeceğim, demiyorum. Arkadaşlarla bir konuşayım."

Biraz sonra Cami Bey'le ötekiler geldi. Mareşalin pek memnun olduğunu, İnsan Hakları Cemiyeti'nin programının hazırlanmasını istediğini söylediler. Cami Bey anlatıyordu:

"Mareşal, Halk Partisi'ne de, Demokrat Parti kurucularına da kızıyor. 'Tevfik Rüştü Aras'ı Sovyet dostluğunu savunduğu için iki parti de hırpalıyor. Aras haklıdır. Bize Sovyet dostluğu lazım. Sovyetler'in bizden Kars'la Ardahan'ı istediğini söylüyorlar. Sovyetler, Birinci Dünya Harbi'nin sonunda da bizden Van'a kadar olan vilayetleri istemişlerdi. Onlarla bir masaya oturduk, konuştuk, istedikleri vilayetleri almak şöyle dursun, bize Kars ve Ardahan'ı verdiler. Onlarla oturup konuşmak lazım. Bir Sovyet düşmanlığıyla hiçbir dava çözülemez,' diyor."

Cami Bey, mareşalin İnsan Hakları Cemiyeti'ne gösterdiği ilgiden çok memnundu.

Fakat gazetelerde mareşale ve Sovyetler Birliği'ne karşı hücumlar devam ediyordu.

Bu hücumlar mareşali sindirmek için açılan kampanyanın başlangıcıydı. Halk Partisi seçimlerde Demokratların büyük bir başarı sağlayacağını anlayınca, seçimleri öne aldı. Temmuz ayında seçimler yapıldı. Halk Partisi az bir farkla seçimleri kazandı. İnönü tekrar cumhurbaşkanı seçildi. Kâzım Karabekir meclis başkanı oldu. Recep Peker başbakan.

Mareşal, Ankara'dan döndükten sonra İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurulması için faaliyete geçti. Mareşal ve Tevfik Rüştü Aras'ın, İnsan Hakları Cemiyeti'nde Cami Baykut ve Zekeriya Sertel'le işbirliği yapması haberleri Ankara politika

çevrelerini telaşa düşürmüştü. Falih Rıfkı Atay, tertipli olarak Tefvik Rüştü'ye çatan yazılar yazıyordu. Tefvik Rüştü'nün Sovyet dostluğu hakkında yazdığı yazıları ele alan Falih Rıfkı şöyle diyordu:

Tefvik Rüştü Aras, kendi işlerimizi doğrudan doğruya Rusya'yla anlaşma çareleri arayarak halletmek yoluna gitmemizi tavsiye ediyor. İnsan Hakları Cemiyeti genel kâtibi bu yazılarımıza "isnat" ediyor. Sadece kendisinin bu türlü düşünenlerden olmadığını söyleyecek yerde, memlekette bu türlü düşünenler olduğunu adeta bizim icat ettiğimizi zannettirmeye çalışıyor. Fakat bu fikirler *Tan* gazetesinde geçen yıl apaçık yazılmıştı. Zekeriya Sertel, Cami Baykut'la beraber bu gazetede, ara sıra Tefvik Rüştü Aras imzasını da görüyorduk. Eski bir hariciye vekili, hele dışarı memleketlerde ismi etrafında yanlış rivayetler dönmesinden çekindiğini söyleyen bir siyaset adamı, iç ve dış umumi politika gidişinden bu kadar aykırı ve uzak yol tutan bir gazeteye yazdığı, ve onlarla yakın arkadaşlık ettiği vakit, kendi görüşü hakkında tereddüt olabileceğini düşünmeli değil miydi?

Bu yazıların çıktığı günde Tefvik Rüştü Aras'ın bir demeci hatırıma geliyor. Polonya sınırlarından bahsederek *The New York Times* muhabirine söyledikleri harfi harfine şunlardır: "Şurası da göz önünde tutulmak lazım gelir ki Sovyetler iki seneden beri harbin bütün yükünü omuzlarında taşıyarak sel gibi kan akıttıklarını haklı olarak hissetmekte olduklarından, bundan sonra Rus halkının bir kıtale daha sevk edilmemesi tedbirlerini aramalarını, hiç kimse tenkit etmek hakkını kendinde bulamaz. Bu kıtalin önüne geçmek için aranacak yollardan ve vasıtalarından biri hiç şüphe yoktur ki, Rus hudutları boyunca ve Rus hudutlarına yakın memleketlerde dost hükümetlerin teessüs etmesidir."

Falih Rıfkı Atay bu sözleri ele alıyor. Tefvik Rüştü Aras'ın Sovyet dostluğu istemesini bir suç, bir hıyanet sayıyordu. Falih Rıfkı İnsan Hakları Cemiyeti hakkında da makalesinde şöyle diyordu:

Bir gün Mareşal Fevzi Çakmak Ankara'dan İstanbul'a geliyor. Aynı trende Tefvik Rüştü Aras'ın da bulunduğunu gazetelerde okuyoruz.

Bunun arkasında merkez üyeleri arasında Zekeriya Sertel, Tefvik Rüştü Aras ve Cami Baykut'un bulunduğu bir İnsan Hakları Cemiyeti kurulacağını haber alıyoruz. Birçok insan Mareşal Çakmak'ın kurucular arasında bulunmasına şaşıyor. Demokratlar bu cemiyetten el çekiyor. Mareşale de müracaatlar yapıldığını işitiyoruz. Aldığımız son haber şu olmuştur: İstanbul'dan İzmir'e hareket etmek üzere bulunan Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul İnsan Hakları Cemiyeti'nin bir toplantısında bulunmuştur. Bu toplantıda mareşal cemiyetin reisliğine, Tefvik Rüştü Aras umumi kâtipliğine seçilmiştir. Cami Baykut cemiyet merkez üyeleri arasındadır. Bu faaliyetin ileride nasıl gelişeceğini bilmiyoruz. Anladığımız şudur ki, bu cemiyet, faşist damgasını vurduğu vatandaşlara kapılarını kapamıştır. Biz Türkiye'de faşistler bulunduğunu yalnız Moskova Radyosu'ndan işitiyoruz.

Cemiyete karşı bu kampanya bütün gazetelerde açılmıştı.

20 Ekim 1946'da İnsan Hakları Cemiyeti resmen kuruldu. Cemiyetin kurucuları, Mareşal Fevzi Çakmak, Tefvik Rüştü Aras, Demokrat Parti İstanbul Başkanı Kenan Öner, Zekeriya Sertel, Cami Baykut, Emekli General Sadık Aldoğan, eski milletvekillerinden Hasan Rıza Soyak, eski Berlin Büyükelçisi Hamdi Artak, meşrutiyet maliye bakanlarından Raşit Karel idi.

Cemiyet ilk oturumunu 19 Ekim'de Kenan Öner'in Karaköy Palas'taki yazıhanesinde yaptı. Başkanlığa Mareşal Fevzi Çakmak seçildi. Fakat Halk Partisi bu kuruluşu balatalamak için tedbirler alıyordu. İnönü için, mareşalin Demokrat Parti'yle, sollarla beraber çalışması en büyük tehlikeydi. Demokrat Parti, İnsan Hakları Cemiyeti münasebetiyle mareşale ve Tefvik Rüştü'ye yapılan hücumlardan korkmuş, Fevzi Çakmak ve Tefvik Rüştü'yle münasebetlerini kesmişti.

Falih Rıfku Atay 22 Ekim 1946'da *Ulus*'a yazdığı makalede şöyle diyordu:

Bazı politikacılar, (Mareşal ve Tevfik Rüştü Aras) ilk amaç CHP iktidarını yıkmak olduğu için var kuvvetleriyle Demokratların muhalefetini desteklemişler fakat Demokratlar kendilerini içlerine almamışlar, dostlarını dahi uzak tutmak ihtiyatını göstermişlerdir. Mareşalin reisliği altındaki İnsan Hakları Cemiyeti kurulduğu vakit, İstanbul'da görülen uyanıklığın sebebi meydandadır. Bu cemiyete kabul edilen solların kırmızılık derecesini kolayca farkediyoruz. Biz şunu sormak istiyoruz: Mareşalin adı CHP aleyhine olsun da kim olursa olsun, her çeşit cereyanları teşkilatlandırmak için bir büyü, bir tılsım mı sanılmaktadır. Mareşal bugün bir milletvekilidir. Mareşal kürsüden konuşmalı veya gazetelerde yazmalı. Mareşalin *Tan* gazetesini okumamış olması veya anlayabilecek kabiliyette bulunmadığı hatıra gelemez.

İnsan Hakları Cemiyeti'ne basında yapılan hücumlar o hale gelmişti ki, koca mareşal kendisine "komünist" dendiği için hemen soldan geri etti, gazetelere verdiği beyanatta cemiyetle alakasını kestiğini bildirdi. Arkasından Celal Bayar bu cemiyetle ilgisi olmadığını açıkladı. Kenan Öner de cemiyetle ilgisini kestiğini bildirdi.

22 Ekim tarihli *Ulus* gazetesi, olay hakkında şu bilgiyi veriyordu:

Mareşal Çakmak'ın başkanlığında kurulmuş olan İnsan Hakları Cemiyeti bir çıkmaza girmiştir. Kurucuları olan Mareşal Fevzi Çakmak, Cami Baykut, Zekeriya Sertel ve diğerleri daha geçen gün gazetecilere bilgi vermişler, cemiyetin resmen kurulduğunu açıklamışlardı. Mareşalin gazetecilere verdiği beyanat gazetelerde çıktıktan sonra işin rengi değişmiş, mareşal yeni bir demeçte bulunmuştur. Cemiyet başkanı bu sefer "aşırı solculukla malul kimselerin de kanaat bakımından bir nevi kızıl faşist olduklarını, tek şef sistemine

dayanan solculuğun da insanlık ve kanun harici sayılması gerektiğini" söylemiş ve kendisinin aşırı solcularla ve alelumum milli fikirlerin dışında kanaat besleyenlerle anlaşmasına ve işbirliği yapmasına imkân olmadığını ifade etmiştir.

Oysa Mareşal bir gün evvel, "İnsan haklarını arıyoruz, milliyet ve siyasi ideoloji bahis konusu değildir. İşaret ettiğimiz kutuplar insan haklarını aramak hususunda birleşmişlerdir," diyordu. Halbuki İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti'nin kuruluşunu vilayete bildiren istidada üç zatın imzaları vardı: Mareşal Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Araş ve Kenan Öner.

Mareşalin kısa bir zaman içinde sözünden cayması, hükümet basınında alay konusu oldu. Mareşalin bu garip beyanatı gazetelerde çıktıktan sonra, Cami Baykut kendisini ziyarete gitti. Mareşalden ayrıldıktan sonra, doğru bize geldi. Çok üzgün ve hiddetliydi. Cami Bey'in aldığı cevabı ben de merakla bekliyordum. Mareşalin 24 saat sonra neden sözünden caydığını kendisine sordum:

"Hani ya mareşal, insan haklarını, milletin haklarını korumak için, gerekirse kanını dökecekti?" dedim.

Cami Bey yüzünden sinek kovar gibi elini salladı, düşüncelerini şu cümlelerle belirtti:

"Bundan şu dersi almak lazımdır. Halk haklarını korumak için, ne bu siyasi partilere ne de düşünce mekanizması geçmişe bağlı devlet adamlarına güvenmelidir. Ancak kendi kuracağı teşkilatlara güvenmelidir. İşçi köylü, bütün halk davasını eline aldığı gün bu hakları koruyabilecektir."

Özdemir, Cami Bey'le beraber gelmişti. O da söze karıştı:

"Mareşali bu karara sevk eden korkusu değildir. Mareşalin etrafını saran gericiler, onun sizlerle işbirliği yapmasına engel oldular."

Hiçbir mazeret mareşali, kendisine komünist dendiği için kararından dönmeye sevk edecek bir etken olamazdı. Mareşalle komünizm arasında hiçbir bağ olamazdı. Mareşal mu-

halefete şahsi kinleri yüzünden geçmişti. Bir idealin peşinde değildi. İnsan Hakları Cemiyeti'nin şahsına zarar vereceğini anlayınca, hemen soldan geri etti. İnönü sistemli yaptığı hücumlarla, en büyük rakibini saf dışı etmişti. Celal Bayar da bundan memnundu. Böylece kendilerine rakip olacak bir kuvveti ezmişlerdi. Tefik Rüşti Aras iki cami arasında binamaz kalmıştı. Gazetelerde kendisine hücumlar devam ediyordu. 12 Kasım 1946'da Falih Rıfkı'nın kendisine yaptığı şiddetli hücumlara *Akşam* gazetesinde şu cevabı verdi:

Atatürk'ün açtığı yolda yürümekten başka bir yol düşünmeyenlerle başka yol bulmuş olanlar veya bulmak isteyenler veya bulduklarını sananlar vardır. Her şekilde herkesin niyeti memlekete hizmet olsa gerektir. Ben ilerlemeyi, memleketimize şimdiye kadar başarılar sağlamış olan Kemalizmde görenlerdenim. Bu kanaatle mareşali tebcil ediyorum. Ve onun yanında çalışmaktan zevk duyuyorum. Her ikimizin iş başında bulunduğumuz uzun yıllar içinde hep böyle olmuştur.

Artık İnsan Hakları Koruma Cemiyeti'nin başkanı ve üyeleri kendilerini savunma durumuna düşmüştü. Bu, İnönü'nün politika alanında bir başarısıydı. Memleketi, Amerika'nın boyunduruğu altına sokmaya çalıştığı bugünlerde, burjuvazinin bir kanadının sollarla işbirliği yapması hesaplarına uygun gelmemiştir. Onlar Amerikalılara, memlekette faşizm ve komünizm akımları olmadığını, hükümetin bu gibi cereyanları ezmeye muktedir olduğunu ispat etmek, Amerikan kredilerini artırmak istiyorlardı.

Tan, La Turquie matbaaları bu amaçla yıkılmıştı. *Yeni Dünya* Gazetesi, Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi kapatılmıştı. Şimdi de İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti'ni dağıtıyorlardı. Bütün bunlar Amerika'ya verilen tavizlerdi.

Solcu profesörler

1945-1946 yıllarında ilerici fikirlere, gazetelere, dergilere karşı yapılan baskı bundan sonra da devam etti. 1946 Haziran'ında Saraçoğlu çekilmiş, yerine Recep Peker gelmişti. Sol eğilimli profesörleri koruyan Hasan Âli Yücel Eğitim Bakanlığı'ndan atıldı, yerine Reşat Şemsettin Sırer getirildi.

Yeni bakan, Hasan Âli Yücel devrinde eğitimde yapılan birçok olumlu işi yıkma yolunda çalışmalarına başladı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalışan folklor profesörü Pertev Boratav, Doçent Niyazi Berkes ve Doçent Behice Boran'ın fakülteden atılmaları için bir kampanya başladı. 20-30 öğrenciye, profesörleri istemedikleri hakkında *Ulus* gazetesinde açık bir mektup neşrettirildi. Bir yandan fakültede, özellikle Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenciler, bu ilerici profesörlere karşı kışkırtıldı. Ankara'da, Yenışehir'de "Demirtepe Halk Partisi" ocağı bu çalışmaların merkezi oldu. Öğrencilere orada devamlı konferanslar veriliyor, bunlar sol, ilerici akımlara karşı kışkırtılıyordu. Bu konferansları tertipleyenlerin başında Kemal Çağlar vardı.

Nihayet 1947 Mart'ının beşinci ve altıncı günü, Pertev Boratav'ın bir konferansı bahane edilerek, üniversiteye karşı bir öğrenci gösterisi yaptırıldı. 27 Aralık 1947'de bu profesörlere kürsü verdiği bahanesiyle, rektör aleyhine bir gösteri tertiplendi. Rektör, öğrenciler tarafından linç edilme tehlikesinden kendisini zor kurtardı.

İlerici profesörler, ödevlerini kötüye kullanmak suçundan Ankara Asliye Mahkemesi'ne verildi.

Davaya 1948 yılı başlarında bakıldı. 1950 Şubat'ında Pertev Boratav'ın beraatiyle sonuçlandı. Behice Boran ile Niyazi Berkes'e hâkim ceza verdi. Bu karar da temyiz mahkemesi bozdu. Böylece Behice ile Niyazi de beraat etti.

Teferruatıyla anlattığım bu muhakeme sonuçlandıktan sonra, artık meselenin bittiği zannedilir. Oysa gerici çevreler, ilerici hareketleri bozmak için o kadar kararlıydı ki demokrasi, hak, kanun bir tarafa ille de memleketin ilerlemesi için

savaşan kuvvetleri yok etmek başta geliyordu. Reşat Şemsettin'den sonra eğitim bakanı olan [Hasan] Tahsin Banguoğlu ilerici profesörler aleyhine Millet Meclisi'nde bir kampanya açtı. Faşist olarak tanınan Fahri Kurtuluş, Behçet Kemal Çağlar, Emin Soysal bu hareketin başındaydı. Demagogların gayretiyle yaratılan hava içinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bu profesörlerin kürsülerinin kaldırılmasına karar verildi. Yani sosyoloji ve folklor dersleri... Profesörlerle beraber 21 kişinin de kürsüsü kaldırıldı. Bu kürsülerin kaldırılmasına karşı mecliste yalnız iki ses duyuldu: Biri Adnan Adıvar, öteki de Sadık Aldoğan Paşa...

Böylece memleketin bu yetişmiş kıymetli unsurları akim hale getirildi, fikir hayatının dışına atıldı. Bundan da sadece memleket zarar etti. Bunların bir kısmı memleket dışına çıkmak zorunda bırakıldı. Yabancı memleketler, üniversitelerinde bunlara yer verdi. Bugün Pertev Naili Boratav Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde büyük başarılar kazanmış bir folklor profesörüdür. Muzaffer Şerif, Amerika'da kitapları üniversitelerde yardımcı kitap olarak okutulan ünlü bir psikoloji profesörüdür. Niyazi Berkes, Kanada'da üniversitede sosyoloji profesörüdür, memleket hakkında önemli eserler yazmaktadır. Behice Boran da [Türkiye] İşçi Partisi'nin yönetim kurulunda önder rolü oynamaktadır.

Bu, memleketimizde burjuvazinin aydınlara, ilericilere karşı yürüttüğü gerici politikanın acıklı bir hikâyesidir.

XII

Provokasyonlar Devam Ediyor

Hapishaneden çıktıktan sonra evimiz ziyaretçilerle dolup boşalıyordu. Bunlar arasında tanıdığımız dostlardan başka, tanımadığımız kimseler de vardı. Güya geçmiş olsuna geliyorlardı. Fakat bunların emniyet tarafından gönderilmiş provokatörler olduklarını anlamak güç değildi. Bir gün Arslan Kumbaracı adında, sakallı bir genç geldi. Bize yana yakıla polisin izlemi altında olduğunu, memleketten çıkıp İsrail'de Türkiye hakkında bir kitap yayımlayacağını söyledi. Benden ve Zekeriya'dan bu kitapta kullanmak üzere yazı istedi.

Kendisine, Türkiye hakkında kitap yazmak için memleket dışına çıkmaya lüzum olmadığını, benim artık yazı yazmamak, dinlenmek kararında olduğumu söyledim. O, ziyaretlerine devam ediyor, her gün yeni bir provokasyon yapıyordu. Sonraları bu gencin, milletlerarası bir casus olduğu, İngilizler ve Amerikalılar hesabına çalıştığı meydana çıktı. Bunun gibi birçok provokasyonlarla karşı karşıyaydık. Bu şartlar altında savaşa devam etmek imkansızdı. Artık gazete çıkaramazdık. Bir gün *Hürriyet* gazetesini çıkaran Sedat Simavi ziyaretimize gelmişti. Sedat eski bir dostumuzdu. Ona, *Hürriyet* gazetesinde imzasız yazı yazmayı teklif ettim. Sedat, üzüntülü bir dille cevap verdi:

"Size çok saygım var. Fakat sizden imzalı veya imzasız yazı almaktan korkarım."

"Polis hikâyeleri tercüme edeyim."

“Herhangi bir şekilde sizinle ilişki kurmaktan korkarım.”

Artık basın alanında hiçbir şekilde çalışmak mümkün olamayacağını anlamışım. Polis baskısından nefes alamaz bir hale gelmişik. Bugünlerde hep Gogol’un “İvan Fyodoroviç Sponka” adlı hikâyesini hatırlardım. İvan Fyodoroviç ordudan çekilmiş bir subaydır. Teyzesi malikanesini idare etmek üzere kendisini yanına çağırıyor. Ona aynı zamanda evlenmeyi teklif ediyor. İvan kadından ve evlenmekten şiddetle kaçınan bir adamdır. Bir akşam rüyasında, yatağının yanına konmuş bir karyolada birisinin yattığını görür, sorar: “Sen kimsin?” “Ben senin karınım,” cevabını alır. İvan sol yanına döner, orada da bir kadın yatıyor. “Sen kimsin?” diye sorar. “Ben senin karınım.” İvan yataktan fırlar, bahçeye çıkar. Başından şapkasını çıkarır, şapkanın üstünde de bir kadın görür. Elini cebine sokar, oradan da bir kadın çıkar.

Ben de tıpkı İvan Fyodoroviç gibi elimi cebime soksam, polis çıkacaktı.

Ankara’da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ndeki profesörlerin işine son verildikten sonra, Eğitim Bakanlığı üniversitelerde, sanat enstitülerinde, tiyatrodaki bütün ilericilere karşı savaş açmıştı. Bunların hepsi ya vekâlet emrine alınıyor ya Anadolu’nun ücra köşelerindeki okullara gönderiliyor yahut işlerine tamamıyla son veriliyordu. Bu sıralarda Sabahattin Ali’nin de konservatuvardaki işine son verildi. Sabahattin, Ankara’dan döndükten sonra, bir gün ziyaretimize geldi. Aziz Nesin’le beraber *Marko paşa* adında bir mizah dergisi çıkaracaklarını söyledi. Sabahattin yerinde duramıyor, ikide bir gözlüklerini gözünden çıkarıyor, küçük gözlerini yumarak anlatıyordu:

“Bu öyle bir dergi olacak ki, bunun içerisinde politika, ideoloji, sosyal konular halka bir şerbet gibi içirilecektir.”

Gerçekten de *Marko paşa*, o sıralarda hiçbir dergiye nasip olmayan bir başarı kazandı. Sabahattin ve Aziz Nesin gibi iki büyük kuvvetin birleşmesi, ortaya yepyeni bir mizah dergisi çıkarmıştı. Aziz Nesin, bütün mizah kabiliyetini, ilk önce bu dergide göstermiştir diyebiliriz. *Marko paşa* 60 bin

tiraj yapıyordu. Anadolu'nun her tarafına *Marko paşa*, eski *Nasreddin Hoca* dergisi gibi bütün halka mal olmuştu. Köylerde, kasabalarda, şehirlerde *Marko paşa* okunuyordu.

İdareci çevreler derginin bu başarısından korktu. Hükümet ve polis, her yerde olduğu gibi bu derginin çıkmasını zorlaştıracak tedbirlere başvurdu. Fakat Sabahattin ve Aziz Nesin yılmadı. *Marko paşa* kapatılınca *Merhum paşa'yı* çıkardılar. O da kapatıldı. *Malum paşa'yı* çıkardılar.

Aklımda kaldığına göre, bu dergi bir yıl kadar devam etti. Nihayet polisin provokasyonları, baskıları sonunda kapanmak zorunda kaldı. Dergide yazdığı yazılar yüzünden Sabahattin aleyhine savcılık tarafından çeşitli davalar açılmıştı. Sabahattin'i tevkif ettiler. Üsküdar Hapishanesi'nde yatıyordu. İki de bir ziyaretine gidiyorduk. Bir gün arkadaşlar, karısı Aliye ile kızı Filiz'in babasını görmek üzere İstanbul'a gelmek istediğini, paraları ve gidecek yerleri olmadığını, bizde misafir kalıp kalamayacaklarını sordular. Memnuniyetle kabul ettik.

Aliye ile Filiz geldi. Bir gün Sabahattin'i ziyaret için beraberce hapishaneye gittik. Sabahattin bizi hapishane müdürünün odası yanında, küçük bir odada karşıladı. Filiz'in boynuna sarıldı, çocuk gibi ağlamaya başladı. Babasının ağladığını gören Filiz de ağlıyordu. Karısı, kızı alıp dışarı çıkardı. Yalnız kalınca sordum:

"Sabahattin bu ne hal? Senin gibi bir adama ağlamak yaraşır mı?"

Eğildi ve yavaşça kulağıma fısıldadı:

"Bunlar beni, Nâzım Hikmet gibi hapishanelerde çürütecek. Aleyhime açılmış daha beş dava var. Ben kaçmaya karar verdim. Burada tanıdığım H. beni 24 saatte memleket dışına çıkaracağını, teşkilatları olduğunu söyledi. Kaçacağım."

"İlk defa tanıdığın bir adama, hayatını nasıl emanet edeceksin?"

"Öyle değil... İtimat ettiğim dostlarım da bu adamı tanıyor."

Sabahattin bir çocuk gibi saftı. Söylenenlere inanmıştı.

“Böyle bir kararın varsa bunu ne diye bana söyledin? Bunu kimsenin bilmemesi lazım.”

“Yalnız sana söylüyorum,” dedi.

Fakat sonraları Sabahattin’in bu sırrı daha başkalarına da söylediğini duydum. Sabahattin’in başına gelenlerde bu gevezeliğinin de etkisi oldu. Sabahattin hapishaneden çıktıktan sonra, tanıdığı bir ailenin evine misafir oldu. Bir gün yine ziyaretimize gelmişti.

“Ben,” dedi, “ticaret yapmaya karar verdim. Hiçbir yerde çalışmama imkân vermiyorlar. Evinde kaldığım bu ailenin tanıdığı zengin bir hanım, artistleri, yazarları himaye edermiş. Ona benim durumumdan bahsetmişler. Hayatımı kazanmak için ticaret yapacağımı söylemişler, bana bir kamyon almasını rica etmişler. O da kabul etmiş. Kamyon alındı. Şimdi bir şoför arıyoruz. Hemen Anadolu’ya bir seyahate çıkacağız.”

Sabahattin bu kamyonla Anadolu’ya gitti. Dönüşte kamyon hikâyesini şöyle anlatıyordu:

“Romancıdan tüccar olmazmış meğer! Kamyonu yükledik. Fakat gelirken kara saplandık. Kamyon gidemeyince, eşyaları boşalttık, trene yükledik, beraberce geldik.”

Sabahattin bir taraftan anlatıyor, bir taraftan kahkahalarla gülüyordu. Bir zaman sonra Sabahattin yine geldi.

“Ben artık kaçıyorum,” dedi. “Hapishanede tanıdığım H. bütün işi yoluna koydu. Evinde kaldığım A. Hanım da bavulumu hazırladı. Çamaşırlarımın üzerine markamı yazdı. Aliye’nin, Filiz’in bundan haberi yoktur. Ben Bulgaristan’a varduktan sonra onlara yazacağım.”

Sabahattin ortadan kayboldu. Hepimiz kaçtığına hükmetmiştik. Bundan sonra aylarca sesi, sedası duyulmadı.

İlericilerin savaşı durmadı

Biz olayları uzaktan seyrediyorduk. Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki savaş keskinleşmişti. Demokratlar, muhalefet partisi olarak Halk Partisi’ne hücum ediyor, gelecek seçimleri kazanmak için savaşıyorlardı.

Bir gün üniversite doçentlerinden Halet Çambel geldi. Halet, Fransa'da tahsil görmüş, Almancayı, Fransızca'yı, İngilizce'yı anadili gibi bilen, arkeoloji alanında ihtisas yapmış, son derece enerjik bir kadındı. Kendisine üniversite profesörlerinden şikâyet ettim:

"Biz memlekette bir hürriyet ve demokrasi savaşı yaptık. Üniversite bu davanın yanında yer alacağına, öğrencilerini üzerimize saldırttı. Matbaaların yıkılması karşısında bir tek profesör, doçent sesini çıkarmadı," dedim.

Halet, "Öyle değil," dedi, "üniversite profesörleri arasında sizin davanızı destekleyenler var. Mehmet Ali Aybar, sınıfta öğrencilerine matbaaların yıkılması üzerine çok cesurane bir konuşma yaptı. Hükümeti tenkit etti," dedi.

Bu üniversitede çıkan tek sestir.

Halet, "İsterseniz, sizi onunla tanıştırayım," dedi. Memnuniyetle kabul ettim. Mehmet Ali Aybar'ın *Vatan* gazetesinde demokrasi lehine yazdığı kuvvetli yazılarını okuyorduk. Fakat kendisini tanımamıştık. Onunla tanışmamız böyle oldu.

Mehmet Ali, Fransa'da hukuk tahsil etmiş, ilerici bir gençti. Marksizmi iyi okumuş, memleketin kalkınması, sosyal hareketlerin gelişmesi hakkında çok enteresan fikirleri vardı. Tanıştıktan sonra yaptığımız konuşmalarda hepimiz hareketsiz kalmaktan şikâyet ediyorduk. Mehmet Ali çalışmasına devam ediyordu. Bir arkadaşıyla beraber *Nuhun Gemisi* adında bir dergi yayımladı. Bu dergide memleket olaylarını inceleniyor, daha ziyade Amerika'ya verilen imtiyazlara karşı memleketin bağımsızlığı savunuluyordu. Amerikan boyunduruğuna karşı ilk tepkiler bu dergide ve bundan bir müddet sonra Mehmet Ali Aybar'ın çıkardığı *Zincirli Hürriyet* dergisinde yapılmıştır, diyebiliriz. *Nuhun Gemisi* birkaç nüsha yayımlandıktan sonra kapandı. Mehmet Ali Aybar bundan sonra *Zincirli Hürriyet* adlı bir dergi çıkarmaya teşebbüs etti. Fakat İstanbul sıkıyönetim mıntıkası olduğu için, derginin İstanbul'da yayımlanmasına izin vermediler. Mehmet Ali dergi çıkarmak üzere İzmir'e gitti. 1947'de dergisini İzmir'de yayımladı. Bu dergi de halk arasında büyük bir sevgiyle karşılandı. Fakat yine polisin teşvikiyle gericiler,

ırkçılar, derginin çıktığı matbaaya hücum etti, dergi nüshalarını yaktılar.

Mehmet Ali, İstanbul'a döndükten sonra savcılık aleyhine bir dava açtı. Davası tutuklu olarak görüldü. Mehmet Ali'yi Üsküdar Hapishanesi'ne götürdüler. Üsküdar, Moda'ya yakın olduğu için kendisini sık sık ziyaret ediyorduk. Fakat Mehmet Ali tunç bir heykel gibi sağlamdı. Başladığı davayı sonuna kadar götürmeye azmetmiş bir idealist gibi, hücumlar karşısında dımdık duruyordu. Bu tevkif olayından sonra yine hükümetin emriyle ve üniversite senatosunun kararıyla Mehmet Ali üniversitedeki kürsüsünden uzaklaştırıldı.

Ötede beride çıkan ilerici dergiler birbiri ardı sıra kapatılıyor, sahipleri hapse gönderiliyordu. Artık Moda'daki evimiz, işsiz aydınların bir merkezi olmuştu. Memleketin en kıymetli unsurları çalışamaz bir hale getirilmişti. Sık sık buluşup dert yanardık.

Sabahattin'in öldürülmesi

1948 yılıydı. Bir gün gazeteleri açtığımız zaman şöyle bir havadisle karşılaştık: "Sabahattin Ali'nin cesedi, Türk-Bulgar hududunda, bir ormanın içinde bulunmuştur."

Hikâye aşağı yukarı şöyle anlatılıyordu:

Polisin kaçakçılarla mücadele eden bir şubesi, bir kısım kaçakçıları ele geçirmiş. Bunlar arasında birinin üzerinde Sabahattin Ali'nin elbiseleri bulunmuş. Tahkikatı genişletmişler. Elbiseleri satanın Ali Ertekin isminde Yugoslavyalı bir muhacir olduğu anlaşılmış. Tevkif edilen sanık, Sabahattin'i kamyonla Bulgar hududuna götürdüğünü, Sabahattin'in ona bu işi yapmak için para teklif ettiğini, zaten Anadolu'ya kamyonla gittiklerini, kendisinin kamyonun şoförü olduğunu söylemiş. Ertekin, Sabahattin'e, Bulgaristan'a niçin kaçtığını sormuş. Güya Sabahattin, "Ben komünistim, komünistler arasında çalışmaya gidiyorum," demiş. Bu söz Ali Ertekin'in milli duygularına dokunmuş, bu sebeple Sabahattin'i öldürmüş.

Gazetelere akseden bu hikâye, pek akıl ve mantığa sığmıyordu. Sabahattin'e kamyonu alan M. Hanım'ı tanıyordum. Biraz daha bilgi almak ümidiyle kendisini gördüm. M. Hanım büyük bir telaş içindeydi. "Eyvah, şimdi benim adım da gazetelere geçecek," diye üzülmüyordu. Bana kamyonun alınması hikâyesini anlattı. Sabahattin'in anlatıklarına uygundu. Kamyon A. Hanım'ın ve kocasının yardımıyla alınmıştı.

Şoförü kendisine kimin bulduğunu sordum, "Emniyet amirlerinden K.A. Bey buldu," dedi ve ekledi: "Bu sabah kendisine telefon ettim. Bana, merak etmemekliğimi, adımın gazetelere geçmeyeceğini söyledi."

Bu sözler bana çok şeyler öğretmişti. Sabahattin'in öldürülmesinde emniyetin parmağı olduğu anlaşılıyordu. Sabahattin'in öldürülmesi hepimizi çok üzmüştü. Ona bu tuzak daha Üsküdar Hapishanesi'nde yattığı günlerde kurulmuştu. Sabahattin bu tanımadığı insanların sözüne inanarak, kendini bu tehlikeli maceraya atmıştı.

O akşam, artık hapisten çıkmış olan Mehmet Ali'yi Kuzguncuk'taki evinde ziyaret ettik. Bizden önce daha bazı arkadaşlar da gelmişti. Herkes bu ölüm olayı etrafında tahminler yapıyordu. Biz Sabahattin'in kaçmak istediğini bildiğimiz için olayı gazetelerin yazdığı gibi düşünemiyorduk. Gazetelerin verdiği bir bilgiye göre Ali Ertekin, Sabahattin'i parasını almak için öldürmüştü. Oysa cebinde pek az para bulunmuş. Çantasında güya, Karl Marx'ın, Lenin'in kitapları varmış.

Bulgaristan'a kaçan bir adamın bu kitapları yanında götürmeye hiç ihtiyacı yoktu. Olay gazetelere belirli bir yerden veriliyor, gerçekler saklanıyordu. Bugün hâlâ Sabahattin'in nasıl öldürüldüğü tamamıyla aydınlanmış değildir.

Türkiye'de sollara karşı baskı, işkence günlük olaylardandı. Fakat bu hareketler açık bir terör şeklini almamıştı. Öldürme olayları, ara sıra poliste dövülenler arasında oluyordu. Fakat bir yazarın, memleketin tanınmış bir romancısının bu şekilde öldürülmesi, o tarihlerde rastlanan olaylardan değildi. Tan Matbaası'nı yıktıkları gün de beni öldürmek

için kırmızı mürekkep şişeleriyle gelmişlerdi. Orada bulunsaydım, belki kurbanlardan biri de ben olacaktım. Biz olay etrafında konuyu tartışırken kapı çalındı. Gece saat on birdi. İçeriye Arslan Kumbaracı girdi. Güya çok kederliydi.

“Yarın sabah, Sabahattin’in naaşını İstanbul’a getiriyorlar. Hepimiz onun cenazesini karşılamaya gitmeliyiz,” dedi.

Bunun bir provokasyon olduğunu derhal anladık. Bizi, cenazeyi karşılamaya gönderecekler, sonra komünistler Sabahattin’in cenazesinde gösteri yaptılar diyecek, belki bizi tevkif edeceklerdi. O günkü hava içinde Sabahattin’in cenazesini karşılamak bir taktik hatası olurdu. Saat on ikide Mehmet Ali’nin evinden çıktığımız zaman, kapının biraz ilerisinde iki çek çek arabası duruyordu. O saatte Kuzguncuk’ta araba bulmak imkânsız bir şeydi. Arslan Kumbaracı geldiği arabayı bekletmiş ve yedeğinde daha bir araba getirmişti. Polis adım adım bizi izliyordu.

İşte Sabahattin’i böyle korkunç bir macerada kaybettik.

İlericilerin savaşı durmadı

Bütün baskılara rağmen, ilericiler savaşlarına devam ediyordu. Nâzım Hikmet’in hapishaneden çıkarılması konusu burjuva gazetelerine bile düşmüştü. Ahmet Emin Yalman, 14 yıldan beri hapishanede yatan Nâzım Hikmet’in affedilmesi için gazetesinde bir kampanya açmıştı. Avukat Mehmet Ali Sebük, Nâzım’ın affi konusunu, hukuk bakımından *Vatan* gazetesinde inceliyordu. Komünistlere, sollara, ilericilere şiddetle baskı yapıldığı bir devirde, Yalman’ın bu konuyu niçin ele aldığı bir muammadır. Bir rivayete göre gerici çevrelerin ilhamıyla bu meseleyi ortaya atmıştır. Nâzım Hikmet hapishanede yaşadığı yıllarda dahi gençler, işçiler üzerinde etki yapmaktan uzak kalmıyordu. Yazdığı şiirler gizli olarak elden ele geziyordu. Gerici çevreler, Nâzım’ın vücudunu ortadan kaldırmak istiyordu. Bu işin hapishanede yapılması güçtü. Bir defa buna teşebbüs etmiş fakat muvaffak olamamışlardı. Bu olayı Nâzım Hikmet 1942’de kendisini Bursa Hapishanesi’nde ziyaret ettiğim zaman bana kendisi anlatmıştı. Hapis-

haneye tutuklu olarak bir faşist subay getirmişler. Subay, Nâzım'ı öldürtmek için hapishanede birkaç katili para vere rek kandırmış. Fakat hapishanede mahkûmların çoğu Nâzım'ı bir baba gibi severdi. Onun etrafında adeta nöbet tutarlardı. Bu dostlar teşebbüsü duymuş, tertibin hazırlandığı gece, Nâzım'ı öldürmeye teşebbüs edecekleri dakika katilleri yakalamışlardı. Hapishane müdürü Nâzım'ı pek severdi. Bu teşebbüs üzerine faşist subayı hapishaneden uzaklaştırmış, böylece Nâzım da kurtulmuştu.

Şimdi Nâzım'm kurtarılması için Yalman'ın gazetesinde açılan kampanyayı, yine böyle bir teşebbüsü tekrarlamak istediklerine yoranlar vardı. Ahmet Emin'i alet olarak kullanıyorlar, diyorlardı. İkinci rivayete göre Ahmet Emin Yalman bu sıralarda Demokrat Parti'yle beraber çalışıyordu. Demokrat Parti, Nâzım'ın kurtarılması davasını desteklemekle ilericileri kazanmak istiyordu. Bu rivayetlerin hangisi doğru bilmiyorum. Fakat Nâzım'ı kurtarma davasını samimiyetle ele alan yine ilericiler oldu. Bazı gençler *Nâzım Hikmet* adında bir dergi yayımladı. Nâzım'ın şiirlerini bastılar, kurtarılması için kampanya açtılar. Nâzım Hikmet'in kör anası Celile Hanım, "Evladımın hayatını isterim," levhasını göğsünde taşıyarak, köprü üstünde, geçit yollarda gezdi. Devlet makamlarına başvurdu. Bazı gazetelerde Nâzım'a yapılan zulüm hakkında yazılar yazıldı. Nihayet Nâzım'ı destekleyenler, Çelik Palas adı verilen bir salonda toplandı, konuşmalar yaptılar. Nâzım'ın anası, yüreklere dokunan bir konuşma yaptı. Bu sırada faşist gençler, polisin izniyle toplantı yerini bastı. Her tarafa saldırmaya başladılar. Elleri ne geçeni dövüyor, hırpalıyorlardı. Polis hiçbir müdahalede bulunmuyordu. Nihayet toplantıya katılanları gizli bir kapıdan çıkartıp birçoğunu polis karakoluna götürdüler. Bunları bir gece nezaret altında tuttular. Faşistler kollarını sallaya sallaya binadan çıktılar. Yollarda rastladıkları Nâzım taraftarlarına saldırıyor, yüzlerine tükürüyorlardı.

Bu kampanyadan sonra Moskova, Fransa ve diğer Avrupa memleketlerinde de Nâzım'ın kurtarılması için kampanyalar

açıldı. İnsanlığın vicdanı, dünyanın en büyük şairlerinden biri olan Nâzım Hikmet'e karşı işlenen bu cinayeti affetmiyordu. Nihayet hükümet bu iç ve dış baskının etkisi altında hastalığından ötürü Nâzım'ı Bursa Hapishanesi'nden, İstanbul'da bir hapishaneye nakletme kararını verdi. Fakat onu tamamiyle serbest bırakmaya yanaşamıyordu. Onu Üsküdar Hapishanesi'ne naklettiler. Nâzım bu kararı protesto etmek, tamamiyle serbest bırakılmasını sağlamak için açlık grevi ilan etti.

Bu sıralarda Mehmet Ali Aybar da *Zincirli Hürriyet* dergisi yüzünden açılan davayı kaybetmiş, Üsküdar Hapishanesi'nde yatıyordu. Hapishaneye gittim. Mehmet Ali Aybar'ı gördüm. Mehmet Ali'ye, "Nâzım'a hiç olmazsa vitamin verilemez mi?" dedim. "Olamaz," dedi, "su bile içmiyor."

Nâzım'ın durumu ağırlaşıyordu. Her gün bizim evde toplanıyor, Nâzım'ın kurtarılması için çareler arıyorduk. Hastane doktorları, Nâzım'ın ancak bir-iki günlük hayatı kaldığını söyledikleri zaman hepimizi telaş aldı. Ne pahasına olursa olsun Nâzım'ı kurtarmak lazımdı. Birçoğumuz açlık grevini bozmasını uygun gördük. Arkadaşların ricasını bildirmek üzere Ressam Abidin Dino'yu, Zekeriya Sertel'i Nâzım'a gönderdik.

Nâzım ricamızı kabul etmişti. Grevi bozdu. Bundan sonra hükümet de Nâzım'ın serbest bırakılması kararını verdi. Nâzım hapishaneden çıkar çıkmaz Vâlâ Nureddin'in evine gitmişti. Bir müddet sonra kendisini orada ziyaret ettim. Biraz kendisini toplamıştı. Uzun uzun konuştuk. Müsterek çalışma hayatımızdan, Tan Matbaası'nın yıkılmasından, bugünkü durumumuzdan söz açtık. Nâzım aynen şöyle diyordu:

"Beni 14 sene boşu boşuna yatırdılar. Hiçbir günahım yoktu. Kitapçılarda, resmen satılan kitaplarımı bir-iki gence vermek, engizisyon devrinde bile belki suç sayılmazdı. 14 yıl, ağza kolay... Bir masum adamın 14 yıl bu acıyı gönülde taşıması, ıstırapların en müthişidir. Yüreğimi çatlatan da bu oldu. Eğer bir suç üzerinde yakalansaydım, hiç üzülmezdim."

Nâzım sinirli sinirli yerinden kalktı, bir aşağı, bir yukarı dolaşıyordu.

“Bir gün, benim suçsuzluğum meydana çıkacak fakat ben kaybettiğim 14 yılı nasıl yerine koyacağım?! Yüreğim, yüreğim, kalan günlerimin de sayılı olduğunu söylüyor bana.”

Nâzım tekrar oturdu. İki eliyle yüzünü örttü.

“Bize bu memlekette artık çalışma imkânı vermeyecekler,” dedi.

Çok düşünceliydi. Şimdi kendisini en çok üzen şey, hayatını kazanma zorluğu.

Nâzım’la sık sık görüşmekten çekiniyorduk. Bir akşam gece saat ondan sonra, Zekeriya’yla Cevizlik’te, anasının evinde kendisini ziyarete gittik. Bu saatten sonra evinin etrafındaki emniyet memurlarının çekildiğini duymuştuk. Bizi anesi Celile Hanım karşıladı. Geldiğimize pek sevindi. Burası yıkık dökük ahşap bir binaydı. Tahta merdivenlerden yukarı çıktığımız zaman Nâzım’ı karşımızda bulduk. Sesimizi duymuş, sahanlığa çıkmıştı. Karısı Münevver de oradaydı. Hepsisi geldiğimize pek sevindi. Odaya girdiğimiz zaman içerde bir genç vardı. Nâzım tanıttı:

“Ressam [İbrahim] Balaban... Benim hapishane arkadaşım.”

Odanın duvarları çepeçevre tablolarla süslenmişti. Bir renk yağmuruna tutulmuş gibi gözlerim kamaştı. Nâzım tablolar hakkında bize bilgi veriyor, Balaban’ı hapishanede nasıl ressam olarak yetiştirdiğini anlatıyordu. Bir köy çocuğunun bu istidadı karşısında hayretler içinde kalmıştık.

Nâzım masasına döndü, daktiloda yazdığı kâğıtları topladı.

“Şimdi çocuk şiirleri yazıyorum,” dedi. “Hayatımı kazanmam lazım. Meğer çocuk şiiri yazmak ne zor işmiş.”

Kore’ye asker gönderiyoruz.

Harp sonunda Orta Avrupa’da sosyalist devletler kurulmuştu. Asya’da, Afrika’nın birçok yerinde milli kurtuluş harpleri yürütülüyordu. Harp sonunda dünya ölçüsünde bir egemenlik kurmak isteyen Amerika, sosyalist devrimleri,

milli kurtuluş hareketlerini boğmak kararındadır. Amerikan tekelleri için Türkiye politik ve ekonomik bakımdan önemlidir. Sovyetler Birliği'ne, sosyalist memleketlere karşı açmayı tasarladığı bir harpte Türkiye bir atlama tahtası rolünü oynayabilirdi. Geri kalmış Türkiye, Amerikan sermayesi için bir sürüm pazarı olabilirdi. Amerika bu amaçlarla Türkiye'yi boyunduruk altına almak kararını vermişti.

Halk Partisi ve hükümeti, harp yıllarında ve sonraları yürüttüğü baskı politikası yüzünden halkın güvenini kaybetmişti. Harp içinde müttefiki olan İngiltere'yi, Sovyetler Birliği'ni gücendirmiş ve yalnız kalmıştı. Kendisine bir destek aradığı için, Marshall Yardımı gibi anlaşmalarla yüzünü Amerika'ya çevirdi. Türk burjuvazisi, Amerikan tekelleriyle işbirliği yapmakta kendisine fayda görüyordu. Bu durumdan faydalanan Amerika, daha ilk hamlede Güney Kore'den Kuzey Korelilere karşı açtığı harbe Türkiye'den asker istedi. Birleşmiş Milletler bayrağı altında Türk askerleri Kore'ye gönderildi. Amerika elindeki atom silahına güvenerek bütün milletleri bir üçüncü dünya harbiyle tehdit ediyordu. Birleşmiş Milletler Amerika'nın emirlerini yerine getiren bir kuruluş haline gelmişti. Amerika'nın komünizme karşı açtığı savaş, yalnız Sovyetler Birliği'ne karşı değil, bütün geri kalmış milletlerin bağımsızlık hareketlerine karşı bir savaştı. Komünizm düşmanlığı, geri kalmış memleketlere girmek ve bunları sömürmek için elinde bir pasaporttu. 600 milyonluk Çin'in komünizme geçmesi, ona büyük bir pazarını kaybettirmişti. Çin'den sonra, Asya'nın bazı yerlerinde sosyalist eğilim taşıyan hükümetler kurulmuştu.

Kore, İkinci Dünya Harbi'nden sonra Sovyetler'in yardımıyla Japonların istilasından kurtulmuş, bağımsız bir devlet kurmuştu. Kuzey Kore'de sosyalist bir rejim kurma akımı geliyordu.

Oysa Amerikan tekelleri, Kore'nin madenlerine, servet kaynaklarına el koymuştu. Çin'e karşı, Çan Kay Şek idaresindeki Formoza hükümetini silahlandığı gibi, Kore'nin geri ci unsurlarını da yeni demokratik hükümete karşı silahlan-

dırmuş, Birleşmiş Milletler bayrağı altında bir içharbi körüklemişti. Türkiye, Amerikan emperyalistlerinin kumandası altında bu harbe sürüklendi.

Hükümetin Kore'ye asker göndereceği haberi, halk arasında bir bomba gibi patladı. Kendimize saldırmayan, aramızda ne tarihî bir düşmanlık, ne bir menfaat zıddiyeti bulunan Kore'ye neden asker gönderiyorduk? Bunun halk arasındaki tepkisini gösteren bir hatıramı da buraya kaydediyorum.

Kalamış'tan Moda'ya geçmek için sahile iniyordum. Deniz sert... Mavi dalgalar köpürüp köpürüp sahile çarpıyor. Kalamış'ın tanınmış sandalcısı Osman Ağa, paçalarını dizkapaklarına kadar sıvamış, denizde sandalını temizliyor. Kendisine sesleniyorum.

"Osman Ağa, Moda'ya geçebilir miyiz?"

"Neden geçemeyelim?!" cevabını veriyor. Sandalda gidiyoruz. Dalgalar sandalı bir o yana, bir bu yana yatırıyor. Osman Ağa'ya bu deniz vız geliyor. Bir ara kürekleri yavaşlattı:

"Bacı," dedi, "de bana, Kore nere?"

Osman Ağa'ya Kore'yi anlatmak güçtü:

"Uzak, çok uzak. Büyük denizlerin arkasında."

"Biz ora neden asker gönderiyoruz? Bize saldırdılar mı? Bize ne fenalık ettiler?"

"Saldırmadılar. Fenalık da etmediler. Amerika ona saldırdı. Bizim hükümet de Amerika'nın yardımına gidiyor."

Osman Ağa kaşlarını çatı:

"Elin gâvurundan bana ne? Kore nere, biz nere? Köyde oğlumdan mektup aldım. Askere çağırıyorlarmış. Yazacağım ona, askere gitmesin, dağa çıksın."

Herkes birbirine soruyordu: "Kore nere, biz nere?"

Fakat bu yüce denizlerin arkasındaki Kore'ye askerlerimizi gönderdik. Kunuri'nin karlı dağları üstünde, çeşitli cephelelerde evlatlanımızı Amerikan tekelleri uğruna kurban verdik. Amerika ilk ateş hattına Türk erlerini sürdü, onları kumar fişleri gibi bol keseden harcadı. Falih Rıfkı Atay'ın dediği gibi, Amerikan zırhlıları demirini Türk halkının kalbine değil, Türk halkının bağımsızlığına atmıştı. Kore'de dökülen

kanlar, tümsek tümsek yükselen mezarlar, Amerikan dolarlarına ödediğimiz karşılıktı.

Barışseverler Cemiyeti

Barışseverler Cemiyeti, Behice Boran'ın başkanlığı altında, Kore Harbi'nden az önce kurulmuştu. İkinci Dünya Harbi'nden sonra bütün dünyanın ilerici kuvvetleri, üçüncü bir dünya harbine karşı bir barış savaşı açmıştı. Sovyetler Birliği'nin yardımıyla dünya barış konseyi kurulmuştu. Her tarafta barış teşkilatları kuruluyor, barış için imza toplanıyordu. Türkiye'de Barışseverler Cemiyeti'nin kurulması, bu dünya ölçüsündeki hareketin bir parçasıydı. Barışsever Türk halkı arasında gördüğü iyi karşılanmanın bir sonucuydu.

Ben bu cemiyetin bazı toplantılarına katılıyordum. Tan Matbaası yıkıldıktan sonra benim adımın cemiyete zarar getireceği endişesiyle, aktif bir rol almamıştım. Barışseverler Cemiyeti bir *Barış* dergisi yayımlıyordu. Burada imzasız yazılar yazıyordum. Bu sıralarda ortaya yayılan Türkiye'nin Kore'ye asker göndereceği haberi, halk arasında çok kötü bir tepki yaptığı gibi, ilericilerin de harekete geçmelerine vesile oldu. Barışseverler Cemiyeti hükümetin bu kararını protesto etmek üzere bir beyanname yayınladı. Bütün ilericiler, harp düşmanları, halkın büyük çoğunluğu Amerika'nın bu cinayetine, Türk evlatlarının bu uğurda kurban edilmesine karşıydı.

Beyannamenin dağıtıldığı gün Zekeriya'yla beraber ressam Abidin Dino'yu ziyarete gitmiştik. Dino'nun evi Caddebostan'da, deniz kenarında, büyük bir bahçenin içinde, zarif bir köşktü. Abidin'in karısı Güzin bizi kapıdan karşıladı. Nâzım Hikmet, Melih Cevdet, Oktay Rifat, daha bazı arkadaşlar oradaydı. Kimi denizde yıkanıyor, kimi bahçede Kore Harbi üzerine tartışmalar yapıyordu.

Nâzım, Kore'ye asker gönderme kararı karşısında şaşır-mıştı. Elleriyle yüzünü örtüyor, "Büyük vatanseverler memleketi sattılar... Satıldık kardeşler..." diyordu.

O günün tek konusu Kore Harbi oldu. Az sonra Nâzım bizi evin alt katındaki bir odaya götürdü. Burada Dino'nun, Nâzım'ın yazdığı "Milli Kurtuluş" destanına yaptığı resimler yerde yatıyordu. Nâzım bana resimleri gösterdi:

"Bak göreceksiniz, Dino bir gün milletlerarası bir ressam olacak," dedi.

Bunlar cidden harikulade eserlerdi. Resimleri gördükten sonra bahçeye çıktık. Bu sırada beyannameleri hazırlayan, dağıtan bazı arkadaşlar da geldi. Hepsi beyannamelerin halk arasında yarattığı müspet etkileri anlatıyordu. Adnan Cemgil, bahçede bir aşağı bir yukarı geziniyor, beyannamelerin halk tarafından nasıl karşıldığını anlatıyordu.

Barış savaşı artık bütün ilerici aydınların, en önde gördükleri bir savaş olmuştu. Fakat hükümet işlediği cinayeti, halkın gözünden saklamak için beyannameleri toplattı, dağıtanları hapsedi. Az sonra Barışseverler Cemiyeti kapatıldı. Behice Boran ve arkadaşları mahkemeye verildi. Biz memleketten çıktıktan sonra mahkeme, sanıkların birer sene hapislerine karar verdi.

Memlekette barışı savunmak bile suçtu. İleri bir demokrasiye geçildiğini davul zurnayla ilan ettikleri bu devirde, hükümetin, memleket ve halk zararına olan işlerini tenkit etmesi, hâlâ vatana hıyanet sayılıyordu. Her ilerici hareketin üzerine bir komünist damgası basılıyor ve susturuluyordu.

İdareci çevreler, seçim hazırlıkları içindeydi. Memlekette demokrasi, hürriyet, barış getireceğini vaat eden Demokrat Parti de meclis koltuklarını paylaşmak için Halk Partisi'yle boğuşuyordu. Bu partilerin ikisi de dış politikada, memleketi Amerikalılara satmakta beraberdi. Memleketi satanlar güya milliyetçi, vatanseverdi. Halkın menfaatlerini, memleketin bağımsızlığını savunan bizler ise suçluyduk.

Kendi suçlarını saklamak için durmadan ilericilere saldırıyorlardı. Sabahattin Ali gibi Türkiye'nin en büyük romancılarından biri öldürülmüştü. *Marko paşa*'lar, *Zincirli Hürriyet*, *Nuhun Gemisi* dergileri kapatılmış, sahipleri ha-

piste yatıyorlardı. Barışseverler Cemiyeti'nin kapısına kilit vurulmuş, kurucuları mahkemeye verilmişti. İlericiler devamlı bir polis kontrolü altındaydı. Bu şartlar altında gerçek yurtseverlerin herhangi bir şekilde memleket davalarını savunmalarına imkan bırakılmamıştı.

Bir akşam, işsiz bırakılan arkadaşlarla Moda'da, bizim evin denize karşı olan balkonunda konuşuyorduk. Hepsi memlekete hizmet edemediği gibi, yaşamak imkânından dahi yoksundular. Adnan Cemgil, sevinerek anlatıyordu:

"Ben iş buldum. Bir arkadaşım evlere su dağıtan kamyonunda bana da iş verdi. Şimdi su tenekelerini evlere dağıtacağım."

Bu sevinç ne kadar hazindi. Adnan Cemgil gibi bir aydının, sakalık etmekten duyduğu sevinç!

Behice Boran'la kocası Nevzat bir tercüme bürosu açmıştı. Tüccarların ticaret mektuplarını İngilizceye, diğer lisanslara tercüme ediyorlardı. Niyazi Berkes, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki kürsüsünden atıldıktan sonra, kardeşinin yardımıyla küçük bir makinalı matbaa kurmuştu. Polis, bu matbaanın çalışmasına dahi imkân vermedi. Pertev Boratav, ikide bir Ankara'dan İstanbul'a geliyor, işsizlik azabıyla kıvranıyordu. Abidin Dino, seramik bir çömlek üzerine yaptığı bir desen yüzünden mahkemeye verilmişti. *Görüşler* dergisinin "G" harfini orağa benzettikleri gibi, onun desenini de orak çekice benzetmişlerdi. İdareci çevreler bir hiç yüzünden bu zinde kuvvetleri nasıl lüzumsuz işlerde harcıyor, çalışamaz hale getiriyorlardı.

Çakıltaşları gibi kenara atılan aydınlara baktım. Yüreğim sızladı. Adnan'ın sakalık etmesi yüreğime dokunmuştu. Acınacak halimize gülmek gerekirdi:

"Çocuklar," dedim, "bu yaptıklarımız iş değil... Yarın Adnan Cemgil'in elinden su tenekelerini de alırlar. Tercüme bürosunu da kapatırlar. Gelin, biz bir lokanta açalım. Behice Boran, ben, Nazife Cemgil, Mediha Berkes yemekleri pişiririz, erkekler de garsonluk yapar, vekilharçlık ederler."

Adnan Cemgil hemen atıldı:

“Ne diyorsunuz?” dedi. “Komünistler gizli çalışmalarını gözden saklamak için bu lokantayı açtılar, lokantanın altında gizli toplantılar yapıyorlar, beyannameler basıyorlar der, hepimizi deliğe tıkarlar.”

Bu bir şakaydı. Ama biraz da gerçektir. Bizim artık memlekette bir lokanta açmamız dahi mümkün değildi. Havasızlıktan boğuluyorduk. Haşmetmeab demokrasinin tahtına oturduğu günlerde, memleketin en ilerici kuvvetleri, söz, düşünce, hareket hürriyetinden, çalışma imkânlarından böylesine yoksundular.

Yıllar boyu savunduğumuz memleket davalarını, halk davalarını dile getirmek, barışı savunmak, bu idealler uğruna savaşmak için bütün yollar kapanmıştı. Vatanımızda gurbette gibiydik. Günler boş geçiyordu. Hayat manasını kaybetmişti.

1950 yılının Mart ayındaydı... Zekeriya Sertel, bu boğucu havadan bir müddet olsun kurtulmak için, dış memleketlere bir seyahat yapmayı düşünmüş. Bana bu teklifi yaptığı zaman memnunlukla kabul ettim. Demokrat Parti seçimleri kazanmış, Menderes iktidara gelmişti. Paris'e gitmek için polisten pasaport istedik. Altı ay bekledik. Nihayet Zekeriya, Adnan Menderes'e bir telgraf çekti:

Beraberce çalıştığımız günlerde, memlekete geniş bir hürriyet ve demokrasi getireceğinizi vaat etmişsiniz. Bana dış memleketlere seyahat için pasaport vermeyen, seyahat hürriyetimi sınırlandıran bu memlekette demokrasinin kurulacağına nasıl inanalım. Bana pasaport verilmesi için polise emir vermenizi bekliyorum.

Altı ay sonra Paris'e gitmek üzere bin zorlukla pasaportlarımızı aldık. 9 Eylül 1950'de Zekeriya, ben, küçük kızım Yıldız, ellerimizde birer küçük çantayla Yeşilköy Uçak Meydanı'na geldik. Her an, pasaportlarımızın elimizden alınması korkusu içindeydik. Yanımızda kâğıt namına hiçbir şey götürmüyorduk. Bütün yazdığımız eserlerden, dergilerden bir tek dahi yanımıza alamamıştık. Yıllar boyu halk uğ-

runa savaştığımız vatanımızdan bu şekilde ayrılmak acı bir şeydi.

Uçağın merdivenlerini ağır ağır çıkarken yüreğim burkuldu. Bu her zamanki gibi bir seyahate çıkış değildi. Çok sevdiğim memleketimi, halkımı, dostlarımı, kardeşlerimi, acaba ne kadar zaman sonra görecektim?

Uçak havalandı. Yuvarlak pencereden İstanbul'u seyrediyorum... Aşağıda Yeşilköy, cami minareleri, evler, birer birer benden uzaklaşıyor. Yeşil ağaçların tepelerini görüyorum. Bulutların arasına giriyorum. Artık hiçbir şey görünmüyor. Başımı uçağın koltuğuna dayadım. Gözlerimi kapadım. Savaş dolu bir hayatı arkamda bırakıyordum. Uğruna bu kadar fedakârlık yaptığım halkımın, en güç günlerinde onların davasını savunmak hürriyetinden yoksundum. İçim sızladı. Gözlerimden akan yaşların sıcaklığını dudaklarımda duydum.

XIII

Memleketimin İnsanlarına

Memleketten ayrıldığım 1950 Eylül'ünden bugüne çok yıllar geçti. O günden, bugüne köprülerin altından çok sular aktı. İnönü diktatörlüğünün yıkılmasını, Menderes diktatörlüğünün yıkılması kovaladı. 200 yıldan beri hürriyete kavuşmayan memleketim, burjuvazinin, onu temsil eden hükümetlerin baskısı altında, demokratik devrimi tamamlayamadı. Ancak 27 Mayıs 1960 hareketi, halk kitlelerine birçok haklar sağlayan bir anayasa getirdi. Bugün söz, düşünce, teşkilatlanma hürriyetleri anayasanın garantisi altındadır. İşçilere sendika kurmak, grev yapmak hakları tanınmıştır. İşçiler davalarını ellerine almış, şuurlanmış, kendi partilerini kurmuşlardır. Gençler, memlekette demokrasinin savunulmasında ön saflarda çarpışıyor. Aydınlar, ilericiler bugün Amerikan burjuvazisiyle işbirliği yapan kompradorlara, burjuvaziyi temsil eden hükümete, Amerikan boyunduruğuna karşı savaşıyor. Sosyalizm hareketleri gelişiyor. Bunu uzaktan seyretmek dahi insanın gönlüne ferah veriyor.

Biz en kötü şartlarda demokrasi için, diktatörlüğe karşı savaştık. Memleketimizin bağımsızlığı için, geri kalmış memleketleri boyunduruğu altına alan emperyalizme karşı savaştık. Geniş köylü, işçi, dar gelirli halkı ezen sömürücülere karşı savaştık. Din, milliyet, ırkçılık propagandalarıyla küçük milletleri silah zoruyla hegemonyası altına almak isteyen faşizme karşı savaştık. Gerici burjuvazi, bu hürriyet, sosyal adalet, demokrasi savaşını boğmak için, fikre baltalarla, hâl-

yozlarla hücum etti. Hürriyet savaşı yapan matbaaları değil, memlekette gelişmekte olan bütün ilerici hareketleri yıktı.

Bizim yarıda bıraktığımızı savaşı bugün, memleketin ilerici unsurları canla başla savunuyor. Fakat Amerika'ya bağlı kompradorlar, CIA bu hareketleri boğmak için yine pusuda bekliyor. İlericilere, memleketimin insanlarına, bu hürriyet ve bağımsızlık uğruna yaptıkları çetin savaşta büyük başarılar dilerim.

Bu yazdığım hatıralar, o gün yaşadığımız devri ve bizim savaş güçlüklerimizi dile getiriyor. Bu yüzden memleketimizden, halkımızdan, dostlarımızdan ayrılmak zorunda kaldık. Savunduğumuz davalar uğruna her şeyimizi feda ettik. Bugün gurbetteyiz. Bizim başladığımız savaşın kudretli elerde gelişmesini uzaktan seyretmek acısı içindeyiz.

Bir bakıma gurbette değiliz, Sovyetler Birliği'nde, Azerbaycan'da kardeşler, dostlar arasındayız. Onlardan gördüğüm misafirperverliğe karşı yüreğim minnetle doludur. Fakat hiçbir şey insana vatan hasretini unutturamıyor.

Bu satırları yazarken 32 sene memleketime hizmet için yaptığım çalışmaları hatırlıyor, ödevini yapmış bir insanın rahatlığını duyuyorum. Bugün aynı davalar uğrunda savaşan kardeşlerime büyük başarılar dileyerek roman gibi olan bu hatıraları bitiriyorum.

Sabiha Sertel vefat etti

DIŞ HABERLER SERVİSİ

BAKU — Tanınmış Türk yazarlarından Sabiha Zekeriya Sertel 2 Eylül Pazartesi günü Akıfşer Ras-serinden burada tedavi edilmekte olduğu hastanede vefat etmiştir.

Sabiha Zekeriya Sertel, eşi ile birlikte 1962 yılında Türkiye'den ayrılmış, bir süre Roma'da yaşadktan sonra Bakı'ya yerleşmiş bulunmaktaydı.

Cumhuriyet gazetesi, 6 Eylül 1968.

Canım kızım, Sevimciğim,

Gurbette olmanın büyük acısını ilk defa şimdi duyuyorum. Annenin uzun süren üzüntülü hastalığı onu da, bizleri de yordu. Zavallının hastalığı tedavi bilmez menhus bir şey; kanser. Onun için annen sekiz aydır bu hastalıkla savaşıyor. Kâh ona galebe gelip iyileşme alametleri gösteriyor. Kâh yeniliyor, o vakit hepimizi üzüyor. Temmuz ayında tamamıyla iyileşmiş gibiydi. Ne mesut olmuştu. Fakat Moskova'da hastalık tekrar azdı. Bakü'ye dönmek zorunda kaldık. Burada tekrar hastaneye yatırdık. Bu acıklı savaş devam edip duruyor. Yıldız, annenin yanından ayrılmıyor. Gecisini gündüze katıp annene yardım etmeye çalışıyor. Adeta hastalıkla beraber savaşıyorlar. Fakat gün geçtikçe annen zayıflıyor. Mukavemetten düşüyor ve yoruluyor. Bu savaş daha ne kadar sürecektir bilmiyoruz. Fakat doktorlar pek ümitli görünmüyorlar. Bize ümit ve cesaret diyorlar. Öyle görünüyor ki bu hain hastalık annenin hayatına kıyacak. En büyük tesellimiz burada doktorların, hasta bakıcıların hiçbir şey esirgememeleri, eş dostun gösterdiği sevgi ve ilgidir, adeta bize gurbette olduğumuzu ve acımızı unutturuyorlar. Annen de bununla avunuyor. Gördüğü ilgi ve sevgi onu çok duygulandırıyor. Üzüntülüüz, ne yapacağımızı şaşırılmış durumdayız. Elimizden bir şey gelmemesi de bizi daha çok üzüyor. Ne yapalım? Kadere boyun eğmekten başka ne yapabiliriz? Sen de üzülme. İhtiyarlığın sonu elbet budur. Önümüzde daha kaç yıl var bilemeyiz? Ama ne de olsa ihtiyarlayınca ufuk görünürüyor ve buna kendimizi alıştırmak zorundayız.

Bugünlerde Tia'nın dönüşüne ait mektup bekliyoruz. İşte insana bütün felaketleri ve acıları unutturan onlardır. Ben Moskova'da onunla ne kadar mesut olmuşum. Ne yazık ki annen o sadeti de tadamadı.

Hepinizi sevgi ve hasretle kucaklarım.

Baba

Roman Gibi, hayatı bu adı fazlasıyla hak eden bir kadının, Sabiha Sertel'in hayatını anlatıyor. 1895'te Selanik'te başlayan yolculuğu 1968'de Sovyetler Birliği'nde, Bakü'de son bulan Sabiha Sertel, Türkiye basın ve yayın dünyasının en güçlü ve dirençli isimlerinin başında geliyor.

"Cins bilinci"nin yanında "sınıf bilinci"ne de sahip olan Sabiha Sertel, bu "son" kitabında, Türkiye'de bir kadın olarak gazetecilik yapmaya çalışmanın, ifade özgürlüğünü savunmanın, günümüzde de örneklerine hâlâ ne yazık ki rastladığımız gibi ne denli zor ve çetin olduğunu gösteriyor.

4 Aralık 1945'te gerçekleşen Tan Matbaası Baskını'nın ardından yurtdışına gitmek zorunda kalan Sabiha Sertel, İkinci Dünya Savaşı döneminde faşizme ve Nazizme karşı yürüttüğü amansız mücadelesi ve eğilmez kalemiyle Türkiye basın tarihinin en önemli isimleri arasındadır.

"Bu satırları yazarken 32 sene memleketime hizmet için yaptığım çalışmaları hatırlıyor, ödevini yapmış bir insanın rahatlığını duyuyorum. Bugün aynı davalar uğrunda savaşan kardeşlerime büyük başarılar dileyerek roman gibi olan bu hatıraları bitiriyorum."



27,5 TL
KDV DAHİL

ISBN: 978-975-07-2705-4

